

GÜNEY-
DOĞU
AVRUPA
ARAŞTIRMALARI
DERGİSİ

THE JOURNAL OF SOUTH-
EASTERN EUROPEAN STUDIES

HAKEMLİ DERGİ | SAYI//ISSUE 33 | YIL//YEAR 2018-1

ÖZEL DOSYA: BALKANLAR'DA OSMANLI KALELERİ
SPECIAL ISSUE: OTTOMAN FORTRESSES IN THE BALKANS

İSTANBUL - 2019

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ
İSTANBUL UNIVERSITY FACULTY OF LETTERS

Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi = The Journal of South-Eastern European Studies.-- İstanbul : İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1972-

c. : resim, harita, tablo ; 24 cm.

Yılda iki sayı.

ISSN 0378-3863

Elektronik ortamda da yayınlanmaktadır:

<http://dergipark.gov.tr/iugaad>

1. TARİH – AVRUPA – SÜRELİ YAYINLAR. 2. DIŞ SİYASET – AVRUPA. 3. BALKANLAR.

Telif Hakları Kanunu çerçevesinde makale sahipleri ve Yayın Kurulu'nun izni olmaksızın hiçbir şekilde kopyalanamaz, çoğaltılamaz. Yazıların bilim, dil ve hukuk açısından sorumluluğu yazarlarına aittir.

The contents of the journal are copyrighted and may not be copied or reproduced without the permission of the publisher. The authors bear responsibility for the statements or opinions of their published articles.

Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi Türkologischer Anzeiger tarafından taranmakta ve indekslenmektedir.

The Journal of South-Eastern European Studies is indexed in Türkologischer Anzeiger.

İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü
Sağlık Kültür ve Spor Daire Başkanlığı
tarafından bastırılmıştır.

İLETİŞİM | CORRESPONDENCE

Prof. Dr. Mustafa H. SAYAR
İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
Tarih Bölümü

POSTA ADRESİ | POSTAL ADDRESS

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi
Ordu Cad. No: 196, 34459 Laleli/İstanbul

E-POSTA | E-MAIL

gaad@istanbul.edu.tr

İstanbul Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
34459 Beyazıt, İstanbul

BASKI-CİLT

İlbey Matbaa
www.ilbeymatbaa.com.tr
Sertifika No: 17845

**GÜNEY-
DOĞU
AVRUPA
ARAŞTIRMALARI
DERGİSİ**
THE JOURNAL OF SOUTH-
EASTERN EUROPEAN STUDIES

YAYIN KURULU | EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. İdris Bostan
Prof. Dr. Mustafa Hamdi Sayar (Sorumlu)
Prof. Dr. Mahir Aydın
Prof. Dr. Arzu Terzi
Prof. Dr. Ebru Altan
Prof. Dr. Birsal Küçüksipahioğlu
Doç. Dr. Neriman E. Hacısalihioğlu
Doç. Dr. Metin Ünver
Dr. Öğr. Üyesi Özgür Kolçak

**YAYINA HAZIRLAYANLAR
EXECUTIVE EDITORS**

Doç. Dr. Metin Ünver
Dr. Öğr. Üyesi Özgür Kolçak

SAYI EDITÖRÜ | ISSUE EDITOR

Dr. Öğr. Üyesi Ömer Gezer

HAKEM KURULU | 33. SAYI

BOARD OF REVIEWING EDITORS | ISSUE 33

Prof. Dr. Abdullah Martal
(Dokuz Eylül Üniversitesi)
Prof. Dr. Hamide Burcu Özgüven
(Trakya Üniversitesi)
Prof. Dr. İdris Bostan
(İstanbul Üniversitesi)
Prof. Kostadin Rabadjiev
(St. Kliment Ohridski University of Sofia)
Doç. Dr. Ayşe Özkan
(Çankırı Karatekin Üniversitesi)
Doç. Dr. Emine Erdoğan Özünü
(Hacettepe Üniversitesi)
Doç. Dr. Emine Gümüşsoy
(Eskişehir Osmangazi Üniversitesi)
Doç. Dr. Ercan Uyanık
(Dokuz Eylül Üniversitesi)
Doç. Dr. Fatih Yeşil
(Hacettepe Üniversitesi)
Assoc. Prof. Dr. Lyudmil Vagalinski
(National Archaeological Institute with Museum at Sofia)
Doç. Dr. Salih Tunç
(Akdeniz Üniversitesi)
Dr. Öğretim Üyesi Mehmet Mert Sunar
(İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Dr. Öğretim Üyesi Muhammed Ceyhan
(Munzur Üniversitesi)
Dr. Öğretim Üyesi Mustafa Tanrıverdi
(İstanbul Üniversitesi)
Dr. Öğretim Üyesi Özgür Kolçak
(İstanbul Üniversitesi)
Dr. Öğretim Üyesi Özgür Oral
(İstanbul Üniversitesi)

**GÜNEY-
DOĞU
AVRUPA
ARAŞTIRMALARI
DERGİSİ**
THE JOURNAL OF SOUTH-
EASTERN EUROPEAN STUDIES

İÇİNDEKİLER | TABLE OF CONTENTS

Preliminary Report on the Test Excavations of Tekirdağ Archaeology Museum at Barbaros in Tekirdağ <i>Tekirdağ Barbaros'ta, Tekirdağ Arkeoloji Müzesi'nin Gerçekleştirdiği Sondaj Kazıları Hakkında Ön Rapor</i>	
ZEKİ METE AKSAN	1-21
Yunan İsyanının Sırbistan'a Etkileri ve İstanbul'daki Sırp Vekilleri Meselesi <i>The Effects of Greek Rebellion on Serbia and Problem of the Serbian Deputies in Istanbul</i>	
NURBANU DURAN	23-42
Midilli Adası'nın Nüfusu (1830-1842) <i>Population of Lesbos Island (1830-1842)</i>	
METİN ÜNVER	43-77
Gümülcine Mülkiye İdadisi <i>Civil Service İdadi School of the Gümülcine</i>	
MAHİR AYDIN	79-105
Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Yunan Tarihçilerin Gözüyle Büyük Yunanistan Hayali ve Fransız Basınının Rolü <i>Megali İdea in the Eyes of Greek Historians and the Role of French Press in the Years of World War</i>	
YAKUP KURT	107-127

ÖZEL DOSYA: BALKANLARDA OSMANLI KALELERİ |
SPECIAL ISSUE: OTTOMAN FORTRESSES IN THE BALKANS

Osmanlı Kaleleri Literatürü Üzerine Bir Değerlendirme
An Overview of the Literature on the Ottoman Fortresses

ÖMER GEZER 131-150

XV. Yüzyılın İkinci Yarısında Balkanlarda Osmanlı Serhad Organizasyonunun Oluşumu: Kaleler Ağı, Askeri Personel, Finansman ve Mali Külfet
The Formation of the Ottoman Frontier Organization in the Balkans in the Second Half of the Fifteenth Century: Fortress Network, Military Personnel, Finance and Expenses

GÖKSEL BAŞ 151-181

Belgrad-ı Dârü'l-Cihâd'da Osmanlı Hâkimiyetinin Yeniden Tesisi (1739)
The Restoration of Ottoman Rule in Belgrade (1739)

HAKAN KARAGÖZ..... 183-205

KİTABİYAT | BOOK REVIEWS

Jean-Denis G.G. Lepage, Vauban and the French Military under Louis XIV: An Illustrated History of Fortifications and Strategies, North Carolina and London: McFarland, 2009, viii+292 s.

HAKAN YAZAR 209-212

Ferdinand Opll, Heike Krause, Christoph Sonnlechner, Wien als Festungsstadt im 16. Jahrhundert: Zum kartografischen Werk der Mailänder Familie Angielini, Wien, Köln ve Weimar: Böhlau, 2017, 578 s.

KEMAL ERSENAL 213-215

PRELIMINARY REPORT ON THE TEST EXCAVATIONS OF TEKİRDAĞ ARCHAEOLOGY MUSEUM AT BARBAROS IN TEKİRDAĞ*

Zeki Mete Aksan**

Abstract

Test excavations conducted by the Directorate of Tekirdağ Archaeology Museum between 2013 and 2015 revealed a small part of an ancient settlement near the coast of the modern harbor of Barbaros, 9 km southwest of Tekirdağ Province. The first results of these excavations yielded remains of several workshops, small workplaces, and storage rooms. Travellers from the end of the 19th century noted monuments as well as epigraphical data dating mainly to the Byzantine Period in and around the town, which is located on the coast and slopes of a hill with a commanding view of the Propontis and Prokonnesos Island beyond. The results of the soundings also give an idea about the expansion of the city to the south during the Byzantine Period. A substantial part of the excavated area has been designated as a first degree archaeological site at the end of 2015, which gives hope for a firm ground for future archaeological study. Preparation of a thorough topographical map of the terrain on which the ancient city was founded appears as a priority for future work.

Keywords: Thrace, Bisanthe, Barbaros, Test Excavations.

Introduction

The subject of this article is the ancient city in the modern town of Barbaros in Tekirdağ. The aim is to present the recent findings of the test excavations conducted by the Directorate of Tekirdağ Archaeology Museum and try to evaluate in light of what is already known from past researches in the region.

This article comprises three parts. The first part will be a brief description of the geographical location of Barbaros and an overview of the state of research. The second part deals with the test excavations conducted by the Directorate of Tekirdağ Archaeology Museum between 2013 and 2015. The third part is a future plan of what is necessary to accomplish at the site.

Geographical Location

The modern town of Barbaros lies 9 km southwest of Tekirdağ, on Tekirdağ-Kumbağ road, near the Sea of Marmara (Fig.1). It is situated on the coast and slopes of a hill with a commanding view of the Propontis and Prokonnesos Island beyond (Fig. 2). A stream flows in northwest-southeast direction at the southern part of the modern town, making it

* This study was presented in the 2nd International Roman and Late Antique Thrace Conference. Roman Thrace: Sanctuaries, Cities and Their Territories under Roman Rule in Provincia Thracia, 27-28 October 2017, Marmara Ereğlisi, which was organized by Istanbul University.

** Asst. Prof. Dr., Sinop University, Faculty of Arts and Sciences, Archaeology Department, Nasuhbaşıoğlu Mah., Osmaniye Köyü, SİNOP. E-mail: aksanmete@gmail.com.

a suitable place for settlement. The site must have been used as a trading post by ships sailing on the northern coast of the Propontis in Antiquity, since it is on the main route between the Black Sea and the Aegean Sea. Another important feature is the site's proximity to the Prokonessos Island to the south, linking southeastern Thrace to northwestern Anatolia via Arktonnesos (modern Kapıdağ).

History of Research

In the 19th century and the early 20th century, Barbaros and its vicinity were visited by several researchers who made mention of archaeological remains as well as inscriptions (Dumont-Homolle 1892: 399-418; Papadopoulos-Kerameos 1886: 65 ff.; Seure 1900: 164-166; Kalinka 1926: 151-160; Robert 1948: 35 ff.). Researches on Barbaros continued from the 1980s to the present day, during which the site was visited by various scholars such as Ötügen, Ousterhout, Sayar, and Koçel Erdem.

During the archaeological surveys conducted by Ötügen in the 1980's and by Sayar in the 1990's in Barbaros, remains of a structure dating to the Byzantine Period northwest of the modern town (Ötügen and Ousterhout 1989: 144-147; Sayar 1990: 215) and part of the fortification wall to the southwest were discovered (Sayar 1993: 156). Remnants of the fortification wall southwest of Barbaros are still visible today (Fig.3). Archaeological excavations conducted by Özkan Ertuğrul on behalf of Trakya University and the Directorate of Tekirdağ Archaeology Museum in 2005 revealed remains of a possible church¹ and also remains of the fortification wall (Fig.4) south of the modern town (TİKE 2014: 4).

Numerous potsherds and pieces of glass vessels dating to the Classical, Hellenistic, Roman and Byzantine periods and several coins were found during the surveys of Koçel Erdem in 2008 (Koçel Erdem 2009:413, fig.4). A grave stele from the town dating to the 4th century BC was studied and published by Delemen (Delemen 2004a:189-195). There are also remains still visible at the modern town of Barbaros. One of them is a marble lid of a sarcophagus (Fig.5) at the harbor. All these finds demonstrate that the ancient settlement in Barbaros dated from the Classical Period to the Byzantine Period (Koçel Erdem 2009:413).

Sounding Excavations of the Museum

In 2013 the Directorate of Tekirdağ Archaeology Museum began to conduct sounding excavations at the area (Fig.6) west and northwest of the location where the construction of a private port had begun back in 2006. The excavated area between 2013 and 2015 revealed architectural remains of an ancient settlement. At the end of the excavation it was possible to distinguish three separate layers based on architectural finds.

The first layer which is usually very close to the surface, consists of walls built of rough stones in one or two rows with crude workmanship (Fig.7). Tile

¹ Researchers were able to observe several churches in the town of Barbaros in the 19th century. For further information see Ötügen and Ousterhout 1989: 146.

graves are also included in the first layer (Fig.8-9). These graves concentrate at the eastern part of the excavated area, linking them to the numerous tile graves revealed during the excavations conducted by Ertuğrul back in 2005 to the south-east, which all may point to a necropolis. It is noteworthy to add that the modern graveyard of Barbaros is very close, immediately south of the excavated area.

The second layer is characterized by large *pithoi* that were found throughout the excavated area (Fig.10-12). Presses built of irregular stone blocks covered with thick white-pinkish mortar were also revealed (Fig.13-14). They were most probably used for wine or oil production. The interior faces of the presses are plastered and they have an entrance with three to four steps. A round hole is observed at the center of the press. In addition to presses, large *pithoi*, water wells, and kilns (Fig.15) were found very close to each other throughout the excavated area, which may show that the structures they belong to might have been used as workshops and storage spaces. Alongside these structures a bronze melting pot, iron tools, bone pins and a marble pestle (Fig.16-18) were recovered from the second layer demonstrating that there might have been more than one workshop in the area.

Walls revealed in the second layer are usually built of regular stones and bricks placed both vertically and horizontally (Fig.19). Workmanship is much better compared to the walls of the first layer. Cist graves (Fig.19) that are rectangular in shape and covered with stone slabs and tile graves are also observed in the second layer again at the southern part of the excavated area. Spolia such as columns, capitals, column bases, stele fragments and a threshold were observed to be used as construction material in the walls.

Below the architectural remains of the second layer was found a third layer defined by walls built of stone blocks in regular rows and horizontally placed bricks (Fig.20-23).² Mortar was used as construction material. In addition, remains of white-pinkish plaster on some of the walls could be observed. General characteristics and building techniques of the walls together with the recovered ceramic fragments point to Late Antique Period. Architectural remains that belong to the third layer were revealed in numerous test trenches (Fig.24-26), especially concentrating at the eastern part of the excavated area. The walls revealed may belong to one or more building complexes. This is important because it shows the approximate extent of the layer. The function of the building or buildings in layer three cannot be understood yet, but they may be related to the harbor of the ancient city due to their location by the coast.

Results

Results of the soundings conducted by the Directorate of Tekirdağ Archaeology Museum south of Barbaros between 2013 and 2015 demonstrate that

² For architectural remains of Layer 3 see also Fig.11-12. Below Wall No. W2089-17.1 and the pithos at the southern corner of the sounding, there are two more walls (W2089-17.2 and W2089-17.3) and a pavement made of *terracotta* bricks.

the excavated area was extensively settled from the Late Antique to Late Byzantine Period. These results are also compatible with the findings of previous research conducted in and around Barbaros.³ In addition to the preliminary observations on the ceramics, glass vessel fragments and coins⁴, the architectural features of the structures point to three distinct, superimposed layers. Preliminary observations on the finds, especially on the coins, indicate that the first layer can be dated to the Late Byzantine and Ottoman periods; the second layer can be dated to the Middle Byzantine Period; while the third layer may be dated between Late Roman Period and Middle Byzantine Period. Workshops, presses, and numerous *pithoi* indicating the presence of storage facilities, as well as the geographical position of the settlement by the coast, demonstrate that the excavated area was probably a part of the harbor or functioned in close association with the harbor of the ancient city.

Although there were not any architectural layers revealed earlier than the Late Antiquity, spolia material encountered in various test trenches in the excavated area may indicate the presence of a settlement dating back to Roman and even earlier periods.

Discussion

Based on the epigraphical research of Papadopoulos-Kerameos and Asdracha, Ötügen and Ousterhout suggest that the name of the Byzantine town at Barbaros is Panion / Panados, while the ancient town was known as “Vizante” (Ötügen-Ousterhout 1989: 145-146).⁵ There is however, another view where Bisanthe is associated with Resisthon / Rhaidestos, which is situated in the modern town of Tekirdağ (Oberhummer 1897: 500-501; Meritt et al 1939: 475; Kahrstead 1954: 21; Taşlıklioğlu 1961: 23ff.; Taşlıklioğlu 1971: 88ff.; Schönert-Geiss 1977: 3ff.; Erzen 1994: 94; Archibald 1998: 110).⁶ Based on the information from Plinius (Plinius 4, 11, 43-48) Sayar interprets that Rhaidestos and Bisanthe are two separate cities (Sayar 1993: 155). He further suggests Rhaidestos to be located at the modern town of Tekirdağ based on the information provided by Plinius, regarding the distance between Rhaidestos and Apri (modern Kermeyan Village of Malkara district), and as for Bisanthe to be located at Barbaros (Sayar 1993: 155-156; Sayar 1998: 62, Karte V). Bisanthe was probably known as “Panion” or “Panados” in the Byzantine and post Byzantine periods (Ötügen-Ousterhout 1989: 145-146; Sayar 1993: 156).⁷

The ancient city Bisanthe was mentioned in various ancient sources. According to Mela (Mela 2, 24), it was founded by the Samians. Herodotos states that it is located at Hellespontos (Herodotos 7, 137). Apparently the city

³ Especially see Koçel Erdem 2009: 413.

⁴ Coins recovered from various trenches during the excavations are being studied by Dr. Arif Yacı. He is preparing a detailed publication of the numismatic material found in Barbaros excavations.

⁵ For Vizante as the old name of Barbaros see: Papadopoulos-Kerameos 1886: 87-88; Robert 1948: 54-55; Asdracha 1988: 248.

⁶ For a different view that places Bisanthe east of Tekirdağ, see Külzer 2008: 288.

⁷ For the localization of Panion at Barbaros see Schmidt 1949: 601.

was in the limits of the Odrysian Kingdom in the second half of the 5th and 4th centuries B.C. Seuthes II of the Odrysian Kingdom tried to convince Xenophon for his military support by offering him the city as present, where Bisanthe is stated as his most beautiful *khora* on the coast (Xenophon 7, 2, 38).

The modern town of Barbaros lies immediately on the coast and on the skirts of the hill to the west. This geographical location that provides a strategically defensible spot for settlement and a convenient point for commercial activities, was probably also favored by the colonists in antiquity. Archaeological remains unearthed south of the modern town of Barbaros by the Directorate of Tekirdağ Archaeology Museum have probably revealed the area where the ancient city expanded after the Roman Period.

There is one more important feature regarding the ancient site in Barbaros and its immediate vicinity. Naip tumulus is located approximately 5 km southwest of Barbaros. 18-21 m in height and 84 m in diameter, it is one of the largest burial mounds in southeastern Thrace (Delemen 2006: 252). Investigated by Delemen (Delemen 2004b: passim), the single burial within the tomb was dated to the last two decades of the 4th century BC (Delemen 2006: 267). Delemen has also proposed that Teres, an Odrysian prince, may have been the deceased individual inside the burial mound (Delemen 2006: 268). The relationship between Naip tumulus and the ancient settlement at Barbaros cannot be determined exactly yet. In addition, it would be too early to suggest that Naip tumulus should be within the *territorium* of the ancient city at Barbaros, since a thorough topographical and archaeological survey aimed to determine the boundaries of the ancient city has not been undertaken yet. Nonetheless, existence of such a large burial mound in the near vicinity increases the significance of the ancient settlement at Barbaros.

Conclusions and Questions for Future Research

After the test excavations of the Directorate of Tekirdağ Archaeology Museum were terminated in 2015, the site was registered as a first degree archaeological site. The next step for future work would be an archaeological survey of the site. A topographical map showing all the architectural remains so far revealed in different times by the Directorate of Tekirdağ Archaeology Museum must be prepared in order to understand the layout of the ancient city and distinguish the remains dating to different periods.

Acknowledgements

This study was possible thanks to the sounding excavations conducted by the Directorate of Tekirdağ Archaeology Museum from 2013 to 2015. I am grateful to Önder Öztürk, Director of Tekirdağ Archaeology Museum for letting me work at the excavations and also to Prof. Dr. Mustafa H. Sayar for his support. I am also deeply grateful to the archaeologists and art historians (Koray Ayber, Ali Demirkıran, Gülay Meriç and Zeynep Göçer) of Tekirdağ Archaeology

Museum who participated at the test excavations. Illustrations were successfully executed by Yusuf S. Sefa (Sinop University, Archaeology Department, Undergraduate). My cordial thanks to Asst. Prof. Dr. Hazar Kaba for his support on the execution of the illustrations. Many thanks to Dr. Gökçe Bike Yazıcıoğlu Santamaria for proofreading of the English text and her constructive criticism, and finally to my wife, Gülşen Bilici Aksan for her everlasting support and love.

Öz

Tekirdağ Barbaros'ta, Tekirdağ Arkeoloji Müzesi'nin Gerçekleştirdiği Sondaj Kazıları Hakkında Ön Rapor

Tekirdağ ilçesi'nin 9 km güneybatısında, Barbaros limanının yakınlarında, 2013-2015 yılları arasında Tekirdağ Arkeoloji Müzesi Müdürlüğü tarafından yürütülen sondaj kazıları, antik bir yerleşimin küçük bir bölümünü açığa çıkarmıştır. Bu kazılardan elde edilen ilk sonuçlar birkaç atölye, küçük işlikler ve depo odası kalıntılarını içerir. Propontis ve daha ötedeki Prokonnesos adasına bakan, çevresine hakim bir tepenin kıyısında ve yamaçlarında bulunan Barbaros ve çevresinde 19. yüzyılın sonundan itibaren gezginler, Bizans Dönemi'ne ait epigrafik verilerin yanı sıra çeşitli yapı kalıntılarında da bahsetmişlerdir. Sondaj kazılarının sonuçları da, Bizans Dönemi'nde antik yerleşimin güneye doğru genişlemesi hakkında bir fikir vermektedir. Kazılan alanın hatırı sayılır bir kısmı, 2015 yılının sonunda birinci derece arkeolojik sit alanı olarak koruma altına alınmıştır. Bu da gelecekte gerçekleştirilecek arkeolojik çalışmalar için sağlam bir zemin oluşturmaktadır. Antik kentin kurulduğu arazinin kapsamlı bir topoğrafik haritasının çıkarılması, gelecekteki çalışmalar için bir öncelik olarak ortaya çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Trakya, Bisanthe, Barbaros, Sondaj Kazıları.

BIBLIOGRAPHY

Ancient Sources

- Herodotos, *Herodot Tarihi*, trans. M. Ökmen, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1991.
- Mela, *Geographie de Pomponius Mela*, trans. M.L. Baudet, Paris, C.L.F. Panckoucke, 1843.
- Plinius, *Naturalis Historia*, Volume II: Books 3-7, trans. H. Rackham, Loeb Classical Library 352, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1942.
- Xenophon, *Anabasis Onbinlerin Dönüşü*, trans. O. Yarlığaş, İstanbul, Kabalci Yayınevi, 2011.

Modern Sources

- Archibald, Z.H., *The Odrysian Kingdom of Thrace, Orpheus Unmasked*, Oxford: Clarendon Press, 1998.

- Asdracha, C., "La thrace orientale et la mer Noire: géographie ecclésiastique et prosopographie (viiiie-xiie siècles)", *Géographie Historique du Monde Méditerranéen*, Paris: Éditions de la Sorbonne, s. 221-309.
- Delemen, İ., "A Grave Stele from Barbaros on the Propontis", *Epigraphica Anatolica*, 37, 2004a, s. 189-195.
- Delemen, İ., *Tekirdağ Naip Tümülsü*, İstanbul: Ege Yayınları, 2004b.
- Delemen, İ., "An Unplundered Chamber Tomb on Ganos Mountain in South-eastern Thrace", *American Journal of Archaeology*, 110, 2006, s. 251-273.
- Dumont, A., -Th. Homolle, *Mélanges d'Archéologie et d'Épigraphie*, Paris, 1892.
- Erzen, A., *İlkçağ Tarihinde Trakya Başlangıçtan Roma Çağı'na Kadar*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 1994.
- Kahrstedt, U., *Beitrage zur Geschichte der thrakischen Chersones*, Baden-Baden, 1954.
- Kalinka, E., "Altes und Neues aus Thrakien", *Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Institutes*, Beiheft 23, 1926, s. 151-160.
- Koçel Erdem, Z., "Preliminary Report of the Tekirdağ Ganos 2008 Survey", *Anatolia Antiqua*, XVII, 2009, s. 411-426.
- Külzer, A., *Ostthrakien (Europa)*, Tabula Imperii Byzantini Bd.12, Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2008.
- Loukopoulou, L.D., *Contribution a l'histoire de la thrace propontique durant la periode archaïque*, MEΛETMATA 9, Athens, 1989.
- Meritt, B.D., – Wade-Gray, H.T. – McGregor, M.F., *Athenian Tribue Lists I*, Cambridge: Harvard University Press, 1939.
- Oberhummer, E., "Bisanthe", *Paulys Realencyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft*, Fünfter Halbband, Stuttgart, 1897, s. 500-501.
- Ötüken, Y.- Ousterhout, R., "Notes on the Monuments of Turkish Thrace V. Barbaros and its Coastal Region", *Anatolian Studies*, 39, 1989, s. 144-147.
- Papadopoulos- Kerameos, A., "Archaiotes kai Epigraphie tes Thrakes kai Make-donias", *Hellenikos Philologikos Syllogos*, 17, 1886, s. 65-113.
- Robert, L., "Villes de Chersonese et la Thrace", *Hellenica*, V, 1948, s. 35-58.
- Sayar, M. H., "Trakya'da Epigrafi ve Tarihi-Coğrafya Araştırmaları", *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 7, 1990, s. 211-216.
- Sayar, M. H., "Doğu Trakya'da Epigrafi ve Tarihi-Coğrafya Araştırmaları", *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 10, 1993, s. 153-173.
- Sayar, M. H., *Perinthos-Herakleia (Marmara Ereğlisi) und Umgebung: Geschichte, Testimonien, griechische und lateinische Schriften*, Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1998.

- Schmidt, J., "Panion", *Paulys Realencyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft*, Cilt XVIII. 3, 1949, s. 601.
- Schönert-Geiss, E., *Die Münzprägung von Bisanthe, Dikaia, Selymbria*, Berlin: Akademie Verlag, 1977.
- Seure, G., "Inscriptions de Thrace, III. Panion (Panidon)", *BCH*, 24, 1900, s. 147-169.
- Taşlıkloğlu, Z., *Trakya'da Epigrafya Araştırmaları I*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1961.
- Taşlıkloğlu, Z., *Trakya'da Epigrafya Araştırmaları II*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1971.
- TİKE *Tekirdağ İli Kültür Envanteri*, yay. haz. B. Keskinel, N. Özdemir, Ö. Öztürk, N. Güven, G. Meriç, A. Demirkıran, L. Erdem, E.K. Ayber, Z. Şahin, Ö. Çelik, Tekirdağ: Makro 360 Sanal Tanıtım, 2014.

List of Figures

Fig.1: Barbaros and Tekirdağ on the northern coast of the Propontis.

Fig.2: South of Barbaros, the new harbor and the island of Prokonessos in the background. Courtesy of the Directorate of Tekirdağ Archaeology Museum.

Fig.3: Remnants of the fortification wall southwest of Barbaros.

Fig.4: Excavations conducted by jointly by the Directorate of Tekirdağ Archaeology Museum and Trakya University. Courtesy of the Directorate of Tekirdağ Archaeology Museum.

Fig.5: Marble lid of a sarcophagus near the old harbor.

Fig.6: Excavated area south of Barbaros town. To the north modern town of Barbaros, to the southeast the new harbor.

Fig.7: Above: Architectural remains of Layer 1. Below: Architectural remains of Layer 2. Courtesy of the Directorate of Tekirdağ Archaeology Museum.

Fig.8: Sounding 2090-9. Tile Graves in Layer 1.

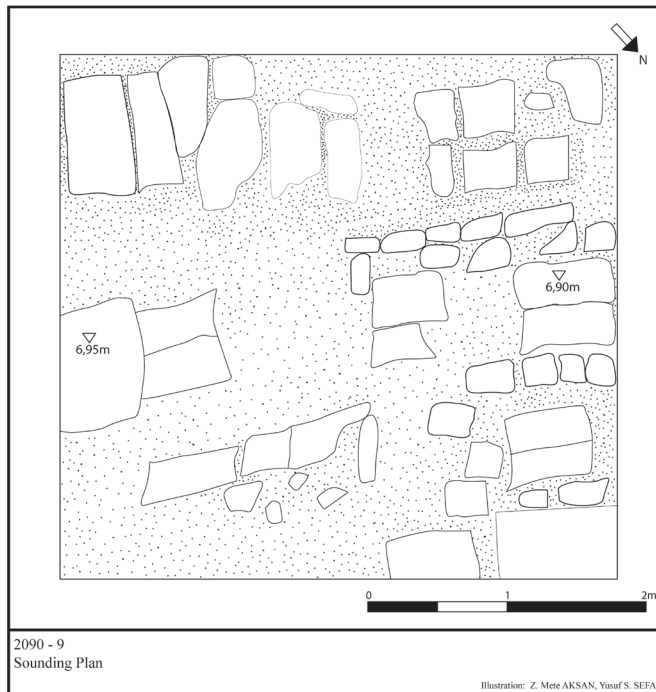

Fig.9: Plan of Sounding 2090-9.

Fig.10: Architectural remains and the large pithoi in Layer 2.

Fig.11: Sounding 2089-17.

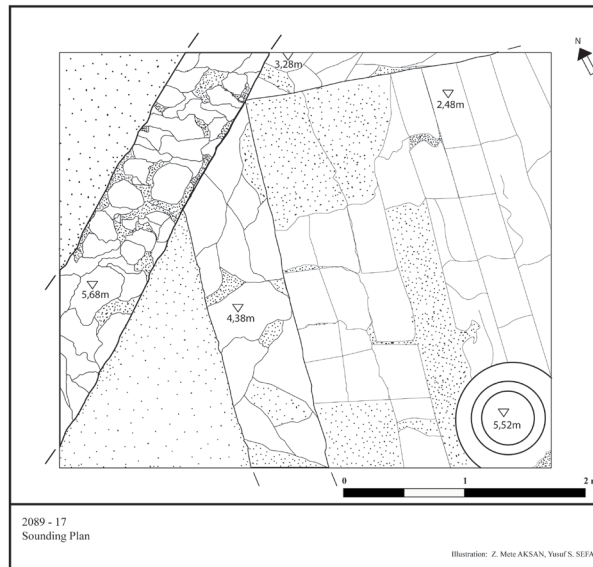

Fig. 12: Plan of Sounding 2089-17. The wall no. W2089-17.1 and the large pithos at the southern corner of the sounding belong to the second layer, while the walls nos. 2089-17.2 and W2089-17.3 and the pavement made of bricks in between them belong to the third layer.

Fig. 13: Press. Courtesy of the Directorate of Tekirdağ Archaeology Museum.

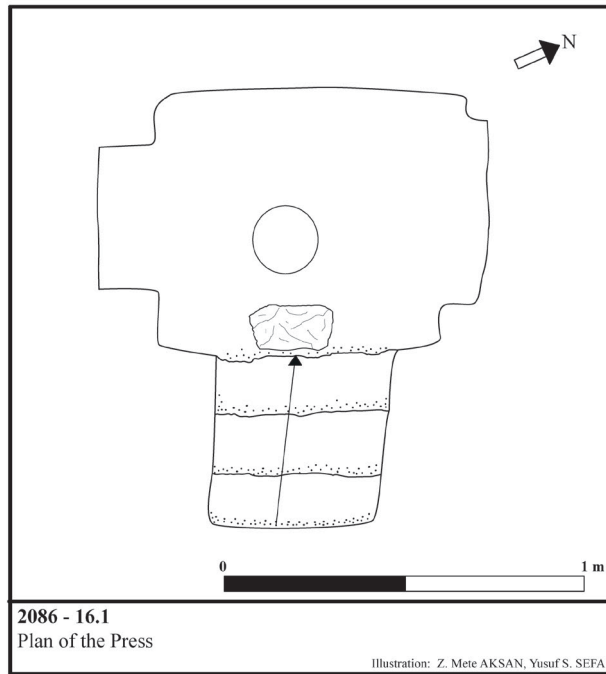

Fig.14: Plan of the press.

Fig.15: A kiln and a water well nearby a possible workshop.

Fig.16: A bone pin. Courtesy of the Directorate of Tekirdağ Archaeology Museum.

Fig.17: A bronze melting pot. Courtesy of the Directorate of Tekirdağ Archaeology Museum.

Fig.18: A stone mortar. Courtesy of the Directorate of Tekirdağ Archaeology Museum.

Fig.19: Wall built of regular stones and bricks and a rectangular cist grave covered with large stone slabs immediately to the south of the wall. Layer 2.

Fig.20: Wall built of stone blocks in regular rows and horizontally placed bricks.

Fig.21: Sounding No. 2089-14.

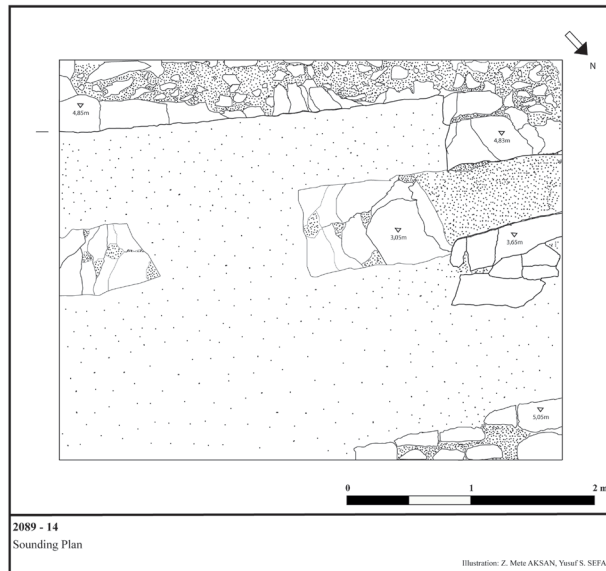

Fig.22: Plan of Sounding No. 2089-14. W2089-14.1, W2089-14.2 and W2089-14.3 belong to the second layer. W2089-14.4 and W2089-14.5 belong to the third layer.

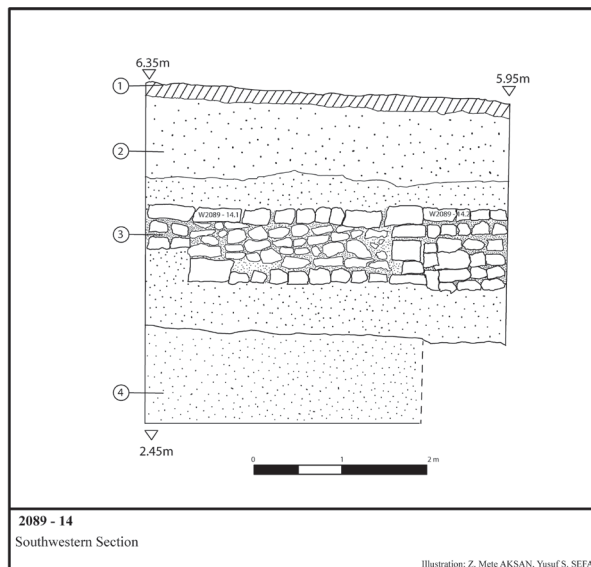

Fig.23: Southwestern Section of Sounding 2089-14. Compare with Fig.22.
 ①: Brown surface soil. ②: Layer 1. Gray-brown soil. ③: Layer 2. Light Brown-yellowish soil. ④: Layer 3. Light gray-brown soil.

Fig.24: Sounding No. 2089-18.

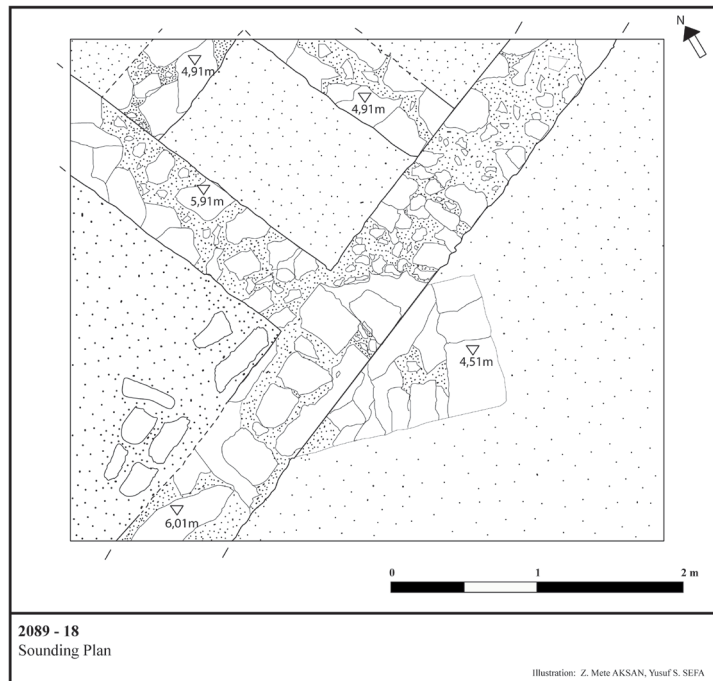

Fig.25: Plan of Sounding No. 2089-18.

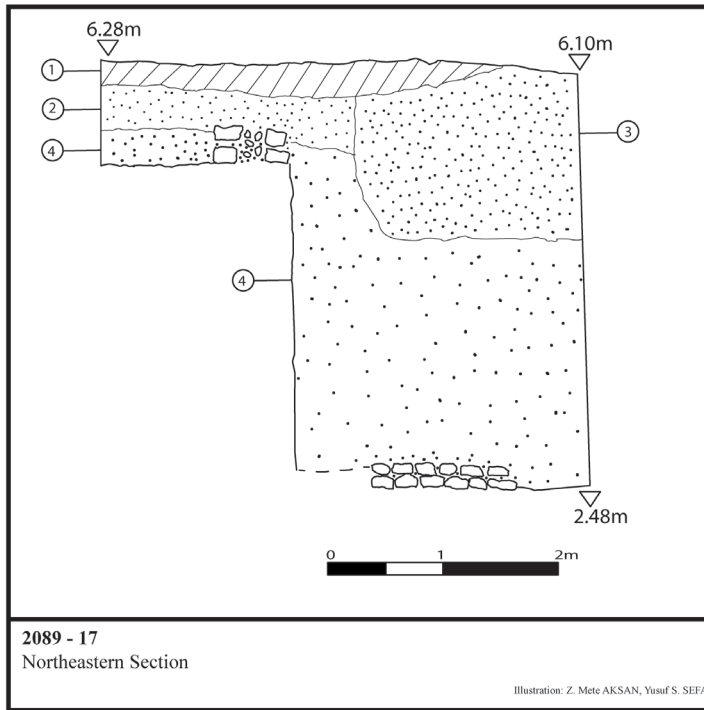

Fig.26: Northeastern Section of Sounding 2089-17. Compare with Fig.11 and Fig.12. ①: Brown surface soil. ②: Layer 2. Yellow-brown soil. ③: Dark gray-brown soft soil, possible pit. ④: Layer 3. Light gray-brown soil.

YUNAN İSYANININ SIRBİSTAN'A ETKİLERİ VE İSTANBUL'DAKİ SIRP VEKİLLERİ MESELESİ

Nurbanu Duran*

Öz

1804-13 ve 1815 yıllarında Osmanlı Devleti'nde karşı iki kez isyan etmiş olan Sırlar, Yunan isyanı başladığı dönemde de devlet tarafından potansiyel isyancılar olarak görülüyordu. Osmanlı Devleti'nin, Sırp baş-knezi Miloš ile Filik-i Eterya arasındaki ilişkiyi bilmesi de bu görüşünü daha da destekliyordu. Nitekim Sırp isteklerini iletmek üzere Yunan İsyanı'nın hemen öncesinde İstanbul'a giden Sırp heyeti, Osmanlı Devleti'nin potansiyel Sırp isyanına karşı elindeki koz haline gelmiş ve Heyet İstanbul'da tutuklanmıştı. Suçlarının ne olduğunu dahi bilmeyen heyet, neredeyse beş buçuk yıl İstanbul'da hapis kalmış, bu süreçte durum neredeyse diplomatik bir krize dönüşmüştü. Zira sürece dahil olan Rusya, Akkerman Antlaşması'na neden olacak ultiimatının içerisine İstanbul'daki Sırp heyetinin halas edilmesi şartını da eklemişti. Sonuç olarak Osmanlı Devleti akıllı bir politikayla Sırları kontrol altında tutmuş, ancak Rus müdahalesi ile süreç Sırlar lehinde son bulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Sırlar, Miloš Obrenović, Yunan İsyanı, Akkerman Antlaşması, Aleksandrović Stroganov.

1. Sırp İsyanları Sonrası Sırbistan'da Genel Durum

Sırlar, 1804 yılında Belgrad yamaklarına karşı başlattıkları isyanla¹ Sırbistan topraklarında yeni bir dönemin başlangıcını yapmışlardı. Karayorgi liderliğinde 1813 yılına kadar süren isyan sürecinde Sırlar, 1806'da Belgrad'ı ele geçirerek yaklaşık yedi yıl boyunca Belgrad'da hâkimiyet kurmuşlardı. 1813'te Belgrad'ın tekrar Osmanlı hâkimiyetine girmesiyle ilk isyan son bulmuş, Karayorgi ise Avusturya'nın Graz şehrine, oradan da Rusya'ya kaçmıştı.

İlk isyanda yer alan Sırp ileri gelenlerinden Miloš Obrenović ise, isyanın bastırılması sonrası Sırbistan'da kalmayı tercih etmiş² ve böylelikle Sırp bağımsızlık sürecinin en önemli liderlerinden biri olma fırsatını yakalamıştı. Miloš, I. Sırp isyanı'nın hemen ardından tüm Sırp milletiyle birlikte affa uğramıştı. Hatta isyan sırasındaki faaliyetlerini Karayorgi'nin korkusuyla yaptığını, devlete sâdik olduğunu ve bunun ispatı olarak da Karayorgi ile Avusturya'ya kaçmamış olmasını özellikle belirtmişti.³ Ancak Belgrad ve bağlı bulunduğu Semendire Sancağı'nda isyanın bu şekilde sonlanmasına rağmen Belgrad'a gelen yeni Belgrad Muhafızı Süleyman Paşa ikinci isyana giden yolun en önemli fihürü olmuştu. Nitekim, Sırp milletinin Süleyman Paşa'nın yönetiminden şikayetçi olmaları nedeniyle Miloš, 1815'te ikinci isyanın liderliğini üstlendi. Bununla birlikte isyan, aynı yıl Rumeli Valisi Maraşlı Ali Paşa ile Miloš

* Dr., nurbanuduran@gmail.com

¹ Bu isyan, özellikle Belgrad yamaklarının liderleri konumundaki "dayılara" karşı başlamış, ardından yön değiştirerek bağımsızlık hevasıyla devlete karşı bir isyana dönüşmüştür.

² Leopold Ranke, *Srbija i Turska na Devetnaestom Veku*, Beograd, 1892, s. 178.

³ Nurbanu Duran, *Vak'a-yı Hayret-nüma (1802-1849)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2011, s. 14.

arasında yapılan şifahî bir anlaşma ve verilen bazı ayrıcalıklarla son bulmuştu. Bu anlaşma ile Miloş Sırbistan başknezliğine getirilmiş ve Sırbistan'da 12 kişilik bir meclis teşkil edilmişti. Öte yandan vergileri toplama sorumluluğu da Sırlara verilmişti.⁴ Nitekim bu yetkileri elde eden Miloş, bundan sonraki 15 yıl boyunca artık Sırbistan'ın özerklik kazanması için var gücüyle çalışacaktı.

Başknezliğin kendisine verilmesiyle Miloş, tam olarak Sırların lideri haline gelmişti. Bu sırada Babiâli ile iyi ilişkiler kurmaya çalışıyor ve devlete bağlılığını ve sadakatini devamlı surette bildiriyordu. Miloş, Babiâli ile stabil bir ilişki kurmuş olsa da aynı durum Miloş'un bölgedeki Sırlar ile ilişkisi için söz konusu değildi. Zira Sırp halkının Miloş yönetiminden hoşnut olmadığı durumlar vardı. Örneğin, Eylül 1821 tarihli Belgrad vezirine gelen bir şikayette Pozorefçe kazasında ikamet eden iki Sırp reayası Miloş'un zalimane yönetiminden şikayet ediyordu. Hatta Miloş'un Pozorefçe Kazası'nın senelik vergi tutarının 62 bin guruş olmasına rağmen bunu keyfen 170 bin guruşa çıkardığını söylüyorlardı.⁵ Nitekim Sırbistan'da reayanın bu tarz şikayetleri iyiden iyiye artmıştı. Başka bir deyişle Miloş, devletle olan ilişkilerini iyi tutarken halkın kendisine karşı büyüyen şikayetlerine engel olamıyordu. Bu durum reayayı olduğu kadar Sırp ileri gelenleri de endişeye sevk ediyordu. Bundan ötürü Meşrutiyetçi fikirlere sahip Sırp ileri gelenleri başknezin yetkilerinin sınırlanması gerektiğini düşünüyordu. Aynı şekilde bu Sırp ileri gelenleri hem Babiâli hem de St.Petersburg tarafından destekleniyordu. İstanbul, Sırlar için temel egemen otoriteydi. St. Petersburg ise, anlaşmalarla Sırbistan'ın statüsünü koruyan koruyucu güçtü. Her iki devlet de Miloş'un öngörülemez etkilerinden endişe ediyor ve oligarşik bir yönetimi tercih ediyordu. Zira böylelikle Miloş'un daha kontrol edilebilir olabileceğini düşünüyorlardı.⁶

Miloş elde ettiği yetkilerin çok daha fazlasını alabilmek için Babiâli ile ilişkilerini iyi seviyede tutuyordu. Öte yandan ise, Yunanlılardan gelen ittifak çağırısına da sırtını dönemiyordu. Zira hem Yunanlılar hem de Osmanlı yönetimi Miloş'un politikasının önemli politik bileşenleriydi. Nitekim Miloş, Sırbistan'da hâkim olduğu dönem içerisinde Yunanlılar ile ilişkileri temel olarak 3 kez kesişmişti. Bunlardan ilki 1815'teki İkinci Sırp İsyânı'nın başından 1821'deki Yunan isyanına kadarki süreç; ikincisi, 1821'de başlayan Yunan isyanı süresince, son olarak ise, 1830 Sırp özerkliğinden 1839 yılına kadar giden süreçti. Bahsedilen dönemlerde Sırp-Yunan işbirliğinin sağlanması için özellikle çaba gösteren taraf Yunanlılar olmuştu. Zira Yunanlılar, Balkan yarımadasını Osmanlı idaresinden kurtarma amacına hizmet etmesi düşüncesiyle Sırp-Yunan işbirliğinin gerekliliğine inanıyordu. Ancak Yunan hedeflerinin uygulayıcısı olan Filik-i Eteryay ile Miloş'un işbirliği algıları farklıydı. Özellikle de Miloş, Osmanlı idaresinin Balkanlarda yıkılması için gerekenlerin ne olduğu konusunda Eteryay'dan farklı düşünüyordu.⁷ Miloş, Viyana Kongresi sonrası Osmanlı Devleti'nin gücünü ve

⁴ Ayşe Özkan, *Miloş'tan Milan'a Sırp Bağımsızlığı*, İstanbul, 2011, s. 16.

⁵ BOA, HAT, 1354/52927-A.

⁶ Stevan Pavlowitch, *Serbia: The History Behind the Name*, London, 1988, s. 36.

⁷ Vladimir Stojančević, "Knez Miloševa Shvatanja Srpsko-Grčke Saradnje Protiv Osmanskog Carstva", *Saradnja izmedju Srba iGrka za Vreme Svojih Oslobodilačkih Pokreta 1804-13*, Grčki-

onun uluslararası konumunu gerçekçi bir şekilde değerlendirme fırsatı yakalamıştı. Miloş, 1815'de bastırılan II. Sırp İsyanını taşradaki Müslümanların katılımı ve uluslararası diplomatik-politik faktörlerin desteği olmadan bastırıldığını çok iyi biliyordu. Tabii ki her şeyden önce ikinci isyan sırasında Sırlara da Rusya'nın desteği olmamıştı.⁸ Dolayısıyla Miloş, Yunanlıların aksine Balkanlardaki Osmanlı idaresini sona erdirmek için gerekli şartların henüz oluşmadığına inanıyordu.

2. Yunan İsyanı Öncesi Miloş'un Babiâli ve Filik-i Eterya ile Münasebetleri

Miloş, 1815'te elde ettiği birtakım ayrıcalıkların yanı sıra Babiâli'den bazı ekonomik ayrıcalıklar da elde etme çabasıydı. Bu konuda devamlı surette Belgrad muhafızı ile görüşmelerinin yanı sıra Rusya'nın İstanbul elçisi Stroganov'un da bu istekleri İstanbul'da dile getirmesini sağlıyordu. Bu çabalar neticesinde Sırların devletten taleplerini görüşmek üzere Haziran 1820'de İstanbul'dan Kethüda Katibi Necip Efendi Belgrad'a gönderilmişti. Necip Efendi, Sırlar ile yaptığı görüşmeler neticesinde Sırp taleplerinin⁹ genel hatlarıyla vergisel ayrıcalıkları içerdiğini belirtmişti.¹⁰ Sırların bu talepleri üzerine Babiâli, Temmuz 1820'de bir fermanla Sırlara bazı ekonomik ayrıcalıklar tanıdı. Hatta bu ayrıcalıkların bildirimini için Hazine Darbaşı-zâde Esad Efendi Belgrad'a gönderilmişti. Sırların, verilen bu ayrıcalıkları yeterli bulmaması üzerine Babiâli artık Sırlarla hiçbir şekilde müzakereye girmeden Esad Efendi'nin İstanbul'a dönmesi emrini vermişti. Henüz Esad Efendi Belgrad'da iken Sırların isyan edecekleri haberleri yayılmaya başlamıştı. Bu şayia ile İstanbul'a dönen Esad Efendi'nin hemen arkasından Eylül 1820'de Sırlar Babiâli'den taleplerini bu kez bir mahzarla bildirmişlerdi. Bir önceki taleplerinden çok daha farklı olarak din hürriyeti, Miloş'un kalıtımsal knez ilan edilmesi, Sırbistan'ın iç işlerinin başknez tarafından yürütülmesi gibi maddeleri içeren bu talepler bir öncekine göre çok daha ağırdı.¹¹

Babiâli ile nispeten gerginleşen ilişkilerinin yanı sıra Miloş, bu dönemde Filik-i Eterya'nın başkanı Aleksander İpsilanti ile de iletişim halindeydi. Kaldı ki bu durum, Sırların İpsilanti ailesi ile ilk münasebetleri değildi. Zira biliyoruz ki I. Sırp İsyanı sırasında 1807 yılında Konstantin İpsilanti Sırbistan'a bir müfrezeye asker sevk ederek Sırlara yardımda bulunmuştu.¹² Öte yandan Avusturya subayı Perş'in raporlarına göre de 5 Eylül 1808'de Belgrad'a Rus birliği adı altında İpsilanti'nin fraykorlarından¹³ yaklaşık 80 kişi gelmiş, buradan da Niş

Srpski Simpozijum, Seperat 1979, s.89.

⁸ Stojančević, *a.g.e.*, s. 90.

⁹ Bu taleplerin listesi için bkz. Mehmet Çetin Börekçi, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sırp Meselesi*, İstanbul, 2001, s. 149.

¹⁰ Börekçi, *a.g.e.*, s. 147-149.

¹¹ Börekçi, *a.g.e.*, s. 150-153.

¹² Pavle Vasić, "İpsilantiyeve Korpus i Srbi", *Zbornik Istorijskog Muzeja Srbija*, Beograd, 1973, X, s. 42.

¹³ Fraykor (Freikorps), burada daha para-militer bir askeri yapıyı nitelemektedir. Asıl anlam olarak fraykorlar, 18. Yüzyıl boyunca Osmanlı-Avusturya savaşlarında kullanılan birliklerdir. Nitekim Avusturya 1690'lardan itibaren bu birlikleri Osmanlı sınırlarında görevlendirmişti. Bkz. Selim Aslantaş, "Sırp İsyanlarına Giden Yol (1788-1804)", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, III, 2005, s. 115-145, s. 118.

sınırına gönderilmişlerdi.¹⁴ I. Sırp İsyanı sırasında İpsilantiler ile Karayorgi'nin ilişkisi isyan sonrası da devam etmişti. İsyanın başarısızlıkla sonuçlanması üzerine önce Avusturya'ya oradan da Rusya'ya giden Karayorgi burada Eterya'ya dahil edilmişti. Bu yolla Eterya, Sırbistan'da da bir isyan çıkarmayı planlıyordu. Karayorgi yeniden isyan etmek fikirleriyle 1817'de Sırbistan'a döndüğünde ise, Miloş'un emriyle öldürülmüştü.¹⁵

Bu tarih, artık Sırbistan'da Obrenović ve Karadorđević¹⁶ aileleri arasında yıllar sürecek iktidar mücadelesinin de başlangıcı oldu. Böylece Karayorgi'nin yerini artık Miloş almış ve liderlik vasfını bir kat daha güçlendirmişti. Karayorgi ile mücadelede kazanan taraf olan Miloş, Eterya ile yakın ilişkilerini ise ilk olarak 1818'de başlatmıştı. 1820 yılına geldiğinde artık Miloş, Eflak'taki Eterya'nın ileri gelenleriyle çok gizli ve dostane yazışmalar yapıyordu.¹⁷ Buna rağmen Miloş'un Eterya'ya ve Eterya'nın planlarına güvendiğini söylemek güçtür. Başka bir deyişle Miloş esasen Eterya ile tam bir ittifak halinde değildi. Zira Miloş, Eterya'nın planlarındaki sorunları daha net görmekteydi. Örneğin, özellikle Aleksander İpsilanti'nin 1820'deki planlarında Miloş ve Sırbistan için politik amaçlarda belirsizlik olduğunu düşünüyordu.¹⁸ Ayrıca Miloş'un Eterya ile ilişkilerini sürdürmesindeki ana sebep kişisel güvenliğini sağlamaktı. Zira Miloş şimdilik ne devrime inanıyor ne de devrimi istiyordu.¹⁹

Öte yandan Miloş'un bu ittifakla ve Eterya'nın planlarıyla ilgili kafasını karıştıran birçok olgu vardı. Nüfus faktörü bunlardan biriydi. 1819'da Miloş döneminde Sırbistan'da 60 bin civarında vergi yükümlüsü vardı. Ayrıca yalnızca 1813'te I. Sırp İsyanının bastırılması sürecinde 10 bin kadar asker kaybedilmişti. Dolayısıyla Sırplar, 1820'lerde harekete geçebilmek için yeterli nüfusa sahip değildi.²⁰ Nüfusun yanı sıra ekonomik durum da bir problem olarak karşılarında duruyordu. Burada ekonomik faktör, tüm üretimsel güç kapasitesini ve vergisel gücü içine alıyordu. 1815-20 arasında Sırbistan'daki gıda üretimi halkın gerekli ihtiyaçlarını ancak karşılayabiliyordu. Bu nedenle Sırbistan, 1813'te temel ekonomisinin tahrip olduğunu akıld tutmalıydı. Tükenmiş olan halkın vergi gücü, gerçekten Miloş'un asıl problemiydi. Netice itibarıyla yeni bir savaş durumunda ne yeterli miktarda yiyecekleri ne de savaş giderlerini finanse edecek mali güçleri olacaktı. Ekonomiyle de bağlantılı olarak askerî durum da pek parlak değildi. Sırpların askeri durumu bu tür bir kalkışmaya müsaade etmiyordu. Zira her şeyden önce savaş için askerî teçhizat minimum düzeydeydi. 1813 yenilgisinden sonra elde kalan silah çok azdı. Ayrıca Osmanlı yönetimi, Sırp komutanların çoğunu sürgün etmişti. Karayorgi zamanından farklı olarak Sırbistan'ın askeri ve stratejik konumu savunma için son derece elverişsizdi.²¹ Toplumsal ve poli-

¹⁴ Vasić, *a.g.e.*, s. 43.

¹⁵ Vasilij Popovic, *Evrope i Srpske Pitanje u Periodu Oslobođenja 1804-1918*, Beograd, 1940. s. 68-69.

¹⁶ Karayorgi'nin gerçek ismi Djordje Petrović olmakla birlikte çocuklarına Karadorđević soyadını bırakmıştır. Dolayısıyla kendisi de dahil olmak üzere "Karadorđević" ailesi olarak kabul edilmektedirler.

¹⁷ Mihail Gavrilovic, *Miloš Obrenović*, II, Beograd, 1909. s. 13.

¹⁸ Stojančević, *a.g.e.*, s. 90.

¹⁹ Gavrilović, *Miloš Obrenović*, II, s. 14.

²⁰ Stojančević, *a.g.e.*, s. 91.

²¹ *A.g.e.*, s. 92.

tik açıdan bakıldığında ise, politik kovuşturmalar ve infazlardan Sırbistan'daki itibarlı kişiler etkilenmişti. Nitekim politik oyun ve komplolar Miloş'un rejimini oluşturuyordu. Öte yandan tüm bu olumsuzluklara rağmen Miloş Yunan isyanı öncesi Karadağ hükümdarı Petro ve Tepedelenli Ali Paşa ile de bazı gizli politik ilişkiler kurmuştu.²²

Miloş'un Eterya'nın planlarına olan güvensizliğinin yanı sıra Eterya da Miloş konusunda net değildi. Bunun nedeni de Karayorgi'nin öldürülmesi meselesiydi. Yukarıda değinildiği üzere Eterya'nın önemli müttfiklerinden biri olan Karayorgi, Miloş'un emriyle öldürülmüştü. Bundan ötürü Eterya, hâlâ Karayorgi'nin çocukları ve taraftarlarının yaşadığı Besarabya'daki göçmenlerle²³ bağlarını sürdürüyor ve onlara dostluk ve işbirliği teklifinde bulunuyordu. Eterya'nın Miloş'a duyduğu güvensizlik ve Karayorgi taraftarlarını hâlâ korumasına rağmen Miloş ile de Djordje Evangelidis²⁴ vasıtasıyla iyi ilişkilerini sürdürüyordu. Hatta Miloş, Dj. Evangelidis'i Sırbistan'daki Ulusal Kaçılary'a memur olarak almış ve onu çok gizli görevlerde kurye olarak kullanmıştı. Özellikle de Bükreş'teki Rus konsolos A. A. Piniye ve Mihail German ile olan yazışmalarında Evangelidis'i kullanmıştı.²⁵

Her iki tarafın bu ihtiyatlı tavrına rağmen Miloş, Eterya ile ilişkilerini bu süreçte hiç koparmadı. Mayıs 1820 itibarıyla Bükreş'teki Eterya Merkezi, Miloş ve Yunanlılar arasında Osmanlı yönetimine karşı bir ittifak projesi hazırlamaya başlamış ve Eylül ayında planı tamamlamıştı. Bu plana göre, -varsayımsal olarak- Rusya, Osmanlı ile savaşa girecek, Sırbistan ise bu planın merkezinde yer alacaktı. Plan elbette kağıt üzerinde çok basitti: Sırlar, Belgrad Kalesi'ni ele geçirecek ve Bosna, Niş, Eflak ve Bulgar sınırına birer birlik gönderecekti. Sırlar Bosna'da, Hersek'te, Karadağ'da bir isyana neden olacak faaliyetlerde bulunacaktı. Bu hareket Sırların sayesinde Mora'ya kadar yayılacaktı. Aynı şekilde Sırp ordusu Vidin ve Niş'e doğru Bulgaristan'da ve tüm Rumeli'de bir isyan çıkaracaktı. Yunan donanması ise, kolay bir görevle Türkleri deniz ve nehirlerde temizleyecekti.²⁶ Bu plana göre, Eterya, Sırların altyapısını bilmeden Sırlara oldukça fazla görev vermişti. Sırların ise bu planı uygulaması imkansızdı.

Şüphesiz Miloş'un bu planla ilgili çekinceleri vardı. Yukarıda bahsettiğimiz problemlerin haricinde Miloş, Rusya'nın Sırların bu programı uygulanmasına gerçekten yardım etmek isteyip istemediğinden emin değildi. Bununla birlikte bu planın başarısına inanmasa da şüphesiz Miloş, Eterya'nın Balkanlardaki Osmanlı hakimiyetini yıkma düşüncesine son derece saygı gösteriyordu.²⁷

²² A.g.e., s. 93.

²³ Besarabya'daki Sırp göçmenlerden kasıt Sırbistan'dan bu bölgeye giden Karayorgi taraftarlarıydı. Miloş ise, bu göçmenler dolayısıyla hâlâ Karayorgi tehlikesinin geçmediğini düşünüyordu.

²⁴ Djordje Evangelidis, Filik-i Eterya'nın önemli misyonerlerinden biriydi. Türkçe bilmesi dolayısıyla Miiloş Obrenović ile Belgrad'daki Osmanlı yönetimi arasında tercümanlık da yapmıştır. Öldüğü tarih olan 1822 yılına kadar da Miloş'a hizmet etmiştir. Bkz. Mirjana Marinković, *Turska Kancelarija Knez Miloša Obrenovića (1815-39)*, Beograd, 1999, s. 27-28.

²⁵ Gavrilović, *Miloš Obrenović*, II, s. 13.

²⁶ Gavrilović, *a.g.e.*, II, s.14-15.

²⁷ Stojancevic, *a.g.e.*, s, 94, 96.

Bu arada Belgrad muhafızı Abdurrahman Paşa Miloş-Eterya ilişkisinin elbette farkındaydı. Paşa, durumu hemen İstanbul'a haber vermiş ve Belgrad'da her olasılığa karşı tetikte beklemeye başlamıştı. Miloş ise, bu duruma akıllı bir hamleyle cevap vermişti. Zira Abdurrahman Paşa'nın kendisinin İpsilanti ile haberleştiğini öğrenir öğrenmez İpsilanti'den gelen bu mektubu İstanbul'a iyi niyetinin ve bağlılığının göstergesi olarak göndermeye karar vermişti. Miloş'un İstanbul'a gönderdiği bu mektup böylece Abdurrahman Paşa'nın mektubundan önce İstanbul'a varmıştı.²⁸

Şüphesiz Miloş-Eterya ilişkisinde her iki taraf da birbirine güvenmiyordu. Ancak burada adım atan ve talepte bulunan taraf elbette Eterya idi. Zira Miloş'un ve Sırp'ların yardımına ihtiyacı vardı. Miloş ise, yakın zamanda Osmanlı Devleti'ne karşı böyle büyük bir başarı sağlanabileceğine inanmıyordu. Hele ki böyle silahlı bir mücadeleyle.

3. Sırp Heyetinin Babiâli Görüşmeleri

Yukarıda değindiğimiz üzere Sırp'lar Babiâli'den birçok ayrıcalık talebinde bulunuyorlardı. Belgrad'a gelen Esad Efendi ile görüşmelerden istedikleri sonucu alamayınca İstanbul'a bir heyet göndermeye karar verdiler. 1 Ekim 1820 itibariyle İstanbul'a gelmeleri için izin çıkması üzerine bir heyet oluşturulması gerekiyordu. Babiâli, bunun için Sırp ileri gelenlerinden oluşan 6-7 kişilik bir heyet istiyordu. Aynı zamanda heyetin içinde mutlaka bir piskoposun olması gerektiği ifade edilmişti. Dönemin Bükreş'teki Rus elçisi Mihail German da Miloş'a bir mektup göndererek heyete nasıl kişiler seçmesi gerektiği konusunda öğütler vermişti.²⁹ Miloş da İstanbul'a gitmek üzere Vujica Vuličević, İlija Marković, Dimitrije Djordjević, Samuilo Jakovljević, Kalenić Manastırı baş rahibi, Yagodina başpapazı Miloje Vukašinović ve yazarı olarak Avram Petronijević isimlerini belirlemişti. Son anda heyete İstanbul'da ticaretle uğraşan Sava Ljotić de eklenmişti. Heyetin son halini almasının ardından Miloş, heyete gerekli talimatları vermiş ve Babiâli'den isteklerini net bir şekilde ifade etmelerini öğütlemişti. İlk üç istek, dini törenlerde özgürlük, kalımsal knezlik ve Sırbistan sınırı meselesiydi.³⁰ Tüm talimatları alan heyet 29 Ekim'de yola çıkmıştı. Yanlarında onlara eşlik etmek üzere Kragujevac voyvodası da bulunmaktaydı. 15 Kasım'da İstanbul'a varan heyet gelir gelmez bir problemle karşılaşmıştı. Zira heyet, Babiâli'nin Sırbistan'a bir topçu birliği gönderdiği haberini almıştı. Heyet bunu öğrenir öğrenmez durumdan endişe duyarak Rusya'nın İstanbul elçisi Stroganov'a başvurmuştu. Stroganov'un, Babiâli'den bu konuda izahat istediğinde ise önemli bir durumun olmadığını, bu birliğin sadece Niş şehrini tahkim etmek için gönderildiğini öğrenmişti.³¹ Nitekim hem Sırp heyeti hem de Stroganov rahat bir nefes almış ve Babiâli'den isteklerine odaklanmışlardı.

²⁸ Bartolomeo Kunibert, *Srpski Ustanak i Prva Vladavina Miloša Obrenovića*, Beograd, 1988, s. 152.

²⁹ Mirjana Marinković, *a.g.e.*, s.21; Gavrilović, *Miloš Obrenović*, II, s. 3; Gavrilović, *Miloš Obrenović*, I, Beograd, 1908, s. 510.

³⁰ Gavrilović, *Miloš Obrenović*, I, s. 519-520

³¹ Gavrilović, *a.g.e.*, I, s. 521-522

Bu ziyaret için Miloş, İstanbul'da bulunan heyete emirlerini çok net bir şekilde vermişti. Buna göre, heyet Rus elçi Stroganov'un bilgisi ve izni dışında hareket etmeyecekti. Heyet ile Babiâli delagasyonu arasındaki aracılığı ise Mihail German³² üstlenmişti.³³ Stroganov da Sırp heyetinin Babiâli'den isteklerini şekillendiren kişiydi. Örneğin, bu istekler arasında bir kilise maddesi vardı. Şöyle ki, Eflak'ın kendi kiliselerini tamir etme ve yenisini inşa etme hakkı vardı. Bu hakkın aynısını Sırplar da isteyecekti. Yine isteklerden bir tanesi de Türk askerinin Sırbistan'a girmemesi ile alakalıydı.³⁴

Stroganov, heyete en büyük güçlüklerden birinin kalıtımsal (hereditary-nasledni) knezlik mevzusu olduğunu belirtmişti. Zira Babiâli'nin bu isteği kabul etmeyeceğini öngörüyordu. Ancak yine de bu isteği ısrarla belirtmeleri gerektiğini öğütlemişti. Eğer bu madde olmazsa diğer haklarını da koruyamayacaklarını düşünüyordu. Stroganov'un bu çabaları nedeniyle Miloş, Babiâli delagasyonu ile Sırp heyeti arasındaki görüşmelerde Rus korumasından son derece emin olarak en iyi sonucu bekliyordu. Bu görüşmeler Eteryâ için ise bir nevi gözdağı niteliğindediydi. Nitekim Sırpların bu görüşmeden memnun ayrılması demek Sırpların yüzünü Osmanlı yönetimine dönmesi anlamına geliyordu.³⁵

Sırp heyeti ilk olarak 23 Kasım tarihinde İstanbul'da Reis Efendi ile görüşmüş ve bu görüşmeden umutla ayrılmıştı. Bununla birlikte biliyoruz ki Babiâli aslında Sırplarla yeni bir pazarlık sürecine girmek istemiyordu. 6 Aralık akşamı Miloş, İstanbul'daki Sırp heyetinden Babiâli ile görüşmeye başladıklarını belirten bir rapor almış ve bundan dolayı da büyük mutluluk yaşamıştı.³⁶ Miloş hemen 19 Aralık'ta İstanbul'daki heyete yeni bir talimat gönderdi. Sırbistan'daki tüm knezler adına imzalı olarak gönderilen bu talimatta, heyete Eflak'ın ve diğer ayrıcalıklı bölgelerin haklarını incelemeye devam etmelerini öğütliyordu. Talimatında kalıtsal knezlik ise "özellikle kalbimizde duruyor" ifadesi yer alıyordu.³⁷ Öte yandan Miloş, elçi Stroganov'a da İstanbul'daki heyete yardımlarından ve öğütlerinden ötürü şükranlarını sunuyordu. Miloş gönderdiği bu talimatta daha önceki taleplerine ek olarak Bükreş Antlaşması'na atıfta bulunarak sınırlar konusuna değiniyordu.³⁸

Heyet 30 Aralık'ta Reis Efendi ile tekrar görüşme fırsatı bulmuş, ancak henüz müzakerelere başlayamamıştı. Babiâli müzakerelere başlamak konusunda yavaş davranıyordu. Heyet ise bu duruma bir anlam veremiyordu. Bu görüşmenin ertesi günü heyet Stroganov'a başvurarak bundan sonra nasıl bir yol izlemeleri gerektiğini sormuştu. Zira Reis Efendi ile görüşebilseler de müzakerelere bir türlü başlayamıyorlardı. Acaba Sırbistan'a geri mi dönmelilerdi? Eğer Babiâli müzakerelere başlamak istemezse ne yapacaklardı? Heyetin kafası oldukça karışıkta. Bu nedenle heyet her gün Babiâli'ye giderek bir çözüm yolu

³² Mihail German, Bükreş'teki Rus konsolos.

³³ Gavrilovic, *Miloş Obrenović*, II, s. 3-4.

³⁴ Gavrilović, *a.g.e.*, II, s. 5.

³⁵ Gavrilović, *a.g.e.*, II, s. 6, 17.

³⁶ Gavrilović, *a.g.e.*, II, s. 6.

³⁷ Bu planın tam metni için bkz. Gavrilović, *a.g.e.*, s. 5; *Tarih-i Cevdet*, XI, s. 203.

³⁸ Gavrilović, *a.g.e.*, II, s. 7.

bulunmasını rica ediyordu. Bu talepler doğrultusunda nihayet 19 Ocak 1821'de Babiâli Sırp görüşmeleri için bir vekil seçtiğini Sırp heyetine bildirdi. Bu haber üzerine Stroganov hemen Vujice, Dimitrije ve Avram'ı yanına çağırarak görüşmeler sırasında nasıl davranmaları gerektiğini anlattı Böylelikle heyet Babiâli ile görüşmeyi beklemeye başladı. Bu sırada Miloş'a da bir mektup gönderen heyet, muhtemelen 10 gün içerisinde Babiâli ile görüşmelere başlayabileceklerinin haberini veriyorlardı.³⁹

İstanbul'daki heyetin müzakerelere başlamayı beklediği sırada İpsilanti de isyan için harekete geçmeden önce Ocak ayında Eterya'nın en önemli üyelerinden biri olan Teselyalı Aristid Paşa ile Miloş'a ittifakları doğrultusunda bir sözleşme göndermişti. Bu sözleşme, Yunan tarafı İpsilanti, Sırp tarafı ise Miloş adına düzenlenmişti.⁴⁰ Sözleşmede, her vakit ve durumda ittifak halinde olmak, her durumda hilesiz davranmak, eğer Yunan milletinden Sırbistan'a gelmek zorunda kalanlar olursa onları kabul ederek iyi muamele etmek, Aleksander İpsilanti tarafından Sırbistan'a kim gönderilirse gönderilsin ona iyi muamele etmek, bugünden itibaren üç aya kadar askerî teçhizat ile düşmana karşı hazırlıklı olmak gibi maddeler vardı.⁴¹

Aleksander İpsilanti'nin 22 Şubat'ta İbrail Kalesi'ni kuşatmasıyla Yunan isyan başlamıştı.⁴² Eflak'taki karışıklıklar ve İpsilanti'nin harekete geçmesi artık Sırp'lar için de olayların seyrini değiştirecekti.

4. Babâli'nin Sırp Heyetini Kabulü

Eflak'taki karışıklığın İstanbul'daki Sırp heyetinin Babiâli ile görüşmelerini etkilemesi beklenmiyordu. Nitekim Babiâli, Sırp heyetine görüşme için 17 Şubat 1821 tarihini vermişti. Bu tarihte başlayan görüşmede heyet, Babiâli Delagasyonu'na isteklerini sıralamaya başladı. İlk istek dini törenlerde özgür olmak ve aynı zamanda kilise ve manastırlara çan asma konusunda izin almak idi. Babiâli delagasyonu ise devletin zaten tüm Hıristiyanlara serbestçe dini törenlerini yapmak konusunda izin verdiğini belirtti. Ancak bunu fermana koymayacaklarını ekledi.⁴³

İkinci istekleri ise kalıtsal knezlik idi. Heyet, başknezliğin daimi surette Obrenović ailesine verilmesini istiyordu. Babiâli delagasyonu ise bu isteğe bir soru ile cevap verdi. Miloş'tan sonra baş knez kim olacaktı? Heyet soruya kesin cevap vermemekle birlikte Sırbistan'daki yönetim sıkıntısından bahsetmişti. Zira Sırbistan'da Karayorgi tehlikesi, Karayorgi'nin çocukları ve yandaşları yoluyla hâlâ devam ediyordu. Öte yandan Avusturya da bölgeyi karıştırmak için Karayorgi'nin çocuklarını kullanıyordu. Dolayısıyla Sırbistan'da yönetim stabilizasyonu sağlamak için kalıtsal knezliğin önemli olduğunu vurguluyorlardı. Bu ifadeler üzerine Babiâli delagasyonu bu taleplerini sultana bildireceklerini söylemekle

³⁹ Gavrilović, *a.g.e.*, II, s. 1, 8, 9-10.

⁴⁰ Gavrilović, *a.g.e.*, s. 20.

⁴¹ BOA. HAT. 44927-D; Gavrilović, *Miloš Obrenović*, II, s. 18-19.

⁴² Ali Fuat Öreñç, *Balkanlarda İlk Dram: Unuttuğumuz Mora Türkleri*, İstanbul, 2011, s. 30.

⁴³ Gavrilović, *Miloš Obrenović*, II, s. 23-24.

yetinmişti. Diğer istekler de belirtilip görüşme sonlandığında Sırp heyeti ve Mihail German bu görüşmeden son derece memnun olarak ayrıldılar. Netice itibariyle bu görüşme Sırbistan için küçük bir olay değildi. Bu görüşmeyle kendilerini bir devlet temsilcisi gibi hissetmişlerdi. Bu süreçte Mihail German da Osmanlı Devleti ile olan bu iyi ilişkilerin korunması gerektiğini düşünüyordu. Öte yandan Sırp heyeti görüşmelerin uzun süreceğini biliyordu. Babiâli de müzakerelerin sonuçlanması için 2 ya da 3 görüşmeye daha ihtiyaç olduğunu söylüyordu. Ancak bu ilk görüşmeyi izleyen günlerde işler Sırp heyeti için kötüleşmeye başlamıştı. Aristid Paşa, Eteryâ'dan gelen ve Miloş için yazılan mektuplarla yakalanmıştı. Eflak'taki karışıklıklar ise ciddi bir hal almaktaydı. Bu nedenle Miloş 18 Şubat'ta İstanbul'daki heyetten oradaki işlerini hemen bitirerek Sırbistan'a dönmelerini istiyordu. Zira Eflak'taki isyan Miloş'u endişeye sevk etmişti. Bu süreçte düşmanlar rüzgarı Sırbistan'a çevirebilirdi.⁴⁴

Miloş'un bu öngörüsü gerçekleşmek üzereydi. Babiâli'nin karşılaştığı büyük krizlerden biri olan Yunan isyanının Sırp heyetinin İstanbul'a gelmelerinden kısa bir süre sonra başlaması heyet için kötü bir sürprizdi. Babiâli de Sırbistan'daki barış ortamını güvence altına almak için bu Sırp heyetini tutuklama kararı aldı. İlk olarak Patrikhane'de tutuklanan heyet sonrasında Bostancıbaşı'nın konağına yerleştirilmişti.⁴⁵

5. İstanbul'daki Sırp Heyeti Meselesi

Sırp heyeti 1 ay kadar Rum Patrikhanesi'nde gözetim altında kaldıktan sonra Babiâli bunun yeterli olmadığını düşünmüş ve heyeti Bostancıbaşı'nın Konağı'nda misafir etmeye karar vermişti. Bu kararla artık heyet Sırp halkının temsilcisi olmaktan çıkmış, Babiâli'nin tutsağı haline gelmişti. Babiâli, heyeti Sırbistan'daki barış ortamı için rehine olarak görüyordu.⁴⁶ Böylelikle Sırp heyeti için yaklaşık beş buçuk yıl sürecek tutsaklık dönemi başlamış oluyordu. Aynı zamanda Miloş'un da bu durumu çözmek için her fırsatta Babiâli⁴⁷, Belgrad Muhafızı ve Rusya ile iletişim kurduğu döneme de girilmiş oluyordu.

Miloş, 27 Nisan'da Sırp heyetine gönderdiği mektupta korku ve şüpheyle Osmanlı askerlerinin Niş'e girdiğini belirtiyor ve bu hadisenin nedenini soruyordu. Heyet ise bu mektubu alır almaz konuyu hemen Babiâli'ye sormuştu. Babiâli de Sırp'ların bu korkularının yersiz olduğunu, bu askerlerin sınıra Fenerlilere karşı önlem için gönderildiğini bildirmişti.⁴⁸

Uzun bir süre heyetten haber alamayan Miloş, kendi tatarlarının İstanbul'a gidebilmesi için Belgrad Muhafızı'na başvurmuştu. 5 Ekim 1822'de Belgrad muhafızı Abdurrahman Paşa Babiâli'den Sırp tatarının İstanbul'a gelebileceğine

⁴⁴ Gavrilović, Miloš Obrenović, II, s. 25, 26, 28, 58.

⁴⁵ Marinković, a.g.e., s. 21.

⁴⁶ Marinković, a.g.e., s. 51-52.

⁴⁷ Miloş, başknezliği süresince Babiâli ile iletişimi Vidin ve Belgrad muhafızlarının izni dahilinde sağlayabiliyordu. Bu süreçte kullandığı tatarlar arasında İnce, Jovançe, Bogdan ve Risto vardı. Bkz. Marinković, a.g.e. s. 40.

⁴⁸ Gavrilović, Miloš Obrenović, II, s. 53.

dair bir izin belgesi almıştı. Böylelikle Sırp tatarı Jovançe 23 Ekim'de Kragujevac'dan İstanbul'a gitmek üzere yola çıktı. Yanında biraz para ve bolca sözlü mesajın yanında, Sırp'ların Babiâli'den 1820 Eylül ayındaki talepleri ve Sırp heyetinin tekrar Babiâli ile müzakerelere başlamaları için bir vekaletname vardı. Yıl sonuna gelindiğinde Jovançe hâlâ İstanbul'dan dönmemişti. Sırp heyetinden de herhangi bir ses çıkmamıştı. Bu durum Miloş ve Sırp'ları elbette endişelendiriyordu. Neyse ki Jovançe 1823'ün Epifani Günü'nde⁴⁹ Kragujevac'a yanında bir rapor ve mektupla dönmüştü. Heyet üyeleri hayattaydı. Reis Efendi de heyetin yakında Sırbistan'a döneceğine dair güvence veriyordu. Zira sultan, Sırp'ların sadakatinden şüphe duymuyordu. Jovançe İstanbul'da hem Reis Efendi'nin hem de sadrazamın önüne çıkma fırsatı bulmuştu.⁵⁰ Miloş ise, 12 Şubat 1823'te Reis Efendi'ye başvurarak gönderdiği mesajlar için teşekkür ederken ondan Sırp sorununun çözümü için ricada bulunuyordu.⁵¹

Miloş, Jovançe'nin İstanbul'dan getirdiği mektupları vakit kaybetmeden Rus Dışişleri Bakanı Neselrod'a göndererek kendisinden Sırp sorunu ile ilgili bir kongre düzenlemesini rica etmişti. Rusya ise böyle bir adımla olayı büyütmek yerine bu süreçte Sırbistan'a barış ve huzurun gelmesini umuyordu. Bu nedenle Rusya yalnızca, Babiâli'yi Sırp'ların itaatleri konusunda ikna etmeye çalışacaktı. Başka bir deyişle Rusya bu problemi büyütmeden çözüme niyetindeydi. Hatta heyetin ilk tutuklandığı dönemde heyet üyeleri arasında kaçma fikirleri ortaya atılmıştı. Ancak Rus Elçi Stroganov, kaçmalarının doğru olmayacağını düşünerek onlara izin vermemişti. Zira Stroganov, Babiâli'nin heyete bir şey yapmayacağı konusunda devlete güvendiğini özellikle belirtiyordu.⁵² Ancak Belgrad'da İstanbul'daki Sırp heyetinin firar ettiğine dair haberler yayılmaya başlamıştı. Bunun üzerine yapılan yazışmalarda böyle bir haberin gerçeği yansıtmadığı ama yine de Miloş'un böyle bir talimat verip vermediğinin de tahkik edilmesi ve gerekli önlemlerin alınması gerekliliği ifade edilmişti.⁵³

Miloş, heyet meselesini endişeyle takip ederken heyetle yaptığı tüm yazışmalarında Rusya'ya ulaştırıyordu. 10 Aralık 1823'te Miloş, Neselrod'dan aldığı mektupla hem Sırp isteklerinin hem de Sırp heyeti probleminin çözüme kavuşmasına dair inancı tazelenmişti.⁵⁴ Aynı zamanda Babiâli'ye gönderdiği yazılarda Yunanlıların serbestiyet için ittifak yapma çağrısını kabul etmediğini belirterek⁵⁵ sağ olduğu müddetçe fesadın Sırp'lı içinde zuhur etmeyeceğini taahhüd ediyordu.⁵⁶

1824 Nisan ayının başında Sırp heyeti göreve yeni gelen Reis Efendi tarafından resepsiyona davet edilmişti. Heyet için resepsiyon gayet güzel geçmiş ve olumlu izler bırakmıştı. Bu resepsiyonun bir ay kadar sonrası 9 Mayıs'ta Miloş

⁴⁹ 6 Ocak gününe tekbül eden bu gün Hristiyan Ortodokslar tarafından Tanrı'nın insan suretinde yeryüzünde görülmesi dolayısıyla kutlanan bir bayramdır.

⁵⁰ Gavrilović, *Miloš Obrenović*, II, s.140- 141.

⁵¹ Gavrilović, *a.g.e.*, s. 142

⁵² Gavrilović, *a.g.e.*, s. 54, 143, 144.

⁵³ BOA, HAT 838/37779.

⁵⁴ Gavrilović, *Miloš Obrenović* II, s. 152.

⁵⁵ BOA, HAT 1135/45229-B.

⁵⁶ BOA, HAT 1130/45054-P.

İstanbul'dan bir rapor almıştı. Bu raporda, Hristo Dukic ve Hristo Nikolajevic'in beş hizmetkârıyla beraber serbest bırakılacağı ifade ediliyordu. Bu haber Miloş üzerinde çok olumlu bir etki yapmasına rağmen diğer taraftan da biliyordu ki, gönderilecek bu isimler aslında heyetin tatarları ve hizmetçileri konumundaydı. Asıl üst düzey knezlerle ilgili hâlâ bir gelişme yoktu. Heyetin aynı tarihlerde Miloş'a gönderdiği mektupta ise, artık sabırlarının tükendiğini belirterek kendi yerlerine başkalarının gönderilmesini talep ediyorlardı. Nitekim heyet İstanbul'da çok iyi şartlarda yaşamıyordu. Yeterince paraları yoktu ve bu belirsizlik içinde sınırları harap olmuştu. İstanbul'daki durumlarına dair Miloş'a gönderdikleri mektuplarda İstanbul'da kendilerine "sözde" heyet dendiğinden bahsediyorlardı.⁵⁷

Bu süreçte Sırp heyeti meselesi ile ilgili ılımlı tavrını sürdüren Rus politikası neticesinde 15 Mayıs 1824'te Neselrod'dan Miloş'a gelen mektupta Ruslar Miloş'tan Osmanlı Devleti'ne sadakatten ayrılmamalarını nasihat ediyordu. Ayrıca Sırp heyeti meselesi konusunda İstanbul'da bulunan Rus maslahatgüzar Mençaki vasıtasıyla heyetin serbest bırakılması konusunda ricada bulunduğu ifade ediliyordu.⁵⁸

Heyet, tutuklu kaldığı süre boyunca hem Babiâli hem de Miloş tarafından iletişim aracı olarak da kullanılıyordu. Her iki taraf da birbirlerine olan mesajlarını heyet vasıtasıyla iletiyordu. Örneğin, 21 Haziran 1825'te heyet, Babiâli'ye davet edildi ve bir Rus kuryenin Sırbistan'a gelmesinden bahisle Babiâli dışında başka bir ülkeden koruyuculuk talep etmelerinin kabul edilemez olduğu bildirildi. Hatta Babiâli, Belgrad Muhafızı Abdurrahman Paşa'dan Mihail German'ın misyonu konusunda bir rapor göndermesini istemişti. Belgrad muhafızı da, Miloş'tan şu soruların cevabını istemişti: Sırplar hangi devlete tâbi idiler? Bu zamana kadar olduğu gibi sadakatle Babiâli'ye bağlı kalmak istiyorlar mı? Yabancı güçler ve onların kuryeleri Sırbistan'ın üzerinde ne aracılığı yapıyor? Miloş verdiği cevapta Sırpların Rus çarından yalnızca iyilik beklediğini ifade ediyordu.⁵⁹ Aynı dönemlerde Miloş da Belgrad muhafızını İstanbul'daki Sırp heyeti vasıtasıyla Babiâli'ye şikâyet ediyordu. Miloş, Belgrad muhafızının Sırp reayasından birkaç kişiyi hizmetine alarak onların İslama geçmesini sağladığını, dolayısıyla dinlerine müdahale eden Belgrad muhafızının azlinin şart olduğunu ifade ediyordu.⁶⁰

Öte yandan Sırp heyeti İstanbul'daki vaziyetleri hususunda Miloş'a sürekli bildirimde bulunuyordu. 24 Ağustos 1824'te Miloş'a yazdıkları mektupta Vujice'nin bacağına şiştiği ve gözlerinin kapandığını söylüyorlardı. Dimitrije ise zayıflamış ve diğerleri gibi bir deri bir kemik kalmıştı. Knez İlija 3 gün ayakta 10 gün yatakta idi. Sava ve Avram'ın göğsünde ve bacaklarında hastalık vardı. Ve bu kadar adamın bir odada yattığını söylüyorlardı.⁶¹ Miloş ise, İstanbul'a gönderdiği arzuhalde Sırp heyetinin orada görüşmelerini tamamlayıp memleketlerine dönecekleri sırada ortaya çıkan Yunan isyanı nedeniyle hapsedildiğini ve yıllardır hapiste tutulan

⁵⁷ Gavrilović, *a.g.e.*, s. II, 152-156.

⁵⁸ BOA. HAT 1130/4505-4.

⁵⁹ Gavrilovic, *a.g.e.*, II, s. 178-179.

⁶⁰ BOA. HAT. 1113/44774-A.

⁶¹ Gavrilovic, *a.g.e.*, II, s. 159.

heyetin hapsedilmelerinin gerçek sebebini bilmediklerini belirtiyordu. Ayrıca bu heyet üyelerinin buldukları yerde ne kadar rahat olsalar bile Hıristiyan olmaları dolayısıyla kiliseye gitme, ayinlere katılma, günah çıkarma gibi ritüellere icabet edememeleri ve hasta olduklarında da tedavi olamadıkları yönünde şikayetleri vardı.⁶² Uzun bir süredir İstanbul'da mahpus kalan Sırp heyeti için çözüm arayan Miloş, heyetin ya buldukları mekanın değiştirilmesini ya da yerlerine başka knezlerin gönderilmesini teklif etmişti. Buna mukabil Babiâli, gelen bu teklifin kabul edilmesi için tebdil edilecek knezlerin İstanbul'daki knezler ile eşdeğer ve muteber olmaları gerektiğini ifade etmişti. Öte yandan tebdil için İstanbul'a gelecek knezlerin isimlerinin önceden İstanbul'a gönderilmesi gerekiyordu. Zira bu isimlerin gerçekten İstanbul'daki knezlerle eşdeğer olup olmadığının kontrolü Babiâli tarafından yapılacaktır.⁶³ Babiâli ayrıca, İstanbul'daki knezler yerine Miloş'un kardeşlerinden biri, knezlerin oğulları ve bir papazın gelmesini öneriyordu.⁶⁴

Heyet tebdili konusu gündemdeyken Miloş durumla ilgili Babiâli'ye cüretkâr bildirimlerde bulunuyordu. Miloş: "Sırp knezlerinin İstanbul'da tutsak olmasından dolayı devlete isyan etmediğimiz düşünülmesin. Zira Sırp'ların on neferinin eksik olması isyanı engelleyen bir neden değildir. Neden yalnızca Devlet-i Aliyye'ye verdiğimiz sözden dolayıdır" demektedir.⁶⁵ Miloş bu beyanlarına rağmen çok iyi biliyordu ki heyet meselesi konusunda eli zayıf olan taraftı. Bu nedenle bir adım daha atan Miloş 1825 yazında heyete gönderdiği mektupta -ki bu mektubun aynısı riyasete de gönderilmişti- İstanbul'daki Sırp vekillerini memuriyetlerinden azl etmiş olduğunu aynı zamanda hapiste olan vekillerin tahliyesi sağlandıktan sonra yine memuriyetlerinin devam edeceğini veya yerlerine yeni knezler gönderileceğini ifade etmişti.⁶⁶ Miloş'tan gelen bu atağa karşı Babiâli yine fikrini değiştirmemişti. Aynı dönemde Miloş'un gönderdiği mektupta İstanbul'daki vekillerin asiler gibi hapsedildiğini ve kabahatlerinin de ne olduğunu da hâlâ bilmediklerini ifade etmiştir. Bu süre zarfında heyetten bir süre haber alamayan Miloş, bu nedenle Sırp milleti ve kendisinin bu vekilleri kaybolmuş olarak kabul ettiklerini ifade etmişti. Miloş aynı zamanda milletin birkaç knezin tutuklu olmasından dolayı kederli olmadığını, asıl nedenin kendi sadakatlerinden şüphe duyulması olduğunu belirtmişti.⁶⁷ Hayatlarından endişe ettiği knezler için ise İstanbul'a bir adamını göndererek buradaki knezlerin hayatta olup olmadığını, akıllarının yerinde olup olmadığını bizzat görmesini istemiştir. Ayrıca Miloş, vekillerin eşyalarının Patrikhane'de olduğunu, İstanbul'daki karışıklıklar sırasında patrikhanenin yağmalandığını ve belki gönderdikleri mektupların da burada kaybolduğunu tahmin ettiklerini belirtmektedir. Miloş'un bu ifadelerine rağmen Belgrad Muhafızı Abdurrahman Paşa Jovançe'nin İstanbul'a gitmesine bu sefer müsaade etmemiştir.⁶⁸

⁶² BOA. HAT 1123/44938-B.

⁶³ BOA. HAT 1114/44793-Ç.

⁶⁴ BOA. BEO. AYN. d. 611, [s.27]

⁶⁵ BOA. HAT 1114/44793-Ç.

⁶⁶ BOA. HAT 1134/45202-A.

⁶⁷ BOA. HAT 1134/45202-B.

⁶⁸ BOA. HAT 1132/45202-C.

Heyetin tebdili konusunda ise, sultanın izni alınır alınmaz haber Nisan 1825 itibarıyla hem Miloş'a hem de Belgrad Muhafızı Abdurrahman Paşa'ya ulaştırılmıştı. O sırada Djakova İsyanı⁶⁹ ile meşgul olan Miloş için bu haber son derece sevindiriciydi. Miloş bu isyan sırasında kendisine muhalif olan halk kitleleriyle uğraşmaktaydı. Sultandan bu kritik zamanda onayın alınmış olması halkta Miloş'un politikasındaki başarı olarak algılanacak ve halkın üzerindeki olumlu etkisi artacaktı. Bundan ötürü Miloş hiç vakit kaybetmeden Ostrujnica'daki mecliste yeni gidecek heyetin seçimlerine başladı. Ancak bir süre sonra fikrini değiştirdi ve kaza knezlerine 5 Mayıs'ta Kragujevac'ta olmalarını söyledi. Burada tüm kaza knezleriyle birlikte İstanbul'daki Sırp heyeti bir konağa yerleştirilmedikçe Sırbistan'dan yeni bir heyetin gönderilmemesi kararı alındı.⁷⁰ Miloş bu tavrına rağmen biliyordu ki kendisi güçsüz olan taraftaydı ve bu konunun bir an evvel çözülmesi gerekiyordu. Bu nedenle Babiâli'nin emrine riayet ederek tüm Ağustos, Eylül ve Ekim 1825 boyunca, Belgrad muhafızı Abdurrahman Paşa ile sürekli heyet meselesiyle ilgili yazışmıştı. Abdurrahman Paşa bu sorunun çözümü için gerçekten çok çaba sarfediyordu. Ancak ortak bir nokta bulmakta zorlanıyorlardı. Değiştirilecek isimlerden en çok zorlandıkları kişi Vujica Vuličević idi. Zira Türkler ona çok değer veriyorlardı. Abdurrahman Paşa, Vujice'nin yerine ya Vujice'nin oğlunu ya da Miloş'un kardeşi Jevrem Obrenović'i göndermek istiyordu. Diğer değiştirilecekler için ise Protta Matija Nenadović ve Knez Vasilje Popovic,'in isimleri geçiyordu.⁷¹ Bu kararsızlık sürecinde Babiâli de Sırbistan'dan gelecek vekillerin bir müddet daha beklemesi gerektiğini düşünüyordu.⁷²

Babiâli'nin heyet tebdili konusunu geciktirmeye çalıştığı sırada Miloş'un kardeşi Avram ise birkaç kaza knezi ile bir araya gelerek bu meseleyi görüşmüştü. Ancak karar verdikleri isimler İstanbul'a gitmeyi kabul etmeyerek şu şekilde cevap vermişlerdi: "Bizler Devlet-i Aliyye'ye hiçbir zaman hıyanet etmediğimiz halde bizim vekillerimiz dört seneden beri Bostancıbaşı'nın Konağı'nda hapis durumdadır. Bizler de İstanbul'a gittiğimiz takdirde hapsedileceğiz. Bu nedenle bu şekilde hapiste çürümeye razı değiliz".⁷³

Babiâli, heyet tebdili hususunda Miloş'un bir dediğinin diğerini tutmadığını düşünüyordu. Bu nedenle de konu bir türlü çözüme kavuşamıyordu. Bir an evvel yurtlarına dönmeyi bekleyen Sırp heyeti bu konuyu görüşmek üzere Reis

⁶⁹ Djakova İsyanı, Sırp reayası tarafından Miloş yönetimine karşı 1825 Ocak ayında başlayan bir köylü ayaklanması. Burada isyancıların Miloş'tan talepleri vergilerin düşürülmesi ve yetkilerini kötüye kullanan knezlerin değiştirilmesi idi. Bkz. Djakova Buna, [http://srpskaenciklopedija.org/doku.php?id=Ђакова_буна](http://srpskaenciklopedija.org/doku.php?id=Ђакова_буна;), Erişim Tarihi: 1.06.2018; Osmanlı yönetimi, Sırp'ların Miloş'un kötü muamelesine karşı isyan etmeleri hakkında gelen habere de itibar etmemişti. Ancak daha sonra Belgrad ve Niş muhafızlarından gelen yazılar üzerine durumun ciddiyetini anlamıştır. Buna göre, Miloş ile Sırp reayası arasında büyük olaylar yaşanmış ve 5000-6000 civarında reayanın öldüğünü öğrenilmişti. Miloş bu isyanı çıkaranları idam etmişti. Ancak biliniyordu ki bu olay Karayorgi'nin adamları ve Rumların kıskırtması neticesinde ortaya çıkmıştı. Bkz. BOA, BEO. AYN.d, 611 [s. 1]. BOA, BEO.AYN.d, 611, [s. 5].

⁷⁰ Gavrilović, *a.g.e.*, II, s. 164-165.

⁷¹ Gavrilović, *a.g.e.*, II, s. 190.

⁷² BOA, BEO.AYN. d. 611, [s. 75].

⁷³ BOA. HAT. 1116/44806-B.

Efendi'den görüşme talep etmişlerdi. Talepleri kabul olan heyet Reis Efendi'ye dört yıldır hapiste bulduklarını, tebdil için müsaade çıkmasına rağmen hâlâ bu konuda herhangi bir hareket olmadığını, bu konuyla ilgili Miloş'a yazdıkları mektubun da cevabını alamadıklarını ifade etmişlerdi. Bu beyanlar üzerine heyete, Miloş'un tebdil edilmek üzere seçtiği kişilerin İstanbul'daki kişilere göre daha aşağı rütbede olması dolayısıyla Belgrad muhafızının bu kişilerin İstanbul'a gelmesine izin vermediği belirtilmişti. Sürecin uzamasının nedeni buydu. Buna mukabil heyet ise, İstanbul'a gelecek knez bulunamamasının nedeni olarak yıllardır kendilerinin İstanbul'da hapsedilmelerinden dolayı Sırbistan'daki knezlerin İstanbul'a gelmeye korkmuş olabileceklerini gösteriyorlardı. Ayrıca İstanbul'a gelmek için seçilecek knezlerin Sırp'ların 12 knezleri arasından seçileceğini ve bunlardan bazılarının kendilerinden dahi daha rütbeli ve muteber olduklarını belirtiyorlardı. Babiâli ise, özellikle Vujice'nin oğlu ve Miloş'un kardeşinin gelmesi konusunda ısrarcıydı. Şüphesiz bu isimlerin İstanbul'a gelmesi diğer knezlerin de kendilerini emniyette hissetmesine neden olacaktı. Ayrıca Sırp milletinin de İstanbul'daki heyetin mahbus olmadıklarına kanaat getirmesi sağlanacaktı. Yine knezlerle birlikte tutuklu papazın yerine de Belgrad'dan ona muadil bir papaz gelmeliydi.⁷⁴ Babiâli, İstanbul'daki heyetin daha önce nasıl seçilerek İstanbul'a geldilerse, onların yerine gelecek knezlerin de aynı şekilde seçilmesini istiyordu. Seçilecek knezleri tespit edebilmek için İstanbul'dan yazıcı Avram da Belgrad'a gitmişti.⁷⁵ İstanbul yönetimi Belgrad muhafızına eğer Miloş'un İstanbul'a göndereceği isimler İstanbul'daki heyete muadil değilse gönderilmelerine izin verilmemesi talimatı veriliyordu.⁷⁶

Babiâli, Yunan isyanı hala devam ederken Sırp'ların da herhangi bir gaileye tevessül etmemeleri için ihtimam gösterilmesi gerektiğini düşünüyordu. Yunan isyanı sona erene kadar böyle her taraftan itibarlı reayanın tevkif edilmesi devlet usulü olarak kabul edilmişti. Öte yandan Miloş, bu arada kaza knezlerini, papaz ve diğer Sırp ileri gelenlerini toplayarak Belgrad muhafızlığının ortadan kalkacağını, bundan sonra Rusya'ya dua edeceklerini ancak şimdilik Devlet-i Aliyye'yi de unutmamaları gerektiğini öğütlemişti. Miloş'un bu fikirlerinden haberdar olan Babiâli şimdilik Sırp'lara herhangi bir savaş açma durumunun sırası olmadığını ancak bundan böyle Belgrad Muhafızı'nın Miloş'un söylediklerini ya da yaptıklarını hızlı bir şekilde İstanbul'a bildirmesi gerektiği ifade ediyordu.⁷⁷ Dolayısıyla devletin heyet tebdili geciktirmesinin en önemli nedenlerinden biri buydu. Devlet hâlâ ne Miloş'a ne de Sırp'lara güveniyordu. Bu güvensizliğinin nedenleri de Sırbistan'dan aldığı bu haberlerdi.

Hem Babiâli'nin hem de Miloş'un heyet tebdili konusunda fikirleri sürekli değişirken nihayet Ocak 1826 itibariyle Reis Efendi yeni heyet gönderilmesi için acele edilmesini istiyor ve yeni gelecek heyetin konakta kalacaklarını söylüyordu. Böylece Şubat 1826 başında Miloş knezlerle birlikte mecliste toplandı ve

⁷⁴ BOA, BEO.AYN.d. [s. 65-67].

⁷⁵ BOA, BEO. AYN. d. 611 [s. 71].

⁷⁶ BOA, BEO.AYN.d, 611, [s. 27].

⁷⁷ BOA, BEO.AYN.d, 611, [s. 23-25].

gönderilecek knezleri seçti. Bu knezler: Ulusal Mahkeme Reisi Jovan Bobovac, Jagodina'dan Mihailo Jovanović, Rudnik nahiyesinden Tanasko Mihailović, Belgrad'dan Zivko Mihailović, Semendire'den Ranko Mihailović, ve Trnava Manastırından Neofit Iguman idi. Heyete yazıcı olarak ise Djordje Protić seçilmişti. Bu seçimin hemen ardından Belgrad'a giden knezler burada Belgrad muhafızı ve kadiyla görüşmüşlerdi. Ancak İstanbul'a gitmek için yola çıkmamışlardı. Zira İstanbul'daki knezler Fener'deki kendi konaklarına yerleşmeden yola çıkmayacaklarını bir kez daha ifade ediyorlardı. Belgrad muhafızı 7 Şubat'ta İstanbul'dan kabul edildiklerine dair haber gelene kadar knezleri evlerine gönderdi. Açıkça görüyordu ki yeni heyetin üyeleri İstanbul'daki vekillere nazaran çok daha az itibarlı kişilerdi. Zira Babiali özellikle Vujica Vuličević'in oğlu Petar'ı ve Milosav Zdravković'i istemişti.⁷⁸

6. Rusya'nın Meseleye Fiili Müdahalesi

Heyet meselesinin çözüme kavuşması Rusya'nın Osmanlı'ya karşı politikasının değişmesi ve Çar Aleksander'in ölümü sonrası tahta çıkan Nikola'nın tavrı vasıtasıyla gerçekleşmişti.

Nikola tahta gelir gelmez 5 Nisan 1826'da Osmanlı Devleti'ne bir ultimatom vermişti. Bu ultimatomun içeriğinde şu maddeler vardı:

1. Eflak ve Boğdan'a girmiş olan Türk askeri çıkacak ve Eflak-Boğdan 1821 öncesi statüsüne dönecek.
2. Rusya tarafından belirlenecek bir yere Babîali bir temsilci gönderecek ve Bükreş Anlaşmasının uygulanması üzerine görüşülecek.
3. İstanbul'da tutuklu olan Sırp vekilleri ertelenmeden serbest bırakılacak ve Sırp istekleri görüşülerek karara bağlanacak.⁷⁹

Rusya bu süre zarfında meseleyi yalnızca Sırp heyeti konusuyla sınırlı görmüyordu. Aynı zamanda heyetin İstanbul'a gelmesine vesile olan konuların çözüme kavuşturulmasının da gerekliliğine inanıyordu. Zira heyetin İstanbul'a gelmeden önceki dönemden başlamak üzere Rusya, Sırp meselesinin ve taleplerinin zaten içindeydi.

Aynı dönemde Neselrod'dan Miloş'a gelen mektupta Neselrod, Babîali'ye ultimatom verildiğini ve isteklerinin arasında Sırp heyetinin serbest kalması şartının da olduğunu söylüyordu.⁸⁰ Bu ultimatom üzerine 22 Nisan'da Reis Efendi, Sırp heyetini huzuruna çağırarak ertesi gün serbest bırakılacaklarını, İstanbul'da kendi konaklarına yerleşeceklerini ve yeni heyet gelene kadar burada ikamet edeceklerini ifade etmişti. Nitekim 5 Mayıs'ta Miloş, Belgrad Muhafızı Abdur-

⁷⁸ Gavrilović, *a.g.e.*, II, s. 211-212.

⁷⁹ Selim Aslantaş, Osmanlı Rus İlişkilerinden Bir Kesit: 1826 Akkerman Antlaşması'nın Müzakereleri, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 9/36, 2013, s.s.152; Bartolomeo Kunibert, Srpski Ustanak i Prva Vladavina Miloša Obrenovića, s. 185; Vasilj Popović, *a.g.e.*, s. 69.

⁸⁰ Gavrilović, *a.g.e.*, II, s. 217.

rahman Paşa'dan heyetin serbest kaldığına dair gelen raporu elinde tutuyordu.⁸¹ İstanbul'daki Rus maslahatgüzar Mençaki, ise, Petersburg'a gönderdiği raporda Osmanlı Devleti'nin ultiatom şartlarını kabul ettiğini belirtmişti.⁸²

Aynı yılın Temmuz başında yalnızca Dimitrije Djordjević'e yurduna dönme izni verilmişti.⁸³ Bu iznin çıkmasında kendisine karasevda⁸⁴ teşhisinin konulmasının etkisi vardı.⁸⁵ Nihayet Dimitrije 14 Temmuz'da Kragujevac'a dönmüştü. Miloş, heyetteki Vujica Vuličević ve Sava Ljotić'in de geri dönmesi için uğraşmış ama başarılı olamamıştı..⁸⁶

Osmanlı Devleti cephesinde ise ultiatomun gereklilikleri yerine getiriliyordu. Sultan II. Mahmut bu istekleri kabul etmesinin hemen ardından Eflak ve Boğdan'daki askerlerini geri çekmiş, Babiâli temsilcileri görüşme için Akkerman'a yola çıkmıştı. Sırp heyeti hiç vakit kaybedilmeden serbest bırakılmış ve daha önce belirlenmiş olan Fener'deki kendi konaklarına yerleştirilmişti.⁸⁷ Artık Miloş Rusya'nın desteğini arkasında hissedebiliyordu. Bu güven duygusuyla Babiâli'ye gönderdiği mektupta artık İstanbul'daki Sırp heyetinin bir konakta göz hapsinde dahi tutulmalarını kabul etmediklerini ifade etmekteydi. Ayrıca böyle karışık ve bozuk zamanda Sırp'ların Devlet-i Aliyye'ye sadık kaldığını ve kendilerini Rumlarla ya da Eflâk ve Moldovalılar ile kıyaslamamalarını söylüyordu.⁸⁸

Belgrad muhafızı da artık İstanbul'a gönderilecek knezlerin Belgrad'da toplanması gerektiğini Miloş'a bildirmişti. Belgrad'da muhafızın meclisinde hazır bulunan knezlere ve Miloş'un kardeşine muhafız paşa, kendilerinin Devlet-i Aliyye reayası olmayıp zorba olduklarını ve diğer devletlere iltica ettiklerini söylemişti. Ancak bu devletlerin onları himaye etmeyeceğini ve eğer Osmanlı Devleti'nden merhamet isterlerse bunun kabul edileceğini belirtmişti. Aynı zamanda Belgrad muhafızı bu kişilerin vergilerini dahi vermediklerini iddia etmişti. Bunun üzerine Miloş'un kardeşi devlete olan sadakatlerinin herkes tarafından bilindiğini ifade etmiştir. Belgrad muhafızı ise, gelen knezleri beğenmeyip yenilerinin seçilmesini istiyordu.⁸⁹ Miloş ise, 1826 Ekim ayında Belgrad muhafızına gönderdiği yazıda İstanbul'daki vekillerin artık akıllarını yitirdikleri için bir işe yaramayacaklarını, o nedenle evlerine dönmelerini rica etmişti. Zira Miloş bundan böyle bu knezleri işlere karıştırmayacağını dolayısıyla onların İstanbul'da boşu boşuna tutulduklarını söylemişti.⁹⁰ Nihayet Akkerman Muahedesi'nin hemen ardından İstanbul'daki Sırp heyeti Sırbistan'a döndü. Babiâli'den alınacak yeni ayrıcalıkları görüşmek üzere bu kez ikinci bir heyet İstanbul'a gitti.⁹¹ Bu heyette bulunan Lazar Teodorović ve

⁸¹ Gavrilović, *a.g.e.*, II, s. 221,223.

⁸² Gavrilović, *a.g.e.* II, s. 153-154; BOA, HAT, 1057/43493.

⁸³ BOA, BEO.AYN.d, 611, [s. 75-76].

⁸⁴ Karasevda, melankoli ve lipemani olarak bilinen nöbetli bir psikolojik hastalık olarak tanımlanmaktadır.

⁸⁵ BOA, HAT, 1057/43493.

⁸⁶ Gavrilović, *a.g.e.*, II, s. 234; BOA, HAT. 1057/43493-A.

⁸⁷ Kunibert, *a.g.e.*, s. 185.

⁸⁸ BOA, HAT 1130/45046-N.

⁸⁹ BOA, HAT 1130/45048-F.

⁹⁰ BOA, HAT 1137/45268-D.

⁹¹ Kunibert, *a.g.e.*, s. 197.

Atanasije Mihailović, 1827 itibarıyla İstanbul'a varmıştı bile.⁹² Zira Miloş hemen bu heyet vasıtasıyla Babiâli'ye Sırp sorununu Akkerman Muahedesi'ne göre çözmesi hususunda baskı yapacaktı. Ancak Devlet, başında çok daha büyük problemlerle uğraştığı için Sırp sorununu ertelemişti.⁹³

Sırlar Akkerman Muahedesi ile Babiâli'den 1820 yılından beri talep ettikleri çoğu şeye kavuşmuştu. O zamanki istekleri olan kalıtsal Sırp knezliği Miloş Obrenovic'e verilirken kendi liderlerini seçme hakkı da tanınıyordu.⁹⁴

Babiâli 7 Nisan 1828 tarihinde İstanbul'da bulunan Sırp heyetine Sırbistan'ın iç yönetiminin düzenlenmesi ile ilgili taslak bir hatt-ı şerif sunmuştu. Buna göre;

- Sırp milletinin eskiden olduğu gibi ayinlerini icra etmesine müdahale edilmeyecek ve metropolitleri kendi cinslerinden olarak Patrikhane tarafından seçilecek.
- Knez Miloş'un baş knezliği devam edecek ve bu makam boş kaldığında ise Miloş'un ailesinden Sırp milletini idareye muktedir olacak biri gelecek.
- Sırlardan ticaret etmek isteyenlere Baş knez Miloş tarafından verilecek mürr kağıdı gerekli görüldüğü takdirde sivil ve askeri memurlara gösterilerek ticaret maksadıyla memleket dahilinde gezebilecekler.
- Sırların hastalarının tedavileri için Belgrad muhafızının marifetiyle gereğine göre memleketlerinde hastane ve eğitim ihtiyaçları için okul inşasına izin verilecek.
- Sırların ikamet ettikleri yerlerdeki kale mustahfızları ve bu mahallelerde oturan ehl-i İslamın Sırlara herhangi bir eza ve cefa çektirmeyerek bundan böyle Sırların içine yerleşen İslam ehli ile Sırların yerlerinden edilmesine izin verilmeyecek.
- Sırlar tarafından idare olunan bazı mukataa ve geçitler ile cizye ve diğer vergiler ilave zamlardan azade olmak üzere bu defa en az 600 bin guruş zam ile toplu olarak her sene Belgrad Muhafızına teslim edilecek.⁹⁵

Netice itibarıyla Yunan isyanı ile başlayan on yıllık süre zarfındaki gelişmeler Sırlara özerkliği getirmişti. 1829 Edirne Antlaşması'nda Rusya sayesinde Osmanlı Devleti'nden birçok konuda ayrıcalık kazanmak için önü açılmış ve Sırlara verilen 1830 fermanı ile de özerkliklerine kavuşmuşlardı.

⁹² Kunibert, *a.g.e.*, s. 198.

⁹³ Vasilj Popović, *a.g.e.*, s. 70.

⁹⁴ Grgur Jaksic, *Akermanska Konvencija Zaključena Izmedju Rusije i Turske*, Beograd, 1911, s. 112.

⁹⁵ Mirjana Marinković, *a.g.e.*, s. 92-97; Arhiv Srbije, Knežeska Kancelarija, XXX, 531.

Sonuç

Sırp ların Etery a ile ilk ve en önemli keşiş im noktas ı Karayorgi idi. I. Sırp isyan ı sonrası Belgrad'dan kaçarak Rusya'ya sığın an Karayorgi'yi Rusya bir Sırp lideri olarak kabul etmiyordu. Dolayısıyla Rusya'nın Karayorgi'yi koruyup kolladığını söylemek biraz güçtür. Bu durumun aksine Etery a'nın Karayorgi'ye bakış açısı çok daha farklıydı. Etery a, Karayorgi'nin iyi bir müttefik olabileceğine inanıyordu. Karayorgi halihazırda devlete karşı tekrar ayaklanma fikrinden vazgeçmemişti. Biraz güç toplayıp tekrar Sırbistan'a dönmeyi planlıyordu. Rusya'dan istediği desteği alamaması da onu Etery a'ya daha da yaklaştırmıştı. Etery a ile Karayorgi'nin en önemli ortak noktas ı ikisinin de planlarının ayaklarının yere basmamasıydı. Rusya'dan da bu noktada ayrılıyorlardı.

Karayorgi'nin Miloş tarafından öldürülmesi elbette Etery a'nın planlarını değiştirmemişti. Zira bu kez Miloş ile ittifak kurmuşlardı. Yukarıda da değindiğimiz üzere Miloş da Etery a da birbirlerine hiçbir zaman tam olarak güvenmediler. Özellikle Miloş, devlete isyan etmek için henüz şartların oluşmadığını ve erken olduğunu düşünüyordu. Zira Sırp isyanları süresince durumdan bolca ders çıkarmıştı. Burada Miloş'un Etery a ile ittifak kurmuş gibi görünmesindeki tek amaç Etery a'yı karşısına almamaktı. Yoksa baştan itibaren zaten onların planlarını uygulamaya niyeti yoktu. Dolayısıyla Yunan isyan ı başladığında Miloş'un fiilen hiçbir yardımı olmamıştır. Ancak elbette bu isyanın, Miloş'a ve Sırp milletine zararı dokunmuştu. Babiâli, Miloş'un Etery a ile yaptığı yazışmalardan haberdardı. Ve ciddi ciddi Sırp ların isyana dahil olma endişesini taşıyordu. Tam bu ortamda Sırp heyetinin İstanbul'a gelmesi Babiâli için büyük bir şanstı. Ancak Babiâli'nin bilmediği bir şey vardı. O da Miloş'un o dönemde devlete isyan etme gibi bir niyetinin olmamasıydı. Miloş artık devletle yapılacak silahlı bir mücadeleye inanmıyor ve silahlı mücadelenin aksine diplomatik yollardan isteklerine kavuşma arzusu taşıyordu. Nitekim öyle de yaptı. İyi bir politikacı olmamakla birlikte iyi bir diplomat olan Miloş, Sırp heyetinin İstanbul'da tutuklu olduğu süreci ileri görüşlülüğü ile iyi yönetmişti. Sırbistan'da halkın kendisine karşı muhalefetine rağmen Sırp isteklerini gerçekleştirmeyi bilmişti. Başka bir deyişle halkın desteğini arkasına almadan halkına özerliğı getirmeyi bilmişti.

Osmanlı Devleti cephesi de başlangıçta öngörölü davranmış ve süreci iyi değerlendirmişti. Sırbistan'daki barış ortamını korumak adına Sırp heyetini tutuklama fikri iyi bir adımdı. Hem de muhtemeldir ki bu fikir daha heyet İstanbul'a gelmeden önce Babiâli tarafından planlanmıştı. Ancak her iki tarafın başarılı politikalarına rağmen şans Sırp lardan yana olmuştu. Ve süreç Sırp lara önce Akkerman Muahedesi ardından Edirne Antlaşması ve 1830 fermanyıyla Sırp lara özerkliğı getirmişti.

Abstract

The Effects of Greek Rebellion on Serbia and Problem of the Serbian Deputies in Istanbul

The Serbians, who had rebelled against the Ottoman Empire twice in 1804-13 and 1815, were regarded by the government as potential rebels during the Greek uprising. The fact that the Ottoman Empire knew the relationship between Serbian Knez (Prince) Miloš and Filik-i Etery a further supported this view. Accordingly, the Serbian delegation, who went to Istanbul to convey Serbian demands just before the Greek rebellion, became a trump card for the Ottoman Empire against the potential Serbian uprising and was arrested in Istanbul. Not knowing even what their crime was, the delegation stayed imprisoned in Istanbul for almost five and a half years, and the situation turned into almost a diplomatic crisis within this period. Russia, involving in the process, included the condition of releasing the Serbian Delegation in Istanbul into the Ultimatum which would later lead to the Treaty of Akkerman. Briefly the Ottoman Empire kept the Serbians under control with a clever policy but the process came to an end in favor of Serbians due to Russian intervention.

Keywords: Ottoman Empire, Serbians, Miloš Obrenović, Greek Uprising, Treaty of Akkerman, Aleksandrović Stroganov.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

BOA, HAT, 1354/52927-A; 44927-D; 838/37779; 1135/45229-B; 1057/43493; 1057/43493-A; 1113/44774-A; 1113/44774-A; 1114/44793-Ç; 1130/4505-4; 1123/44938-B; 1116/44806-C; 1116/44806-B; 1126/45023-A; 1128/45037-C; 1129/45044; 1134/45202-A; 1134/45202-B; 1132/45202-C; 1130/45046-I; 1130/45046-N; 1130/45048-F; 1130/45054-P; 1137/45268-D; 1133/45229-B; 1137/45268-B.

BEO.AYN.d. 611.

Araştırma Eserleri

Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, İstanbul, 1309.

Aslantaş, Selim, "Sırp İsyancılarına Giden Yool (1788-1804)", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, III, 2005, s. 115-145.

Aslantaş, Selim, "Osmanlı Rus İlişkilerinden Bir Kesit: 1826 Akkerman Antlaşması'nın Müzakereleri", *Uluslararası İlişkiler*, 9/36, 2013, s.149-169.

Börekçi, Mehmet Çetin, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sırp Meselesi*, İstanbul, 2001.

- Duran, Nurbanu, *Vak'a-yı Hayret-nüma (1802-1849)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2011.
- Gavrilovic, Mihail, *Miloš Obrenović*, I, Beograd, 1908.
- Gavrilovic, Mihail, *Miloš Obrenović*, II, Beograd, 1909.
- Jaksic, Grgur, *Akermanska Konvencija Zaključena Izmedju Rusije i Turske*, Beograd, 1911.
- Kunibert, Bartolomeo, *Srpski Ustanak i Prva Vladavina Miloša Obrenovića*, Beograd, 1988.
- Marinkovic, Mirjana, *Turska Kancelarija Knez Miloša Obrenovića (1815-39)*, Beograd, 1999.
- Özkan, Ayşe, *Miloş'tan Milan'a Sırp Bağımsızlığı*, İstanbul, 2011.
- Örenç, Ali Fuat, *Balkanlarda İlk Dram Unuttuğumuz Mora Yürükleri ve Eyaletten Bağımsızlığa Yunanistan*, İstanbul, 2011.
- Pavlovitch, Stevan, *Serbia: The History Behind the Name*, London, 1988.
- Popovic, Vasilj, *Evrope i Srpske Pitanje u Periodu Oslobođenja 1804-1918*, Beograd, 1940.
- Ranke, Leopold von, *Srbija i Turska na Devetnaedtom Veku*, Beograd, 1892.
- Stojancevic, Vladimir, "Knez Miloševa Shvatanja Srpsko-Grčke Saradnje Pro-tiv Osmanskog Carstva", *Saradnja Izmedju Srba i Grka za Vreme Svojih Oslobodilačkih Pokreta 1804-13*, Grčki-Srpski Simpozijum, Seperat 1979.
- Vasic, Pavle, "İpsilantijev Korpus i Srbi", *Zbornik Istorijskog Muzeja Srbija*, Beograd, 1973.

MİDİLLİ ADASI'NIN NÜFUSU (1830-1842)

Metin Ünver*

Öz

Bu makalede Osmanlı Devleti'nde gerçekleştirilen ilk nüfus sayımına ait mufassal ve icmal defterlerinden hareketle Midilli Adası'nın nüfusu, nüfus yapısı ve Tanzimat'ın ilk yıllarına ait bir diğer nüfus defterindeki verilerin kullanılmasıyla 1830-1842 yılları arasındaki yaklaşık on yıllık dönem içinde Midilli Adası'nda yaşanan nüfus değişimi ele alınmıştır. Özellikle H. 1246 yılındaki ilk nüfus sayımına ait verilerden hareketle Midilli Adası'nın tamamındaki Müslüman ve gayrimüslim Rum nüfusun miktarını, dağılımını ve çeşitli demografik özelliklerini ortaya koymak mümkün olmuştur. Nüfus sayımı için belirlenen Müslüman nüfusun özellikle askerliğe elverişlilik durumunu, gayrimüslim nüfusun ise ödenmesi gereken cizye miktarını anlamayı amaçlayan kategorilerden hareketle iki etnik-dini grubun nüfus yapısının anlaşılması ve kısmen mukayesesi yapılabilmektedir. Bunların haricinde aynı periyotta, Midilli Adası'ndaki köylerin etnik-dini yapısı, ada genelindeki Müslüman-gayrimüslim nüfus oranı, muhacirler ve yabancı himayesinde bulunanların durumuna dair değişiklikler gösterilmiştir. Daha genel bir bakışla, 19. Yüzyılın ikinci çeyreğiyle birlikte Osmanlı Devleti'nde başlayan kurumsal değişim ve dönüşüm sürecinde nüfus verilerinin tutulması ve güncellenmesinin ifade ettiği anlam ve konuya atfedilen önem Osmanlı taşrasındaki bir sancak özelinde anlaşılmaya çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Midilli Adası, Osmanlı Devleti, Nüfus Sayımı, Tanzimat Dönemi, Nüfus Defterleri.

Osmanlı ülkesinde Hicri 1246 yılında (M. 1830-1831) gerçekleştirilmiş¹ olan ilk genel nüfus sayımının verileri birtakım çalışmalara konu olmuştur. Yapılan çalışmalarda söz konusu sayımın icmalleri kullanılmış, sayıma konu olan bölgelerin kaza bazında toplam nüfusları, Müslüman ve gayrimüslim ayırımına uyularak verilmiştir². Bu sayımın ürünü olan mufassal nüfus defterlerini bölgesel düzeyde inceleyen bilimsel çalışmaların miktarında, arşivde sayımla ilgili defterin kullanıma açılmasıyla bir artış söz konusudur³. Makalede

* Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, munver@istanbul.edu.tr

¹ Nüfus sayımının 1830 veya 1831 yılında gerçekleştirildiğine dair bilim insanları arasında değişik tarihlendirmeler yapılmış ise de konu hakkında gerçekleştirilmiş olan detaylı bir çalışmada sayımın Hicri 1246 yılında yapıldığı dolayısıyla Miladi olarak bu sürecin 1830-31 yıllarına denk geldiği, tek bir tarih kullanılmak istenirse Hicri 1246 sayımı olarak adlandırılabilir (Mahir Aydın, "Sultan II. Mahmud Döneminde Yapılan Nüfus Tahrirleri", *Sultan II. Mahmud ve Reformları Semineri (28-30 Haziran 1989), Bildirilerinden Ayrı Basım*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1990, s. 92-93) ifade edilmiştir.

² Enver Ziya Karal, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı 1831*, Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, 1943; Engin Deniz Akarlı, *Ottoman Population in Europe in the 19th Century. Its Territorial, Racial, and Religious Composition*, University of Wisconsin, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, çev. Bahar Tırnakçı, İstanbul: Timaş Yayınları, 2010². İlk genel nüfus sayımından kısa süre önce 1829'da İstanbul'da yapılan nüfus sayımının Tophane semtine ait yayınlanmış bir defter ise mufassal yani detaylı verilere sahiptir: Sedat Bingöl, *1829 İstanbul Nüfus Sayımı ve Tophane Kasabası*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2004. Ayrıca bkz: Sedat Bingöl, "İstanbul'da 1829 Nüfus Sayımı ve Bazı Mahallelerin Müslüman Nüfusu Üzerine Bir İnceleme", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, XXIII/36, 2004, s. 43-60.

³ Musa Çadırcı, "1830 Genel Sayımına Göre Ankara Şehir Merkezi Nüfusu Üzerinde Bir Araştırma", *Osmanlı Araştırmaları I*, 1980, s. 109-132; *1830 Sayımında Ankara*, haz. Musa Çadırcı, A. Latif Armağan, Sedat Bingöl, Bekir Koç, Ankara: Ankara Büyükşehir Belediyesi Eğitim Kültür Daire Başkanlığı, 2000; Mübahat S. Kütükoğlu, *Menteşe*

öncelikle H. 1246 yılı sayımına göre Midilli Adası'nın nüfusu incelenecektir. Sayımın icmal ve mufassal defterleri karşılaştırılarak teknik bazı hususlar ortaya konulmaya çalışılacaktır. Köy bazında toplam nüfusu gösteren tablolar paylaşılarak, yorumlanacaktır. Daha sonra 1840 ve 1842 yıllarına ait verilere göre Midilli Adası'nın nüfustaki değişim incelenecektir.

Midilli Adası'nın İdari Yapısı

1462 yılında Osmanlı hâkimiyetine giren Midilli Adası bir sancak olarak teşkilatlandırılmıştır. Adanın nüfus problemi ise Anadolu'dan yaptırılan göçlerle çözülmeye çalışılmış ve timar sistemi uygulanmaya başlanmıştır⁴. 1534 yılında, Barbaros Hayreddin Paşa'nın beylerbeyi atandığı Cezayir-i Bahr-i Sefid Eyaleti kurulmuş, eyalet idari olarak kaptanpaşaların sorumluluğuna bırakılmıştır. İlk teşkil edildiği dönemde Rodos Adası eyalet merkezi olarak belirlenmiş, daha önce Kaptanpaşa sancağı olan Gelibolu ve Midilli de eyalete dahil edilmiştir. İlk deniz beylerbeyliği olan Cezayir-i Bahr-i Sefid'in sınırları zaman içinde farklı sancakların dahil edilmesiyle genişlemiş, merkezi de bazen değiştirilerek Gelibolu'ya nakle-

Sancağı 1830 (Nüfus ve Toplum Yapısı), Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2010; Suat Feyyaz Günaydın, *1831 Nüfus Sayımına Göre Ordu Merkez Kazası Nüfusu*, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ordu 2011; Raif Kaplanoğlu, "1830 Nüfus Sayımına Göre Bursa'da Sosyal Yapı ve Kölelik Kurumu", *Journal of Turkish Studies/Türklük Bilgisi Dergisi*, Festschrift in Honor of Heath Lowry, 40, 2013, s. 189-206; Aylin Doğan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Modern Anlamda Yapılan İlk Nüfus Sayımı Verilerine Göre Antalya Kaleiçi Nüfusu Üzerine Demografik Bir İnceleme", *Mediterranean Journal of Humanities*, IV/2, 2014, s. 71-88; Şerife Saat, *1830 ve 1840 Tarihli Nüfus Defterlerine Göre Yalvaç Kazasının Nüfus Yapısı*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Isparta 2014; Nedim İpek, Rıza Karagöz, Cihat Uslucan, *Canik Sancağı Samsun Kazasının Nüfus Yapısı (1834-1845)*, Samsun: Canik Belediyesi Kültür Yayınları, 2016; Dilek Akdemir, *1831 Nüfus Sayımına Göre Ulubey Kazası Nüfusu*, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ordu 2017, Erdal Hürol, *1831 Nüfus Sayımına Göre Pazarsuyu ve Akköy Kazaları Nüfusu*, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ordu 2017; Zehra Yazak, *XIX. Yüzyılda Adranos Nüfusu (H- 1246 /M- 1831 tarihli 1377 numaralı Nüfus Defterinin Değerlendirmesi)*, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir 2018; *Bursa Nüfus Kütüğü 1830 (Bursa Şehri Mahalleleri Müslüman Nüfusu)*, I-IV, haz: Muammer Demirel, Raşit Gündoğdu, Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi Kitaplığı, 2015. Zübeyde Güneş Yağcı, Serdar Genç, *H. 1256/M. 1840-41 Tarihli Balıkesir Nüfus Defteri (Değerlendirme ve Transkripsiyon)*, Balıkesir: Balıkesir Belediyesi Kent Arşivi Yayınları, 2013. Bu arada H. 1246 sayımının hatalı yapıldığı, çok fazla sayıda kişinin sayım dışı bırakıldığı, yaşlarının doğru kaydedilmediği veya nüfus sayımının hiç gerçekleştirilmediği ya da mevcut kayıtların zaman içinde karışarak özellikle gayrimüslimlerin ödedikleri vergi miktarında nüfuslarının artmasına rağmen azalma olduğu şeklindeki gerekçelerle bazı yerlerde H. 1250 (1834) ve H. 1253 (M. 1837) yılında ilk defa veya tekrar bir nüfus sayımı yapıldığı bilinmektedir (*1830 Sayımında Ankara*, s. 17; Şerife Saat, *aynı tez*, s. 18). Hüseyin Muşmal, Mehmet Özçelik, "1834 ve 1840/41 Tarihli Nüfus Defterlerine Göre Karasınır ve Elmasun (Güneysınır)", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi (SUTAD)*, 44, 2018, s. 183-215; Süleyman Demirci, Kazım Kartal, "1833/34 (H. 1249) Tarihli Kayseri Sancağı, Karahisar-i Develi (Yeşilhisar) ve Talas Kazası Müslim Nüfus Defteri İncelemesi", *History Studies*, VI/4, 2014, s. 1-29. Feridun Emecen, Ayhan Yüksel, *Giresun Kazası Nüfus Defteri (1251/1835)*, Trabzon: Serander Yayınları, 2015.

⁴ *Türk Hakimiyetinde Ege Adalarının Yönetimi*, ed. Cevdet Küçük, Hazırlayanlar: Feridun M. Emecen, İlhan Şahin, Ömer İşbilir, Ali Fuat Örenç, Ankara: Stratejik Araştırma ve Etüdler Milli Komitesi (SAEMK) Proje Dizini, 2002, s. 34-36.

dilmiştir⁵. Eyaletin yapısına yönelik, çeşitli sebeplerle gerçekleştirilen merkezi tasarrufların sonucu oluşan kısa süreli aralıklar hariç, Midilli Adası eyaletin içindeki konumunu korumuştur⁶. Osmanlı Devleti'ndeki ilk sistematik nüfus sayımının yapıldığı tarihte Midilli Sancağı idari açıdan üç kazaya ayrılmıştır⁷. Bunlar, aynı zamanda sancak merkezi olan Midilli Kazası, adanın kuzeydoğusundan kuzeybatısına uzanan Molova Kazası ve Kalonya Körfezi etrafında dağılmış köylerden müteşekkil, yani daha çok adanın ortasında yer alan Kalonya Kazası'dır. İdari olarak, Midilli Adası'nın karşısında Batı Anadolu kıyılarında yer alan Yunda (Cunda) Adası da zaman zaman idari olarak Midilli'ye bağlanmıştır. Bu çalışmada Yunda Adası dışarıda bırakılmış, sadece Midilli Adası'nın nüfus verileri incelenmiştir.

Midilli Adası'ndaki İlk Genel Nüfus Sayımına Ait Defterler

Midilli Adası'na ait mufassal ve icmal nüfus defterleri H. 1246 yılında Osmanlı Devleti'nin gerçekleştirdiği ilk *modern* nüfus sayımı kabul edilen genel sayımın ürünüdür⁸. Bu sayımın sonuçlarını içeren icmâl defteri daha önce incelenmiş⁹ ancak maalesef pejmürde durumda olduğundan içerdiği bilgilerin tam olup olmadığı konusundaki şüphelerden dolayı, buradaki verilerin detaylı bir analizini yapmak o an için mümkün olmamıştı. Midilli Adası'nın H. 1246 yılı sayımının ürünü olan mufassal defterlerin arşivde yakın zamanda kullanıma açılması Osmanlı Devleti'nin sistematik nüfus sayımını içeren defterlerin detaylı bir şekilde değerlendirilmesini mümkün kılmıştır. Diğer taraftan, söz konusu defterlerin birlikte incelenmesi yoluyla, sahada yürütülen sayımın ürünü olan verilere merkezde icmali hazırlanırken hangi noktalarda ne gibi müdahalelerde bulunduğu Midilli örneğinde ortaya konulabilecektir.

⁵ İdris Bostan, "Cezayir-i Bahr-i Sefid Eyaleti'nin Kuruluşu (1534)", *Tarih Dergisi*, 38, İstanbul 2003, s. 61-76.

⁶ Mahmut H. Şakiroğlu, "Cezayir-i Bahr-i Sefid", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 7, İstanbul 1993, s. 500-501.

⁷ Osmanlı Devleti'nin bu tarihteki idari yapısını ortaya koyan bir çalışmada Cezayir-i Bahr-i Sefid Eyaleti, Gelibolu Sancağı merkez olmak üzere Kocaeli, Suğla, Rodos ve Kıbrıs adalarından müteşekkil gösterilmiştir. Dolayısıyla Midilli Adası dâhil, kuruluşundan itibaren eyalet içerisinde yer alan birçok ada bu eyalete veya başka bir idari birime bağlı olarak gösterilmemiştir (Fazla Akbal, "1831 Tarihinde Osmanlı İmparatorluğu'nda İdarî Taksimat ve Nüfus", *Belleken*, XV/60, Ankara 1951, s. 621). Bahsi geçen makalenin yazarının da açıkça belirttiği üzere makaledeki taksimat temelde, tam tarihleri belli olmayan üç yazma defterlerdeki veriler ile bunları ikmal etmek üzere başta Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki çeşitli defterler ve kaynaklar esas alınarak hazırlanmıştır. Yine makale yazarının ifadesiyle (Akbal, aynı makale, s. 618) Cezayir-i Bahr-i Sefid Eyaleti dahil birkaç başka eyalete bağlı bazı sancakların statüsü konusunda temel kaynak olarak alınan üç defterde birbirinden farklı bilgiler bulunduğundan, yazar her üç defterde de sancak olarak gösterilenleri makalede verdiği eyaletlerin idari teşkilatına ait listelere dahil etmiştir. Midilli, Sakız gibi bazı adaların bu makalede Cezayir-i Bahr-i Sefid Eyaleti teşkilatı içerisinde gösterilmemiş olmaları yazarın bahsi geçen tasarrufundan kaynaklanmıştır.

⁸ H. 1246 sayımı o tarihte mevcut 29 eyaletin 10'unda gerçekleştirilmiştir. Ancak sayım yapılan eyaletlerdeki tüm nüfusun kayda geçirildiğine dair şüpheler söz konusudur: Engin Deniz Akarlı, *Ottoman Population in Europe in the 19th Century. Its Territorial, Racial, and Religious Composition*, s. 14, 30. Ancak Akarlı bunun devletin bir manipülasyonu sonucu olamayacağını, zira Müslüman veya gayrimüslim sayısındaki bir eksik hesaplamının asker ve vergi tahsili konusunda devlet için başta ciddi maddi kayıpları barındıran çeşitli olumsuzluklara yol açacağını ortaya koymuştur (Akarlı, s. 35).

⁹ Metin Ünver, "XIX. Yüzyılda Midilli Adası'nda Nüfus ve Yerleşim", *Mübadil Kentler: Mekan ve İnsan*, ed. Müfide Pekin, İstanbul: Lozan Mübadilleri Vakfı Yayınları, 2014, s. 86-98.

Midilli Adası'nın H. 1246 yılı sayım sonuçlarını içeren, üçü mufassal biri icmal olmak üzere dört defter mevcuttur. Mufassal defterlerdeki kayıtlardan sayımın Ordu-yı Hümayun Kadısı sabık Mehmed Efendi tarafından gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır¹⁰. Sayımda kendisine o sırada Midilli Adası Nazırı el-Hac (Kulaksızade) Mustafa Ağa, kazaların naipleri ve *erbâb-ı vukûf* yardımcı olmuşlardır. Mehmed Efendi bölgedeki diğer adaların nüfuslarının sayımıyla da görevlendirilmişti¹¹.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan NFS.d. 3788 numaralı defterde Midilli, Molova ve Kalonya kazalarının Müslüman nüfusu kaydedilmiştir. Midilli Kazası'na ait kaydın başındaki açıklama 11 Câ 1246 (1 Kasım 1830) tarihlidir. Molova Kazası'nın 27 C 1245 olarak yazılmış sayım tarihinde bir yanlışlık olması gerekir. Doğrusunun 27 C 1246 olması icabeder ki bu da 13 Aralık 1830 tarihine tekabül etmektedir. Kalonya Kazası'nın sayımının ise 15 C 1246 (1 Aralık 1830) tarihinde başladığı görülmektedir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan NFS.d. 3789 ve 3790 numaralı defterler ise gayrimüslimlere ait nüfus sayımını içermektedir. Bunlardan 3789 numaralı, Midilli Kazası merkez kasabası ve bağlı köylerin gayrimüslim nüfusuna ait defterin girişindeki açıklamada 19 Câ 1246 (9 Kasım 1246) tarihi bulunmaktadır. NFS.d. 3790 defter ise Molova ve Kalonya kazalarının gayrimüslim nüfus kayıtlarını içermektedir. Molova Kazası'na ait kayıt Gurre-i Receb 1246 (16 Aralık 1830) tarihlidir. Kalonya Kazası'na ait bölümün başında ise 15 C 1246 (1 Aralık 1846) tarihi vardır. Buna göre Mehmed Efendi 1 Kasım 1830'da Midilli Kazası'ndan başladığı sayımı, Kalonya Kazası'nda sürdürmüş ve en son 16 Aralık'ta başladığı Molova Kazası gayrimüslim nüfusunu sayarak tamamlamıştır. Osmanlı Arşivi'nde *Bâb-ı Defteri Ceride Odası (D. CRD) 40697* numaralı defter ise yukarıda bahsedilen üç mufassal defterin, *Ceride Nezareti*'nde hazırlanmış icmalidir. Oldukça yıpranmıştır ve sistematik bir şekilde tanzim edilmemiş olan bu defterin müsvedde olduğu üzerindeki hesaplamalardan anlaşılmaktadır, ancak arşiv kayıtlarında tebyiz edilmiş başka bir nüshaya rastlanmamıştır. İçerik bakımından, Ceride Odası görevlilerinin özellikle yaş grupları ve gayrimüslim cizye vergisi kategorisinde bazı tasarrufları hariç, mufassal defterlerle çok büyük ölçüde örtüşmektedir. Bu arada incelediğimiz mufassal defterlerin üzerinde doğum, ölüm, nüfus hareketleri ve askerlik gibi birtakım işlemler yani vukuat kayıtları mevcut olup bu tür uygulamalara farklı bölgelere ait nüfus defterlerinde de çokça karşılaşılmaktadır¹². Defterlerde ilgili mahalle/köy sayımlarının sonuna eklenen yeni doğum ve çeşitli nüfus hareketleri sayımdan sonra gerçekleştiği için Midilli Adası'nın makalede verilen toplam nüfus miktarına dahil edilmemiştir.

Öncelikle bahsi geçen mufassal defterler ile bunların Ceride Nezareti'nde düzenlenmesiyle oluşturulan icmal defteri arasındaki farklardan bahsetmek gereklidir. Nüfus sayımıyla görevli Kadı Mehmed Efendi'nin her bir mahalle ve

¹⁰ Ayrıca bkz: Ahmed Lütfi, *Tarih*, III, İstanbul 1292, s. 145. Karal'da mevaliden Ordu Kadısı Sabık Çerkeşli Mehmet Efendi: Enver Ziya Karal, *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831*, T.C. Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1943, s. 157.

¹¹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Nüfus Defterleri (NFS. d.) 3788, vr. 1b.

¹² Krş: Mübahat S. Kütükoğlu, *Menteşe Sancağı 1830 (Nüfus ve Toplum Yapısı)*, s. 159-160.

köydeki erkek nüfusu saydıktan sonra yaptığı gruplamalara Ceride Nezareti görevlilerince yapılan müdahale iki şekildedir. Birincisi Müslüman nüfusa ait verilerde sabi ve tüvana olarak tasnif edilen kişilere yönelik bir müdahaledir. İkinci olarak cizye hesaplamalarına esas teşkil edecek olan âlâ, evsat ve edna kategorilerine bir ekleme ile mürâhik¹³ adıyla ayrı bir başlık açılmış ve sayımda sabi olarak kaydedilenlerden bir kısmı mahalle/köy bazında yapılan toplamlarda buraya kaydırılmıştır. Her iki müdahalede de sayıma konu olan kişilerin mufassal defterlerde yazılı yaşlarından hareket edilmiştir.

Sayım için yapılan hazırlıklar sırasındaki yazışmalardan yaşa göre yapılacak bir nüfus sınıflandırması konusunda bir kesinlik veya açıklık olmadığı; en azından memurlara verilen talimatta doğrudan bu şekilde bir yaş sınıflamasından bahsedilmediği anlaşılmaktadır¹⁴. Bu nedenle uygulamada yaş açısından birtakım sınıflama farklılıkları ortaya çıkmıştır. Örneğin Ordu'ya bağlı iki kazaya ait nüfus defterindeki ayrıma bakılırsa 1-14 yaş arası *sagir*, 15-40 yaş arası grup tüvana ve 40 ve üzeri *müsinn* yani yaşlı kabul edilmiştir¹⁵. Adranos'un nüfus sayımında, 11 yaşına kadar olan kişiler *sagir*, 12-14 yaşları arası *mürâhik*, 15-18 yaşları arası *matluba muvafık* anlamında *mim* (م) harfi ile işaretlenmiş olduğu görülmüştür. Ayrıca bunlar *şabb* (genç) olarak kaydedilmişlerdir. Önemli bir amacı Osmanlı ülkesindeki asker potansiyelini belirlemek olan H. 1246 sayımında, sağlıklı olduğu anlaşılan çocuklar 12 yaşına girdikleri yıl *diri* ve güçlü anlamında *tüvana* olarak kabul edilmiştir. Nitekim çoğunlukla 40 yaşına kadar olanlar tüvana grubuna dahil edilmiş, kırk yaş sonrasının ise askerlik için uygun olmadığına karar verilmiştir. 70 yaş ve üzeri ise çalışamaz, iş yapamaz anlamında *amelmande* olarak gösterilmiştir¹⁶. Karpat, bazı memurların yaş sınıflamasında 1-12 veya 1-14; 12-40 veya 14-40; 40 üstü ayrımını bazılarının ise genç, yaşlı, tüvana, sıbyan ya da *amelmande* nitelemesini takip ettiklerine işaret ederek bu konuda yeknesaklık olmadığını altını çizmiştir¹⁷.

Midilli Adası'na ait mufassal nüfus defterlerinde Müslümanların her birinin isim ve eşkâl tarifinin altına yaşları yazılmış, kayıtların üstüne ise askerlik açısından *matluba muvafık*, *müsinn* ve *tüvana* şeklinde işaretlemelerde bulunulmuştur. Örneğin Midilli Kazası merkezindeki Hüdaverdi mahallesinde Kokmazoğlu Abdülkadir'in biraderi Ali sayım sırasında 10 yaşındadır. İsminin hemen üstüne kırmızı mürekkeple (sürhle) açık olarak tüvana sene [1]248 (سنة توأنه ٢٤٨) yazılmıştır¹⁸. Yine aynı mahallede Midilli Nazırı Kulaksızade Mustafa Ağa'nın 5 yaşındaki oğlu Niyazi'nin isminin üstüne, bu sefer kısaltma ile (نا ٥٤) eklenmiştir¹⁹. Yemenici Hüseyin'in mahdumu Kasım 7 yaşında olup isminin üzerine (نا ٥٢) yazılmıştır²⁰.

¹³ Mürâhik; ergenlik çağına ulaşmadığı hâlde ulaşmış gibi gösteren erkek çocuk.

¹⁴ Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, s. 63-64; Mahir Aydın, "Sultan II. Mahmud Döneminde Yapılan Nüfus Tahrirleri", s. 87.

¹⁵ Erdal Hürol, *1831 Nüfus Sayımına Göre Pazarsuyu ve Akköy Kazaları Nüfusu*, s. 8.

¹⁶ Zehra Yazak, *XIX. Yüzyılda Adranos Nüfusu (H- 1246 /M- 1831 tarihli 1377 numaralı Nüfus Defterinin Değerlendirmesi)*, s. 19-20, 78.

¹⁷ Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, s. 68.

¹⁸ BOA, NFS.d. 3788, vr. 3a.

¹⁹ BOA, NFS.d. 3788, vr. 1b.

²⁰ BOA, NFS.d. 3788, vr. 2b.

Dolayısıyla bahsi geçen Ali, Hicri 1246 senesinde yapılan sayımdan iki sene sonra yani 1248 senesinde; Niyazi 1254, Kasım ise 1252 senesinde 12 yaşına gireceklerdir. Defterin tamamı incelendiğinde 4 yaşından itibaren 12 yaşından küçük tüm Müslüman çocukların 12 yaşına girecekleri tarih hesaplanarak, yukarıda açıklandığı şekilde isimlerinin üstüne söz konusu tarihlerle beraber tûvana kaydı düşülmüştür. 12 ve 13 yaşındakiler için özel bir işaret konulmamış 14 yaşından 41 yaşına kadar olanların isimlerini üzerine, yukarıda gösterildiği şekilde, matluba muvafık anlamında mim harfi konuşmuştur. 35 yaşından itibaren 41 yaş dahil olmak üzere Müslüman erkeklerin isimlerinin üzerine, yaşlı (müsin) olarak kabul edilecekleri yılların rakamla yazıldığı görülmektedir. Pazarbaşı Mustafa Ağa'nın 35 yaşındaki oğlu Hüseyin'in isminin üzerine *mim* harfinin yanında açık olarak musinn sene [12]54 (مسن سنه ٥٤) yazılmıştır²¹. 40 yaşında olan Seyrekoğlu Hüseyin'in isminin üzerinde ise aynı şekilde müsinn sene [12]48 yazılıdır²². Buna göre 42 yaşı artık yaşlı kabul edilmektedir. Bahsi geçen Mustafa Ağa H. 1254'te, Hüseyin ise 1248 senelerinde 42 yaşına gireceklerdir. Esasında bu müsinn (yaşlılık) durumu askerliğe elverişli olmakla ilgilidir. Midilli Adası'na ait bahsi geçen mufassal defterler incelendiğinde 15 yaşından 41 yaşına kadar olan Müslüman erkekler matluba muvafık yani askerliğe elverişli olarak kabul edilmiş ve nüfus defterinde bu şekilde gösterilmişlerdir.

Bahsi geçen Hüdaverdi Mahallesi'nin toplam nüfusu mufassal defterde şu gruplara ayrılarak tasnif edilmiştir: 72 nefer *ihtiyar*, *alil ve sabi*, 21 nefer *topçu*, *sipahi ve asakir-i mansure* ile 24 nefer *baki* olmak üzere toplam 117 nefer²³. Daha sonra İstanbul'da Ceride Nezareti'nde düzenlenen icmal defterindeki ayırım ise oldukça farklıdır. Hüdaverdi mahallesindeki toplam 117 neferin; 21'i topçu ve sipahi, 24'ü amelmande, 40'ı sabi ve 32'si tûvana olarak sınıflandırılmıştır. İcmal defterinde mansure askeri, topçu ve sipahi sayısının değişmediği, mufassaldaki gibi 21 olarak kaldığı görülüyor. Buna karşılık mufassal defterindeki 72 kişilik ihtiyar, alil ve sabi bu sefer icmalde 40 sabi ve 24 amelmande olarak ikiye bölünmüştür. Kalan 8 kişi ise daha önce mufassal defterdeki tasnifte *baki* olarak adlandırılan 24 kişiye eklenerek icmalde 32 kişi bu sefer tûvana şeklinde belirtilmiştir. Defterde mim harfi koyularak matluba muvafık olduğu gösterilen 25 nefer söz konusudur. Buna yaşları 12-14 arasında değişen 7 neferin daha eklenmesiyle tûvana sayısı icmal defterine 32 olarak kaydedilmiş olmalıdır. Ayrıca mufassal defterde Hüdaverdi Mahallesinde 4 ila 11 yaş arasında toplam 24 çocuk söz konusudur. Bunlar en fazla sekiz sene içinde 12 yaşına gireceklerdir²⁴. Bununla birlikte gerek mufassal defterinde verilen özet toplamlarında gerekse icmal defterindeki sınıflandırmada tûvana olarak gösterilen toplam sayı 12-41 yaşları arasında askere elverişli erkek nüfusu içermektedir. Mufassal defterde, 4-11 yaş grubunun isimlerinin üzerine, yukarıda açıklandığı şekilde *tûvana* olarak kabul edilecekleri senenin not düşülmesi de yukarıdaki değerlendirmeyi doğrulamaktadır. Bu sayede devlet için sonraki yılların asker sayılarını tespit etmek mümkün olabilecekti.

²¹ BOA, NFS.d. 3788, vr. 2a.

²² BOA, NFS.d. 3788, vr. 2b.

²³ BOA, NFS.d. 3788, vr. 3b.

²⁴ BOA, Bâb-ı Defterî Ceride Odası (D. CRD) 40697, s. 2.

Yine Midilli Kazası'na bağlı Kal'a-i Bâlâ Mahallesi'nin, mufassal defterin ilgili yerinde toplam 107 nefer olan nüfusu; 45 nefer ihtiyar, alil ve sabi, 31 nefer topçu, mansure askeri ve sipahi ve 31 nefer baki şeklinde sınıflanmıştır²⁵. Bahsi geçen 107 kişi icmal defterinde 26 nefer sabi, 22 nefer amelmande, 30 nefer topçu ve sipahi ile 29 nefer tüvana olarak tasnif edilmiştir. Mufassal sayıma ait detaylar kontrol edildiğinde gerçekten de Kal'a-i Bâlâ Mahallesi'ndeki topçu ve sipahi sayısının 30 olduğu görülmüştür. Mufassal defterde askerliğe elverişli yaşta oldukları için mim harfiyle işaretlenmiş 24 nefer tespit edilmiştir. Ancak ilgili sayfa incelendiğinde; sayım sırasında 40 yaşında iki neferin yanlışlıkla atlandığı dolayısıyla mim harfi ile işaret edilmedikleri, ayrıca on iki yaşında 3 erkeğin de mevcut olduğu görülmüştür. Bu durumda mufassal defterin merkezdeki kontrolü sırasında, bahsolunan 29 nefer tüvana olarak tasnifi edilmiş ve icmale de böyle kaydedilmiştir. Askerliğe elverişli olanlar konusunda merkezde dikkatle yapılan kontrollerden sonra tüvana olarak sınıflandırıldıkları görülmektedir. Bunun yanında, ilgili birimler mufassal defterlerden hareketle 4 ila 11 yaşları arasındaki çocukların sayılarının hesaplanmasıyla orta vadede askerliğe elverişli erkek nüfusun miktarını da elde edebilme imkânına sahiptiler. Ancak Midilli Adası'na ait mufassal ve icmal nüfus defterlerinde böyle bir hesaplama yapılmadığını söyleyebiliriz. Asker sayısı konusunda yapılan hesaplamada sadece 12 ila 41 yaş arasındaki nüfus dikkate alınmış ve bunlar icmal defterine tüvana olarak kaydedilmiştir²⁶. Netice itibarıyla Midilli Adası'na ait icmal defteriyle mufassal defterlerin karşılaştırması sonucunda, Ceride Nezareti'nde Müslüman nüfusun sınıflandırılmasına dair yukarıda açıklandığı şekilde birtakım müdahalelerde bulunulduğu görülmüştür.

Midilli Adası'nın gayrimüslim nüfusuna ait mufassal defterdeki veriler, icmal defteriyle karşılaştırıldığında özellikle cizye sınıflandırılmasındaki bir müdahale dikkat çekicidir. H. 1246 yılı nüfus sayımının bir amacı da gayrimüslimlerin ödemekte oldukları cizye vergisi miktarının yeniden tespit edilmesiydi²⁷. Nitekim sayımda, gayrimüslimlerin ödemeleri öngörülen cizye miktarı *âlâ*, *evsat* ve *edna* sınıflamasına göre kişilerin isimlerinin üzerinde gösterilmiştir. Midilli Adası gayrimüslim nüfusunun kaydedildiği mufassal defterlerdeki her bir mahalle/köye ait kaydın sonunda verilen, üç sınıf cizye grubu yanında sıbyan ve amelmande şeklinde tasnif olunan ilgili mahallenin/köyün toplam nüfusuna İstanbul'da Ceride Nezareti'nde bir müdahalede bulunulduğu görülmektedir. Bu müdahale ile sıbyan içinden *mürâhik* olarak belirlenen ayrı bir grup daha oluşturulmuştur.

Mürâhik bir fıkıh terimi olarak ergenlik dönemine yaklaşmış çocuk anlamına gelmektedir. Bu tanım için hangi alt ve üst yaş grubunun esas alınacağına dair fıkıhçılar arasında bir görüş birliği bulunmamaktadır. Bunu 9 yaşın sonu, 10 yaş

²⁵ BOA, NFS.d. 3788, vr. 5b.

²⁶ Midilli merkez karyelerinden Üsküplü (Skopelos)'de 8 ila 25 yaşları arasında altı köleden sekiz yaşında olan hariç beşinin neferin isimlerinin üzerine matluba muvafık olduğunu gösteren mim harfi koyulmuştur. Dolayısıyla kölelerin de sayım sırasında potansiyel asker sayısına dahil edildiği söylenebilir: BOA, NFS. d. vr. 3788, 27a.

²⁷ Mahir Aydın, "Sultan II. Mahmud Döneminde Yapılan Nüfus Tahrirleri", s. 84; Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, s. 67.

ve 12 yaşın sonuna kabul eden çeşitli görüşler mevcuttur ki bu sonuncusu Hanifi fakihlerinin görüşüdür. Ergenlik üst yaş sınırı olarak İslam alimleri çoğunlukla 15 yaş kabul etmektedirler. Mürâhik tanımının en belirgin tarafı, kişinin ergenliğe en yakın olduğu dönem olmasıdır²⁸. Şüphesiz bu Müslümanları ilgilendiren bir fıkhi meseledir. Bu yaklaşımın gayrimüslimlere ait yönü İslam hukukuna göre cizye vergisi mükellefiyetinde aranan şartlardan birinin de kişinin baliğ yani ergenliğe erişmiş olmasıdır²⁹. Nedkoff, akli başı yerinde sağlıklı her ferdin 14 yaşını doldurduktan sonra cizyeye tabi tutularak 75 yaşına kadar bu vergiyi ödediğini belirtmektedir³⁰. Öte yandan cizye ödemelerinde birtakım muafiyetlerin tanındığı ve miktarında bölgeye göre çeşitli esnekliklerin gösterildiği bilinmektedir³¹. İslam devletlerinde cizye gelirleri başka birtakım yerler yanında askerlerin maaş ödemelerinde kullanılmıştır³². Nitekim bu durum Osmanlı pratiğinde de devam etmiş ve cizye gelirleri askerî harcamalara sarf edilmiştir. Özellikle II. Mahmud döneminde, kişi başı ödenmesi gereken cizye miktarı artırılarak gelirleri yeni kurulan Asakir-i Mansure ordusunun masraflarına tahsis edilmiştir³³. Nüfus sayımının başladığı 1830 yılında âlâ kategorisinde bir cizye mükellefi 48 esedî kuruş, evsat 24 kuruş ve edna ise 12 kuruş ödemekteydi³⁴.

Midilli örneğinde, mürâhik yani ergenliğe yaklaşmış Hristiyan erkek nüfusun, İstanbul'da yapılan defter kontrollerinde tespit edilmesi, cizye gelirlerinden yakın gelecekte elde edilecek miktarın anlaşılmasına çalışılmasıyla ilgili olmalıdır. Midilli Adası'na ait 1246 yılı sayımlarında cizye mükellefiyetinin 13 yaşından itibaren başlatıldığı görülmektedir. İstanbul'da Ceride Nezareti'nde yapılan kontrollerde 10-12 yaş arasındakilerin isimlerinin üzerine mürâhik kelimesinin kısaltması olarak mim harfi konulup, toplam sayıları tespit edilmiştir³⁵. Bu arada Midilli Kazası'nda ellerindeki patentlara dayanarak Yunanistan ve Rus, biri ise İngiltere tâbiyetinde olduklarını iddia eden bir grup reaya cizye vermek istememiştir. Buna rağmen toplam 21 kişiden çocuklar hariç yetişkin olan 16'sı evsat yani orta seviyeden cizye mükellefi olarak kaydedilmişlerdir³⁶. Diğer taraftan aslen Kalonya Kazası reayasından olup İngiltere ve Rusya'dan aldıkları

²⁸ Nihat Dalgın, "Mürâhik", *DİA*, 32, İstanbul 2006, s. 40-41.

²⁹ Mehmet Erkal, "Cizye", *DİA*, 8, İstanbul 1993, s. 43.

³⁰ Boris Christoff Nedkoff, "Osmanlı İmparatorluğunda Cizye (Baş Vergisi)", (çev: Şinasi Altundağ), *Bellekten*, VIII/32 (1944), s. 621.

³¹ Bkz Halil İnalçık, "Cizye (Osmanlılar'da)", *DİA*, 8, İstanbul 1993, s. 45-48.

³² Boris Christoff Nedkoff, "Osmanlı İmparatorluğunda Cizye (Baş Vergisi)", s. 615.

³³ Halil İnalçık, "Cizye (Osmanlılar'da)", s. 45. Lutfi Efendi'nin ifadesine göre Osmanlı ülkesinde ilk genel nüfus sayımının yapıldığı sırada, askerî masraflar ve sair harcamalar için kaynak arayışında olan devlet yetkilileri bir ara sayımda kaydedilen her bir kişiden senede bir defaya mahsus yüz elli kuruş vergi alınmasını dile getirmişlerdir. Bu şekildeki ek bir vergi konulması sayesinde bahsi geçen masraflar karşılanacağı gibi, yüz doksan altı bin kese de fazla kalacağı hesaplanmıştır (Ahmed Lutfi, *Tarih*, III, s. 146). Netice itibarıyla böyle bir vergi uygulanmamıştır ancak nüfus sayımının sadece cizye vergisi açısından değil özellikle askerî harcamalara kaynak sağlamak amacıyla tüm ahaliden alınan vergiler açısından bir veri dayanağı olarak düşünüldüğü değerlendirilmesi yanlış olmayacaktır.

³⁴ Paranın değerinin yeniden ayarlanması gerekçesiyle 1834 yılında yapılan zamlı cizye miktarları sırasıyla 60, 30 ve 15 kuruşa yükseltilmişti: Halil İnalçık, "Cizye (Osmanlılar'da)", s. 47. Bu artış konusunda ayrıca bkz: Kemal Karpat, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, s. 73-74.

³⁵ BOA, NFS.d. 3789, vr. 12a-12b.

³⁶ BOA, NFS.d. 3788, vr. 92b.; D. CRD 40697, s. 22.

“patenta” kâğıtlarını ibraz eden 15 kişiye herhangi bir cizye tahsisi yapılmadığı görülmektedir.³⁷

Midilli Adası'nın Nüfus Yoklamaları

İlk genel nüfus sayımı sürecinde, merkeze gönderilen defterlerin muhafazası, üzerinde gerekli çalışmaların yapılması ve değişikliklerin takibi için İstanbul'da bir Ceride Nezareti kurulmuştu³⁸. Bunun taşradaki uzantısı olarak sayımın tamamlandığı bölgelerin sancak merkezlerinde defter nazırlıkları oluşturulmuştur. Böylece defter nazırları kendi bölgelerinde doğum, ölüm, göç gibi nüfus hareketlerini günü gününe kaydedecek ve hiyerarşik olarak bağlı bulunduğu Ceride Odası'na altı aylık aralıklarla yılda iki defa iletilecekti. Diğer taraftan seyahate çıkanlara mürur tezkiresi de artık söz konusu nazırlar tarafından veriliyordu³⁹. Bunun üzerine sayımın yapıldığı bölgelerin nüfuslarında sonraki senelerde yaşanan değişiklikler, yoklama ilmühaberi, vukuat defteri veya yoklama defteri adı altında Ceride Nezareti'ne gönderiliştir⁴⁰. H. 1246 tarihli ilk nüfus sayımı merkezi idarenin sonraki yıllarda esas alabileceği ve yapılacak muamelelere dayanak sağlayacak bir kütük sağlamıştır⁴¹. Sonraki süreçte gelen bilgi akışı merkezdeki bu kütüğe işlenmiş, yaşanan değişiklikler buraya kaydedilmiştir.

Arşivde, Midilli Adası'nın makaleye konu dönemine ait çeşitli yoklama defterleri bulunmaktadır⁴². Bunlar sonraki yılların nüfus artış hareketlerini takip etmek açısından devamlılık gösteren bir seri teşkil etmedikleri için bunlardan hareketle ait oldukları altı aylık veya bir yıllık dönemlere dair yapılacak çıkarımlar yüzeysel kalacaktır.

Midilli Adası'nın dahil olduğu ilk genel nüfus sayımı verilerinin pratikte kullanıldığı alanlardan birinin cizye tahsilatı olduğu bilinmektedir. Nitekim Midilli Adası'nın Hicri 1250 (1834) yılı cizyesinin tahsili konusunda adanın Nazırı İsmail Ağa'ya gönderilen fermana, reayaya cizye evraki dağıtımı ve tahsilatın nüfus defterindeki kayıtlar esas alınarak yapılması emredilmiş, Gerçekleştirilmiş olan genel nüfus sayımı sayesinde cizye evrakının bundan böyle ait olduğu kişiye doğrudan verilerek, tahsilatın kolayca yapılabileceği ayrıca vurgulanmıştır⁴³.

³⁷ BOA, NFS.d. 3790, s. 52.

³⁸ Cevdet Küçük, “Ceride Nezareti”, *DİA*, 7, İstanbul 1993, s. 409-410.

³⁹ *1830 Sayımında Ankara*, s. 15.

⁴⁰ Nedim İpek, Rıza Karagöz, Cihat Uslucan, *Canik Sancağı Samsun Kazasının Nüfus Yapısı (1834-1845)*, s. 3.

⁴¹ Feridun Emecen, Ayhan Yüksel, *Giresun Kazası Nüfus Defteri (1251/1835)*, s. 14-15.

⁴² “Midilli Ceziresi'nde vaki Molova Kazası'nda mütemekkin ehl-i zimmet reyalardan Muhrir Efendi'nin tahririnde taşrada bulunanlardan kırk sekiz senesi Receb-i şerifesinden ve Zilhiccesi gayetine gelince gelmiş olanlarını ve hâlâ taşrada olanlarını mübeyyin defter”: BOA, NFS.d. 3791; “Midilli Ceziresi'nde vaki Molova Kazası'nda işbu elli iki senesi mah-ı rebülevvelinde vuku bulan deavi ve amed şüd ve tehhül edenlerinin jurnal evrakları defteridir ki zikr ü beyan olunur: BOA, D. CRD. 40522. Molova Kazası'ndan taşrada bulunanlara ait defterler: BOA, NFS.d. 3793, 3794. Kalonya Kazası'ndan taşrada bulunanlara ait defter: BOA, BOA, NFS.d. 3795.

⁴³ Muhammed Ceyhan, *H. 1249-1253 (1833-1837) Tarihli Şer'îye Sicili'nin Transkripsiyonu ve Tahlili (Midilli Adası)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2010, s. 91-92.

Bir süre sonra, merkeze gelen yoklama kayıtlarının sarahat, özen ve tertip bakımından istenilen standartların altında düzenlendiğinin görülmesi üzerine 1836 yılında Anadolu ve Rumeli'deki yöneticilere ciddi bir uyarı yapılmıştır. Konu hakkında gönderilen fermanla, merkeze gönderilen yoklama defterlerinin çoğunun bozuk ve karışık bir şekilde hazırlandığı için bunlardan gerektiği gibi yararlanılamadığı sert bir üslupla ifade edilerek, bundan sonra düzenli bir şekilde hazırlanacak yoklama defterlerinin önceden belirlendiği gibi mutlaka Muharrem ve Receb ayları içinde merkeze ulaştırılması istenmiştir. Fermanla özellikle cizye vergisinin tahsilinde defterlerin önemi vurgulanarak, ölen reayanın kaydının düşürülmesi, yaşı gelenlere de gerekli cizye evrakının tahsisine özen gösterilmesi, kişilere maddi durumuna uygun cizye evrakının verilerek, âlâ verilmesi icap ederken evsat veya edna evrak verildiği anlaşıldığından, hazinenin gelirine zarar verecek bu tür hareketlerden kaçınılması uyarısında bulunulmuştur⁴⁴. Bu ferman H. 1246 sayımı sonrasında ülkedeki nüfus hareketlerinin düzenli bir şekilde takibi ve gerekli güncellemelerin sağlıklı bir şekilde yapılması noktasında güçlü bir merkezi iradenin olduğuna delalet etmektedir. Yukarıda, 1834 ve 1837 yıllarında bazı yerlerde yapıldığından bahsedilen⁴⁵ tekrar veya ilk defa sayımlar da aslında bu iradenin bir sonucudur.

Yoklamaların haricinde, ilk genel nüfus sayımdan kısa bir süre sonra nüfus sayımlarının bölgesel olarak yenilediğine dair birtakım işaretler bulunmaktadır. Kaynaklar genellikle ilk genel sayımdan sonra ikincisinin 1844 yılında yaptırıldığı ancak sonuçlarının yayınlanmadığından bahsetmektedir. Bununla birlikte Hicri 1256 (1840/41) yılındaki sayımdan bahsetmemektedir⁴⁶. Bununla birlikte arşivde H. 1256 (1840/1841) yılında gerçekleştirilmiş sayımı sonuçlarını içeren değişik bölgelere ait çok sayıda defter yer almaktadır⁴⁷. Bunlardan bilimsel çalışmaların da konu olmuş bir tanesindeki açıklamalar söz konusu sayım hakkında önemli bir çıkış noktası sağlamaktadır⁴⁸. Buradaki açıklama ve bahsedildiği üzere bu tarihe ait arşivde çok sayıda defterin varlığından hareketle Tanzimat'ın uygulanmaya konulduğu yerlerde bir nüfus sayımına girildiği düşünülmektedir⁴⁹. Bahsi geçen sayımın boyutları ayrıca araştırılmakta olup burada Midilli Adası'nı ilgilendiren yönü üzerinde durulmakla yetinilecektir.

⁴⁴ Muhammed Ceyhan, *aynı tez*, s. 305-307.

⁴⁵ Bkz: Yukarıda 5 numaralı dipnot.

⁴⁶ Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, s. 76-77.

⁴⁷ Örnek olması bakımından Çerkeş Kaza merkezine ait sayım için: NFS.d.7198; Viranşehir'e bağlı Kurukavak Kazası sayımı için: NFS.d. 772; Dimetoka Kazası merkezi ve nahiyelerdeki Müslüman kıpti nüfusun sayımı için: NFS.d. 4206.

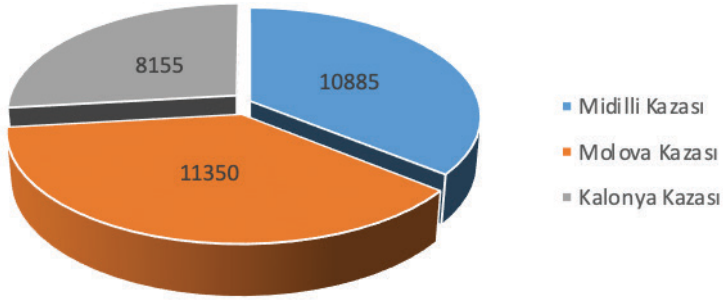
⁴⁸ Konya Sancağı'nın Belviranlı Kazası'nda h. 1256 yılında yapılan sayıma ait defterin başındaki açıklama şu şekildedir: "Tanzimat-ı Hayriye usul-i mehâsin-şümûlüne tevfikân tahririne irâde-i seniyye-i şâhâne şeref-ta'alluk buyurulan kazalardan Konya sancağında vaki Belvuran kazasının ve karyelerinin nüfus defteridir ki ber-vech-i âti zikr ve beyan olunur. Sene 1256": Hüseyin Muşmal, Mehmet Özçelik, "1834 ve 1840/41 Tarihli Nüfus Defterlerine Göre Karasınır ve Elmasun (Güneysinır)", s.189.

⁴⁹ Nitekim Tanzimat'ın ilanı sonrasında muhassıllık sistemi uygulamasına geçilerek, Tanzimata dahil bölgelere birer muhassıl tayin olunmuştur. Bunlara verilen talimatnamede sorumlu oldukları bölgelerin nüfus ve emlak sayımına dair taleplere yer verilmiştir: Ayla Efe, *Muhassıllık Teşkilatı*, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Eskişehir 2002, s.25, 31-32.

İlk Genel Sayıma Göre Midilli Adası'nın Nüfusu

Hicri 1246 yılı sayım sonuçlarına göre Midilli Adası'nın toplam erkek nüfusu Enver Ziya Karal ve Kemal Karpat tarafından 30.323⁵⁰, Machiel Kiel tarafından kadın-erkek toplam nüfusun hesaplanmasında çoğunlukla uygulanan yöntemin takip edilip ikiye çarpılarak 61.164 kişi⁵¹ (ki yarısı 30.582), Stratis Anagnostou tarafından, anlaşıldığı kadarıyla idari olarak Midilli Adası'na bağlı Yunda (bugünkü Alibey) Adası'nın 690 erkek nüfusunun dahil edilmesiyle, 31.013⁵² (ki bu durumda 30.323 kişi) olarak verilmektedir. İncelediğimiz mufassal ve icmal defterlerinin karşılaştırması ile Midilli Adası'nın toplam erkek nüfusu 30.390 kişi olarak hesaplanmıştır⁵³. Aşağıda bu nüfusun kazalara dağılımı yer almaktadır. Buna göre; Midilli Kazası 10.885, Molova Kazası 11.350 ve Kalonya Kazası 8.155 erkek nüfusa sahiptir.

Midilli Adasının Nüfus Dağılımı

Müslümanlar 5.897 kişi ile toplam nüfusun % 19'unu, gayrimüslimler ise 24.493 kişi ile % 81'ini meydana getirmekteydiler. Esasında bu oran yukarıda Midilli Adası'nın toplam nüfusu hakkında zikrolunan farklı kaynaklarda verilen

⁵⁰ Enver Ziya Karal, *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831*, s. 157-158; Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, s. 242. Diğer taraftan Osmanlı Avrupa'sının 19. Yüzyıldaki toplam nüfusu üzerine yaptığı çalışmada Akarlı Midilli'nin de içinde yer aldığı Bahr-i Sefid adalarının nüfusunu eyaletin tamamı olarak vermiştir. Buna göre 1831'de Gelibolu dahil Ege Adalarının nüfusu 351,014 olarak gösterilmiştir: Engin Deniz Akarlı, *Ottoman Population in Europe in the 19th Century. Its Territorial, Racial, and Religious Composition*, s. 33.

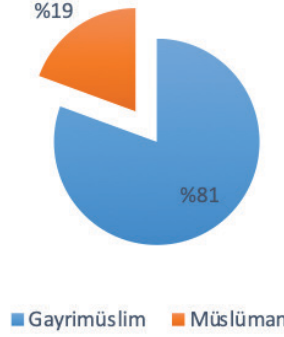
⁵¹ Machiel Kiel, "Midilli", *DİA*, 30, s. 12.

⁵² Stratis Anagnostou, *H Oικιστική Εξέλιξη της Λεσβου (1462-1912) Η Μεταβαση Απο Την Αγροτική Συγκροτηση του Χωρου Στην Αστική Διαρθρωση Του*, Ege Üniversitesi Coğrafya Bölümü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Midilli 2004, s. 435.

⁵³ İcmal defteriyle mufassallar arasında yapılan karşılaştırmada mufassallar defterlerdeki yekun hesaplamalarında bazı küçük hesaplama hataları olduğu görülmüştür. Bu nedenle Karal tarafından verilen ve zikredilen diğer kaynakların da aynen verdiği genel toplam olan 30.323 kişi ile bizim yeniden hesaplayarak elde ettiğimiz 30.390 rakamı arasındaki 67 kişilik fark bu küçük hesap hatalarının bir sonucudur. Ayrıca mufassal defterinde gösterilmiş olan Midilli Kazası'nda ikamet edip diğer devlet tebaasından olduğunu iddia eden 21 kişi (BOA, NFS.d. 3788, vr. 92b) icmal defterinde yer almamaktadır. Bu eksiklik icmal defterinin zamanla yıpranması ve bu kısmın kaybolması ya da en başından gözden kaçmasıyla alakalı olabilir.

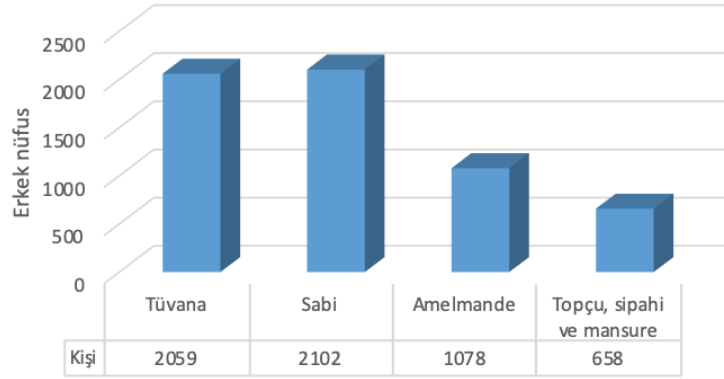
rakamlar dikkate alındığında pek değişmemekte, Müslüman nüfusun toplam nüfus içindeki oranı % 19 olarak kalmaktadır⁵⁴.

Midilli Adası'nın Müslüman-Gayrimüslim Nüfus Oranı

Bahse konu ilk nüfus sayımı sonuçları üzerinde yapılan muhtelif çalışmalarda bölgelerin toplam nüfusunu tahmin edebilmek için nüfus sayımında elde edilen toplam rakam iki ile çarpılmıştır. Daha önce de bahsedildiği gibi ilk genel nüfus sayımında, sadece erkekler dikkate alınmıştır. Bu genel yaklaşımdan hareketle Midilli Adası'nın bu dönemdeki kadın-erkek toplam nüfusunun 60.738 olduğu tahmin edilebilir. Diğer yandan bu hesaplama yönteminin doğruluğu her zaman sorgulamaya açıktır.

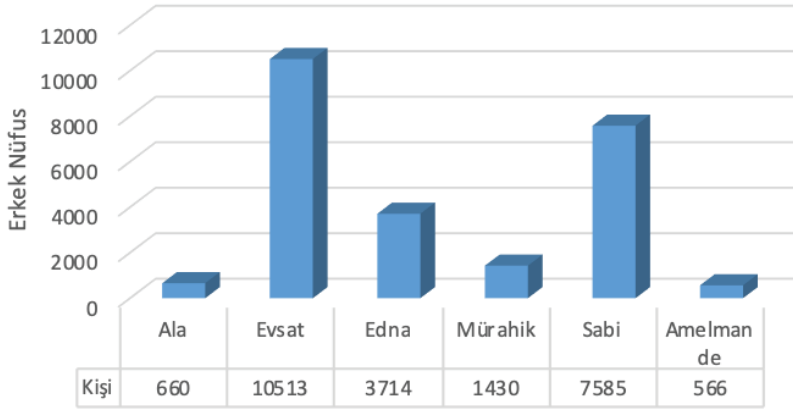
Midilli Adası'ndaki Müslüman Nüfus Yapısı

⁵⁴ Krş: Machiel Kiel, "Midilli", *DİA*, 30, s. 12. Bu arada, 19. Yüzyılın ilerleyen dönemlerinde sayıca artmış olmakla birlikte Müslüman nüfusun oran olarak Midilli'deki gayrimüslim Rumların gerisinde kaldığından Müslümanların toplam nüfus içindeki oranında birkaç puanlık düşüş söz konusudur: Metin Ünver, *Midilli Adası'nın İdarî ve Sosyo-Ekonomik Yapısı (1876-1914)*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi 2016, s. 208-217.

Yukarıdaki grafikte, sayım sonuçlarından hareketle Midilli Adası'ndaki toplam Müslüman erkek nüfusun yapısı verilmiştir. Buna göre toplam 5897 kişiden oluşan Müslüman erkek nüfusun % 34,9'u (2059 kişi) tüvana yani askerliğe elverişli bulunmaktaydı. Diğer bir ifadeyle bunlar 12-41 yaşları arasındaydı. Toplam Müslüman erkek nüfusun % 35,6'sı (2102 kişi) ise sabi olup yaşları 0 ila 11 arasında değişmekteydi. Midilli Adası'ndaki Müslüman nüfusun % 18,2'sinin (1078 kişi) amelmande yani çalışamayacak yaşta olduğu tespit edilmiştir. Son olarak % 11,3'ü topçu, sipahi ve mansure askerlerinden oluşmaktaydı. Aşağıda açıklandığı üzere, büyük bölümü Midilli Kazası'nda ikamet etmekle birlikte, bu askeri zümre ada içinde dağılmış durumdaydı.

Midilli Adası'ndaki
Gayrimüslim Nüfusun Yapısı

Midilli Adası'ndaki gayrimüslimlerin, sayımında esas alınan kategorilere göre nüfus yapısının gösterildiği yukarıdaki tabloda 14.887 kişinin cizye mükellefi olarak tespit edildiği görülmektedir. Bu ise toplam gayrimüslim erkek nüfusun % 60,7'sine karşılık gelmektedir. Ödenmesi öngörülen cizye miktarları üzerinden bir hesaplama yapılırsa toplam mükelleflerin % 70,5'i evsat (orta) mükellef olarak tespit edilmiş, bunu % 24,9 ile edna (en az) ve % 4,6 ile âlâ (en yüksek) seviyeler takip etmiştir. Midilli Adası'na ait mufassal nüfus defterlerinde 13 yaşından itibaren cizye mükellefiyetinin başlatıldığından yukarıda bahsedilmiştir. Bu durumda bahsi geçen cizye mükellefi % 60,7 aynı zamanda 13 yaş üzeri nüfusun oranıdır. 0-12 yaş arası gayrimüslim erkek nüfus ise toplam nüfusun % 36,8'ini (9015 kişi) meydana getirmektedir. Gayrimüslim nüfusun % 2,3'ü ise iş göremeyecek yaşta olup amelmande olarak kaydedilmiştir.

Midilli Adası'nın Nüfusunun Kaza ve Köy Ölçeğinde Dağılımı

1830 yılı itibariyle Midilli Adası'nın genelinde Midilli ve Molova kazaları merkezlerindeki mahalleler hariç toplam 78 köy bulunuyordu*. Midilli Kazası, merkezde 8'i Müslüman ve 8'i Rumlarla meskun 16 mahalle ve kaza dahilinde 29 köye sahipti. Bu köylerden 16'sında Müslüman nüfus bulunmaktaydı. 10 köyde Müslümanlar ve Rumlar birlikte yaşıyorlardı. Bunlar Göle, Sarılıca, Lutra, Üsküplü, Mesagros, İpboz, Balçıksarı, Uskunda, Katranoz ve Afalona köyleridir. Keramia (Kelimye), Kokmidos, Şuyana, Komî, Ayani ve Sabuni köyleri ile Midilli Kalesi dahilinde bulunan Hüdaverdi, Kal'a-i Bâlâ, Kal'a-i Süfla, Abdülbaki, Abdi Bey Mescidi, Balizade, Çavuş Camii ve Ali Efendi mahallelerinde yalnızca Müslümanlar yaşamaktaydı.

Tablo-1 MİDİLLİ KAZASI NÜFUS DAĞILIMI			
Midilli Kazası	Müslüman	Gayrimüslim (Rum Ortodoks)	Toplam
Midilli Kalesi ve civarı	766	-	766
Midilli Kasaba Merkezi	-	2.013	2.013
Midilli Kazasına Bağlı Köyler	1.247	6.859	8.106
Toplam	2013	8872	10.885 (% 36)

Tablo-1'de verilen rakamlardan hareketle Müslümanların Midilli Kazası'nın toplam nüfusundaki oranının % 18,5 olduğu söylenebilir. Bunlardan Midilli merkezindeki toplam 766 Müslüman, kale dahilindeki 8 mahalle ve merkeze yakın dört köyde ikamet ediyordu. Buna mukabil merkezdeki 2013 kişiden oluşan gayrimüslim nüfus toplam yedi mahallede oturuyordu. Midilli Kazası'na bağlı köylerde ise 1247 Müslüman, 6838 gayrimüslim olmak üzere toplam 8085 kişi yaşıyordu. Midilli Sancağı'nın merkezi olan Midilli Kazası bu dönemde Molova Kazası'ndan biraz daha az nüfusu ile ikinci büyük yerleşim yeri idi. Aşağıda Midilli Kazası'nın her bir mahalle ve köyündeki erkek nüfusun, sayımda uygulanan sınıflamaya göre dağılımı ve miktarı verilmiştir.

* Aşağıdaki tablolarda yer alan köy isimlerinin yazımında Osmanlı Türkçesi ve Yunanca kullanım dikkate alınmaya çalışılmış, bu noktada her iki dildeki haritalardan yararlanılmıştır. İsimlerin Osmanlı Türkçesi imlasiyla yazılmasında genellikle telaffuzun esas alındığı bilinen bir durumdur. Bunun yanında, Midilli özelinde birçok köy buralarda yaşayan Müslümanlar tarafından farklı, bazen Yunanca isme yakın bazen ise tamamen değişik bir isimle anıldıklarından, günümüzde bu köylerin yerinin tespiti açısından mümkün olan durumlarda köy isimlerinin varyant(lar)ı tablolarda köşeli parantez içinde gösterilmeye çalışılmıştır.

Tablo-2 Midilli Kalesi'ndeki Müslüman Nüfus	Tüvana	Sabi	Amelmande	Topçu ve Sipahi	Toplam
Hüdaverdi Mahallesi	32	40	24	21	117
Kal'a-i Bâlä Mahallesi	29	26	22	30	107
Kal'a-i Süfla Mahallesi	16	28	21	24	89
Abdülbaki Efendi Mahallesi	14	17	12	15	58
Abdi Bey Mescidi Mahallesi	5	9	6	2	22
Balizade Mahallesi	10	10	9	8	37
Çavuş Camii Mahallesi	34	31	25	18	108
Ali Efendi [Alifanta] Mahallesi	27	22	15	14	78
Katirtoz [Katranoz/Kato Tritos] Karyesi	2	5	6	12	25
Uskunda [Skunda] Karyesi	4	6	3	5	18
İpboz [İpios/Hppios] Karyesi	19	27	17	35	98
Afalona Karyesi	2	3	3	1	9
Toplam	194	224	163	185	766

Midilli Adası'nın H. 1246 sayımı sonuçlarının kaydedildiği defterlerden elde edilen Tablo-2'de Midilli Kazası merkezindeki mahallelerde ve yakın köylerde yaşayan Müslüman nüfusun, coğrafi dağılımı verilmiştir. Tabloda görüldüğü üzere merkez kazanın mahalle ve köylerindeki toplam nüfus içinde tüvana olarak belirlenen yani askerliğe uygun kişi sayısı 194 olup Midilli Kalesi dahilindeki toplam nüfusun dörtte birinden biraz fazladır. Sabi yani yaşları 12'den küçük olan erkek nüfus ise kale dahilindeki toplam nüfusun neredeyse 1/3'üne teka-bül etmektedir. Bunun yanında nüfusun yaklaşık dörtte biri topçu ve süvari idi.

Tablo-3 Midilli Kazası Merkezinin Gayrimüslim Nüfusu	Âlâ	Evsat	Edna	Mürahik	Sabi	Amelmande	Toplam
Aya Tarab [Aghios Therapontas] Mahallesi	49	138	12	25	125	3	352
Mahalle-i Cedid	1	119	6	16	99	-	241
Mahalle-i Sarıbaba	7	98	9	10	85	-	209
Aya Simon [Simeon] Mahallesi	43	145	35	24	113	1	361
Aya Yorgi ve Aya Apostol Mahallesi	13	69	11	40	13	-	146
Aya Todori [Thedori] Mahallesi	10	107	21	13	50	2	203
Metropolid Mahallesi (Despot ve tebaası: 5 nefer)	20	50	7	7	44	-	133
Kolpar nam-ı diğer Liman-ı Atik Mahallesi	13	195	28	103	28	1	368
Toplam	156	921	129	238	557	7	2013

Midilli Kazası'nın merkezindeki gayrimüslim nüfusun dağılımının gösterildiği yukarıdaki tablodan hareketle kaza merkezinde Müslüman-gayrimüslim oranının (766: 2013) yaklaşık 1/3 olduğu söylenebilir. Kaza merkezindeki gayrimüslim nüfusun yarısından biraz fazlası yani 1206 kişi cizye vergisi mükellefi olarak tespit edilmiştir. Toplam 921 kişi ile kaza nüfusunun çok büyük bölümünün orta seviyede (evsat) cizye mükellefi olarak kaydedildiği görülmektedir. Tabloda yer alan Metropolid Mahallesi, isminden de anlaşılacağı üzere Rum metropolitin yaşadığı mahalleydi. Metropolit ve maiyetinin yer aldığı beş kişi için herhangi bir cizye kategorisi belirtilmemesine dikkat çekmek gerekir. Ergenliğe girmek üzere olan 238 kişi (mürahik) ile birlikte 13 yaşından küçük çocuk sayısı 795'tir. Bu bakımdan sancak merkezindeki gayrimüslim nüfusun en az 1/3'ünün çocuk yaşta olduğu söylenebilir.

Tablo-4 Midilli Kazası'ndaki Müslüman Nüfus	Tüvana	Sabi	Amelmande	Topçu ve Sipahi	Toplam
Kelimye [Keramia] Karyesi	7	26	4	13	50
Kokmidos Karyesi	15	16	7	10	48
Göle Karyesi	51	45	23	20	139
Şuyana Karyesi	5	6	4	5	20
Sarılıca Karyesi	17	32	19	33	101
Komi Karyesi	6	12	9	24	51
Balçıksarı Karyesi	32	29	18	26	105
Lutra Karyesi	1	-	2	-	3
Perakende Muhacirîn	140	132	44	-	316
YERA NAHİYESİ Üsküplü [Skopelos] Karyesi	31	60	41	54	186
Mesagros Karyesi	36	30	17	32	115
Ayani Karyesi	10	22	7	27	66
Sabuni Karyesi	11	18	5	13	47
Toplam	362	428	200	257	1247

Midilli Kazası'nda Müslümanların yaşadığı köylerdeki nüfus miktarına ait Tablo-4'ten hareketle Göle, Balçıksarı, Sarılıca ve Üsküplü köylerinin bu dönemde en fazla Müslüman nüfusa sahip köyler olduğu söylenebilir. Bunlardan Sarılıca merkeze yakın bir konumdaydı. Müslümanların Üsküplü Rumların Skopelos olarak adlandırdıkları köy ise Midilli Kazası'nın güney doğusunda yer alan Yera (Gera) Körfezi'ne komşu bir bölgede idi. Bölgenin nahiye olarak adlandırılması ve tabloda belirtilen dört köyün ayrı bir şekilde gruplanması klasik Osmanlı timar uygulamasından gelen bir adlandırmanın devamından başka bir şey değildir⁵⁵. Tablodaki toplam nüfus içinde topçu ve sipahi olarak kaydedilmiş olanların hatırı sayılır bir orana sahip oldukları görülmektedir. Bunun yanında tüvana ve sabi olarak toplam 790 kişi tespit edilmiştir ki bunlar kazanın toplam nüfusunun yaklaşık 2/3'üne karşılık gelmektedir.

⁵⁵ İlhan Şahin, "Nahiye", *DIA*, 32, İstanbul 2006, s.307.

Son olarak, tabloda dikkat çekilmesi gereken bir husus 316 kişiden oluşan "perakende muhacirin"dir. Aslen Egriboz Adası ahalisinden olup yerlerini terk eden bu göçmenlerin Midilli kasabasında ikamet ettikleri anlaşılıyor⁵⁶.

Tablo-5 Midilli Kazası'ndaki Gayrimüslim Nüfus	Âlâ	Evsat	Edna	Mürâhik	Sabi	Amelmânde	Toplam
Halka Karyesi	-	76	12	7	56	2	153
Midillü	2	160	11	11	75	-	259
Göle Karyesi	4	143	20	10	67	4	248
Mandemânde Karyesi	25	454	12	31	259	14	795
Mistagna Karyesi	3	103	5	6	49	1	167
Pigi Karyesi	-	24	2	2	6	-	34
Sarılıca Karyesi	2	127	7	9	48	3	196
Morya Karyesi	3	209	16	13	149	3	393
Afalona Karyesi	1	96	8	29	8	-	142
Bakla [Pamphila] Karyesi	1	177	3	15	29	5	230
Aya Marina Karyesi	2	108	5	14	67	2	198
Kapani [Kapanos] Karyesi	1	92	5	12	51	-	161
Pligonio Karyesi	2	64	3	2	51	3	125
Lutra Karyesi	-	150	13	18	92	1	274
Asomatos Karyesi	2	109	8	6	44	4	173
Uskunda Karyesi	4	97	4	1	53	1	160
Katranoz Karyesi	4	77	6	6	63	-	156
Ayasu [Agiastos] Karyesi	41	757	54	55	481	32	1420
İppios Karyesi	4	97	10	6	42	-	159
Perakende Reaya	1	43	3	6	13	1	67
Diğer Devletlerin Tebaası Olduğunu İleri Sürenler	-	16	-	-	5	-	21
YERA NAHİYESİ							
Üsküplü [Skopelos] Karyesi	15	217	20	10	128	-	390
Mesagros Karyesi	13	139	12	8	118	-	290
Papazlık [Papados] Karyesi	3	122	2	7	87	-	221
Plakados Karyesi	3	59	3	9	30	2	106
Balço Karyesi	10	170	27	12	101	1	321
Toplam	146	3870	271	305	2167	79	6859

⁵⁶ BOA, NFS.d. 3788, vr. 89b-91b.

Tablo-5'te Midilli Kazası dahilindeki köylerde yaşayan gayrimüslim erkeklerin nüfus miktarı ve bunların sayımda esas alınan kategorilere göre dağılımı gösterilmiştir. Kaza dahilindeki köylerde toplam 4287 kişi cizye vergisi mükellefi olarak kaydedilmiştir. Evsat (orta sınıf) kategorisi 3886 kişi ile bu mükellefler arasında büyük bir ağırlığa sahiptir. Diğer taraftan henüz vergi mükellefi olmayan yani 13 yaşından küçük gayrimüslim erkek sayısı 2477 olup, bunlardan 305'i ergenlik çağına girmek üzeredir. Buna göre Midilli Kazası'na bağlı köylerdeki gayrimüslimlerin en az 1/3'ünün çocuk olduğu söylenebilir. Bu oran tabloda yer alan köylerdeki genç nüfusun yüksekliğine işaret etmektedir.

Yukarıdaki tablodan hareketle Mandemande, Ayasu, Morya ve Üsküplü'nün Midilli Kazası'nın en fazla gayrimüslim nüfusuna sahip köyleri olduğu anlaşılıyor. Bunlardan en büyüğü 1420 erkek nüfusa sahip Ayasu ya da Yunanca ismiyle Agiasos Midilli Adası'nın güneyinde, Yera Körfezi'nin batısında yer almaktadır. Önceki tablo ile birlikte değerlendirildiğinde Göle ve Üsküplü köylerinin Müslüman ve gayrimüslim nüfusun birlikte yaşadığı büyük yerleşim yerleri olduğu görülecektir. Tabloda ikinci sırada bir köy gibi kaydedilen Midilli'nin aslında ayrı bir yerleşim yeri olmadığı, o sırada köylerde bulunan aslen Midilli kaza merkezinde ikamet etmekte olan gayrimüslim nüfusun bu başlık altında kaydedildiği belirtilmelidir⁵⁷. Son olarak yukarıdaki tabloda perakende reaya olarak gösterilen 67 kişinin birkaç sene önce asıl vatanlarını terk edip Midilli'ye gelmiş ve avarız hanesine kaydedilmemiş oldukları anlaşılıyor⁵⁸. Diğer taraftan aslen Midillili olmakla birlikte, temin ettikleri patentaları göstererek cizyeden muaf olmak iddiasına kalkışan 21 kişi, tabloda da gösterildiği üzere görevliler tarafından evsat derecede cizye mükellefi olarak kaydedilmiştir⁵⁹.

Tablo-6			
MOLOVA KAZASI NÜFUS DAĞILIMI			
Molova Kazası	Müslüman	Gayrimüslim (Rum Ortodoks)	Toplam
Merkez ve bağlı köyler	3.122	8.228	11.350
Toplam	3.122	8.228	11.350 (% 37)

Molova Kazası idari olarak bu dönemde Midilli Adası'nın kuzeyinden en batısına kadar geniş bir alana yayılmıştı. Sayım sonuçlarına göre Midilli Sancağı'nın en kalabalık bölgesi Molova Kazası olup toplam 11.350 erkek nüfusun 3122'si Müslüman ve 8228'i gayrimüslim idi. Midilli Adası'nın toplam nüfusu içinde % 37 orana sahipti.

Molova Kazası'nın merkezindeki toplam yedi mahalleden Hasan Reis, Pars-zade, Şükufe ve Muhyiddin mahallesinde Müslümanlar; Aya Kiryazi, Tak-

⁵⁷ BOA, NFS.d. 3789, vr. 17a-18a.

⁵⁸ BOA, NFS.d. 3788, vr. 92a.

⁵⁹ BOA, NFS.d. 3788, vr. 92b.

siyar ve Aya Pandelimon mahallelerinde ise Rumlar ikamet ediyordu. Molova Kazası'na bağlı 25 köyden 15'inde Müslüman ve Rumlar birlikte yaşamaktaydı. Bunlar Agra, Aktoronda (Pterounda), Arina, Çömlek, Halka, Filia (Filibe), Herse (Eressos), Hidre, İskamye (Skimia), İşlemtopu, Kapye (Kapi), Mesatopi, Vafyo (Vafios), Anamutya (Anamotia) ve Yelya (Yela) idi. Nüfusu sadece Müslümanlardan meydana gelen beş köy ise Aryona (Argennos), Bigado (Ligados), Klapados, Kastado ve Kal'a-i Sigr'i'yd.

Tablo-7 Molova Kazası'ndaki Müslüman Nüfus	Tüvana	Sabi	Amelmande	Topçu ve Sipahi	Toplam
Hasan Reis Mahallesi	50	57	24	14	145
Pars-zade Mahallesi	81	67	52	17	217
Muhyiddin Mahallesi	22	29	20	8	79
Şükufe Mahallesi	39	32	36	14	121
Çömlek (Skalohori) Karyesi	202	167	76	16	461
Petre Karyesi	25	16	10	-	51
Petrecik Karyesi	25	20	4	-	49
Aryona [Argennos] Karyesi	13	14	8	-	35
İskamye [Sikamia] Karyesi	46	63	25	-	134
Halka Karyesi	32	15	8	-	55
Kapye [Kapi] Karyesi	78	76	43	7	204
Vafyo [Vafios] Karyesi	22	20	14	1	57
Ligado [Bigado] Karyesi	22	16	11	2	51
Yelya [Yela] Karyesi	57	45	19	3	124
İşlemtopu Karyesi	34	32	21	3	90
Klapados Karyesi	53	63	23	1	140
Kastado Karyesi	12	14	7	-	33
Filibe [Filye/Filia] Karyesi	52	73	24	2	151
Anamutya [Anemotia] Karyesi	73	53	26	3	155
Hidre [Hidira] Karyesi	38	28	15	2	83
Aktoronda [Pterounda] Karyesi	63	72	39	4	178
Agra Karyesi	59	73	27	19	178
Misatopi [Mesotopos] Karyesi	12	23	8	2	45
Herse [Eressos] Karyesi	49	56	29	21	155
Kal'a-i Sigr'i Karyesi	3	41	8	46	98
Muhacir	11	17	5	-	33
Toplam	1173	1182	582	185	3122

Sayım sonuçlarına göre Müslümanların Molova Kazası'nın genelindeki oranı % 27,5'tir. Molova Kazası'ndaki Müslüman nüfusun mahalle ve köylere göre dağılımının gösterildiği tablo-7'den hareketle toplam 3122 kişiden müteşekkil Müslüman erkek nüfusun yaklaşık 1/6'sının kaza merkezindeki dört mahallede (Hasan Reis, Pars-zade, Şükufe ve Muhyiddin) ikamet ettiği söylenebilir. Bundan sonra, 461 erkek nüfusa sahip Çömlek Karyesi (Skalohori)'nin büyük bir mahalle olduğu görülüyor. Aşağıda tablo-8'de gösterildiği üzere hatırı sayılır bir gayrimüslim nüfusu da olan Çömlek Karyesi karma bir yerleşim yeri idi. Midilli Adası'nın kuzeybatısında yer alan Çömlek Karyesi'nden sonra Müslüman nüfusun Kapye (Kapi) Karyesi'nde de yoğun olduğu söylenmelidir. Bunun dışında adanın en batısında, III. Osman döneminde yapılan hisardan sonra yerleşimin önem kazandığı Sigri'nin nüfusu tamamen Müslümanlardan meydana gelmekteydi. Sigri'deki 98 Müslüman erkeğin yarısına yakını (46 kişi) topçu ve sipahiler oluşturuyordu. 41 kişi de sabi olarak kaydedilmiştir. Dolayısıyla bu dönemde askerî personel ve ailelerinin yaşadığı bir yer olan Sigri Kalesi'nin küçük olması nedeniyle yerleşimin kalenin dışına doğru, bir köy şeklinde gelişmiş olması muhtemeldir. Coğrafi olarak hem sancak merkezine hem de Batı Anadolu kıyılarına uzak olmalarına rağmen Müslüman yerleşimin Molova Kazası'na bağlı 4 mahalle ve 21 köye dağılmış olması 15. yüzyılın ortalarında Osmanlı hâkimiyetine giren adayı kalıcı bir yerleşim yeri olarak benimsemeleri ve sahiplenmeleriyle ilgili olmalıdır. Yukarıdaki tabloya göre Molova Kazası'nda yaşayan toplam Müslüman nüfusun yaklaşık 1/3'ü askerliğe elverişlidir. 1/3'ünden biraz fazlası (1182 kişi) ise 12 yaşından küçük, yaklaşık 1/6'sı (582 kişi) ise ileri yaştadır. Bu bakımdan Molova Kazası'ndaki Müslüman nüfusun yaş ortalamasının düşük olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Diğer taraftan tablo-7'de *muhacir* olarak gösterilen 33 kişiden 24'ü aslen Egridoz Adası ahalisinden ve 9'u Midilli Adası'nın farklı bölgelerinden olup bir süredir Molova Kazası'nda *misafir* olarak ikamet etmekteydiler⁶⁰.

⁶⁰ BOA, NFS.d. 3788, vr. 93b.

Tablo-8 Molova Kazası'ndaki Gayrimüslim Nüfus	Âlâ	Evsat	Edna	Mürahik	Sabi	Amelmande	Toplam
Aya Kiryazi Mahallesi	11	60	67	19	67	20	244
Taksiyar Mahallesi	-	30	52	9	50	6	147
Aya Pandelimon Mahallesi	6	47	71	11	64	9	208
Petre Karyesi	10	68	98	17	87	6	286
Arina Karyesi	2	64	49	26	62	9	212
Petrecik Karyesi	1	50	35	14	52	2	154
Çömlek (Skalohori) Karyesi	7	119	135	12	101	15	389
İşlemtopu Karyesi	7	114	60	16	68	8	273
Yelya [Yela] Karyesi	7	166	96	17	118	26	430
Kapye [Kapi] Karyesi	9	142	105	29	168	20	473
İstipsa [Stipsi] Karyesi	6	134	159	32	159	9	499
Telonia [Adissa] Karyesi	15	242	230	41	253	26	807
Herse [Eressos] Karyesi	10	130	122	28	197	14	501
Misetopi [Mesatopos] Karyesi	2	105	75	14	157	16	369
Agra Karyesi	5	112	100	22	69	17	325
Aktoronda [Pterounda] Karyesi	4	53	70	16	52	7	202
Chidira [Çetire] Karyesi	-	20	14	4	17	3	58
Reme [Revme] Karyesi	2	29	26	3	33	1	94
Hidira [Hidre] Karyesi	2	63	63	10	67	8	213
Vafios [Vafye] Karyesi	1	18	42	4	33	3	101
Anamotia [Anamutya] Karyesi	3	86	72	18	67	15	261
İskamyë [Skimia] Karyesi	6	94	97	18	92	17	324
Lafonas Karyesi	1	76	62	23	66	7	235
Halka Karyesi	1	32	44	6	33	6	122
Filibë [Filia-Filya] Karyesi	7	161	96	22	167	15	468
Yüksek Manastır	4	22	18	1	5	9	59
Küçük Manastır	-	8	5	-	-	2	15
Vatusa [Vatousa] Karyesi	18	118	134	20	134	9	433
Kitado [Skoutaros] Karyesi	2	83	68	30	125	11	319
Perakende Reaya	-	2	4	-	1	-	7
Toplam	149	2448	2269	482	2564	316	8228

Tablo-8'den anlaşılacağı üzere Molova Kazası, Midilli Adası'nda nüfus açısından gayrimüslim Rumların yoğun olduğu ikinci idari üniteydi. Sayımın yapıldığı dönemde Midilli Adası'ndaki toplam gayrimüslim nüfusun % 33,6'sı Molova Kazası'nda yaşamaktaydı. Nitekim yukarıdaki tabloda gösterildiği üzere, Molova Kazası'nda üç mahalle ve 26 köyde gayrimüslim nüfus vardı. Bunlardan 12 köydeki erkek nüfus 300'ün üzerindeydi. 807 gayrimüslim erkek nüfusa sahip Telonia (Adissa) Karyesi'nin oldukça büyük bir yerleşim yeri olduğu söylenebilir. Bunun yanında, bir önceki tabloda gösterilen Müslüman erkek nüfus da dikkate alınırrsa karma bir köy olan Kapye (Kapi) ve Yelya (Yela)'nın da büyük köylerden olduğu anlaşılmaktadır. Başka bir karma köy olan Filibe (Filia) Karyesi de büyük yerleşim yerlerindedir. Tabloda yer alan Yüksek Manastır ve Küçük Manastır adlı iki yerleşim yerinin sakinleri, isimlerinin de işaret ettiği üzere, büyük ihtimalle gayrimüslim din adamlarıydı. Midilli Kazası'ndan bahsedilirken metropolit ve maiyetinden cizye alınmadığına işaret olunmuştu. Burada durum biraz farklı olup bahsi geçen iki manastır yerleşimindeki toplam 74 kişiden 57'si gelirlerine göre değişen ölçüde cizye vergisi mükellefi olarak kaydedilmiştir. Diğer taraftan perakende reaya olarak kaydedilen yedi kişiden altısı için de çeşitli seviyelerde cizye mükellefiyeti öngörülmüştür. Bu yedi kişi aslî vatanlarını terk edip birkaç senedir Molova Kazası'nda yaşamaktaydı⁶¹. Bu dönemde asil memleketlerini terk edip Midilli Adası'nın muhtelif bölgelerinde yaşamakta olan Müslüman ve Hristiyan bir grup muhacirin varlığının kayıt altına alınmış olması, sayım görevlilerinin Midilli Adası özelinde titiz bir çalışma yürüttüklerini göstermektedir.

Cizye mükellefiyeti açısından bakıldığında Molova Kazası'nda da gayrimüslim nüfusun çoğunluğu orta (evsat) seviye (2448 kişi) olarak kaydedilmiştir. Bunu 2269 kişi ile en alt (edna) seviye takip etmektedir. Kaza dahilinde sadece 149 kişi (% 1,81) en yüksek (âlâ) seviyede vergi yükümlüsü olarak kaydedilmiştir. Molova Kazası'ndaki cizye mükellefinin sayısı 4866 olup kazanın toplam nüfusunun % 59,1'ine karşılık gelmekteydi. Kazadaki mürahik (482 kişi) ve sabi (2564) nüfusun toplamı dikkate alındığında, buradaki toplam nüfusun % 37'sinin 12 ve daha küçük yaşta olduğu görülmektedir. Başka bir ifadeyle Molova Kazası'ndaki gayrimüslim erkek nüfusun 1/3'ünden biraz fazlası çocuklardan meydana geliyordu.

Tablo-9			
KALONYA KAZASI NÜFUS DAĞILIMI			
Kalonya Kazası	Müslüman	Gayrimüslim (Rum Ortodoks)	Toplam
Bağlı köyler	762	7.393	8.155
Toplam	762	7.393	8.155 (% 27)

⁶¹ BOA, NFS.d. 3790, s. 173.

Kalonya Kazası adını köylerin etrafında yerleştiği Kalonya Körfezi'nden almaktaydı. Coğrafi olarak adanın orta ve güney bölümlerine yayılmıştı. Kapsadığı köy sayısı bakımından Midilli ve Molova'dan sonra gelmekteydi. Yukarıdaki tabloda gösterildiği üzere Kalonya Kazası'nda 762 Müslüman ve 7393 gayrimüslim olmak üzere toplam 8155 erkek ikamet etmekteydi. Midilli Adası'ndaki toplam nüfusun % 27'sini içeren Kalonya Kazası'ndaki 24 köyden; Polihnit (Polichnitos), Dafia, Lisgor (Lisvori), Parakila (Paraşila), Vasilcot (Vasilika) ve Vrisa (Virişa/Evreşe) köylerinde Müslümanlar ile Rumlar bir arada yaşamaktaydılar. Geriye kalan köylerden 14'ü sadece Rumlardan ve dördü ise sadece Müslümanlardan meydana geliyordu. Bu köyler; Arina, Cumalı, Simurya ve Agriya idi.

Tablo-10 Kalonya Kazası'ndaki Müslüman Nüfus	Tüvana	Sabi	Amelmande	Mansure ve Sipahi	Toplam
Arina Karyesi	40	24	17	4	85
Cumalı Karyesi	25	12	16	1	54
Simurya Karyesi	29	26	10	-	65
Dafia Karyesi	51	41	18	3	113
Praşle [Parakila] Karyesi	66	81	31	2	180
Agriya Karyesi	18	15	6	8	47
Vasilika [Vasilcot] Karyesi	32	24	18	8	82
Polichnitos [Polihnit] Karyesi	36	22	8	1	67
Lizvori Karyesi	19	15	7	1	42
Evreşe [Vrisa/Virişa] Karyesi	14	8	2	3	27
Toplam	330	268	133	31	762

Müslümanlar Kalonya Kazası'nın toplam nüfusunun % 9,3'ünü meydana getirmekteydiler. Tablo-10'dan anlaşıldığına göre, burası aynı zamanda Müslüman nüfus barındıran köy sayısı en az olan idari üneydi. En fazla Müslüman nüfusa 180 erkek ile Praşle (Parakila) ve 113 erkek ile Dafia karyeleri sahipti. Nüfus yapısı bakımından adı geçen iki köy de karmaydı. Yalnızca Müslüman nüfusa sahip dört köyden en büyüğü ise 85 erkek nüfusuyla Arina Karyesi'ydi. Tablodan anlaşıldığına göre, Kalonya Kazası dahilindeki Müslüman erkeklerin 330'u askerlik açısından elverişli bulunmuştu. Midilli Sancağı'ndaki üç kaza arasında en az topçu ve sipahi nüfusa sahip olanı 31 kişiyle Kalonya Kazasıdır. Kazada 0-12 yaş arasındaki toplam Müslüman erkek sayısı ise 268 olup bu da kaza dahilindeki toplam Müslüman nüfusun % 35'ine tekabül etmektedir.

Tablo-11 Kalonya Kazası'ndaki Gayrimüslim Nüfus	Âlâ	Evsat	Edna	Mürâhik	Sabi	Amelmande	Toplam
Akrona [Aşruna] Karyesi	17	155	72	20	111	7	382
Aya Paraskevi Karyesi	24	398	75	83	240	15	835
Kulomidados Karyesi	4	138	37	6	59	-	244
Kerami [nam-ı diğer Cerani] Karyesi	3	75	8	9	45	1	141
Dafia Karyesi	1	112	17	7	69	-	206
Papiana Karyesi	1	40	8	4	26	1	80
M. Limonos Manastırı	5	36	23	-	-	4	68
Parakila [Prakila] Karyesi	3	94	61	16	98	15	287
Polichnitos [Polihnit] Karyesi	12	548	225	52	338	12	1187
Vasilcot [Vasilika] Karyesi	3	136	43	11	68	6	267
Lizvori [Lizdor] Karyesi	2	31	79	11	80	4	207
Virişa [Evreşe/Vrisa] Karyesi	3	240	131	19	150	4	547
Anbeliko [Ampelikko] Karyesi	1	113	38	7	70	8	237
Pilmar [Plomari] Karyesi	130	1142	228	160	943	87	2690
Patentalı Reaya	-	-	-	-	-	-	15
Toplam	209	3258	1045	405	2297	164	7393

Tablo-11'de gösterildiği üzere Kalonya Kazası'nın en büyük yerleşim yeri 2690 erkek nüfus ile Pilmar (Plomari) karyesiydi. Onu 1187 kişiyle Polichnitos (Polihnit) ve 835 kişiyle Aya Paraskevi karyeleri takip ediyordu. Adanın güney doğusunda yer alan Pilmar ve yine adanın güneydoğusunda, Kalonya Körfezi'ne komşu bir konuma sahip Polihnit karyeleri giderek artan nüfuslarına paralel olarak 19. yüzyılın son çeyreğinde ayrı birer nahiye ve kaza olarak teşkilatlandırılmışlardır⁶². Müslümanların Evreşe dedikleri Vrisa (547 kişi) ve Akrona (382

⁶² Metin Ünver, *Midilli Adası'nın İdarî ve Sosyo-Ekonomik Yapısı (1876-1914)*, s. 97-99.

kişi) karyeleri büyük yerleşim yerlerindendi. Bir önceki tabloda gösterildiği üzere isimleri zikredilen köylerden Vrisa ve Polihnit'te Müslümanlar ile Rumlar birlikte yaşamaktaydılar.

Daha önce de bahsedildiği üzere Kalonya Kazası ahalisinden olup ellerinde İngiltere ve Rusya devletlerinden temin ettikleri patenta bulunan 15 kişiye, tabloda görüldüğü üzere herhangi bir cizye tahsisi yapılmamıştır. Cizye mükellefiyeti açısından Kalonya Kazası'ndaki toplam gayrimüslim nüfusun % 44'ü evsat (3258 mükellef), % 14,1'i edna (1045 mükellef) ve % 2,8'i âlâ (209 mükellef) olarak kaydedilmiştir. Buna göre Kalonya Kazası'ndaki toplam gayrimüslim nüfusun % 60,9'u (4512 kişi) cizye mükellefi olarak tespit edilmiştir. Kazadaki mürahik ve sabi nüfusun toplamı 2702 olup bu ise kazanın gayrimüslim nüfus toplamı içinde % 36,5'luk bir orana karşılık gelmektedir.

İlk Sayımına Göre Midilli Adası'nın Nüfusu ve Yerleşime Dair Bazı Hususlar

Yukarıda detaylı olarak ele alınan sayım sonuçlarından hareketle adanın geneline dağılmış olmakla birlikte Müslüman yerleşimin en çok Molova ve Midilli kazaları ve bunların köylerinde yoğunlaştığı söylenmelidir. Bu dönemde Midilli Adası'ndaki Müslümanlar 31 köyde ise gayrimüslim Rumlar birlikte yaşamaktaydılar. Erken bir tarihte Osmanlı idaresiyle tanışan Midilli Adası'ndaki karma köylerde Müslüman ve Hristiyanların bir arada yaşayabilmeleri cemaatler arası ilişkilerin olumlu yönde geliştiğini ve Osmanlı yönetimi altında farklı inançlara mensup iki grup arasında gelişen yakınlaşmayı göstermektedir. Ayrıca karma nüfusa sahip köylerin adanın merkezine coğrafi bakımdan en uzak yerlere kadar dağılmakta olması, bu köylerin Müslüman ve Hristiyan sakinlerinin toplumlar arası ilişkilerde güvenlik endişesi duymadıkları şeklinde yorumlanabilir.

İlk genel sayım sonuçlarına göre Midilli Adası'nın nüfusunun genç ve orta yaş ağırlıklı olduğu görülmektedir. Hristiyanların ödemesi gereken cizye miktarı açısından bakıldığında toplam nüfusun çok büyük bölümü evsat ve edna düzeyde vergi mükellefi olarak kaydedilmiştir. Dolayısıyla vergi dilimleri belirlenirken şahısların gelir düzeylerine dikkat edilmiş, sayım merkezde belirlenen esaslara göre gerçekleştirilmiştir. Nüfus sayımının bir amacı olan askerlik için uygun erkeklerin belirlenmesi açısından ise Müslüman erkeklerin yaklaşık üçte biri *tüvana* yani askerliğe elverişli olarak kaydedilmiştir.

Sayım verilerinden hareketle üzerinde durulması gereken diğer iki husus ise sayım sırasında taşrada olduğu kaydedilen çok sayıda kişi ile ada içinde perakende adıyla kayda geçirilen göçebe grupların varlığıdır. Sondan başlarsak, perakende kategorisinde gösterilen ve göçebe oldukları anlaşılan toplam 340 erkek mevcuttur. Bunların 316'sı Midilli merkezinde 24'ü ise Kalonya Kazası'nda bulunmaktadır. Defterde, bunların Egriboz Adası'ndan gelmiş Müslüman muhacirler olduğu ve birkaç senedir Midilli'de buldukları belirtilmiştir. Bilindiği üzere Egriboz'un da içinde yer aldığı bugünkü Ege ve Akdeniz'deki bazı adalar 1821 yılında başlayan Yunan isyanı neticesinde Osmanlı Devleti tarafından

Yunanistan'a bırakılmıştı. Burada yaşayan ve Yunan isyanı sırasında oldukça önemli zorluklara ve baskılara maruz kalan Müslümanlara, bahsi geçen adalar Yunanistan'a bırakılırken Osmanlı topraklarına göç etme izni verilmiştir. Midilli'deki Egriboz'lular ya Yunan isyanı devam ederken veya yaşadıkları topraklar antlaşma ile Yunanistan'a bırakıldığı zaman göç etmiş olmalıdırlar⁶³. Nitekim defterlerdeki birkaç seneden beri Midilli'de *misafir* olarak ikamet etmekte oldukları açıklaması, bunların isyan sırasında canlarını kurtarmak için Egriboz'u terk etmiş olduklarını düşündürmektedir. Henüz daimi bir yerleşim yeri elde edememiş olan aslen Egribozlu bu nüfus, aşağıda bahsedileceği üzere zamanla adanın hane sahibi yerleşik nüfusuna dahil olacaktır.

Midilli'den taşraya yönelik devamlılık arz eden nüfus hareketine gelince, daha çok gayrimüslimlerden meydana gelen bu kişilerin sayım esnasında Edremit, Ayvalık, Ayvacık, Kemer, Masina, İzmir, Bergama, Ödemiş, Soma, Menemen gibi Batı Anadolu şehirlerinde olduğu görülmektedir. Bu ilk genel sayıma yansıyan Midilli'deki nüfus hareketini sonraki dönemde nüfus nazırlarının konu hakkında hazırladığı defterlerden takip etmek mümkündür⁶⁴. Ege Adalarından Batı Anadolu'ya yönelik bu dönemsel göçler özellikle on dokuzuncu yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren süreklilik arz eden bir olgu halini alacaktır. Bunların bir bölümünün ticarete yönelik seyahatler ve daha büyük kısmının mevsimlik işçi göçü olduğu anlaşılıyor. Ege Denizi'nde Anadolu'ya komşu adaların çoğunda olduğu gibi Midilli özelinde de görülen bu durum buralardaki yerleşimin Anadolu ile olan yakın ilişki şüphesiz nüfus defterlerine de yansımıştır. Anadolu buradaki adalar için adeta bir hayat kaynağı olup bu olgu günümüzde de devam etmektedir.

Tanzimat Dönemine Girerken Midilli Adası'nın Nüfusu

Yukarıda açıklandığı üzere yoklamalar daha çok dönemsel nüfus hareketlerini içermektedir. Ait oldukları idari üniteye yaşanan doğum, ölüm, seyahat gibi gelişmeleri kapsayan yoklama defterleri bu yönüyle içerik bakımından genel bir nüfus değerlendirmesi için çoğunlukla yeterli veriyi barındırmaz. Bununla birlikte, elimizdeki iki kaynak Midilli Adası'nın Tanzimat döneminin ilk yıllarındaki nüfusunu on yıl öncesine kıyaslayarak yaşanan değişiklikleri ortaya koyma imkânı sunmaktadır. Bunlardan birisi Midilli'de görev yapmakta olan bir öğretmen tarafından kaleme alınmış eserin içindeki istatistik, diğeri ise Osmanlı Arşivinde mevcut icmal defteridir.

Midilli'deki Rum-Ortodoks okullarında öğretmenlik yapan Aristidis Georgios eserinde Midilli'nin 1840 yılındaki nüfusuna dair birtakım verilere yer vermiştir⁶⁵. Sayımın detaylarını kitabının eklerinde yayınlayan Georgios'un verilerine

⁶³ Egriboz Adası dahil Yunan isyanı sırasında Mora ve adalardaki Müslümanların maruz yaşadıkları baskı, zulüm ve zorluklar için bkz: Ali Fuat Öreç, *Balkanlarda İlk Dram Unuttuğumuz Mora Türkleri ve Eyaletten Bağımsızlığa Yunanistan*, İstanbul: bky Yayınları 2009, s. 239-285.

⁶⁴ Mayıs-Kasım 1833 arasında Molova Kazası'ndan taşrada bulunanlar için BOA, D. CRD 40150. Nisan-Eylül 1837 arasında Kalonya Kazası'ndan taşrada bulunanlar için BOA, Kamil Kepeci (KK) 6387.

⁶⁵ Georgios'un eserinin temininde yardımlarından dolayı Dr. Stratis Anagnostou'ya ve Yunancadan çevirileri yapan Öğr. Gör. Serap Memet'e teşekkür ederim.

göre Midilli Adası'nın toplam erkek nüfusu 36.388 olup bunun 6.122'si *Osmanlı* 30.216'sı ise *Hristiyanlardan* oluşmaktaydı. Georgios kadınlar da ekleyerek, yani erkek nüfusu iki ile çarparak Midilli'nin toplam nüfusunu 72.776 olarak hesaplamıştır⁶⁶. 1840 yılındaki toplam nüfusun kaza bazında dağılımı ve her bir kazadaki hane sayısının detayları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo-12				
1840 Yılında Midilli Adası'nın Nüfusu				
Kazalar	Osmanlı		Hristiyan	
	Hane Sayısı	Erkek Nüfus	Hane Sayısı	Erkek Nüfus
Midilli	829	1798	2869	11422
Molova	1613	3558	3731	10172
Kalonya	361	766	2624	8622
Toplam	2803	6122	9224	30216

Georgios'in verileri dikkate alındığında ilk genel nüfus sayımdan sonraki on yıl içinde Midilli Adası'nın nüfusunun % 19,73 arttığı görülmektedir. 1831 yılında 30.390 olan toplam erkek nüfus 5998 kişi artarak 36.388'e yükselmiştir. Bu genel toplam içinde Midilli'deki Müslümanların ilk sayımda 5897 olan nüfusu % 3,81 artışla 6122'ye, Rum Ortodoksların 24.493 olan nüfusları ise % 23,36 artarak 30.216'ya ulaşmıştır. 1840 yılı nüfus sayımının Midilli Adası'na ait defterlerine Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde henüz ulaşmak mümkün olmadığı için⁶⁷ Georgios'un yukarıda gösterilen verileri önem arz etmektedir. Bu verilerde adadaki Müslümanlar ile gayrimüslimlerin nüfus artış oranları arasında dikkat çekici bir fark göze çarpmaktadır⁶⁸.

Tanzimat döneminin hemen başında Midilli Adası'nın nüfus durumunu gösteren, Mart 1840-Şubat 1842 tarihleri arasındaki iki yıllık dönemin yoklamasına ait defter ise hem ilk sayımdan sonra nüfus hareketlerinin hem de Georgios'un sunduğu rakamların güvenilirliğinin anlaşılması açısından değerlidir. Osmanlı Arşivi'nde bulunan ve tamir gördüğü anlaşılan bu icmal yoklama defterinde Midilli Kazası'nın gayrimüslim nüfusunun yer aldığı sayfa eksik olduğundan, mahalle ve köy bazındaki nüfusun H. 1246 sayımı için yukarıda yapıldığı şekilde detaylı bir dökümünün verilmesi, konu bütünlüğü açısından mümkün olmamaktadır. Mevcut defterin sonundaki özetten hareketle kazaların toplam Müslüman ve gayrimüslim nüfusu hesaplanarak, tablo halinde aşağıda verilmiştir⁶⁹.

⁶⁶ Γ.Αριστειδου [Aristidis Georgios], *Πανηγυρική Τετραλογία* [Tetralogia Panigyriki], Atina, 1863. s. 161-162.

⁶⁷ Şu an için bu sayıma ait yalnızca Midilli Kazası merkez kasabası Müslüman mahalleleri ve bağlı köylerin mufassal nüfus defteri mevcuttur: BOA, NFS. d. 3796.

⁶⁸ Diğer yandan, Midilli Adası'nda 1840 yılında yaşanan ciddi bir veba salgını neticesinde 40 bin kişinin hayatını kaybettiği ve bu salgından en fazla Müslüman nüfusun etkilendiği (Machiel Kiel, "Midilli", *DIA*, 30, s. 13) ifade edilmekteyse de bunu başka bir kaynaktan teyit etmek henüz mümkün olmamıştır.

⁶⁹ BOA, NFS. d. 3818.

Tablo-13				
1842 Yılında Midilli Adası'nın Nüfusu				
Kazalar	Müslüman		Reaya	
	Hane Sayısı	Erkek Nüfus	Hane Sayısı	Erkek Nüfus
Midilli	857	1949	4701	11522
Molova	1528	3417	3967	10421
Kalonya	371	780	2288	8738
Toplam	2756	6146	10956	30681

Tablodan anlaşıldığı üzere 1842 yılının hemen başında Midilli Adası'nın toplam erkek nüfusu 6146 Müslüman ve 30681 gayrimüslim olmak üzere 36.827 idi. Bu genel toplam Georgios'in 1840 yılı için verdiği toplam nüfus sayısı olan 36.388'in çok az üzerindedir. Diğer bir yönden, verdiği rakamlar eserinde paylaştığı nüfus istatistiğinin kaynağını belirtmeyen Georgios'in verilerinin sağlıklı kabul edilebileceğini göstermektedir. 1842'deki nüfusun kaza ölçeğinde dağılımları Georgios'in 1840 verileriyle karşılaştırıldığında konu daha açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Bu durum Georgios'in kitabında verdiği istatistikleri resmi çevrelerden elde etmiş olma ihtimalini düşündürmektedir.

1842 yılında Midilli Kazası'nın toplam nüfusu 13.471, Molova Kazası'nın 13.838 ve Kalonya Kazası'nın ise 9.518 olup 1840 yılına göre sadece Molova Kazası'nın Müslüman nüfusunda azalma söz konusudur. Daha önce toplam 3558 olan kazanın Müslüman erkek nüfusu 1842 yılında 3417'ye düşmüştür. Öte yandan diğer kazaların nüfusunda yaşanan 24 kişilik artışla Müslümanların toplam nüfusu 6146'ya yükselmiştir. 1842 tarihli bu veriler Georgios'in yayınladığı istatistikteki genel durumu doğrular vaziyettir. Daha açık bir ifadeyle Midilli Adası'nda Hristiyan Rum nüfus yaklaşık on sene önceki ilk genel sayıma göre ciddi oranda artmışken, adanın Müslüman nüfusunda aynı seviyede bir artış meydana gelmemiştir⁷⁰. Midilli Adası'ndaki Müslümanların Hristiyan Rumlar karşısındaki oranı zaman içinde Müslüman nüfus aleyhine gerilmişse de Müslüman nüfusta sayıca bir azalma olmadığı, buna karşılık Rumların nüfus artış hızlarının daha yüksek olduğu söylenmelidir⁷¹.

⁷⁰ Bu dönemde Osmanlı Devleti'nin idaresindeki Akdeniz ve Ege adalarının bir kısmında Müslüman nüfus açısından benzer problemler yaşanmakta olduğunu biliyoruz. Örneğin Rodos Adası'nın nüfusunda 19. Yüzyılın ortalarından itibaren genel bir azalma olup dönemin valileri bunu önlemek için çeşitli tekliflerde bulunmuşlar, çeşitli sebeplerle Anadolu'dan uzaklaştırılan aileler dönem dönem Rodos'a yerleştirilmiştir. Rodos'un Müslüman nüfusundaki önemli azalma burada mutasarrıflık yaptığı dönemde Namık Kemal'in de dikkatini çekmiş ve bunu önlemek için çeşitli tedbirler önermiştir. Konu hakkında bilgi için bkz: Ali Fuat Örenç, *Yakındönem Tarihimizde Rodos ve Oniki Ada*, İstanbul: Doğu Kütüphanesi Yayınları 2006, s. 231-233. Benzer bir durumun yaşandığı Sakız Adası'nda Müslümanların zaman içinde Anadolu ve özellikle İstanbul'a göç etmeleriyle adadaki Müslüman sayısındaki azalma karşısında 1848 yılında Meclî-i Vâlâ'da alınan karar gereği merkezi idarenin izni olmadan Müslümanların adadan göç etmeleri yasaklanmıştır (Sabri Can Sannav, *Yakındönem Tarihimizde Sakız Adası (1821-1923)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1995, s. 76-77.

⁷¹ Metin Ünver, *Midilli Adası'nın İdarî ve Sosyo-Ekonomik Yapısı (1876-1914)*, s. 217.

Bu arada H. 1246'da yapılan ilk genel sayımda Midilli Adası'nda karşılaşılan Egriboz göçmenleri Tanzimat döneminin bu ilk yıllarında artık kendi hanelerinde ikamet etmekteydiler. En azından 1840 yılına ait Midilli Kazası merkezi ve köylerindeki Müslüman nüfusun kaydedildiği mufassal defterdeki çeşitli notlardan Egribozluların bir kısmının Midilli merkezindeki mahalle ve köylerde yaşadıkları büyük bölümü kiralık olan hanelerde ikamet ettiği takip edilebilmektedir⁷².

Midilli Adası'nın nüfusunda Tanzimat sonrası dikkati çeken bir değişiklik ise patentali olarak kaydolunan Osmanlı tebaası kişilerin sayısındaki artış ve yeni bir grup olarak yabancı devletlerin himayesinde (hümaye-i düvel) olarak gösterilen çok sayıda kişinin varlığıdır. 1842 sayımında Midilli Kazası'nda yerliden 42 kişi ve yabancidan 2 kişi olmak üzere toplam 44 kişi patentali olarak kaydedilmiştir. Midilli Adası'nın yerlisinden 50 ve yabancıda 4 kişi olmak üzere toplam 54 kişi ise diğer devletlerin himayesinde olarak gösterilmiştir. Molova Kazası'nda 3 patentali, Kalonya Kazası'nda ise 4 patentali ile diğer devletlerin himayesinde 4 kişi olmak üzere 8 kişi vardır⁷³. 1830 sayımına ait yukarıda açıklamalar hatırlanacak olursa, o tarihte sadece *patentali* kategorisi söz konusu olup Kalonya Kazası sakinlerinden 15 kişi İngiltere ve Rusya konsoloslarından aldıkları patentalar sayesinde cizye mükellefiyeti elde etmişlerdi. Dolayısıyla süreç içerisinde yabancı devlet himayesine girenlerin sayısında kategorilerinde bir artış ve kategorisinde bir çeşitlenme söz konusudur. Diğer bir devletin himayesine girerek, işlerinde çeşitli ayrıcalık ve devlete karşı koruma elde etmek isteyen özellikle gayrimüslim Osmanlı tebaasından kişilerin sayısındaki artış Osmanlı Devleti'nin diplomatik ve ekonomik gücüyle yakından ilgili olup bu konu Tanzimat döneminin önemli bir meselesi olacaktır.

Tanzimat döneminin başlarına ait veriler ilk genel nüfus sayımından sonra Midilli Adası nüfusunda devamlı bir artış olduğunu göstermektedir. Ada nüfusunda bu genel nüfus artışı gayrimüslimler için daha yüksek oranlarda gerçekleşmişken Müslüman nüfusun artış oranı çok düşük kalmıştır. Diğer taraftan Midilli Adası'na ait arşiv kayıtları Osmanlı merkezi idaresinin Ceride Nezareti aracılığıyla nüfus verilerini ilk sayımdan sonra devamlı surette güncellediğini ortaya koymaktadır.

SONUÇ

Midilli Adası'na ait H. 1246 (1830-1831) nüfus verileri incelendiğinde nüfusun, bu dönemde Osmanlı idaresindeki Ege adalarının coğrafi olarak en büyüklerinden olan Midilli'nin geneline dengeli bir şekilde dağıldığı görülmüştür. Ada üzerinde bulunan köylerin üçte birinden fazlası karma nüfusa sahip olup Müslüman ve gayrimüslim Rumlar buralarda birlikte yaşamaktaydılar. Midilli Adası'nın nüfusunu meydana getiren her iki toplumda da genç ve orta yaşlıların büyük ağırlığa sahip oldukları görülmektedir. İlk sayımdan sonraki on yıllık nüfus gelişimine bakıldığında Midilli Adası'nın toplam nüfusunda önemli bir artış

⁷² Krş: BOA, NFS. d. 3796.

⁷³ BOA, NFS. d. 3818, s. 14-15.

olduğu görülmektedir. Bu durumu adadaki sosyal barış ve iktisadi büyümenin bir işareti olarak değerlendirmek yanlış olmayacaktır. Bunun yanında bu on yıllık dönemde Müslüman nüfusun gayrimüslim nüfusa nazaran çok az artmış olması araştırılması gereken bir husustur.

İlk genel nüfus sayımında önemli bir tecrübe elde eden Osmanlı merkez idaresinin sonraki yıllarda nüfus verilerini güncellemeye devam ettiği Midilli örneğinde çok açık bir şekilde görülmektedir. Dolayısıyla konu hakkında hem döneminde hem de daha sonraki yıllarda yapılan, Osmanlı Devleti'nde nüfusu hareketlerinin ve oranlarının güncel olarak takip edilmediği türünden değerlendirmeler yanlıştır. Devletin elde ettiği nüfus verilerini gizli tutarak, dışarıyla paylaşmamış olması, nüfus artışını takip etmediği şeklinde anlaşılmalıdır. Nitekim Müslüman nüfusun asker olarak, gayrimüslim nüfusun ise vergi geliri açısından sahip olduğu önem ve her iki durum için de ilk genel nüfus sayımından itibaren nüfus verilerinin esas alındığına dair merkezi idarenin açık tavrı ve uygulamaları devletin nüfus sayımı ve takibine verdiği önemi yeterince ortaya koymaktadır. H. 1246 sayımının uygulandığı bölgelere ait ilk nüfus defterleri Ceride Nezareti'ndeki ana kütükleri meydana getirmiştir. Makalede incelenen Midilli örneği, bu ilk verilerden hareketle oluşturulan icmal defterlerinde Müslümanlar için tüvana, sabi, müsinn; gayrimüslimler için ise cizye vergisi birimleri olan ala, evsat, edna ve sabi kategorileri üzerinden nüfus gelişiminin sonraki yıllarda yakından takip edildiğini ortaya koymaktadır. Osmanlı Devleti, H. 1246'daki ilk genel sayımdan sonra gerekli görülen durumlarda bazı bölgelerin nüfus sayımlarını yenilemiş, daha önce sayılmayan yerlerde ise ilk defa sayım yaptırmıştır. Merkezi idarenin sağlıklı nüfus verileri elde etmeye yönelik bu iradesi konuya verdiği önemin diğer bir göstergesidir. Bu itibarla arşivlerde kullanıma açılacak yeni nüfus defterleri üzerinde yapılacak detaylı çalışmalar, Osmanlı yönetiminin konuya bakış açısının daha doğru bir şekilde anlaşılmasına katkı yapacaktır.

Abstract

Population of Lesvos Island (1830-1842)

This article deals with the population of Mytilene Island and its demographic structure with reference to the *mufassal* and *icmal* registers, which belong to the first census of the Ottoman State. Moreover, it focuses on the change in the population of Mytilene Island between 1830 and 1842 by using the data available in another population register belonging to the first years of Tanzimat Era. It is especially possible to present the ratio, distribution and various demographic characteristics of the Muslim and non-Muslim Greek population in the island based on the first census data created in the year H.1246 (1830-1831). The population structure of the two ethnic-religious groups could be understood and partially compared thanks to the census conducted in order to understand the availability of the Muslim population for the military service and the *jizya* amount due to be paid by non-Muslim population. Besides, the changes in the ethnic-religious structure of the villages, the ratio of Muslim and non-Muslim populations, the situation of refugees as well as subjects under the auspices of foreign powers on the island in the same period are presented. From a broader perspective, I discuss the meaning and importance attributed to the population registers and their updating in the context of an Ottoman sanjak in the process of institutional change and transformation that began in the Ottoman State in the second quarter of the 19th century.

Keywords: Mytilene Island, Ottoman State, Population Census, Tanzimat Era, Population Registers.

KAYNAKÇA

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Osmanlı Arşivi Belgeleri

Bâb-ı Defterî Ceride Odası (D. CRD. d.) 40150, 40522, 40697.

Kamil Kepeci (KK. d.) 6387.

Nüfus Defterleri (NFS. d.) 772, 3788, 3789, 3790, 3791, 3793, 3794, 3795, 3796, 3818, 4206, 7198.

Araştırma Eserleri

1830 Sayımında Ankara, haz. Musa Çadircı, A. Latif Armağan, Sedat Bingöl, Bekir Koç, Ankara: Ankara Büyükşehir Belediyesi Eğitim Kültür Daire Başkanlığı, 2000.

Ahmed Lutfi, *Tarih*, III, İstanbul 1292.

Akarlı, Engin Deniz, *Ottoman Population in Europe in the 19th Century. Its Territorial, Racial, and Religious Composition*, University of Wisconsin, (Yayımlanmamış Master Tezi), 1972.

Akbal, Fazıla, "1831 Tarihinde Osmanlı İmparatorluğu'nda İdarî Taksimat ve Nüfus", *Bellekten*, XV/60, 1951, s. 617-628.

- Akdemir, Dilek, *1831 Nüfus Sayımına Göre Ulubey Kazası Nüfusu*, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi,) Ordu 2017.
- Anagnostou, Stratis, *H Οικιστική Εξέλιξη της Λεσβου (1462–1912) Η Μεταβαση Απο Την Αγροτική Συγκροτηση του Χωρου Στην Αστική Διαρθρωση Του*, Ege Üniversitesi Coğrafya Bölümü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Midilli 2004.
- Aydın, Mahir, “Sultan II. Mahmud Döneminde Yapılan Nüfus Tahrirleri”, *Sultan II. Mahmud ve Reformları Semineri (28-30 Haziran 1989) Bildiriler*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1990, s. 81-106.
- Bingöl, Sedat, *1829 İstanbul Nüfus Sayımı ve Tophane Kasabası*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2004
- Bingöl, Sedat, “İstanbul’da 1829 Nüfus Sayımı ve Bazı Mahallelerin Müslüman Nüfusu Üzerine Bir İnceleme”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, XXIII/36, 2004, s. 43-60.
- Bostan, İdris, “Cezayir-i Bahr-i Sefid Eyaleti’nin Kuruluşu (1534)”, *Tarih Dergisi*, 38, 2003, s. 61-76.
- Bursa Nüfus Kütüğü 1830 (Bursa Şehri Mahalleleri Müslüman Nüfusu)*, I-IV, haz: Muammer Demirel, Raşit Gündoğdu, Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi Kitaplığı, 2015.
- Ceyhan, Muhammed, *H. 1249-1253 (1833-1837) Tarihli Şer’iye Sicili’nin Transkripsiyonu ve Tahlili (Midilli Adası)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2010.
- Çadircı, Musa, “1830 Genel Sayımına Göre Ankara Şehir Merkezi Nüfusu Üzerinde Bir Araştırma”, *Osmanlı Araştırmaları I*, 1980, s. 109-132.
- Dalgın, Nihat, “Mürahik”, *DİA*, 32, İstanbul 2006, s. 40-41.
- Demirci, Süleyman, Kazım KARTAL, “1833/34 (H. 1249) Tarihli Kayseri Sancağı, Karahisar-i Develi (Yeşilhisar) ve Talas Kazası Müslim Nüfus Defteri İncelemesi”, *History Studies*, VI/4, 2014, s. 1-29.
- Doğan, Aylın, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Modern Anlamda Yapılan İlk Nüfus Sayımı Verilerine Göre Antalya Kaleiçi Nüfusu Üzerine Demografik Bir İnceleme”, *Mediterranean Journal of Humanities*, IV/2, 2014, s. 71-88.
- Efe, Ayla, *Muhassıllık Teşkilatı*, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Eskişehir 2002.
- Emecen, Feridun, Ayhan Yüksel, *Giresun Kazası Nüfus Defteri (1251/1835)*, Trabzon: Serander Yayınları, 2015.
- Erkal, Mehmet, “Cizye”, *DİA*, 8, İstanbul 1993, s. 42-45.
- Γ.Αριστείδου [Aristidis Georgios], Πανηγυρική Τετραλογία [Tetralogia Panigyriki], Atina, 1863.

- Günaydın, Suat Feyyaz, *1831 Nüfus Sayımına Göre Ordu Merkez Kazası Nüfusu*, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ordu 2011.
- Hürol, Erdal, *1831 Nüfus Sayımına Göre Pazarsuyu ve Akköy Kazaları Nüfusu*, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ordu 2017.
- İnalcık, Halil, "Cizye (Osmanlılar'da)", *DİA*, 8, İstanbul 1993, s. 45-48.
- İpek, Nedim, Rıza Karagöz, Cihat Uslucan, Canik Sancağı Samsun Kazasının Nüfus Yapısı (1834-1845), Samsun: Canik Belediyesi Kültür Yayınları, 2016.
- Kaplanoğlu, Raif, "1830 Nüfus Sayımına Göre Bursa'da Sosyal Yapı ve Kölelik Kurumu", *Journal of Turkish Studies/Türklük Bilgisi Dergisi*, Festschrift in Honor of Heath Lowry, 40, 2013, s. 189-206.
- Karal, Enver Ziya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı 1831*, Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları 1943.
- Karpat, Kemal H., *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, çev. Bahar Tırnakçı, İstanbul: Timaş Yayınları, 2010.
- Kiel, Machiel, "Midilli", *DİA*, 30, İstanbul 2005, s. 11-14.
- Küçük, Cevdet, "Ceride Nezareti", *DİA*, 7, İstanbul 1993, s. 409-410.
- Kütükoğlu, Mübahat, *Menteşe Sancağı 1830 (Nüfus ve Toplum Yapısı)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2010.
- Muşmal, Hüseyin, Mehmet Özçelik, "1834 ve 1840/41 Tarihli Nüfus Defterlerine Göre Karasınır ve Elmasun (Güneysınır)", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi (SUTAD)*, 44, 2018, s. 183-215.
- Nedkoff, Boris Christoff, "Osmanlı İmparatorluğunda Cizye (Baş Vergisi)", (çev: Şinasi Altundağ), *Bellekten*, VIII/32, 1944, s. 599-652.
- Örenç, Ali Fuat, *Balkanlarda İlk Dram Unuttuğumuz Mora Türkleri ve Eyaletten Bağımsızlığa Yunanistan*, İstanbul: BKY Yayınları, 2009.
- Örenç, Ali Fuat, *Yakındönem Tarihimizde Rodos ve Oniki Ada*, İstanbul: Doğu Kütüphanesi Yayınları, 2006.
- Saat, Şerife, *1830 ve 1840 Tarihli Nüfus Defterlerine Göre Yalvaç Kazasının Nüfus Yapısı*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Isparta 2014.
- Sabri Can Sannav, *Yakındönem Tarihimizde Sakız Adası (1821-1923)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1995.
- Şahin, İlhan, "Nahiye", *DİA*, 32, İstanbul 2006, s. 306-308.
- Şakiroğlu, Mahmut H., "Cezayir-i Bahr-i Sefid", *DİA*, 7, İstanbul 1993, s. 500-501.

Türk Hakimiyetinde Ege Adalarının Yönetimi, ed. Cevdet Küçük, Hazırlayanlar: Feridun M. Emecen, İlhan Şahin, Ömer İşbilir, Ali Fuat Örenç, Ankara: Stratejik Araştırma ve Etüdler Milli Komitesi (SAEMK) Proje Dizini, 2002.

Ünver, Metin, "XIX. Yüzyılda Midilli Adası'nda Nüfus ve Yerleşim", *Mübadil Kentler: Mekan ve İnsan*, ed. Müfide Pekin, İstanbul: Lozan Mübadilleri Vakfı Yayınları, 2014, s. 86-98.

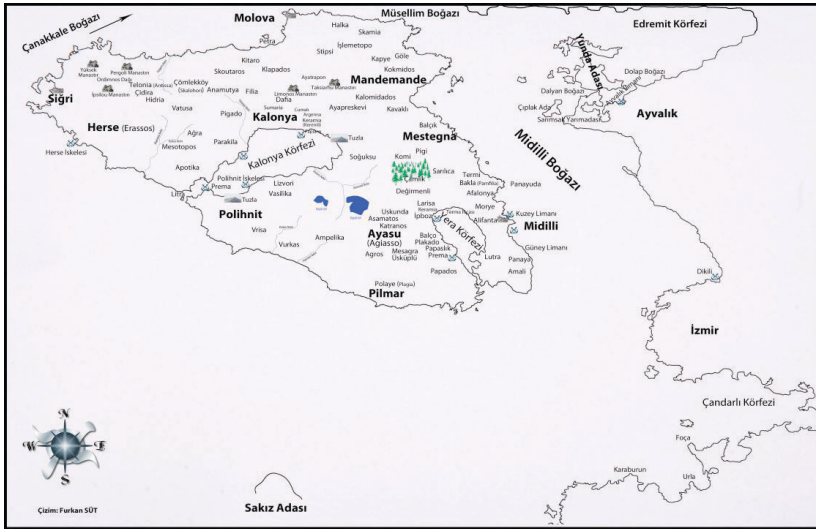
Ünver, Metin, *Midilli Adası'nın İdarî ve Sosyo-Ekonomik Yapısı (1876-1914)*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), 2016.

Yağcı, Zübeyde Güneş, Serdar Genç, *H. 1256/M. 1840-41 Tarihli Balıkesir Nüfus Defteri (Değerlendirme ve Transkripsiyon)*, Balıkesir: Balıkesir Belediyesi Kent Arşivi Yayınları, 2013.

Yazak, Zehra, *XIX. Yüzyılda Adranos Nüfusu (H- 1246 /M- 1831 tarihli 1377 numaralı Nüfus Defterinin Değerlendirmesi)*, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir 2018.

EK

Harita: 19. Yüzyılda Midilli Adası

GÜMÜLCİNE MÜLKİYE İDADİSİ

Mahir Aydın*

Öz

Edirne Vilayeti'nin en fazla nüfusa sahip sancaklarından birisi olan Gümülcine'de 1882 yılına gelindiğinde ülke genelinde olduğu gibi modern tarzda eğitim veren okullar açılır. İbtidai ve rüştiye isimli ilk kademeli okulların açılmasının ardından bir üst dereceye sahip İdadi mektebin de açılması planlanır. Gerekli altyapının Maarif Nezareti ve Gümülcine halkının destekleri ile sağlanmasının ardından Gümülcine İdadisi 1889/1890 eğitim yılında faaliyetlerine başlar. Büyük uğraşlar sonucunda oluşturulan İdadinin yaklaşık yirmi yıl süren faaliyet süreci aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin modern eğitim kurumlarına sahip olmak yolunda karşılaştığı süreçlere de önemli bir örnek oluşturacaktır.

Anahtar Kelimeler: Gümülcine, İdadi, Mektep, Eğitim, Rüştiye.

1) Genel Görünüm

1885 yılı ölçeğinde Gümülcine, Edirne Vilayeti'ni oluşturan altı sancaktan biridir. Vilayetin en batısındaki bu sancak; doğudan Dedeoğlu, kuzey-doğudan Edirne, kuzeyden Doğu Rumeli, batıdan Selanik ve güneyden de Ege Denizi ile çevrilidir. Bir başka deyişle Gümülcine; solunda Selanik ve sağında Edirne gibi, iki önemli merkezin gölgesinde kalan bir beldedir.

Sancak, merkezi olan Gümülcine Kazası ile birlikte; Sultanyeri, Ahıçelebi, Rupçoz, Eğridere, Darıdere ve İskeçe'den oluşur.¹ İçerisinde 33 ilçe ve 704 köy yer aldığı sancağın 245.072 kişilik nüfusu, milliyet dağılımına göre şöyledir:²

	Milliyet	Nüfus
1	Türk	206.914
2	Bulgar	20.671
3	Rum	15.241
4	Çingene	912
5	Ermeni	360
6	Yahudi	339
7	Yabancı	235

* Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi

¹ Gümülcine'nin yönetim sürecindeki değişimler ile ilgili olarak bkz. Emine Gümüşsoy, "Gümülcine'nin İdari Yapısı ve Nüfusu (1831-1900)", *Tarih Okulu Dergisi*, 21, 2015, s. 215-221.

² Şemseddin Sami, *Kamusü'l-Âlâm*, İstanbul 1314, c. V, s. 3926.

Kaza merkezi Gümölcine Kasabası'nda ise; Türk, Rum, Ermeni ve Yahudi olarak, 13.560 kişi yaşar. Burada; 10 sıbyan mektebi, dört medrese ve bir kütüphaneden başka, Hıristiyan ve Yahudilerin, kendi cemaatlerince desteklenen okulları da vardır.³

Medreseler	
1	Karaca Mehmet Medresesi
2	Kayalı Medresesi
3	Yeni Cami Medresesi
4	Yunus Bey Medresesi

1882 yılından başlanarak, ülke genelinde olduğu gibi Gümölcine'de de, modern eğitim veren okullar açılır. İlkokul karşılığında ibtidai ve ortaokul olarak da rüştiye adı altında açılan bu okulların, 1885 yılındaki öğretmen ve öğrenci sayısı şöyledir:⁴

Okul	Öğretmen	Öğrenci
İbtidai	4	185
Rüştiye	5	83

Bu okulların öğretmen maaşı ve öteki masrafları, daha önce bağış olarak yaptırılan 12 adet dükkan kirası ile birlikte, İslam Cemaati Sandığı'ndan karşılanır. Bu okullarda eğitim gören öğrenci sayısı da, yıllara göre dağılımda şöyledir:

Okul	Öğrenci Sayısı				
	1885 ⁵	1886 ⁶	1887 ⁷	1888 ⁸	1889 ⁹
İbtidai	185	201	173	193	210
Rüştiye	83	80	98	95	85

Gümölcine İdadisi'nin ortaya çıkışına, bu iki okulun varlığı neden olacaktır. İdadiler, rüştiye ile sultani arasında işlevi olan, eğitim kurumlarıdır ve öteki okullar gibi, Maarif Nezareti'ne bağlıdır. Bu okulların işlemleri de, "*İdadi Mektepler Talimatnamesi*"ne göre yürütülür.¹⁰

Gümölcine'de eğitim konusu, özellikle idadi ile birlikte ağırlık kazanır. Bu durumda, başkanlığını en üst düzeyden Gümölcine Mutasarrıfı ve üyeliğini de, önemli devlet kurum yetkilileri ile halktan saygın kişilerin yaptığı, 14 kişilik

³ Şemseddin Sami, *a.g.e.*, c. V, s. 3925.

⁴ *Edirne Vilayet Salnamesi* (EVS), 1302, s. 154-155.

⁵ EVS. 1302, s. 154, 155.

⁶ EVS. 1303, s. 168.

⁷ EVS. 1304, s. 163.

⁸ EVS. 1305, s. 167.

⁹ EVS. 1306, s. 167.

¹⁰ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maarif Mektubi (MF.MKT.) nr. 1105/36.

Maarif Meclisi söz konusudur. Bu meclisin aldığı bir karar, önce Gümölcine Maarif Müdürü tarafından Edirne Maarif Umum Müdürü'ne,¹¹ oradan da Maarif Nazırı'na iletilir.¹² Maarif Nazırı da konuyu, görüşülmek üzere Maarif Büyük Meclisi'ne gönderir.¹³

Söz konusu işlemler, yani “*sorumluluk zinciri*”, iki yönden dikkat çekicidir. Birincisi, derslerin alan uzmanlarınca verilmesi ve ikincisi, eğitim için yapılacak harcamaların sağlıklı olmasıdır. Araç-gereç konusunda, Maarif Anbarı'nda olanlar gönderilirken,¹⁴ öteki harcamalar için, öncelikle Maarif Büyük Muhasebesi'nde çözüm aranır.¹⁵ Maarif Nezareti'ni aşan konular ise; Maliye Nezareti ve onun da ayrıntısında, Maliye Büyük Muhasebesi'nde çözüme kavuşturulur.¹⁶

Gümölcine'deki eğitimi Edirne Maarif Müfettişi denetlerken,¹⁷ “*aylık masraf cetveli*” ve derslerin işleyişi konusundaki “*T Cetveli*”, Maarif Nezareti'nin denetimindedir.¹⁸ Burada son bir bilgi olarak; Gümölcine İdadisi adındaki “*mülkiye*” tanımının, onun “*askeri*” olmadığını vurgulamak amaçlı olduğunu, belirtmek gerekir.

2) Gümölcine İdadisi'nin Binası

Gümölcine Maarif Meclisi'nin öncülüğünde, erkek çocukların eğitim için, daha önce birer ibtidai ve rüştiye açılmıştır. 1885 yılına gelindiğinde, bu iki okul için, yeni ve ortak bir binanın yapımı sürmektedir. Alt katında ibtidai ve üst katında rüştiye öğrencilerinin eğitim göreceği bu bina, Gümölcine halkının ekonomik desteği ile yapılmaktadır.

Bu ortak binanın yapımı sürerken, Gümölcine halkı bir de idadi eğitimi ister. Buna göre yeni binanın, üst katı idadi ve alt katı iptidai ve rüştiye öğrencileri için kullanılacaktır. Bu konudaki ilk çalışmayı, Gümölcine Maarif Meclisi yapar.¹⁹ Ardından konu, 22 Mart 1885 tarihinde Gümölcine İdare Meclisi'nin gündemine gelir ve alınan karar, Edirne Vilayeti Maarif Müdürlüğü'ne, bir tutanak ile bildirir.²⁰

Ancak Maarif Nezareti, 7 Aralık 1884 tarihli kararı ile bu üç okulun, aynı binada olamayacağını belirtir. Bu durum karşısında Gümölcine İdare Meclisi, yeni bir öneride bulunur. Buna göre, ibtidai ve rüştiye için yapılan bina, Gümölcine İdadisi'ne verilir. İbtidai ve rüştiye için de, başka bir bina yapılması kararlaştırılır. Bu karar, Maarif Büyük Meclisi'nce, 19 Kasım 1885 tarihinde uygun görülür.²¹

¹¹ MF.MKT. nr. 88/66.

¹² MF.MKT. nr. 101/77.

¹³ MF.MKT. nr. 88/66.

¹⁴ MF.MKT. nr. 210/29.

¹⁵ MF.MKT. nr. 88/66.

¹⁶ MF.MKT. nr. 341/11.

¹⁷ MF.MKT. nr. 693/27.

¹⁸ MF.MKT. nr. 242/6.

¹⁹ EVS. 1302, s. 149.

²⁰ MF.MKT. nr. 88/66.

²¹ Gümölcine İdadisi, günümüzde merkez ilkokulu olarak kitabesinde, 1300 yılı yer almaktadır. (Bkz. Berrin Yapar, *Yunanistan'daki Türk Eserlerindeki Kitabeler*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2007, s. 153-155.) Kitabedeki 1300 yılı, “*rumi yıl*” olsa, en erken tarihlleme ile 13 Mart 1884'e ve “*hicri yıl*” olsa bile, 12 Kasım 1882'ye

Bu karar üzerine, 42.940 kuruş harcanan yeni binada, bazı düzenlemeler yapılır. Binanın çevresine bir metre yüksekliğinde taş duvar, üzerine yeşil boyalı demir parmaklık, orta yerine bir şadırvan, binanın dış duvarlarına sıva, pencerelerine bir kat daha cam konulur. Binanın eksikleri için, yine Gümölcine halkının katkı sağlayacağı, 40.000 kuruşa daha gerek duyulur.²² Ayrıca karyola, mefruşat ve levazım konusu, müdür ve öğretmenlerin gelişine bırakılır.²³

Maarif Büyük Meclisi'nin kararından 15 ay sonra, 17 Şubat 1887'de Edirne Vilayetine gönderilen telgrafta, Gümölcine'de idadiye dönüştürülen binanın eksikleri tamamlanmış ise, eğitim kadrosunun bildirilmesi ve halkın söz verdiği yardımın, yapılıp yapılmadığı sorulur.²⁴

Gümölcine İdadisi'nin eğitim kadrosu, 17 Eylül 1888 tarihinde Maarif Nezaretine sunulur.²⁵ Ayrıca, gerekli olan alet ve edevatın satın alınması için, 15 Ekim 1889 tarihinde, 850 franklık bir harcamaya izin verilir.²⁶ Sonuçta Gümölcine İdadisi, Müdür Ziver Efendi'nin yönetiminde, 1889/1890 Eğitim Yılı ile işlemeye başlar.²⁷

3) Gümölcine İdadisi'nin Müdürleri

Gümölcine İdadisi'nin yaklaşık 20 yıllık serüveninde, sekiz müdür görev yapar. Bunların ilki Ziver Bey ise de, Gümölcine'de en çok iz bırakan müdür, Abdülhamit Sermet Efendi'dir. Konunun ayrıntısına girmeden önce, 1912 Balkan Savaşı'na değin görev yapan müdürlerin adları ile göreve başlayış ve ayrılış yıllarını, şöyle sunabiliriz:

	Müdür	Başlayış	Ayrılış
1	Mehmet Ziver Efendi	1889	1890
2	Ömer Lütfi Efendi	1890	1892
3	Mehmet Hasip Efendi	1892	1896
4	Şahin Taki Efendi	1896	1897
5	Osman Nuri Efendi	1897	1898
6	Yunus Noni Efendi	1898	1906
7	Abdülhamit Sermet Efendi	1906	1909
8	Mustafa Hakkı Efendi	1909	1909
9	Abdülhamit Sermet Efendi	1909	?
10	Mehmet Nuri Efendi	1917	

karşılık gelir. Oysa Gümölcine İdare Meclisi'nin, idadi isteği konusundaki ilk kararı bile, yukarıda da belirtildiği gibi, 22 Mart 1885 tarihlidir. Ayrıca idadi, "uzmanlık eğitimi" olmasa bile, "önemli bilgi" düzlemidir. Ancak bir "terbiye" eğitimi, hiç değildir. Kitabede iki kez vurgulanan "terbiye" sözcüğü bize, bu kitabenin, zaten onlar için yapımına başlanılan, ibtidai ve rüştiye için yazıldığı izlenimini vermektedir.

²² Bu durum, bu dönemde uygulanan "kendi okulunu kendin yap" kampanyasının, onlarca örneğinden birisidir.

²³ MF.MKT. nr. 88/66.

²⁴ MF.MKT. nr. 93/25.

²⁵ MF.MKT. nr. 101/77.

²⁶ MF.MKT. nr. 88/99.

²⁷ MF.MKT. nr. 116/101.

Mehmet Ziver Efendi: Gümülcine İdadisi'nin "kurucu müdürü"dür. Arşiv belgelerinde kendisi ile 25 Mart 1890 tarihinde karşılaşıyoruz.²⁸ Bu yıl içerisinde, müdürlük görevinin yanı sıra, Coğrafya ve Fransızca öğretmenliği de yapar.²⁹ Ancak görevi bir yıldan az sürer ve yerine, Ömer Lütfi Efendi atanır.

Ömer Lütfi Efendi: Bu görevinden önce, Edirne İdadisi'nde, Hendese, Tarih, Hikmet-i Tabii derslerinin öğretmenidir.³⁰ 19 Nisan 1890 tarihinde Gümülcine İdadisi'ne, 250 kuruş maaş ile müdür atanır.³¹ Burada, önceki müdür gibi, Coğrafya ve Fransızca dersleri de verir. Bu dersler ile birlikte toplam maaşı, 1.650 kuruşa çıkar.³² 11 Ağustos 1892 tarihinde ise, Aydın İdadisi Müdürü Mehmet Hasip Efendi ile yer değiştirerek, Gümülcine'den ayrılır.³³

Mehmet Hasip Efendi: 1892 güzünde Gümülcine'de göreve başlar.³⁴ Kendisi Siroz Rüştüyesi mezunudur.³⁵ Aydın İdadisi Müdürü iken Tarih ve Hesap derslerini de veren Mehmet Hasip Efendi'nin maaşı, 1.400 kuruştur. Gümülcine İdadisi'nde maaşına, "ilerleme" olarak, 250 kuruş zam yapılır.³⁶

Ancak iki yıl sonra eşi, rahim hastalığına yakalanır. Doktor raporu ile İstanbul'da yoğun bir tedavinin gerektiği anlaşılır. Tatil dönemine rast getirilen 30 günlük izinler, bu konuda yeterli olamaz.³⁷ Sonuçta Mehmet Hasip Efendi, dört yıllık görev süresinin içinde iken, 3 Temmuz 1896'da Gümülcine'den ayrılır ve yerine Şahin Taki Efendi atanır.³⁸

Şahin Taki Efendi: Daha açık söylemi ile Şahin Takiyyüddin Efendi. Bundan önce, Edirne İdadisi Müdür Yardımcı olarak görev yapmıştır. 4 Temmuz 1896 tarihinde Gümülcine İdadisi'nde müdürlük görevine başlar.³⁹ Türkçe, Tarih, Malumat-ı Fenniye derslerini verdiği için, toplam olarak 1.035 kuruş maaş alır. Ancak Gümülcine'nin havası-suyu ile uyum sağlayamaz. Kısa süre için izinli olarak, doğum yeri olan Kolovine'ye gitse ve İstanbul'da muayene olsa da, iyileşmesi için yeterli olmaz.

Doktorlar kendisine, üç dört ay zihin meşguliyetinden uzak kalması gerektiğini, kesin olarak önerir. Bu bilgiyi, 1 Eylül 1897 tarihli dilekçesinde belirtir. Ayrıca, sağlığına kavuşuncaya değin İstanbul'da kalmasını ve eğer buna izin verilmezse, onur duyduğu görevinden affını ister. Maarif Büyük Meclisi, 16 Eylül 1897 tarihinde istifasını kabul eder.⁴⁰ Yerine ise, Osman Nuri Efendi atanır.

²⁸ MF.MKT. nr. 116/101.

²⁹ EVS. 1307, s. 167.

³⁰ MF.MKT. nr. 118/60.

³¹ MF.MKT. nr. 117/23.

³² MF.MKT. nr. 161/143; EVS. 1308, s. 167.

³³ MF.MKT. nr. 161/43.

³⁴ EVS. 1310, s. 413.

³⁵ MF.MKT. nr. 183/28.

³⁶ MF.MKT. nr. 161/143.

³⁷ MF.MKT. nr. 938/28.

³⁸ MF.MKT. nr. 290/63.

³⁹ MF.MKT. nr. 290/63.

⁴⁰ MF.MKT. nr. 372/34.

Osman Nuri Efendi: Gümölcine İdadisi Müdürlüğü'ne, 16 Eylül 1897 tarihinde atanır.⁴¹ Kendisi bundan önce, Sivas İdadisi Müdürü olarak görev yapmıştır. Uzmanlık alanı olan dersler; Türkçe, Tarih ve Malumat-ı Fenniye'dir. Yani önceki müdür Şahin Taki Efendi ile aynıdır. Bu dersler ile birlikte toplam maaşı, 1.035 kuruştur. Bu konudaki Maarif Nezareti'nin kararı, 23 Eylül 1897'de Edirne Maarif Müdürü'ne gönderilir.⁴²

Osman Nuri Efendi, 1898 yılının bahar döneminde de Gümölcine İdadisi Müdürü'dür.⁴³ Ancak aynı yılın güz döneminde, onun yerine Yunus Noni Efendi göreve gelir.⁴⁴

Yunus Noni Efendi: Kendisi, Öğretmen Okulu yani Darülmualimin'in, rüştiye ve idadi şubeleri mezunudur. 1879'da İstanbul Aksaray Mahmudiye Rüştiyesi öğretmenliği, 1881'de Edirne Maarif Müfettişliği, bu müfettişliğin 1885'te lağvıyla önce Edirne İdadisi ve daha sonra, 1892'de Kütahya İdadisi ve 1893'te Gelibolu İdadisi'nde görev yapar. Son olarak, "görev almakla onur duyduğu" Gümölcine İdadisi'ne 1898'de müdür olarak atanır.

Gümölcine'deki müdürlük görevinin yanı sıra; Farsça, Tarih ve Coğrafya derslerine de öğretmenlik yapar. 1903 yılında; Farsça, İlm-i Eşya, Usul-i Defteri, Hendese ve Türkçe dersleri verir.⁴⁵ Ancak altı yıl sonra, 15 Ocak 1904 tarihinde, İstanbul veya çevresindeki bir okula atanmasını ister.⁴⁶

22 Şubat 1904 tarihinde bu isteği; kendisinin yatılı idadi müdürlerinin en kıdemlisi olduğu ve isteği değerli olduğu halde, boş müdürlük bulunmadığı için, uygun kadro üzerine yapılacağı biçiminde değerlendirilir.⁴⁷ Bir başka söylem ile kabul edilmez. Ayrıca 16 Temmuz 1906 tarihinde; öğrencilerden 517 numaralı Ali Efendi, 458 numaralı Abdullah Efendi, 512 numaralı İsmail Efendi, 519 numaralı Hamdi ve 522 numaralı Sadık Efendiler konusunda sorunlar yaşanır. Genel Sınav cetvelleri toplamında yaptığı yanlışlıktan dolayı, bir maaş kesintisi ile cezalandırılır.⁴⁸ Yerine Abdülhamit Sermet Efendi atanır.

Abdülhamit Sermet Efendi: Gümölcine'ye en büyük eğitim katkısı sağlayan müdürdür. 21 Eylül 1906 tarihinde, Berat Hamidiye İdadisi'nin eski müdürü olarak, Taşaz İdadisi Müdürlüğüne atanır.⁴⁹ Kısa süre sonra, 29 Kasım 1906 tarihinde de, Gümölcine İdadisi'nin müdürü olarak göreve başlar.⁵⁰

Sermet Efendi, iki yılı aşkın müdürlüğü sırasında, Gümölcine İdadisi için çok başarılı bir çaba sergiler. Ancak 11 Ocak 1909 tarihinde, görevden alınır ve

⁴¹ MF.MKT. nr. 372/34.

⁴² MF.MKT. nr. 372/34.

⁴³ EVS. 1314, s. 136.

⁴⁴ MF.MKT. nr. 756-2; EVS. 1315, s. 137.

⁴⁵ MF.MKT. nr. 704/2.

⁴⁶ MF.MKT. nr. 756/2.

⁴⁷ MF.MKT. nr. 764/58.

⁴⁸ MF.MKT. nr. 920/8.

⁴⁹ MF.MKT. nr. 966/18.

⁵⁰ MF.MKT. nr. 971/14.

Şam İdadisi'nin müdür yardımcılığına atanır. Yerine de, Şam İdadisi'nden Mustafa Hakkı Efendi getirilir. Bunun üzerine Gümölcine'nin ileri gelenleri, Maarif Nezareti'ne bir "toplular dilekçe" verir.

Bu dilekçe; Sermet Efendi'nin Gümölcine için ne anlama geldiğinin bir göstergesidir. Çünkü bu dilekçeye mühür basanların sayısı 169'dur. İlmiye grubundan 11 eşraf ve dört müderris, yerel yönetim grubundan Belediye Başkanı Ahmet Bey ile eşraftan yedi kişi ve Gümölcine halkı grubundan Müslüman, Rum, Yahudi, Ermeni 146 kişi söz konusu olur.

Bu son grup, eğitim gibi önemli bir konuya destek vermek bir yana, Gümölcine'nin ekonomik panoramasını yansıtmak açısından da özelliklidir.⁵¹

	Meslek	Sayı		Meslek	Sayı
1	Aktar	7	18	Saraç	14
2	Aşçı	1	19	Şer'i Mahkeme Üyesi	1
3	Bakkal	15	20	Tahinci	1
4	Banker	2	21	Tahmisçi	1
5	Debbağ	1	22	Takunyacı	1
6	Esnaf	33	23	Taşçı	1
7	Eşraf	6	24	Nalbant	3
8	İmam	3	25	Reji Kolcusu	1
9	Kahveci	1	26	Telgraf Çavuşu	1
10	Kebabçı	1	27	Terzi	1
11	Keresteci	1	28	Ticaret Mahkemesi Üyesi	1
12	Leblebici	1	29	Tuzcu	6
13	Molla	1	30	Tüccar	23
14	Muytap	6	31	Uncu	1
15	Müezzin	1	32	Vücut	9
16	Nalbant	3	33	Çiftçi	1
17	Reji Kolcusu	1			

Gümölcine halkının 8 Ocak 1909 tarihli dilekçesi, 31 Ocak'ta Maarif Nezareti'nde değerlendirilir ve olumlu karşılanır. Böylece, ilk açılacak yatılı bir idadiye müdür olmak koşuluyla Şam'a gönderilen Sermet Efendi, 17 Şubat 1909'da Gümölcine'de yeniden göreve başlar.⁵² Şam İdadisi'nden gelen Mustafa Hakkı Efendi de, Gümölcine'deki bir ay bir haftalık kısa görevinden sonra, 25 Şubat 1909'da Şam'a geri döner.⁵³

⁵¹ MF.MKT. nr. 1100/10.

⁵² MF.MKT. nr. 1100/10.

⁵³ MF.MKT. nr. 1104/12.

Mehmet Nuri Efendi: Sermet Efendi'nin Gümülcine İdadisi'nde daha ne kadar görev yaptığını, şimdilik bilemiyoruz. Bu konu ve sonraki durum, ayrıntılı ve titiz bir çalışma ile ortaya çıkabilir. En son olarak 1917 yılında, Mehmet Nuri Efendi müdür olarak görev yapmaktadır.

Ancak bu tarihte sınırlar değişmiş ve Gümülcine, Bulgaristan tarafında kalmıştır. Okulun adı bile, Maarif Nezareti'nin programından çıktığı için, "*Gümülcine İslam Mektebi*"dir. 3 Kasım 1917 tarihinde Osmanlı Devleti'nin Sofya elçisi, Mehmet Nuri Efendi'nin "*maarif madalyası*" ile ödüllendirilmesini ister. Çünkü Mehmet Nuri Efendi; yalnızca eğitim konusunda değil, aynı zamanda çocukların beslenmesi ve Müslüman halkın yerel yönetim ile ilişkisine aracı olmak konusunda da, büyük çaba göstermektedir.⁵⁴

4) Gümülcine İdadisi'nin Öğretmenleri

Gümülcine İdadisi'nin öğretmen kadrosunu oluşturmak kolay değildir. Çünkü devletin içinde bulunduğu ekonomik bunalım, her alanda olduğu gibi, eğitimi de etkiler. Öğretmen atamalarında alan uzmanlığına büyük önem verilse de, kimi kez medrese müderrislerinden yardım alınır, kimi kez de "*vekil öğretmen*" görevlendirilmesine gidilir.

Yine de asıl ağırlığı, "*asaleten atanan*" öğretmenler oluşturur. Bu atamalar için önce, gazeteye ilanı verilir ve başvurular arasından, en uygunu olan seçilir. Bu seçim işlemi; önce Maarif Nezareti'nce değerlendirilir, "*sicil şubesi*"ne kaydı yapılır ve sonra yine, gazete ilanı ile duyurulur.⁵⁵

Atamalarda daha çok, Darülmualimin ve Edirne İdadisi mezunu olanlar görülür.⁵⁶ Hatta Edirne'nin Süpürgeciler semtindeki Ermeni Mektebi'nden, öğretmen görevlendirilmesi bile söz konusu olur.⁵⁷ Ayrıca Edirne İdadisi'nden mezun olan iki öğrenci, gözetmen olarak Gümülcine'ye alınır.⁵⁸

Gümülcine İdadisi'nin öğretmenleri konusunda, kimi sorunlar da yaşanır. Bunlar daha çok; istifa,⁵⁹ hastalık,⁶⁰ uyum sorunu,⁶¹ aile sorunu,⁶² alan dışı⁶³ ve ulaşım ile ilgilidir. Örneğin Amasya'dan gelen bir öğretmenin Gümülcine'ye ulaşması, dönemin koşullarında hiç de kolay olmaz. Çünkü Amasya-Samsun arası 22 saat, Samsun-Tekfurdağı arasındaki deniz yolu 440 mil yani 815 km ve Tekfurdağı-Gümülcine arası da 40 saatlik yolculuğu gerektirir.⁶⁴

Gümülcine İdadisi'nde ders veren tüm öğretmenlerin adları, aşağıda sunulmaktadır. Ad benzerliği olanları ayırmak için de, alan bilgisi verilmektedir.

⁵⁴ MF.MKT. nr. 1232/109.

⁵⁵ MF.MKT. nr. 184/15, 184/103, 503/14, 557/46.

⁵⁶ MF.MKT. nr. 649/55, 933/66.

⁵⁷ MF.MKT. nr. 682/61.

⁵⁸ MF.MKT. nr. 114/41.

⁵⁹ MF.MKT. nr. 178/58, 219/28, 412/1, 818/27, 926/29, 935/24, 1119/41.

⁶⁰ MF.MKT. nr. 503/14, 412/1.

⁶¹ MF.MKT. nr. 412/1.

⁶² MF.MKT. nr. 818/27.

⁶³ MF.MKT. nr. 1119/41.

⁶⁴ MF.MKT. nr. 772/16

	Öğretmen Adı		Öğretmen Adı
1	Abdullah Feyzi Efendi ⁶⁵	26	Mehmet Esat Efendi (Türkçe) ⁶⁶
2	Abdülhamit Sermet Efendi (müdür) ⁶⁷	27	Mehmet Galip Efendi ⁶⁸
3	Ahmet Efendi (resim) ⁶⁹	28	Mehmet Hasip Efendi (müdür) ⁷⁰
4	Ahmet Efendi (vekil) ⁷¹	29	Mehmet Hilmi Efendi (müdürris) ⁷²
5	Ahmet Necati Efendi ⁷³	30	Mehmet Kenan Efendi (teğmen) ⁷⁴
6	Ahmet Nuri Efendi ⁷⁵	31	Mehmet Nuri Efendi (müdür) ⁷⁶
7	Ahmet Ragıp Efendi ⁷⁷	32	Mehmet Nuri Efendi ⁷⁸
8	Ali Edip Efendi ⁷⁹	33	Mehmet Nuri Efendi (müdür) ⁸⁰
9	Ali Rıza Efendi ⁸¹	34	Mehmet Sıddıki Efendi ⁸²
10	Dr. Aron (vekil) ⁸³	35	Mehmet Ziver Efendi (müdür) ⁸⁴
11	Galip Efendi (Hat) ⁸⁵	36	Mustafa Daniş Efendi ⁸⁶
12	Halil Fehmi Efendi (teğmen) ⁸⁷	37	Nuri Efendi ⁸⁸
13	Hasan Tahsin Efendi ⁸⁹	38	Osman Efendi ⁹⁰

⁶⁵ MF.MKT. nr. 184/15, 184/42.

⁶⁶ MF.MKT. nr. 1105/36.

⁶⁷ MF.MKT. nr. 966/18, 971/14.

⁶⁸ MF.MKT. nr. 557/46, 559/16, 704/2.

⁶⁹ MF.MKT. nr. 189/173.

⁷⁰ MF.MKT. nr. 183/28, 222/21, 247/24.

⁷¹ MF.MKT. nr. 255/17.

⁷² MF.MKT. nr. 213/39, 704/2, 978/61.

⁷³ MF.MKT. nr. 933/66.

⁷⁴ MF.MKT. nr. 1119/41.

⁷⁵ MF.MKT. nr. 772/16.

⁷⁶ MF.MKT. nr. 1232/109.

⁷⁷ MF.MKT. nr. 816/25.

⁷⁸ MF.MKT. nr. 935/24, 1071/25.

⁷⁹ MF.MKT. nr. 184/103, 192/102, 202/20, 264/37.

⁸⁰ MF.MKT. nr. 1232/109.

⁸¹ MF.MKT. nr. 353/7, 359/21, 412/1, 414/43, 418/42.

⁸² MF.MKT. nr. 1041/20.

⁸³ MF.MKT. nr. 412/1.

⁸⁴ MF.MKT. nr. 116/101.

⁸⁵ MF.MKT. nr. 704/2.

⁸⁶ MF.MKT. nr. 242/6, 313/18, 535/4, 649/55, 704/2. Gümülcine İdadisi Hendese, Hesap ve Resim muallimi Mustafa Daniş Efendi, ders ücretini yarısı karşılığında, vekaleten Fransızca ve Usul-i Defteri derslerini de verir. MF.MKT. nr. 412-1.

⁸⁷ MF.MKT. nr. 178/106, 189/173, 242/6.

⁸⁸ MF.MKT. nr. 704/2.

⁸⁹ MF.MKT. nr. 1119/41.

⁹⁰ MF.MKT. nr. 353/7.

14	Hüseyin Efendi ⁹¹	39	Osman Nuri Efendi (müdür) ⁹²
15	İbrahim Efendi ⁹³	40	Osman Efendi (gözetmen) ⁹⁴
16	İbrahim Naşir Efendi ⁹⁵	41	Ömer Lütfü Efendi (müdür) ⁹⁶
17	Mahmut Efendi (gözetmen) ⁹⁷	42	Şahin Taki Efendi (müdür) ⁹⁸
18	Mahmut Hamdi Efendi ⁹⁹	43	Şakir Efendi (müdürris) ¹⁰⁰
19	Mehmet Ali Efendi (resim) ¹⁰¹	44	Şefik Efendi (vekil) ¹⁰²
20	Mehmet Ali Efendi (Fransızca) ¹⁰³	45	Yaşar Hayri Efendi ¹⁰⁴
21	Mehmet Ali Efendi (müdürris) ¹⁰⁵	46	Yorgi Efendi ¹⁰⁶
22	Mehmet Ata Efendi ¹⁰⁷	47	Yunus Efendi ¹⁰⁸
23	Mehmet Emin Efendi ¹⁰⁹	48	Yunus Noni Efendi (müdür) ¹¹⁰
24	Mehmet Esat Efendi (müdürris) ¹¹¹	49	Ziya Bey (gözetmen) ¹¹²
25	Mehmet Esat Efendi (Arapça) ¹¹³		

1902/1903 Eğitim Yılı'nda Gümölcine İdadisi öğretmenlerinin verdiği dersler de şöyledir:¹¹⁴

⁹¹ MF.MKT. nr. 148/145.

⁹² MF.MKT. nr. 372/34.

⁹³ MF.MKT. nr. 935/24.

⁹⁴ MF.MKT. nr. 489/40.

⁹⁵ MF.MKT. nr. 965/58.

⁹⁶ MF.MKT. nr. 161/143.

⁹⁷ MF.MKT. nr. 557/46, 630/6.

⁹⁸ MF.MKT. nr. 290/63, 359/21, 372/34.

⁹⁹ MF.MKT. nr. 219/28, 235/15.

¹⁰⁰ MF.MKT. nr. 919/18, 924/5, 1105/36.

¹⁰¹ MF.MKT. nr. 242/6.

¹⁰² MF.MKT. nr. 412/1.

¹⁰³ MF.MKT. nr. 772/16.

¹⁰⁴ MF.MKT. nr. 656/4, 683/33, 704/2.

¹⁰⁵ MF.MKT. nr. 818/27.

¹⁰⁶ MF.MKT. nr. 818/27.

¹⁰⁷ MF.MKT. nr. 138/53.

¹⁰⁸ MF.MKT. nr. 683/33, 756/2, 764/58.

¹⁰⁹ MF.MKT. nr. 412/1, 457/32, 595/13.

¹¹⁰ MF.MKT. nr. 557/46, 649/55, 693/27, 704/2, 793/16, 919/18, 920/8, 924/5, 963/61, 971/14, 981/77.

¹¹¹ MF.MKT. nr. 818/27.

¹¹² MF.MKT. nr. 178/58.

¹¹³ MF.MKT. nr. 978/61.

¹¹⁴ MF.MKT. nr. 704/2.

Öğretmen	Ders
Müdür Yunus Efendi	İlm-i Eşya
	Usul-i Defteri
	Farsça
	Hendese
	Cebir
Yaşar Hayri Efendi	Fransızca
	Tarih
	Kitabet
Mehmet Efendi	Arapça
Mustafa Daniş Efendi	Hesap
	Coğrafya
Ahmet Ragıp Efendi	Ulum-ı Diniye ve Ahlakiye
	Türkçe 3, 4
Emin Efendi	Malumat-ı Ziraiye ve Sıhhiye
	Türkçe 1, 2
	Resim
Galip Efendi	Hüsn-i Hat

5) Gümülcine İdadisi'nin Dersleri

Kitleesel bir kamu yararı olan “*eğitim*” konusu, hiçbir dönemde kolay değildir. Yararlı, kapsayıcı ve birbirini destekleyici özellikleri aynı paydada toplayabilmek, titiz bir program ister. Bu nedenle Gümülcine İdadisi, önceki örneklerin de deneyimi doğrultusunda, gençler için umut verici olur.

Gümülcine İdadisi, 1889/90 Eğitim Yılı'nda öğretime başlamıştı. Bundan üç yıl sonra, Gümülcine'deki rüştiye mektebi kapatılır ve rüştiye eğitimi, idadi ile aynı çatı altında birleştirilir.¹¹⁵ Böylece, 1892/93 Eğitim Yılı ile birlikte Gümülcine İdadisi'ndeki dersler, “*rüştiye sınıfı*” ve “*idadi sınıfı*” olarak, iki aşamada verilir.¹¹⁶

Ancak Osmanlı Devleti için eğitim konusu, çok geç kalınmış bir programdır. Bu yüzden de devletin son 30 yılında; 1890,¹¹⁷ 1892,¹¹⁸ 1903¹¹⁹ ve 1909¹²⁰ arasındaki 19 yılda, idadi programı dört kez değişir. Ayrıca kimi derslerin, “*boş geçmesi*” bile söz konusu olur.¹²¹

1902/1903 Eğitim Yılı'nda Gümülcine İdadisi'nde verilen derslerin, haftalık saati ve aylık ücreti şöyledir:

¹¹⁵ MF.MKT. nr. 148/145.

¹¹⁶ MF.MKT. nr. 1105/36.

¹¹⁷ MF.MKT. nr. 981/77.

¹¹⁸ MF.MKT. nr. 148/145.

¹¹⁹ MF.MKT. nr. 704/2.

¹²⁰ MF.MKT. nr. 1105/36.

¹²¹ MF.MKT. nr. 136/53, 242/6, 291/3, 704/2, 1119/41.

	Dersler	Saat	Kuruş
1	Arapça	12	250
2	Cebir	2	120
3	Coğrafya	13	300
4	Farsça	8	140
5	Fransızca	12	300
6	Hendese	5	150
7	Hesap	11	300
8	Hüsn-i Hat	7	120
9	İlm-i Eşya	3	100
10	Kitabet	4	150
11	Malumat-ı Ziraiye ve Sıhhiye	6	200
12	Resim	6	120
13	Tarih	8	225
14	Türkçe 1, 2	11	245
15	Türkçe 3, 4	6	100
16	Ulum-ı Diniye ve Ahlakiye	18	300
17	Usul-i Defteri	1	100

Edirne İdadisi'ndeki eğitim yedi yıllık iken, Gümülcine gibi, ona bağlı idadilerin eğitim süresi, beş yıllıktır. Yedi yıllık programın, beş yıllık olanlara göre fark dersleri ise, alfabetik olarak şöyledir:¹²²

1	Fizik
2	Harp Nazarı
3	Kavanin
4	Kimya
5	Kozmografya
6	Makine
7	Mevalid
8	Müsellesat

1903 yılında, Gümülcine İdadisi'nin “*aylık eğitim ödeneği*” de, Edirne Vilayeti'ndeki öteki idadilere oranla şöyledir:

¹²² MF.MKT. nr. 704/2, 10.

	İdadi	Kuruş
1	Edirne	7.130
2	Tekfurdağı	3.290
3	Kırkkilise	3.255
4	Gelibolu	3.245
5	Gümülcine	3.220
6	Dedeagaç	3.155

6) Gümülcine İdadisi'nin Öğrencileri

Gümülcine İdadisi'ne, kasabada yaşayan her milletten öğrenci gelir. Ancak o, Edirne Vilayeti'ndeki altı idadi içerisinde, oldukça mütevazı bir konumdadır. 30 Eylül 1895 ölçeğinde, vilayetteki idadilerin öğrenci sayısı şöyledir:¹²³

	İdadi	Öğrenci Sayısı
1	Edirne	132 ¹²⁴
2	Tekfurdağı	109
3	Kırkkilise	105
4	Gelibolu	93
5	Gümülcine	62
6	Dedeagaç	45

İdadilerin “*mezuniyet töreni*”, dönemin ruhuna uygun biçimde “*ödül dağıtım töreni*” olarak adlandırılır.¹²⁵ Gümülcine’de bu tören, ilk kez 9 Aralık 1893 tarihinde görülür.¹²⁶ Bundan sonraki törenler, genellikle Temmuz’da ve mülki-askeri memurlar, ulema, eşraf, memleket ileri gelenleri birlikte yapılır. Padişaha dua edilen bu tören,¹²⁷ gazeteler aracılığı ile halka da duyurulur.¹²⁸

Gümülcine İdadisi'nin öğrenci sayısı ve gittikçe artan görünümü şöyledir:

¹²³ MF.MKT. nr. 285/72.

¹²⁴ Bu öğrencilerin 44’ü gündüz, 88’i yatılıdır.

¹²⁵ Devleti kendi şahsı ile özdeşleştiren Sultan II. Abdülhamit; çeşme, karakol, köprü, alay, kışla, hastahane gibi her konuya, adını “*hamidiye*” markası ile vurduğu gibi, eğitim gençliğini üzerinde etkili olmak ister.

¹²⁶ MF.MKT. nr. 189/61.

¹²⁷ MF.MKT. nr. 239/22.

¹²⁸ MF.MKT. nr. 460/42.

Ders Yılı	Öğrenci Sayısı
1894/1895	62 ¹²⁹
1895/1896	64 ¹³⁰
1896/1897	64 ¹³¹
1897/1898	69 ¹³²
1898/1899	78 ¹³³
1899/1900	78 ¹³⁴
1900/1901	95 ¹³⁵
1901/1902	105 ¹³⁶

Gümölcine halkı, idadi eğitimine verdiği önemi, gereken her aşamada vurgular. Yukarıda, müdür Abdülhamit Sermet Efendi için verdiği, 8 Ocak 1909 tarihli dilekçeden söz edilmişti. Burada, çok önemli olarak, idadi için şu değerlendirme de yapılır:

“İki yıldan beri buradaki görevi sırasında, meslek ciddiyeti, eğitimci yeteneği ve ahlaki fazileti ile herkesin saygı ve güvenini kazanmayı başaran Abdülhamit Sermet Bey’in, yasal nedensiz ve isteği sorulmadan Gümölcine’den aldirılması, hepimizi şaşırtdı ve üzdü. Bugün düzenli işleyişi ile çocuklarımıza verdiği güzel ahlak terbiyesi övünç kaynağımız olan İdadi Mektebimizin iki yıl önceki üzücü durumu ile şimdiki durumu karşılaştırılacak olursa, bu ilim yuvasının bu düzeye yükselişi için, gece uykusunu gündüz rahatını feda ederek gerçekten cansiperane bir biçimde bedenini tüketen müdürün, buradaki görevinin sürmesi, bizim için ne kadar çok önemli olduğunu, anlatmaya gerek yoktur. Kendisinin vizyon ve misyonunun, her zaman idadinin iyi yönetilmesi ve eğitim kalitesinin yükselmesi olduğunu, hepimiz gördük. Kendisine karşı kalben büyük bir saygı duyarız. Hepimizin tam güvenini kazanan, insanlık ve çalışkanlık sembolü olan bu kişi, eğitim konusundaki tek ümidimizdir. Sevgili vatanımızın gözbebeği olan sevgili çocuklarımızın övüncü de, bu kişidir.

Biz hepimiz çocuklarımızı, bütün mektep memurları içinde, yalnız, evet yalnız, bu kişiye güvenerek gönderiyoruz. İdadinin bugünkü durumunun sürmesi, bu kişiye bağlıdır. Bunu mazi bize, çok acı biçimde gösterdi. Kendisi; kutsal görevinin aşığı, gerçek bir mektepli, insanlı bir Osmanlıdır. Halk da bunu bilmektedir. Görevini iyi yapmak konusunda her şeyi

¹²⁹ MF.MKT. nr. 285/72.

¹³⁰ EVS. 1313, s. 132.

¹³¹ EVS. 1313, s. 136.

¹³² EVS. 1314, s. 136.

¹³³ EVS. 1315, s. 136.

¹³⁴ EVS. 1316, s. 138.

¹³⁵ EVS. 1317, s. 155.

¹³⁶ EVS. 1318, s. 788.

fedâ eden böyle bir müdürden, böyle bir zamanda, bir iki irticacının fesadî yüzünden memleketçe yoksun kalmak, henüz uyanmakta olan mahallî eğitimimiz için, çocuklarımızın durumu ve geleceği için, dayanılmaz bir darbedir. Müdürün yerinde bırakılması için, eğitim isteyen bütün halk adına, özel olarak, tam bir ciddiyetle istirham ederiz."

7) Gümölcine İdadisi'nin Gereçleri

İdadi ölçüğündeki eğitimin gereçleri, "yüksek eğitim" gibi uzmanlık gerektirmediği için, çok da ayrıntılı değildir. Bu konudaki gereçler, en çok üç gruba ayrılır. İlki öğretmenler, ikincisi öğrenciler ve üçüncüsü de törenler içindir. Öğretmenler için söz konusu olan gereçler, alfabetik olarak şunlardır:

1	Müdür Koltuğu	1 adet
2	Öğretmen Kürsüsü	8 adet
3	Perde	2 top
4	Sandalye	12 adet
5	Yatak	?

Öğretmen Kürsüsü'nün yüksekliği 1,20 m, genişliği 1 m, uzunluğu 1,30 m ve üstü de 0,70 m.dir. Öğrenciler için söz konusu olan gereçler, alfabetik olarak şunlardır:

1	Ayakkabılık	5 adet
2	Harita	9 adet
3	Sıra	80 adet
4	Resim Masası	1 adet
5	Yazı Tahtası	5 adet
6	Yemek Masası	8 adet
7	Yemek Sırası	16 adet

Yemek Masası'nın uzunluğu 3 m, genişliği 0,80 m ve ayaklarının yüksekliği 0,90 m.dir. Yemek Sırası'nın uzunluğu 3 m, genişliği 0,40 m ve yüksekliği de 0,50 m.dir. Ayakkabılık ise, uzunluğu 3 m, genişliği 0,30 m, yüksekliği 1,50 m, 7 kat bölme, 8 ayrı yerden oluşur.¹³⁷

Öğrenci Sırası da, 1,30 m uzunluğunda, 0,95 m yüksekliğinde, oturulacak yeri 0,40 m ve kitap konulacak yeri 0,45 m genişliğindedir. Çam tahtasından yapılan bu sıranın kapakları da, menteşe ile açılır türdendir.¹³⁸

¹³⁷ MF.MKT. nr. 946/69.

¹³⁸ MF.MKT. nr. 654/42.

6 Ocak 1894 tarihinde istenilen ancak, Maarif Anbarı'nda olanlar içerisinde gönderilen haritalar şöyledir:¹³⁹

	<i>İstenilen</i>	<i>Gönderilen</i>
1	Afrika	Afrika
2	Amerika	-
3	Asya	Asya
4	Avrupa	Avrupa
5	Dünya	Dünya
6	Osmanlı Afrikası (siyasi)	-
7	Osmanlı Asyası (siyasi)	-
8	Osmanlı Avrupası (siyasi)	-
9	Osmanlı Genel (fiziki)	-
10	-	Okyanusya

Burada söylenecek tek şey, devletin kendi ülkesini, genç kuşaklara öğretebilecek haritasının olmadığıdır. Bu da, “çok-uluslu” yapılarda, bir “*milli eğitim*” anlayışının olmadığına örnektir. Tören için söz konusu olan gereçler ise şunlardır:¹⁴⁰

1	Bayrak	15 adet
2	Fener	60 adet

Bu bayrak ve fenerler, padişahın “*doğum günü*” ve “*tahta çıkış yıldönümü*” kutlamaları için kullanılır. Gümölcine İdadisi'nin süslenip aydınlatılması için gerekli görülen bu gereçler, “*demirbaş eşya*” özelliğindedir.

8) Değerlendirme

1889/90 Eğitim Yılı ile birlikte eğitime başlayan Gümölcine İdadisi, “*vatanın gözbebeği*”¹⁴¹ gençler için, yalnızca önemli bir görev üstlenmekle kalmaz, okulların sayıca artmasına ve çeşitlenmesine de katkıda bulunur. Bu konudaki önemli bilgiyi, şu liste ile sunabiliriz:

¹³⁹ MF.MKT. nr. 210/29.

¹⁴⁰ MF.MKT. nr. 140/31.

¹⁴¹ “*çeşm-i vatan*” MF.MKT. nr. 557/46.

	Yıl	Okul
1	1895	Bulgar Mektebi ¹⁴²
2	1896	Kız İbtidai Mektebi ¹⁴³
3	1896	Kız Rüştüye Mektebi ¹⁴⁴
4	1898	Rum Mektebi ¹⁴⁵
5	1902	Ermeni Mektebi ¹⁴⁶
5	1902	Musevi Mektebi ¹⁴⁷

Gümülcine İdadisi'nin taşra idadileri arasındaki yerini belirtmek için, 30 Eylül 1895 ölçeğindeki listeyi sunabiliriz.¹⁴⁸

	Merkez	Bağlı	Öğrenci		Merkez	Bağlı	Öğrenci
1	Adana	-	160	28	Hama	-	226
2	Ankara	Ankara	126	29	İzmir	İzmir	530
3	"	Kayseri	130	30	"	Aydın	88
4	"	Kırşehir	125	31	"	Denizli	98
5	"	Yozgat	80	32	"	Manisa	130
6	Bağdat	-	40	33	"	Muğla	124
7	Beyrut	Beyrut	130	34	İzmit	-	67
8	"	Akkâ	40	35	Kastamonu	Kastamonu	133
9	"	Lazkiye	45	36	"	Bolu	87
10	"	Nablus	88	37	"	Çankırı	114
11	"	Trablus	70	38	"	Sinop	95
12	Biga	-	100	39	Konya	-	124
13	Bursa	Bursa	197	40	Kudüs	-	67
14	"	Karahisar	138	41	Mamuretülaziz	-	34
15	"	Kirmasti	130	42	Manastır	-	59
16	"	Kütahya	60	43	Midilli	-	66
17	Canik	-	114	44	Musul	-	154
18	Çatalca	-	72	45	Rodos	-	30
19	Diyarbakir	-	74	46	Selanik	Selanik	237
20	Edirne	Edirne	132	47	"	Drama	69
21	"	Dedeagaç	45	48	"	Siroz	105
22	"	Gelibolu	93	49	Sivas	Sivas	152
23	"	Gümülcine	62	50	"	Amasya	103
24	"	Kırkkilise	105	51	Şam	-	161
25	"	Tekfurdağı	109	52	Trabzon	-	64
26	Erzurum	-	104	53	Üsküp	-	110
27	Halep	-	119	54	Yanya	-	164

¹⁴² MF.MKT. nr. 274/65.

¹⁴³ MF.MKT. nr. 330/26.

¹⁴⁴ MF.MKT. nr. 341/10.

¹⁴⁵ MF.MKT. nr. 323/51.

¹⁴⁶ MF.MKT. nr. 688/31.

¹⁴⁷ MF.MKT. nr. 724/7.

¹⁴⁸ MF.MKT. nr. 285/72.

Son 40 yılında ve ekonomik-siyasi kıskaç içindeki Osmanlı Devleti için, “modern eğitim” gibi; geniş kapsamlı, çok masraflı ve uzun vadeli bir yatırım, geç kalınmış zor bir programdır. Çünkü eğitim konusu, “âsûde dönemlerin uzun soluklu” yatırımı olmak özelliği taşır.

Bu konuda ortaya konulan çabaların, büyük umutlar taşıdığına ve çağdaş ölçüler düzleminde gerçekçi olduğuna, hiç kuşku yoktur. Hatta “yüksek eğitim” özendirmek için, 1907 yılı ile birlikte “ödül” uygulaması bile başlatılır. Yani “mekteb-i âliye”den mezun olan öğrenciler içerisinde; birinciye altın, ikinciye gümüş ve üçüncüye de bronz “maarif madalyası” verilir.¹⁴⁹

İdadi eğitimi konusundaki asıl değerlendirmeyi, Gümölcine İdadisi'nin “tek taş pırlantası” olan Müdür Abdülhamit Sermet Efendi, 7 Ekim 1908 tarihinde yapar:¹⁵⁰

“Vilayetler ve kazalardaki idadilerinin hemen hiçbirinde dersler, öğretmenlerin yetenek ve uzmanlıklarına göre verilmez. Öğretmenlerin yetenek ve uzmanlığı, ancak müdürlerce belirlendiğine ve her müdür yalnız kendi alanında sorumlu olabildiğine göre, Gümölcine İdadisi için şunları söylemeye cesaret ederim.

Gümölcine İdadisi eğitim kurulu, müdür dahil altı kişiden oluşur. Bunlardan biri mülkiye, diğeri Darümuallimin-i Âliye fünun şubesi mezunlarından olup, kalan dördünden biri, eski Darümuallimin-i Rüştîye ve diğeri muallimi bulunduğu okuldan diploma almış, biri medreseden ve bir diğeri de İskeçe Rüştîyesi'nden mezun olmuştur.

İskeçe'den Sıddıki Efendi, ahlaki sıkıntısı göz ardı olunabilirse, görevli olduğu Hat, medreseden yetişen Şakir Efendi, Ulum-ı Diniye dersini vermeye yeteneklidir. Gümölcine İdadisi mezunlarından olan Mehmet Esat Efendi, 1. senenin Türkçesi ile 5. senenin Kitabet ve tüm sınıfların Arapça derslerini vermektedir.

Darümuallimin-i Rüştîye'den çıkan Ali Rıza Efendi, tüm sınıfların Hesap, Farsça, 2. senenin Türkçe derslerini vermektedir. Ancak, kaza idadisinden mezun olan bir kişi, idadi değil, olsa olsa rüştîye muallimi olur.

Darümuallim'inin fünun kısmından mezun Ahmet Efendi'ye; Fransızca, Resim, Malumat-ı Ziraiye, Hendese ile 'idadi sınıfı'nın Coğrafya dersleri verilmiştir. Kendisi bu beş dersten, ancak Hendese ve Coğrafyayı verecek düzeydedir. Diğer üç ders için, yetersiz kaldığı görülmektedir.

Benim üzerimdeki Tarih, Ahlak ve 'rüştîye sınıfı'nın Coğrafya ile 3. ve 4. seneler Türkçe dersleri var. Maaşına uygun olması için, bir müdüre haftada 26 ders yüklenmesi, okul yönetimini etkiler. Taşranın durumunu bilenler bilir.

Kaza idadi müdürleri, 'İdadi Okullar Talimatnamesi'nin kendilerine yüklediği görevlerden başka, kazanın eğitimle ilgili gelirleri, 'Mal Sandığı' ile 'Ziraat Bankası Sandığı' ve 'Müze-i Hümayun'u ilgilendiren konulara da yardımcı olur.

Bunlara, gayrimüslim ve yabancı okulları gözlemleme görevi de eklidir. Günde beş saat ders ile yükümlü olan bir müdür, bu görevlerin hangisini tam olarak yapabilir. İkinci derecedekileri değil, ancak asıl olanları yapabilir.

¹⁴⁹ MF.MKT. nr. 999/24.

¹⁵⁰ MF.MKT. nr. 1105/36.

Ayrıca hükümet dairelerinin müdürlerine oranla, maaşımız yetersizdir. 500 kuruşun, yeterli bir düzeye çıkarılması gerekir. İdadilerde görevli öğretmenlerden Darülmualim mezunlarına, hangi derslerin verileceği, uzmanlıklarından dolayı bellidir. İdadi, rüştiye ve medrese mezunları ise, yetenek ve uzmanlıklarına göre ders vermelidir. Bu grup için karar alınmadan önce, müdürlerinden görüş sorulmalıdır. Bu görüşlerimi, özellikle 'eğitimin ilerlemesi' isteği ve konuya küçük bir katkı olması düşüncesi ile yazmaya cesaret ettim."

Bizim cesaretimiz de, Gümülcine gibi bir "güzel belde"ye, bilimsel katkı amacına yöneliktir. Bir çerçeve çizmeye çalıştığımız ve birçok yönden eksikliğini, peşinen kabul ettiğimiz bu yazı bile, ağırlıklı olarak, Osmanlı Arşivi'nden alınan ve 1.150'nin üzerindeki belgenin, bilgisi ile ortaya çıktı.¹⁵¹ Konunun bürokratik çetrefilliği ve sıkıcılığını, sizlere yansıtmamaya çalıştık. Bir sonraki çabamız, Gümülcine'yi, tüm renkliliği ile ortaya koymak olacaktır.

Son bir söz: "En büyük iddia, iddiasızlıktır." Eğitim sorununu çözen ulusların, başka sorunu yok demektir. Çünkü ötekiler, "ipe boncuk dizilir" gibi, kendiliğinden çözülür. Bu konuda yapılacak yeni çalışmaların, geçmişe olduğu gibi, günümüze de ışık tutacağına, hiç kuşku yoktur.¹⁵²

¹⁵¹ Bu konuda, yılların bilgi birikimini esirgemeyen değerli meslektaşım Şamil Mutlu'ya ve yardımcıları için genç akademisyenler, Semih Sefer ile Şengül Karaloğlu'na çok teşekkür ederim.

¹⁵² Eğitim konusunun en parlak çalışması için bkz. Şamil Mutlu, *Osmanlı Devleti'nde Misyoner Okulları*, İstanbul 2005. Bir süredir "anlı-şanlı" hocaların, bu çalışmadan "tırtıklayarak" yaptığı yayımlar, hem eğitim alanındaki bilimsel boşluğumuzu, hem de "akademik ahlak" çöküşümüzü göstermesi bakımından, acınası ölçüdüdür. Bu eleştiriye karşılık olarak: "Aynı belgeleri ben de görmüş olamaz mıyım?" savunmasındakiler, eğer o belgeleri görme zahmetine katlanmış olsalardı, aynı bilgileri tekrarlama "ezikliği"ni yaşamazlardı.

Abstract

Civil Service İdadi School of the Gümülcine

In Gümülcine, one of the most populated sanjak of the Edirne Province, schools providing modern-style education were opened in 1882, as was the case throughout the country. After the opening of the first graded schools in the fashion of ibtidai and rüştiye, a higher level secondary school, which is an idadi, is planned to be opened. After the necessary infrastructure was provided with the support of the Maarif Nezareti and the people of Gümülcine, the school, Gümülcine İdadi, started its educational activities in the year of 1889/1890. A period of twenty years of activity for this school, which was formed as a result of great efforts, will also be an important example of the processes that the Ottoman State encountered in the way of having modern educational institutions.

Keywords: Gümülcine, İdadi, School, Education, Rüştiye.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maarif Mektubi (MF.MKT.) nr. 148/145, 116/101, 189/173, 161/143, 88/66, 101/77, 118/60, 93/25, 178/106, 114/41, 184/103, 136/53, 138/53, 192/102, 117/23, 140/31, 178/58, 189/61, 184/42, 183/28, 184/15, 213/39, 210/29, 202/20, 219/28, 222/21, 274/65, 285/72, 239/22, 235/15, 247/24, 264/37, 290/63, 242/6, 255/17, 323/51, 291/3, 313/18, 330/26, 341/11, 341/10, 359/21, 372/34, 353/7, 414/43, 418/42, 412/1, 460/42, 457/32, 489/40, 503/14, 557/46, 535/4, 559/16, 595/13, 649/55, 654/42, 682/61, 630/6, 683/33, 656/4, 688/31, 693/27, 693/27, 704/2, 764/58, 724/7, 756/2, 772/16, 793/16, 816/25, 818/27, 933/66, 946/69, 926/29, 919/18, 963/61, 981/77, 965/58, 938/28, 935/24, 920/8, 978/61, 924/5, 966/18, 971/14, 999/24, 1041/20, 1071/25, 1105/36, 1119/41, 1100/10, 1104/12, 1232/109.

Edirne Vilayet Salnamesi (EVS), 1302, 1303, 1304, 1305, 1306, 1307, 1310, 1313, 1314, 1315, 1316, 1317, 1318.

Araştırma Eserleri

Gümüşsoy, Emine, "Gümülcine'nin İdari Yapısı ve Nüfusu (1831-1900)", *Tarih Okulu Dergisi* 21 (2015), s. 215-221.

Mutlu, Şamil, *Osmanlı Devleti'nde Misyoner Okulları*, İstanbul 2005.

Şemseddin Sami, *Kamusü'l-Âlâm*, c. V, İstanbul 1314.

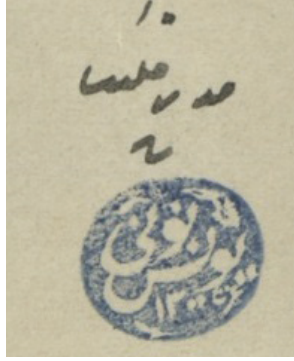
Yapar, Berrin, *Yunanistan'daki Türk Eserlerindeki Kitabeler*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2007.

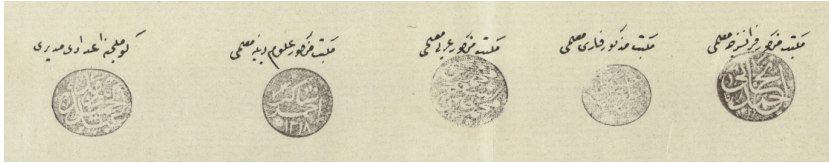
Ek 3: Gümölcine İdadisi

Ek 4: Gümölcine İdadisi Öğrencileri

Ek 5: Gümülcine İdadisi Müdürü Yunus Noni Efendi'nin Mührü
(MF.MKT. nr. 503-14)

Ek 6: Gümülcine İdadisi'nde Öğretmen Seçme Sınavı Komisyonu
(MF.MKT. nr. 1041-20)

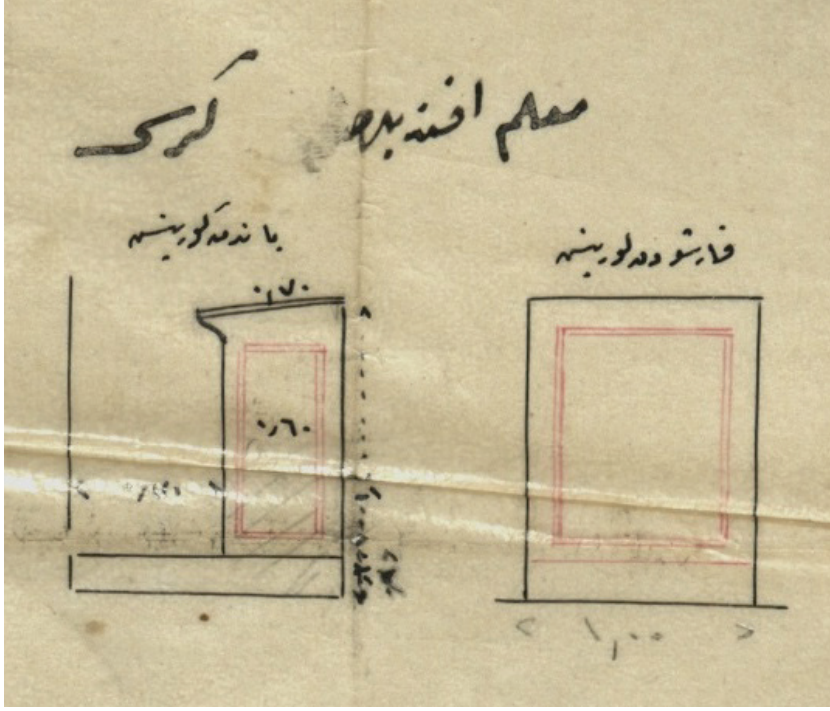
Ek 7: Öğretmen Seçme Sınavı'nda Resim Öğretmenliği İçin Yapılan Resim
(MF.MKT. nr. 1119-41)

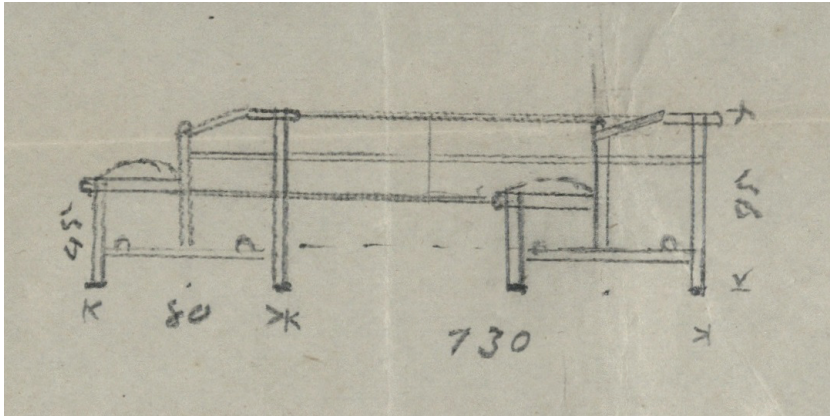
Ek 8: Öğretmen Seçme Sınavı'nda Resim Öğretmenliği İçin Yapılan Resim (MF.MKT. nr. 704-2)

Ek 9: Öğretmen Seçme Sınavı'nda Resim Öğretmenliği İçin Yapılan Resim (MF.MKT. nr. 704-2)

Ek 10: Öğretmen Kürsüsü
(MF.MKT. nr. 946-69)

Ek 11: Öğrenci Ders Sırası
(MF.MKT. nr. 655-46)

Ek 14: Gümölcine İdadisi
(28 Nisan 2017)

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA YUNAN TARİHÇİLERİN GÖZÜYLE BÜYÜK YUNANİSTAN HAYALİ VE FRANSIZ BASINININ ROLÜ

Yakup Kurt*

Öz

Birinci Dünya Savaşı, Yunanistan için büyük beklentilerinin karşılanacağı savaş olarak değerlendirilmekteydi. Büyük Devletler'in yardımıyla topraklarını adım adım genişleten Yunanistan, I. Dünya Savaşı'nı, tarihi iddialarının ete kemiğe bürünüp tahakkuk edeceğini umduğu ender bir fırsat olarak görüyordu. Bu savaşın mutlak galibi İtilaf Devletleri'nin olacağını düşünen Venizelos, bu devletlerin yanında yer alarak, İngilizlerin Gelibolu çıkarmasına Yunan ordusunun da katılması gerektiğini savunmaktaydı. Ne var ki İngilizler'in ve Fransızlar'ın çok sempati duyduğu Venizelos, Yunan Kralı Konstantin ile savaşa taraf olmak konusunda ciddi anlaşmazlık içindeydi. İtilaf Devletleri'nce yapılan baskılar sonucunda Kral Konstantin ülkeyi terk ederek, yerini oğlu Alexandr'a bıraktı. Bu durum karşısında rahatlamış olan Venizelos, önemli paralar ödeyerek karşılığında Fransız basınının da desteğini almak suretiyle İtilaf Devletleri'nin yanında savaşa girme kararı aldı. Bunun üzerine Venizelos, Anadolu toprakları üzerinde Büyük Yunanistan'ı kurma davasının peşine düştü.

Anahtar Kelimeler: Yunanistan, Megali İdea, Fransız Basını, Venizelos, Osmanlı, Yunan.

Giriş

Avrupa'nın çeşitli nedenlerle eski Hellen uygarlığına duyduğu hayranlık ve minnet, özellikle Yunan isyanı yıllarında çok daha somut biçimde ortaya konulmuştur. Voltaire¹, Victor Hugo² ve Lord Byron³ gibi dünyaca tanınmış Yunanseverlerin Yunanistan'ın bağımsızlığı yönündeki Avrupa kamuoyunu etkilemek bakımından açıklamaları ve genel tutumları, Yunanlara bir destek biçiminde tezahür ettiği herkesçe bilinmektedir. Ancak, Yunan tezlerine karşı takınılan yakın duruş, her zaman bu eski uygarlığa karşı duyulan bir "sempati" ve "minnet" biçiminde görülmemelidir. Büyük Devletlerin Akdeniz'de güç sahibi olmak amacıyla kendi aralarında sürdürdükleri rekabet, stratejik konumdaki birçok adasıyla Yunanistan'ın önemini vazgeçilmez kılmaktaydı. Nitekim Yunan devletinin kurulmasında öncül ve katalizör rol oynamış olan İngiltere, Fransa ve Rusya'nın, Yunanistan'ın kurulma

* Dr. Öğr. Üyesi, Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, ykurt@comu.edu.tr

¹ "Bir İbrani'nin vatani var mı? Ya bir Ermeni'nin? Vatan sözcüğü bir Yunan'ın ağzına yakışır." diyen Voltaire'in sözlerini, 18. yüzyılın 2. yarısında Rum aydınlardan Katarcis, Fransız filozofun adını zikretmeden onun Yunanlar'a bakışını şöyle açıklıyor: "Kimi Frenkler bizi vatansız olmakla suçluyorlar." Katarcis, kendilerinin tarihsel bir hafızaya sahip olduklarını belirttikten sonra düşüncesini şu argümanlarla destekliyor: "Rum Hristiyan Milleti, her ne kadar esaret altındaysa da devleti idare edenlerin dışında değildir. Öyle ki (Rum Milleti) egemenlerin yönetiminde yer almakla kalmaz, ayrıca kendi siyasi toplumunu da oluşturmaktadır" der. Dimitris G. Apostolopoulos, *Romioi Hristianoı me "Baratia Vasilika", Triti Epistimoniki İmerida- Romioi stin İpresia tis İpsilis Pilis*, Atina: Eteria Meletis tis Kath'İmas Anatalis, 2002, s. 79.

² Victor Hugo- *Les Orientales* (şiiir kitabı), Paris 1829 ve 1862.

³ İngiliz şair olan Lord Byron Yunan ayaklanması sırasında Yunanistan'a gidip destek vermiştir. Hande Seber, "Lord Byron'ın The Giaour (Gâvur) Adlı Hikayesinde Türk Kültüründen İzler", *Bilig*, 74, 2015, s. 202.

aşamasından başlayarak burada kendilerine yakın duran partilerin ortaya çıkması, bu küçük ülkeyle ne denli sıkı ilişkilere sahip olduklarını göstermektedir. Adını andığımız bu devletlerin aralıksız süren desteği sayesinde adım adım genişlemiş olan Yunanistan, kendisine yapılan çeşitli dönemlerdeki desteği kalıcı bir avantaj olarak görme eğilimi içinde olmuştur. Büyük Devletlerin desteğiyle topraklarını genişleten Yunanistan, 1912 Balkan Savaşı'nın en kazançlı ülkesi olmuştur. Yüksek moral motivasyonu Balkan Savaşları'ndan çıkan Yunanların I. Dünya Savaşı'na hazırlık çalışmalarını "Büyük Yunanistan"ı kurma konsepti içerisinde değerlendirmek gerekir.

Birinci Dünya Savaşı, Yunanistan'ın Batı Anadolu ve Karadeniz bölgesi üzerindeki iddiaları ve beklentilerinin tahakkuk etmesi bakımından kaçırılmaması gereken bir fırsat olarak değerlendirilmekteydi. Ancak İtilaf Devletleri cenahına bakıldığında, kimi zaman bu devletlerin çatışan çıkarlarının, kimi zaman çeşitli kurum ve kuruluşların yönlendirici tutumlarının, kimi zaman da özel şahısların çıkarlarının etkin rol oynadığı görülmektedir. Birinci Dünya Savaşı sırasında Yunanistan'ın kendi içinde çözmekte zorluk çektiği Kral Konstantin ile Başbakan Venizelos arasında savaşa ilişkin olarak yapacakları tercihle ilgili anlaşmazlıktan başka, bu ülkenin İtalya ile çıkarlarının çatışır bir vaziyet alması, Entente blokunda aşılması güç sorunlar yumağını gözler önüne seriyordu. Olayların böylesine yoğun ve karmaşık vaziyeti karşısında Avrupa devletlerinin ve tabii ki Avrupa'da kamuoyu oluşturmada sansürün ve basın rolünü gözden uzak tutmamak gerekir. Bu nedenle belirtmek gerekir ki basın kuruluşları, hatırı sayılır meblağlar karşılığında kamuoyu oluşturmada her zaman etkin rol oynamıştır.

Basının çok önemli bir görev üstlendiği I. Dünya Savaşı yıllarında Fransız hükümetleri basın aracılığıyla olağanüstü sonuçlar temin eden bir propaganda mekanizması oluşturmayı başarmışlardır. Söz konusu propaganda etkinliğinde, ilk olarak İngilizlere ve Fransızlara yakınlığıyla tanınan ve onların "adamı" olarak bilinen Venizelos'un profilinin ve saygınlığının üst düzeyde tutulması; ikinci olarak, İngiltere ve özellikle Fransa'nın, Yunanistan'ın tarafsızlığına müdahale kabul edilip bu ülkeyi savaşa sokma çabası biçiminde görülebilecek topraklarındaki kimi eylemlerinin, kamuoyunun gözünde meşru gösterilmesi gayreti içinde olunmuştur.⁴

Kamuoyu oluşturmaya yönelik "bilgilendirme" adı altındaki propaganda ve sansür gibi algı yönetimi büyük ölçüde Fransız kamuoyunun düşünce ve duygularını etkilemiş, Yunan tezlerine karşı daha duyarlı davranılması sağlanmıştır. Bundan böyle Fransızlar, Venizelos'a büyük hayranlık beslerken, Kral Konstantin'e⁵ kin ve nefret duymaya başlamışlardır. Her iki Fransız Başbakanı

⁴ Elli Lemonidou, *Ta Hronia ton Anatropon- Evropi kai Ellada, 1914-1924* (The Years of Upheaval Europe and Greece), "Apoihos kai Antidraseis gia ti Megali İdea", Praktika Simposiou, Delfoi 4-6 Haziran, *İpourgeiou Politismou kai Athlitismou*, Atina 2014, s. 186-187.

⁵ * Kral Konstantin I. Dünya Savaşı'nın galibinin Mihver Güçleri'nin olacağına inanıyordu. Kendisi Alman sempatisini olup ülkesinin bu savaşta tarafsız kalması gerektiğini savunuyordu. Bkz; Lina Louvi, *Mikrasiatiki Katastrofi-* "To Telos tis Megalis İdeas", Ed. Hristina Koulouri, Atina: Dimosiografikos Organismos Labraki Yayınları A.E., 2012, s. 25. Ayrıca belirtmek gerekir ki, Kral Konstantin'in eşi Sofia'nın II. Kayzer'in kız kardeşi olması ve Almanya'nın bu savaşın galibi olacağına

(Aristide Briand ve Alexandre Ribot) döneminde propaganda ve sansür araçları etkin olarak kullanılmış, Fransız kamuoyunun Yunan tezleri konusunda, duruma göre bazen duyarlı olması özendirilmiş, bazen de ilgisiz kalması sağlanmıştır.⁶ Bu açıdan I. Dünya Savaşı'nın bir sonraki aşaması olan Osmanlı Devleti'nin topraklarının paylaşılması karşısında 1919 öncesinde Batı basınının tutumu, kimi istisnalar hariç, Türkiye ve Bulgaristan'a karşı Yunanistan'ın ulusal meselelerinin hararetili biçimde desteklenmesi yönünde olmuştur. O dönemde Fransız basını, Avrupa'nın dışında tutulması gereken Türkiye'ye ve Jön Türklere gösterdiği müsamaha nedeniyle İngiliz Hükümeti'ni eleştirmiş, Paris Barış Konferansı'nda Türkiye'nin desteklenmesi halinde Almanya'ya müstakbel bir ortak kazandıracacağı kaygısını ifade etmiştir.⁷ Ancak altını çizmek gerekir ki, Fransız basını bu desteği Yunanistan'a karşılıksız vermemiştir. Gunaris'in başında bulunduğu Yunan Hükümeti 1921 yılında Fransız basınının desteğini kazanmak amacıyla beş büyük basın kuruluşuna iki milyon franklık bir meblağ ödemiştir.⁸ Bu yüklü miktarın dışında daha küçük meblağlar da çeşitli basın organlarına aynı amaçla ödenmiştir.

Fransız Hükümeti kadar Fransız basınının da Yunan tezlerini destekleme eğilimi 1919 yılına kadar belirgin biçimde sürmüştür. Bu tarihten sonra, "Büyük Savaş" süresince birbirinden ayrılmaz unsurlar olarak kabul edilen propaganda ile sansürün yanı sıra gazete manşetlerinde ve köşe yazılarında Yunanistan lehine çıkan yazıların giderek azalmaya başladığı ve özellikle 1920'de Venizelos'un seçimleri kaybedip Kral Konstantin'in yeniden tahta geçmesiyle Fransız basınının büyük bölümünün Türk yanlısı bir tutum benimsediği görülmektedir⁹. Daha Kurtuluş Savaşı sürerken Fransız hükümetince *Franklin-Bouillon* adlı diplomat Ankara'ya gönderilmiş, iki ülke arasında dikkat çeken kimi sorunlar hakkında görüş alışverişi yapılmıştır. Sakarya Zaferi'nden sonra ise iki ülke arasındaki görüşmeler önemini arttırmış, bu görüşmelerde barışa ilişkin konular ağırlık kazanmaya başlamıştır.¹⁰ Bu dönemden sonra Fransız basınının ve dolayısıyla Fransız Hükümeti'nin Yunanistan'ın tezlerine karşı savaşın ilk yıllarındaki kadar ilgilenmediği gözlenmiştir.

inanılması, Konstantin'in tarafsız kalma tutumunu temellendiren etmenlerdir.

⁶ Elli Lemonidou, "A' Pagkosmios Polemos- Mesopolemos: Opseis, Syneheies kai Asynexeies tou Endiaferontos gia tin Ellada", Atina: *Herodotos*, 2015, s. 857.

⁷ Lemonidou, a.g.e., s.193

⁸ Elli Lemonidou, Ta Hronia ton Anatropon- Evropi kai Ellada 1914-1924, "Apoihis kai Antidraseis gia ti Megali İdea", Praktika Simposiou, Delfoi 4-6 Haziran, *İpourgeiou Politismou kai Athlitismou*, Atina 2014, s. 196.

⁹ Lemonidou, a.g.e., s. 195.

¹⁰ Bige Yavuz, "1921 Tarihli Türk-Fransız Anlaşmasının Hazırlık Aşamaları", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, VIII/23, 1992, s. 288.

I. Yunan Tarihçilerin Gözüyle I. Dünya Savaşı Yıllarında “Büyük Yunanistan” Hayali

1912 Balkan Savaşı, kısa sürede Balkan coğrafyasında nüfus haritasının yeniden çizildiği, güçler dengesi ile egemenlik otoritesinin el değiştirdiği savaş olarak tarihe geçmiştir. 20. yüzyılın başlarındaki bu savaş, beş yüz küsur yıl bu topraklarda egemen olan Osmanlı Devleti'nin sonunu, Balkan uluslarının ise devlet olarak varlıklarının pekiştiği ve tescil edildiği yeni bir dönemin başlangıcını simgeler. Bu savaştan kuşkusuz en kazançlı olarak çıkan Yunanistan topraklarını ikiye katlamış, ardından başlayan I. Dünya Savaşı'nın kendisine sağlayacağına inandığı avantajlardan azami ölçüde yararlanmak için çeşitli hazırlıklara girişmiştir. Bu amaçla söz konusu savaş karşısında diğer devletler gibi Yunanistan da kendi tarafını ve kendi ulusal önceliklerini belirlemek durumundaydı. Başta Venizelos olmak üzere birçok Yunan siyasetçinin rüyalarını süsleyen “Büyük Yunanistan” projesinin dönemin siyasal konjonktürüne uygun olarak yeniden tasarımılandırılması gerekmektedir. Mutlak ulaşılması düşünülen hedef ise Balkanlar ve Anadolu üzerinde yaşayan Hellenlerin “kurtarılması” olarak belirlendi.

“Büyük Yunanistan” hayali, Yunan devletinin kuruluşundan hemen sonra Yunan dış politikasının vazgeçilmez hedefi¹¹ olarak karşımıza çıkar. Kuruluşundan kısa bir süre sonra 1844'te Yunan devleti için bu hedef “*Vatanın Büyük Ülküsü*” anlamına gelen “*İ Megali tis Patridos İdea*” olarak somutlaşmış ve Yunan ulusunun dirilişinin sloganı biçiminde tarihe mal olmuştur. Günümüzde yaygın biçimde kısaltılmış adıyla “*Megali İdea*” olarak bilinen bu sihirli sloganı, ilk kez Yunan meclisindeki konuşması sırasında (1844) dönemin Başbakanı Kolettis kullanmıştır.¹² Eski Hellen uygarlığı ile Bizans'ı esas alıp irredantist bir perspektifle

¹¹ 1839 yılında Yunan Dışişleri Bakanı Zografos, Yunan Kralı Otto'yu ikna ederek tahta yeni geçmiş olan Sultan Abdülmecid'i kutlamak amacıyla İstanbul'a gitti. Zografos, bir süre önce Yunanistan Krallığı'nın İstanbul'daki sefiri görevinde bulunmuştu. Ziyaretinin asıl amacıysa Osmanlı Devleti ile Yunan devleti arasında bir ticaret antlaşmasının imzalanmasıydı. 3 Mart 1840'ta imzalanan “Ticaret-Dostluk ve İttifak Antlaşması”na göre, her iki devlet arasında denizde ve karada ticaretin serbestçe emniyet içinde yapılması öngörülmekteydi.

Türk-Yunan dostluğunun taraftarı olarak çok mutlu dönen Zografos'u Atina'da kötü bir sürpriz bekliyordu. Yunan hükümetinin onayı olmaksızın Osmanlı Devleti'yle dostluk ve ticaret antlaşması imzalayan Zografos ülkesini zor durumda bırakmakla suçlandı. Türklerce aldatıldığı söylenen Zografos, yapılan antlaşmanın, Yunan Devleti kurulmadan önce Osmanlı Devleti'yle imzalanan antlaşmalardan çok daha kötü olduğu öne sürülerek adeta vatan haini ilan edildi. Kendisine yöneltilen suçlamalar karşısında devleti büyük zarara sokmaktan sorumlu gösterilen Zografos istifa etmek zorunda kaldı. Oysa gerçek çok farklıydı. Zografos'un şansızlığı, Yunan Devleti'nin yayılmacı ideolojisinin aksine iki ülke arasında dostluğu öne çıkaran siyasi kararlar almasıyla ilgiliydi. Ona karşı yöneltilen (siyaset adamları, basın vb.) suçlamalar, aslında devleti zarara soktuğundan değil, “Megali İdea”nın canlanmakta olduğu bir dönemde Osmanlı Devleti'yle dostluk ve barış yanlısı tutum izlemiş olmasındandır. Zamanlama bu açıdan Yunanlar için çok önemli ve manidardır. Osmanlı Ordusu Doğu Anadolu'da 1839'da Mısırlı Mehmet Ali'nin ordusu karşısında ağır bir yenilgi almış, Yunan milliyetçiler de bu durumu kaçırılmaması gereken bir fırsat olarak görmüşlerdi. Bu dönemde Yunanistan'da basını ve kiliseye yakın çevreleri savaş heyecanı sarmıştı. Yunanistan, Avrupa devletleriyle karşı karşıya gelmeksiz, Girit ve Makedonya gibi bölgelerin ilhakı için fırsat kollamaktaydı. Ancak Büyük Devletler Osmanlı'nın toprak bütünlüğünden yana olduğuna dair tavır belirleyince Yunanistan bu projesini ertelemek zorunda kaldı. Stefanos Papageorgiou, *Apo to Genos sto Ethnos (1821-1862)*, Atina 2005, s. 389.

¹² Konstantinos Svolopoulos, *Politikoi Prosanatolismoi tou Neou Ellinismou* “Kinovouleftismos kai

özgürlüklerinden yoksun Hellenlerin kurtarılması amacıyla Balkanlar ve Önasya üzerinde büyük bir devlet kurmayı öngören “Megali İdea” tasarımının iki ana sütun üzerinde kurulu olduğu görülür. Bu uzun soluklu proje, ilkin Balkanların güneyinde yaşayan Hellenler’den başka Ulah ya da kilise yoluyla Hellen kültürüne yakın bağ içerisinde olan çeşitli Hıristiyan unsurların yanı sıra Anadolu’da yaşayan Rum Ortodoks Hıristiyanlara¹³dönük olarak gerçekleştirilecek kitlesel bir eğitim faaliyetiyle Hellenizm bilinci esas alınarak ulusal aidiyet birliğinin sağlanması, ikincisi ise, dünyanın dört bir tarafında yaşayan Rum diasporasının Hellenizm davasının tanıtılması, dini, tarihi v.b. gibi çeşitli mekanizmaların devreye sokulması ve çeşitli ülkelerden destek aranması suretiyle İstanbul¹⁴ merkezli Büyük Yunanistan’ın kurulması biçiminde tanımlanır. Böylelikle Yunan Devleti, “tarihi” sınırlarına ulaşma ve bu sınırlar içerisinde Hellenizmi ihya etme hedefini gerçekleştirilmeyi amaçlamaktaydı.

“Megali İdea”, Yunanistan’ın içinde ve dışında, dünyanın neresinde olursa olsun, Rumların bilincine öylesine işlenmişti ki bu “kutsal” davaya karşı artık kimse kayıtsız kalamazdı. Bunun için kullanılan çeşitli kurumlar, çeşitli araç ve yöntemler tek bir amaca hizmet ediyordu: Yunan ulusuna ait olduğu inanılan topraklar üzerinde “Büyük Yunanistan”ın kurulması. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, Yunan Kilisesinin, öteden beri yürüttüğü eğitim amaçlı faaliyetlerin yanı sıra 1856 İslahat Fermanı gibi çeşitli açılımlarla Rumlara tanınan geniş kültürel haklar çerçevesinde resmi bir zemin üzerine inşa edilen Rumlar’ın eğitim politikasıyla Anadolu’nun her tarafında kurulmuş bulunan Rum okulları¹⁵, dernek ve dersane gibi kuruluşlara bağlı bütün örgütsel faaliyetlerin ortak hedefi, Hellenizm bilincinin canlandırılması olmuştur. Bu bilinç, Rumların sahip oldukları deniz ticareti¹⁶ ve Avrupa’nın çeşitli ülkelerinde oluşturdukları koloniler dolayısıyla aralarında sağlanan çok yönlü dayanışma ve önemli finans kaynaklarıyla güçlü biçimde tahkim edildi. Yunanistan’ın tarihi iddiaları, Balkan Savaşları ve ardından başlayan I. Dünya Savaşı yıllarında o dönemki siyasi konjonktür açısından yukarıdaki kriterlere göre belirlendi. Ancak yine de Yunanistan’ın İtilaf

Megali İdea” İdrima tis Voulis ton Ellinon, Ed. Anna Karapanou, Atina 2012, s. 67.

¹³ Ortodoks-Hıristiyan inancı, yeni Yunan kimliğinin biçimlenmesinde temel unsurlardan kabul edilip Yunan ve Hıristiyan-Ortodoks unsurların uyumlu biçimde birbirine bağlanması sonucunda Yunanların kolektif yeni ulusal kimliği meydana getirilmiştir. Alexis Heraklides, *İ Ellada kai o Ex Anatolon Kindynos*, Atina, 2001 s. 107.

¹⁴ «Atina’da ev mi satın aldın Yorgi? İyi de yakında evin çatısında guguk kuşları ötecek !... Neden ki?

Yakında krallığın başkenti Yeditepeli (İstanbul)’ye taşınacak da ondan !...» Yukarıdaki diyalog, Yunan devletinin başkenti olarak Atina’nın seçildiği yıllarda bir politikacı ile bir yargıç arasında geçmiştir. Stefanos Papageorgiou, *Apo to Genos sto Ethnos*, Atina 2005, s. 420.

¹⁵ Karadeniz bölgesinin en görkemli yapılarından ve en kaliteli eğitim kurumlarından kabul edilen “To Frontistirion tis Trapezuntos” (Trabzon Dershanesi) 16. yüzyıldan itibaren hizmet vermeye başlamıştır. Okul 1778’de İpsilanti ve Muruzi ailelerinin maddi katkılarıyla yeniden düzenlenerek daha verimli duruma getirilmiştir. Okul son olarak 1849’da yapılan ilave binalarla 1922 yılına kadar aralıksız hizmet vermeye devam etmiştir. (S. İoannidis, *İstoria kai Statistiki tis Trapezountas kai tis giro Periohis*, Thessaloniki 1988, s. 180), A. Bryer, «The Pontic Revival and the new Greece», *The Empire of Trebizond and the Pontos*, London 1980.

¹⁶ Baskın Oran, *Türk-Yunan İlişkilerinde Batı Trakya Sorunu*, Ankara 1986, s. 33.

Devletleri'nin yanında yer alıp söz konusu iddialarını sürdürebilmesi için bazı koşulların yerine getirilmesi gerekmektedir. Birinci Dünya Savaşı başladığında kuzey komşularıyla kimi sınır anlaşmazlıkları olan Yunanistan'dan bu sorunları çözüme kavuşturması istenmekteydi. Var olan bu sorunlara ilişkin çözüm arayışları ve sunulan öneriler çerçevesinde İtalya'nın gönlünün kazanılması amacıyla Kuzey Epir'den çekilmesi karşılığında Ege Adaları'nın Yunanistan'a verilmesi olasılığı masaya konuldu. Osmanlı Hükümeti ise buna karşı çıkarak adaların kendisine ait olduğunu ve bu gerçeğe aykırı olarak alınan kararların revize edilmesini istemekteydi.¹⁷

Yunanistan'ın içinde ve dışında başarıyla yürütülen çalışmalar çerçevesinde "Büyük Yunanistan" a giden yolun önemli araçlarından olduğu inanılan I. Dünya Savaşı'nı dört gözle bekleyen Venizelos'a göre, Balkan Savaşları'nda elde edilen başarılarından sonra bu kez Batı Anadolu'da "*Alitrotos Patrides*" şeklinde tabir edilen *Kurtarılmamış Memleketler'e* sıra gelmişti. "Büyük Yunanistan" hayali olarak Hellenizm'in geniş kesimlerince maledilmiş bu heyecan verici proje, dünyanın birçok ülkesinde yaşayan Rumlar nezdinde karşılık bulmaya başladı. Çeşitli örgütsel faaliyetler ve propaganda çalışmaları Osmanlı Devleti'nin kalbinde de dikkate değer bir noktaya ulaşmış bulunuyordu. Daha 1909 yılında İstanbul'da çıkan "Laos" (Halk) gazetesinin Yayın Müdürü Yanyos'un kaleme aldığı makalede, Megali İdea konusundaki düşüncelerinin yukarıda ifade edilen Yunanistan'ın bakış açısıyla tam bir uyum içinde olduğu görülmektedir. 31.12.1909 tarihli gazetesinde Yanyos düşüncelerini şöyle ifade etmekteydi:

*"Yüzyılın ruhu o ki, hiç bir ulus başka bir ulusun egemenliği altında kalmayı kabul etmemektedir. Bunun bilincinde olan Yunan ulusu yüzyıllar önce insanlığın gelişmesini Büyük Ülkü (Megali İdea) sloganıyla ifade etmiştir."*¹⁸

Yunanistan'ın genişlemesini "*insanlığın gelişmesi*" olarak gören Yanyos, Megali İdea'nın siyasi değil, insani bir ülkü olduğunu savunmaktadır.¹⁹ Bu durum Osmanlı Devleti'nin Gayr-i Müslim tebasının sadece dışarıda değil, içeride de ne denli aktif ve rahat hareket etmekte olduğunu göstermektedir. Osmanlı Devleti'nin topraklarına dönük irredentist bir proje olan Megali İdea'nın yarattığı etki dikkate değerdir. Avrupalı devlet adamlarıyla yapılan çeşitli görüşmelerde Yunanlar'ın Doğu'da uygarlaştırıcı bir rol üstleneceğinden söz edilerek bunun, Doğu Sorunu'nun çözümü çerçevesinde Batı'nın "barbar" Doğu'ya karşı "uygarlaştırma"dan ibaret bir "Haçlı Seferi" şeklinde anlaşılması gerektiği belirtilmektedir. Aslında bu durum Avrupa ve özellikle Fransız kamuoyu üzerinde Yunan propagandasının²⁰ ne denli etkili olduğunu göstermektedir.

¹⁷ Lina Louvi, "To Telos tis Megalis Ideas", *İ mikrasiatiki Katastrofi 1922*, Ed.: Hristina Koulouri, Atina: Dimosiografikos Organismos Labraki Yayınları A.E., 2012, s. 25.

¹⁸ Vlasis Ağtızidis, - "To Kinima tis Anexasias tou Pontou kai Oi Aftonomes Periohes sti Sovietiki Enosi tou Mesopoleμου", *a.g.e.*, s. 166.

¹⁹ Ağtızidis, *a.g.e.*, s. 166.

²⁰ Eduard Driaut, *To Anatoliko Zitima Apo tis Arhes tou os ti Synthiki ton Sevron*, Atina 1997, s. 60-75.

Venizelos'un "Megali İdea"yı gerçekleştirme stratejisinin ilginç bir yanı daha vardır. Venizelos, Balkanlar'da ve Anadolu'da yaşayan Müslüman nüfusu da bu projenin önemli bir bileşeni olarak görmektedir. Büyük Britanya ve Rusya'yı örnek alarak, Balkanlar'da ve Batı Anadolu'da Müslüman nüfusu da kapsayacak şekilde iki dine dayalı "Büyük Yunanistan"ın kurulması, Venizelos'un daha 1906'da kafasına yerleştirdiği bir proje olarak karşımıza çıkmaktadır²¹. Tabii bu arada "Megali İdea"nın olduğundan farklı, dönemin koşullarına göre yorumlanması ve dolayısıyla revize edilmesi gerekiyordu. Zira "Megali İdea" ırk birliği ve din birliğinden söz etmektedir. Gerçi ırk birliği konusunda daha Yunan isyanı yıllarında bir değişikliğe gidilmişti. Ancak din konusu başlı başına Megali İdea için bir sorundu. Oysa Venizelos, hayal ettiği Büyük Yunanistan projesi için Yunan ırkından oluşan insan potansiyelinin yetersiz olacağı görüşündeydi. Bu nedenle çeşitli bölgelerde yaşayan Müslüman nüfusa hiç dokunmadan Hellenizm ideolojisinin potası altında iki dine dayalı değişik unsurların birleşmesiyle oluşacak bir Yunanistan hayal ediliyordu. Daha 1913 yılında Osmanlı İmparatorluğu ile Yunanistan arasında imzalanan Atina Barış Antlaşması'nın Yunan Meclisi'nde oylanması sırasında konuşan Venizelos, Müslüman unsurun Yunanistan açısından önemini şu sözlerle belirtiyordu:

*"Yunanistan'ın yeni ilhak ettiği bölgelerde yaşayan Müslümanları yerlerinde tutmak, büyük menfaatlerimizin gereğidir. Onlar üstün karakterli, üretken ve yasalara saygılı insanlardır."*²²

Müslümanlara ilişkin Venizelos'un bu düşüncesini kimi bürokrat ve dini otoritenin de savunduğu bilinmektedir. "*Balkan Savaşları'ndan sonra Müslüman nüfusun ayrılmasıyla Makedonya çalışkan, toprağı seven, yasalara saygılı çok değerli bir işgücünü kaybetmiş oldu. Öyle ki İzmir Metropoliti Hrisostomos'un da bu görüşlere aynen katılmakta*"²³ olduğu belirtiliyordu. Müslümanların gücünden yararlanmayı düşünen Venizelos'tan başka birçok Yunan yöneticinin Müslümanlara ilişkin edindikleri olumlu izlenimler çerçevesinde Makedonya ve Trakya'da yaşayan Müslüman kitleye iyi davranıldığı takdirde bu kitlenin Bulgar yayılmacılığına karşı önemli bir set ve engel görevi yapacağı²⁴ konusunda fikir birliği oluşmuştu.

Venizelos, Balkan Savaşlarının sürdüğü bir anda geleceğe dönük olarak planlarını somutlaştırmaya ve bu amaçla İngiltere ile yakın dostluk kurmaya büyük önem vermiştir. Diğer yandan İngiltere de Yunanistan'ın bu yakın duruşunu karşılıksız bırakmamak, olası bir savaş karşısında bu ülkenin limanlarından ve diğer stratejik olanaklarından yararlanmak düşüncesindeydi. Bu istikamet doğrultusunda Aralık 1912'de ve Ocak 1913'te Venizelos'un Londra'da görüştüğü

²¹ Yakup Kurt, « Balkan Savaşları (1912-13) Sonrasında Makedonya Bölgesindeki Türklerin Sosyopolitik Durumu», *Balkanlar ve Göç*, Ed. Ali Fuat Öreç- İsmail Mangaltepe, Bursa 2013, s. 312.

²² Yannis Gklavinas, « O Mousoulmanos İpikoos stis Antilipseis ton Foreon tis Ellinikis Diikisis», s. 2. http://www.eens.org/EENS_congresses/2010/Glavinas_loannis.pdf

²³ Gklavinas, *a.g.e.*, s. 2.

²⁴ Gklavinas, *a.g.e.*, s. 3.

dönemin Maliye Bakanı Lloyd George ile Denizcilik Bakanı Winston Churchill, İyonya Denizi'nde (Argostoli) İngiliz donanmasına sağlanacak kolaylıklar karşılığında Kıbrıs'ın Yunanistan'a verebileceğini söylemişlerdi.²⁵ Yürütülen bu temaslar çerçevesinde Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmasından sonra Doğu Akdeniz'de İngiltere'yle yapılacak bir işbirliğinin, Yunanistan'a olağanüstü avantajlar kazandıracağı düşüncesi Venizelos'u fazlasıyla etkilemişti. Churchill'in romantik yunanseverliğine bağlı olarak Lloyd George'un Yunanistan'a karşı ilgisinin aksine Osmanlı İmparatorluğu'na beslediği düşmanlık duyguları, Yunan Başbakanının gelecekteki muhteşem projelerinin desteklenmesi yönünde önemli işaretler olarak değerlendirilmekteydi. Ancak sonradan öyle anlaşıldı ki, İngiliz Hükümeti gerek bakan sıfatıyla, gerekse daha sonra başbakan koltuğuna oturacak olan Lloyd George'dan ibaret değildi.²⁶

Aradan birkaç yıl geçtikten sonra Balkan Cephesi'nde Bulgaristan'ın kendi safını belli etmesiyle güçler dengesinin farklı bir boyut kazandığı bir dönemde Mihver ordularının Balkanlar üzerinden oluşturdukları tazyik üzerine, önemi giderek artmaya başlayan Yunanistan'ın, Ekim 1915'te İngiltere, savaşın sonucundan bağımsız olarak Almanya, Avusturya ve Bulgaristan'ın düzenli saldırılarına maruz kalan Sırbistan'a aralarında imzaladıkları (1913) müttefiklik anlaşması gereğince yardım etmesi halinde Kıbrıs'ın kendilerine verileceğini vadediyordu. Yine bu minval üzerinde bir dönem Yunanistan'ın Ankara Büyükelçisi görevini yapmış olan Theodoropoulos, Kıbrıs'ın Yunanistan'a bağlanmasıyla ilgili olarak görüşlerini açıklarken 1915 yılında İngiltere'nin, Türkiye'nin Kıbrıs'la ilgilenmediği bir dönemde, İtilaf Devletleri'nin yanında savaşa girmesi karşılığında adayı Yunanistan'a vermeyi teklif ettiğini, ancak Zaimis hükümetinin bu teklifi reddettiğini belirtmektedir. Theodoropoulos, Türkiye'nin Kıbrıs konusunda ilgisiz kalma tavrının daha sonraki yıllarda da sürdüğünü, gerek Sevr, gerekse Lozan Antlaşması görüşmelerinde Kıbrıs'taki bütün haklarından vazgeçtiğini belirtmektedir.²⁷

Yunan tarihçiler, bu konuda basiretsiz davranan dönemin siyasi iktidarını sorumlu tutup eleştirmekten geri kalmamaktadırlar. "*O dönem Venizelos'un iktidarda olmaması, bu biricik fırsatın kaybolmasına neden oldu*"²⁸ şeklindeki hayıflanmalar ve ifadelerle Kıbrıs'ın Yunanistan tarafından ilhak etme fırsatının ucuz bir biçimde heba edildiğini öne sürmektedirler.

Bu analizler ilk bakışta doğruymuş gibi gözükse de gerçeği tam olarak yansıtmamaktadır. Zira Kıbrıs, I. Dünya Savaşı yıllarından itibaren derin bir belirsizlik içerisinde olan Balkan devletlerini kendi saflarına çekmek hem İtilaf Devletleri'nin hem Müttefikler'in üzerinde önemle durduğu bir konudur. O koşullar içerisinde verilen çeşitli vaatlerin siyasetin doğasına aykırı bir durum olduğunu söylemek mümkün değildir. Üstelik o tür vaatler sadece Yunanistan'a

²⁵ Giorgos Mavrogordatos, *Niki kai İtta ston Elliniko İkosto Eona*, Kathimerini Gazetesi'nin Özel Eki, Atina, Mayıs 2015, s.18.

²⁶ Louvi, *a.g.e.*, s. 24-25.

²⁷ Viron Theodoropoulos, *Oi Turkoı kai Emeis (Türkler ve Bizler)*, O Tipos, Atina 1988, s. 252; R. Salahi Sonyel, *Türk Yunan İlişkileri*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2011, s. 107.

²⁸ Mavrogordatos, *a.g.e.*, s. 18.

değil, hem İtilaf Devletleri'nce hem Müttefikler'ce Bulgaristan'a da verilmiştir. İçinin dolu olup olmamasına bakılmaksızın verilmiş bu sözlerin çoğu kez karşılıksız çek olarak düşünebileceğimiz siyasetin kendi doğasıyla ilgili olduğunu kabul etmek gerekir.

Türkiye'nin Kıbrıs'la ilgilenip ilgilenmediği iddialarına gelince; ilk akla gelen soru şudur: Her tarafı işgal edilmiş Osmanlı Devleti, kendi varlığının dahi inkâr edildiği Sevr'de mi Kıbrıs'ı talep edecekti, yoksa henüz savaştan yeni çıkmış, lojistik gücü tümüyle tükenmiş, Türk heyetinin muhataplarının geri adım atmaya yanaşmak istemediği kapitülasyonlar, işgal altındaki İstanbul gibi birçok devasa sorunlar nedeniyle görüşmelerin birçok kez tıkanıp kesintiye uğradığı Lozan'da mı Kıbrıs talep edilecekti? O ağır şartlar içerisinde haliyle Kıbrıs Türkiye'nin gündeminde olamazdı. Ne var ki o dönem hâlâ İngiltere'nin egemenliğinde olan Kıbrıs gibi, Türkiye'nin yumuşak karnı konumunda olan bir adanın Yunanistan'a verilmesi ve böylelikle kendi kuşatmasına karşı seyirci kalınması da hiç bir zaman beklenemezdi.

Sonuç olarak; 1960 ve 70'li yıllarda Türkiye ile Yunanistan'ı savaşın eşiğine kadar getiren Kıbrıs'ı vermek düşüncesinde olduğunu düşündüğümüz I. Dünya Savaşı yıllarındaki İngiltere'nin bu tutumunu bir bonkörlük olarak görmek, biraz da hayal dünyasında gezinmekten başka bir şey değildir. Zira, Kıbrıs gibi Doğu Akdeniz'de yüksek stratejik öneme sahip bir adayı, gücünü büyük ölçüde sömürge sistemi üzerine inşa etmiş olan İngiltere'nin o dönemde kolay gözden çıkaracağını düşünmek, aşırı iyimserlik olurdu. Nitekim, Theodoropoulos o dönem beslenen aşırı iyimserliğin karşısındaki karşıt belirtilerin de göz ardı edildiğine işaret etmektedir.²⁹ Öyle ki Kıbrıs'ta "enosis"e ilişkin ilk işaretlerin ortaya çıkması üzerine İngiltere, Türkiye'nin de hak ve hukukunu anımsatarak Yunanistan tarafından böyle bir ilhakin pek kolay olamayacağını göstermiştir.

Kıbrıs'la ilgili çeşitli vaatler ve öngörüler bir yana, Birinci Dünya Savaşı'nın ilk yıllarına dönüp baktığımız zaman Yunanistan daha çok Batı Anadolu'daki çeşitli bölgelere nasıl uzanacağıyla ilgili planlar yapmaktaydı. Yunanistan'ın, uzun yıllar canlı tutmaya çalıştığı "Megali İdea" rüyasına uzanabilme yolunun açılması, Osmanlı Devleti ile Bulgaristan'ın takınacağı tutumundan başka, Yunan Kralı'nın da ikna edilmesine bağlıydı. Osmanlı Devleti ile Bulgaristan tarafsız kaldıkları sürece bizzat İngiltere ile Fransa, Yunanistan'ın İtilaf Devletleri'nin yanında savaşa katılmasına sıcak bakmıyordu.³⁰ Ancak Osmanlı Devleti ile Bulgaristan'ın Almanya'nın yanında savaşa girmeleri halinde İtilaf Devletleri, Yunanistan'ın kendi saflarında yer almasını olumlu, hatta kaçınılmaz bir zaruret olarak görecekti. Venizelos, bu savaşta Osmanlı Devleti ile Bulgaristan'ın Almanya'nın yanında yer alarak, denizlere hâkim olan İtilaf Devletleri'nin savaşın galibi olacağından hiç kuşku duymuyordu. Bu yüzden Venizelos Yunanistan'ın bu devletlerin yanında yer alması gerektiğini hararetle bir biçimde savunurken Kral Konstantin, ülkesinin tarafsız kalmasından yana bir tutum benimsemişti.³¹

²⁹ Theodoropoulos, *a.g.e.*, s. 252.

³⁰ Louvi, *a.g.e.*, s. 26.

³¹ Louvi, *a.g.e.*, s. 25.

Osmanlı Devleti 1914 yılının yazında (2 Ağustos) Almanya ile gizli anlaşarak tarafını seçti. Ağustos ayı başından Ekim ayı sonuna kadar geçen sürede meydana gelen olaylar Osmanlı Devleti'ni I. Dünya Savaşı'nda İttifak Devletleri'nin yanında savaşa sürükledi³². Karadeniz olayından sonra da İngiltere, Gelibolu Yarımadası'nın güney ucunu bombalayarak Osmanlı Devleti ile fiilen savaşa girmiş oldu³³. Zaten birkaç gün sonra da Osmanlı Devleti İtilaf Devletleri'ne resmen savaşı ilanında bulundu.

Venizelos, Birinci Dünya Savaşı başlayınca kendi tarafını tayin etmek ve ileride Boğazlar dâhil İstanbul'un statüsünün belirlenmesinde söz sahibi olabilmesi ve Anadolu'da Yunanistan'a vadedilen bölgelerin kazanılması amacıyla İngilizler'in Gelibolu çıkarmasına askeri destek vermeleri gerektiği konusunda Yunan Kralı'nı ikna etmeye çalışıyordu.³⁴ Kral Konstantin ise düşüncesinden vazgeçmek niyetinde değildi. Daha sonra görüleceği üzere, Çanakkale Savaşları'nın, akıbeti, -Yunanistan için-, Yunan Kralı'nın bu savaşa girmeme tercihinin ne denli isabetli olduğunu ortaya koyacaktır.

Yunanistan'ın Anadolu üzerinde taleplerinin desteklenmesi amacıyla diplomasi çalışmalarının yoğunlaştığı bir anda Venizelos, Yunan Kralı'nı ikna etmeye çalışırken bu ülkenin başını ağrıtan ve henüz daha kapanmamış bir yara görünümünde olan Balkan Savaşları'nda elde edilen Makedonya bölgesine ilişkin güvenceler istiyordu. Ne var ki güvenceler vermek şöyle dursun, Osmanlı Devleti, Almanya'yla anlaşarak kendi tarafını belli edince, İtilaf Devletleri, kendi saflarına çekmeye çalıştıkları Bulgaristan'ı kazanmak amacıyla bu ülkeye Makedonya'nın tamamını önerdiler. Bu durum, hem Yunanistan'ı hem Sırbistan'ı çok rahatsız etti.³⁵ Yunanistan'ın tezlerini savunan Fransız hükümeti'nin yarı resmi organı *Le Temps* gazetesi Yunanistan ve Sırbistan'a açıktan destek vererek her iki ülkenin ulusal çıkarlarını savundu. Paris'teki Yunan elçiliğiyle sıkı münasebetler içinde olan söz konusu gazete, bu arada Yunan Hükümeti'nden tutarı tam olarak bilinmeyen para desteği almaktaydı.³⁶ Ancak İtilaf Devletleri, Yunanistan'ın tepkisi ne olursa olsun, henüz daha kararını belli etmemiş olan Bulgaristan faktörünü de göz ardı etmek istemiyordu.

Osmanlı Devleti'nin tarafını belli etmesi karşısında İtilaf Devletleri, Balkan ülkeleri konusunda daha duyarlı davranarak 1912 Balkan Savaşı'nda olduğu gibi aralarındaki birliğin korunmasını teşvik ediyordu. Birliğin yeniden canlandırılması sürecinde Bulgaristan'ın olası toprak talebi karşısında Yunanistan'ın sınır güvencesi talebini karşılamaktan çekinen İtilaf Devletleri, aralarındaki mevcut

³² Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na giriş süreci için bkz; Muhammet Erat, *Milli Mücadele Tarihi*, İstanbul 2016, s. 30-34.

³³ İngilizlerin Gelibolu Yarımadası'nı bombalaması ve deniz harekâtı hakkında bilgi için bkz; Muhammet Erat, "Çanakkale Savaşları'nda Deniz Harekâtı", *Çanakkale Tarihi*, C. IV, Ed. M. Demir, İstanbul 2008, s. 2005-2056.

³⁴ Giorgos Mavrogordatos, *Niki kai İtta ston Elliniko İkosto Eona*, Kathimerini Gazetesinin Özel Eki, Atina, Mayıs 2015, s. 18.

³⁵ Eli Lemonidou, *Ta Hronia ton Anatropon- Evropi kai Ellada, 1914-1924*, Praktika Simposiou, Delfoi 4-6 Haziran, İpourgeiou Politismou kai Athlithismou, Atina 2014, s. 184.

³⁶ Lemonidou, *a.g.e.*, s. 184.

anlaşmazlıklar konusunda, hiç değilse bu ülkeler saflarını belirleyene kadar taraf olmamaya özen göstermişlerdir. Bu durum karşısında Yunanistan'la Bulgaristan arasındaki toprak anlaşmazlığına bir çözüm bulmak amacıyla her iki tarafı tatmin edecek olan çeşitli formüller masaya yatırıldı. Görüşülen formüller arasında Bulgaristan'ın savaşa tarafsız kalması halinde dahi karşılığında Kavala'nın verilmesi vardı. Oluşturulan plana göre, Batı Anadolu'da Yunanistan'a verilecek kimi bölgelere karşılık olarak Bulgaristan'a Kavala'dan başka Doğu Trakya'da bir bölgenin verilmesine de sıcak bakılırken, İtilaf Devletleri'nce Yunanistan'ın Rodos ve Oniki Ada'nın yanı sıra Batı Anadolu'daki kapsamlı isteklerine sıcak bakılmadığı, dolaylı bir dille bu ülkeye anlatıldı.³⁷ Zira bu durumda İtilaf Devletleri anlaşmaya çalıştıkları İtalya'yı da kaybetmek istemiyordu.

Balkan Savaşları'nda Yunanistan'ın elde ettiği toprakların tamamının korunması hayatî bir konu ise de, Batı Anadolu'nun cazibesinden bir türlü kurtulamayan Venizelos, İtilaf Devletleri'nin sundukları plana göre Kavala'nın Bulgaristan'a verilmesini makul karşıladı³⁸. Venizelos, Mihver Güçleri'nin yanında savaşa girmemesi karşılığında Kavala'nın Bulgaristan'a verilmesi halinde Yunanistan'ı kuzeyden tehdit altında olma ihtimalinin ortadan kalkacağını, topraklarında en az Bulgaristan kadar gözü olduğunu düşündüğü Osmanlı Devleti'ne karşı daha rahat bir pozisyon elde edeceğini düşünüyordu. Böylelikle Yunanistan, kuzey komşusuna verilecek toprak kaybını Batı Anadolu'daki verimli, geniş bölgeleri almak suretiyle kat be kat telafi edecekti.

"Megali İdea"ya her ikisi bağlı kalmakla birlikte, uygulama konusunda kraldan farklı düşünen Venizelos'un "Büyük Yunanistan"ı kurma stratejisinin önemli farkları arasında, güçlü ekonomiye dayalı İngiltere tipi bir devlet modeli dikkat çekmektedir. Venizelos'un politik profilinin en belirgin özelliği, genişleme siyasetinin yanı sıra burjuva modernleşmesini gerçekleştirmek istemesiydi. Kalkınma modeli olarak İngiltere'yi örnek alan Venizelos'un amacı, ülkesinin sadece topraklarını genişletmek değil, aynı zamanda Yunanistan'ın çok yönlü kalkınmasını sağlayarak ülkesini büyük ekonomik güç yapmaktır. Balkan Yarımadası'nın güneyinde sıkışmış küçük bir Yunanistan'ın hiç bir zaman güven içinde olamayacağını düşünen Venizelos, komşularının sürekli tehdidi altında varlığını sürdürebilme riskiyle karşı karşıya kalmadan bu riski ekonomik yönden güçlenerek ve İngiltere gibi güçlü bir devletle müttefik kalarak savuşturacağına inanıyordu. İngiltere'nin Doğu Akdeniz'deki ekonomik çıkarlarından kolay vazgeçmeyeceğini düşünen Venizelos, bu ülkeyle dostluğu ve işbirliğini çok önemsiyordu. Bu nedenle ülkesinin içinde olduğunu düşündüğü bu kuşatmadan çıkışının tek bir yolu vardı: Bir milyon üzerinde Rum'un yaşadığı Batı Anadolu'yu ilhak edip, İngiltere ile birlikte Asya ve Ortadoğu ticaret yollarının ortasına yerleşmek ve nihayet bu stratejik coğrafyanın servetine ortak olmaktır.

Venizelos bu formüle ilişkin düşüncelerini yazılı olarak bir kez daha Kral Konstantin'e sundu. Venizelos yaptığı hesaba göre; 2.000 km² üzerinde 30.000 nüfusa sahip olan bir toprak parçası (Kavala) karşılığında Batı Anadolu'da 125.000

³⁷ Louvi, *a.g.e.*, s. 28.

³⁸ Louvi, *a.g.e.*, s. 28.

km²'de 850.000 nüfusluk bir coğrafyaya sahip olmayı tasarladığını³⁹ ifade ediyordu. Venizelos, aklından çıkaramadığı Batı Anadolu bölgesinin tarihinden başka bu geniş coğrafyanın zenginliğinden söz ederken buranın bir Yunanistan genişliğinde olduğunu belirtmektedir. Venizelos Krala aynen şöyle demektedir:

*“Öyle inanıyorum ki, Bulgaristan’a karşı yapacağımız fedakârlıklar sayesinde Küçük Asya’da bize verilecek toprakların genişliği, son savaştan (Balkan Savaşı) zaferle çıkıp iki kat büyümüş bir Yunanistan büyüklüğündeki topraklarımıza yeni bir Yunanistan ilave edilecektir. Söz konusu olan bu topraklar, öyle bir Yunanistan ki (Batı Anadolu kastedilerek) zenginliği hiç bir zaman azımsanamaz”*⁴⁰. Ancak Kral Konstantin bu önerileri de reddederek ülkesinin tarafsız kalmasında ısrar etti.

Aslında Kral Konstantin’in rüyalarını süsleyen, büyüüne kapılıp kafasından bir türlü atamadığı bir resim vardı: İstanbul. Venizelos’un Kralı ikna etme çabaları sürerken Çarlık Rusya, 17 Şubat 1915’te Yunanistan’ın İstanbul’u ilhak etmesine kesin olarak karşı olduğunu belirtti. Oysa İstanbul’un Yunanistan tarafından ilhakına ilişkin Çar’ın vetosundan birkaç gün önce Kral, İtilaf Devletleri’yle birlikte savaşa girme konusunda daha uzlaşıcı bir tutum sergilemişti.⁴¹ Selanik’i Osmanlı Devleti’nden teslim alan Kral Konstantin, Türkler tarafından fethinden yaklaşık beş asır sonra İstanbul’u geri alıp “Tarihin Adaleti”ni sağlayan kral olarak adını yazdırmak istiyordu. Ancak Rusya’nın, “ırkın (Yunan ırkı) yüzyıllar öncesine dayanan rüyası”nın⁴² gerçekleşmesine karşı çıkması, Kral Konstantin’de büyük düş kırıklığı yaratmıştı. Bunun üzerine 20 Şubat 1915’te Kral ülkesinin, İngilizler’in Gelibolu Çıkarması’na destek vermesine karşı çıkması gibi, Yunanistan’ın İtilaf Devletleri’nin yanında savaşa girmesini kesin bir dille reddetti. Bunun üzerine Venizelos istifa etti.⁴³ Öte yandan Osmanlı Devleti’nin Müttefikler’in yanında savaşa girmesi, Bulgaristan’ın kararı İtilaf Devletleri için daha büyük önem kazandı. Bu ülkenin tarafsız kalması halinde dahi İtilaf Devletleri’nce ödüllendirileceğini yukarıda belirtmiştik. Ne var ki Bulgaristan’ın takınacağı tutum, Müttefikler için de çok önemliydi. Almanya bu nedenle Bulgaristan’ın Müttefikler’in yanında savaşa girmesi halinde bu ülkeye hem Makedonya’yı hem Arnavutluk’u vereceğini beyan etti.⁴⁴ Sonunda Bulgaristan seçimini yapıp Müttefik Devletler’in yanında savaşa dâhil oldu.

Bu baş döndürücü gelişmeler karşısında Selanik’te, Venizelos’un başkanlığında Krala muhalif olarak geçici bir hükümet kuruldu. Yunanistan siyaseten ikiye bölünmüş, artık Atina’da Kralın kurdurduğu bir hükümet, Selanik’te de

³⁹ Louvi, *a.g.e.*, s. 27-28.

⁴⁰ Louvi, *a.g.e.*, s. 27-28

⁴¹ Thanasis Diamantopoulos, “Kinovouleftismos kai Megali İdea”, *Venizelismos kai Antivenizelismos-Mia Anthektiki Dieretiki Tomi tou Ellinikou Politikou Sistimatos-Politikoi Prosanatolismoi Neou Ellinismou*, Ed. Anna Karapanou, Atina: İdrima tis Voulis ton Ellinon, 2012, s. 78.

⁴² Diamantopoulos, *a.g.e.*, s. 78.

⁴³ Lemonidou, *a.g.e.*, s. 186.

⁴⁴ Ferhat Başdoğan, “Türk-Bulgar İlişkilerinin Dünü, Bugünü ve Beklenen Gelişmeler”, *Stratejik Etütler Bülteni*, 24/85, 1990, s. 86.

Venizelos'un başkanlığında ikinci bir hükümet bulunmaktadır. Bu çift başlılık nedeniyle Yunanistan'da bir süre siyasal belirsizlik ve istikrarsızlık hüküm sürer. Ancak İtilaf Devletlerince yapılan çeşitli baskılar sonucunda Kral Konstantin istifa eder, yerine kral naibi olarak oğlu Alexandre getirilir. Şimdi siyaset sahnesinde olan Venizelos, nihayet hiç bir engelle karşılaşmaksızın Yunanistan'ın İtilaf Devletleri'nin yanında savaşa girmesine karar verdi.

Öte yandan Yunanistan krizinde hem İtalya hem Rusya, her biri kendi hedefleri açısından taraf olmuşlardı. Rusya olduğu kadar İtalya da Venizelos'un başbakanlığına sıcak bakmamaktaydı. Her ikisi de Yunan Kralı'ndan yana bir tavır benimsemişlerdi. Zira Venizelos'un başbakanlık koltuğuna geri gelmesi halinde yeniden Megali İdea'nın peşine düşeceğini çok iyi biliyorlardı. Her ikisinin stratejik hedefleri Yunanistan'ın hedefleriyle doğrudan çatışıyordu. Zaten İtalya, başından itibaren, müttefikleri İngiltere ile Fransa'nın, Venizelos üzerinden Küçük Asya'daki uzun vadeli çıkarlarını korumak peşinde olduğunu⁴⁵ aklından hiç bir zaman çıkarmıyordu. Ancak, önce 1915 Londra Antlaşması'yla istekleri karşılanan İtalyan Hükümeti Yunan Kralı Konstantin'in tahttan indirilmesine,⁴⁶ Venizelos'un da iktidara gelmesine sıcak bakmaya ve *St. Jean Maurienne Konferansı*⁴⁷ ile geniş kapsamlı istekleri karşılanan İtalyan Hükümeti'nin Venizelos'un iktidarda kalmasıyla ilgili hiç bir sorunu kalmamıştı.

Birinci Dünya Savaşı bütün şiddetiyle sürerken İtilaf Devletleri cenahında dengeleri alt üst edecek beklenmedik gelişmeler yaşandı. 1917 yılında Çarlık Rusya yıkılmış, yerine yeni bir rejim kurulmuştu. Yeni rejimin, Çarlık Rusya'nın yapmış olduğu antlaşmaları tanımaması, İtilaf Devletleri cenahında yeni bir durum yarattı. Rusya'daki yeni rejim, ülkenin dış politikasını silbaştan belirledi. Başta Lenin ve Stalin olmak üzere Bolşevikler, yeni rejimin dış politikasını belirlerken bu ülkede yaşayan Müslümanların ve Türk kökenli halkların desteğini kazanmak amacıyla "*İstanbul'un Osmanlılar'da kalması gerektiğini*" savunmuşlar, bu nedenle "*Osmanlı Devleti'nin bölüşümünü öngören İngiliz-Rus gizli Antlaşması'nı yırtıp iptal etmişlerdir*"⁴⁸ Zaten yeni rejimin en önemli yapı taşlarından antiemperyalist bir dış politika benimsemiş olması, dört bir taraftan toprak kaybına uğramış olan Osmanlı Devleti için sevindirici bir gelişme olarak karşılandı. Siyaseten ikiye bölünmüş Yunanistan'da ise Rusya'daki bu köklü değişim karşısında gerek Atina Hükümeti, gerekse Geçici Selanik Hükümeti farklı tepki verdi.

Rusya'daki gelişmeler, Geçici Selanik Hükümeti çevrelerince temkinli bir sevinçle karşılandı. Yeni rejimin Dışişleri Bakanı **Milioukoff**'un önceki rejimin yayılcı düşüncelerine sahip olması nedeniyle yerine antiemperyalist tutumuyla tanınan **Tereschenko** Dışişleri Bakanı olunca, Geçici Selanik Hükümeti rahat bir nefes aldı. Demokratik bir devlet olarak Rusya, Ortodoks Bizans İmparatorluğu'nun yeniden doğuşundan bir önceki rejim kadar duyarlık gösterip rahatsız olmayacağı ve buna göre "Megali İdea"nın gerçekleşmesi yönünde engel oluş-

⁴⁵ Mourellos, *a.g.e.*, s. 159.

⁴⁶ Louvi, s. 28.

⁴⁷ Mourellos, s. 168.

⁴⁸ Ağtızidis, *a.g.e.*, s. 171.

turmayacağı kanısı hâkim olmuştu. Yunan Kralının çevresinde ise tedirginliğe yol açan Rusya'daki siyasi gelişmeler, Yunanistan'da önemli gelişmelerin bir başlangıcı olarak karşılandı.⁴⁹ Oysa Yunanistan'daki siyasi çevreler, Rusya'da yeni rejimin yaratacağı sonuçları doğru okuyup öngörememişlerdi. Rusya'daki dünya çapında sarsıcı etkileriyle sosyalist devrimin, İngiliz emperyalizmi güdümündeki Yunanistan'ın yayılmacı amaçlarına sıcak bakmayacağı çok geç fark edilecekti.

Rusya'da durum ne olursa olsun, Yunanistan Megali İdea'dan vazgeçmek niyetinde değildi. İtilaf Devletleri'nin Osmanlı Devleti'ni parçalamak amacıyla çabalarını yoğunlaştırdıkları bir dönemde, Karadeniz bölgesinde yaşayan Rumlar bağımsız devlet kurmak amacıyla harekete geçtiler. Ancak bağımsız Pontos devleti kurulmasının önündeki güçlükleri de dikkate alarak duruma göre birkaç seçenek üzerinde çalışmalarını sürdürdüler. Bilindiği gibi Megali İdea'nın ya da başka bir deyişle "Büyük Yunanistan" projesinin diğer bir unsuru, Karadeniz bölgesinin de bu iddialı projeye dâhil edilmesi idi. Bağımsız "Pontos Hellen Cumhuriyeti"⁵⁰nin kurulması, üzerinde en çok durulan seçenekler arasındaydı. Bu amaçla Pontos Rumları, 1916 yılından itibaren Karadeniz bölgesinde gizli örgütler kurarak silahlanmaya başladılar. Bu silahların büyük bir bölümünü Rusya'dan ve Rusya'daki Rum cemiyetlerden temin etmekteydiler. Yapılan örgütsel çalışmalar sonucunda 1920 yılına kadar Karadeniz bölgesinde yaşayan Rumlar 18.000 kişilik silahlı bir güce erişmişlerdi.⁵¹ Değerlendirdikleri birçok seçenekler arasında bağımsız "Pontos Cumhuriyeti"nin kurulması var idiyse de, çeşitli güçlükleri de hesaba katarak faaliyetlerini tek bir seçenek üzerinde yoğunlaştırmadılar. Karadeniz bölgesinde yaşayan Rumlar, aralarında, bölgenin geleceğini tayin etmek konusunda değişik görüşlere rağmen çalışmalarını kesintisiz sürdürdüler. Avrupa ve Rusya'da önemli temaslar ve kulis faaliyetleri yürüttüler. Ekim 1917'de Marsilya Pontos Cemiyeti Başkanı Konstantinides Venizelos'la görüşmüş, Venizelos'a Pontos hareketinin çalışmaları ve amaçları hakkında bilgi vermiştir. Avrupa'daki en aktif Pontos dernek başkanlarından olan Konstantinidis, Karadeniz Rumları'na seslenerek bağımsızlık ve özgürlük için mücadele çağrısında bulunmuştur.⁵² Hedeflerini somutlaştırmak amacıyla Karadeniz bölgesindeki Rumlar, gerçekleştirdikleri çeşitli temaslar çerçevesinde "Pontos Hellen Cumhuriyeti" kurulmasının mümkün olmaması halinde, Doğu'da kurulmuş bulunan Ermenistan'la konfederasyon olasılığı üzerinde durmak, hatta o da olmazsa en son çare olarak Karadeniz bölgesinin Osmanlı Devleti'nden ayrılıp Ermenistan'a katılmasını son seçenek olarak düşündüler. Ne var ki, dönemin Trabzon Metropolitisi Hrisanthos, bu bölgenin Ermenistan'a katılmasına şiddetle karşı çıkmış, Avrupa ve Amerika'daki Pontos derneklerini harekete geçirmek suretiyle Karadeniz bölgesinin önemli bir bölümünün öncelikle bağımsız olmasını, bu yöndeki taleplerinin karşılık bulmaması halinde Ermenistan'la konfederasyon kurulması için İtilaf Devletleri ile A.B.D'nin des-

⁴⁹ Yannis Mourellos, "İ Prosorini Kivernisi tis Thessalonikis kai i Sheseis tis me tous Symmahous", s. 165, <http://www.mnimon.gr/index.php/mnimon/article/viewFile/230/294.pdf>

⁵⁰ Ağcidis, *a.g.e.*, s. 168.

⁵¹ Ağcidis, *a.g.e.*, s. 167.

⁵² Odiseas Lampsides, *İ Ellines tou Pontou ipo tous Tourkous (1461-1922)*, Atina 1957, s. 33.

teğini istemiştir. Bu amaçla Metropolit Hrisantos, Erivan'da Ermeni siyasilere görüşmeler yapmıştır⁵³. Avrupa'da yaşayan Pontos Rumları, seslerini duyurup kendi devletlerini kurmak amacıyla "4 Şubat 1918'de Marsilya'da I. Tüm-Pontos Kongresi'ni gerçekleştirdiler, Rus sınırından Sinop'a kadar uzanan Karadeniz bölgesinin Türklere bırakılmamasını, bunun yerine bağımsız Pontos Devleti'nin kurulması için (Rusya) Dışişlikler Komiseri Troçki'ye bir telgraf gönderdiler."⁵⁴ Rumlar Rusya'dan bu yönde kendilerini mutlu edecek bir adım beklerken, "3 Mart 1918'de Brest Litovsk Antlaşması'yla Kars, Ardahan ve Batum Türkiye'ye bırakılmıştır."⁵⁵

Karadeniz bölgesi ile ilgili tartışmaların ilginç bir boyutu daha vardır. Trabzon Metropolit Hrisantos'un yukarıda belirtilen düşüncesinin aksine bir düşünce ortaya koyduğu yönünde bazı Türk kaynaklarında bilgiler mevcuttur. Şöyle ki; 1919 yılı Kasım ayındaki **İkdam** gazetesinde Hrisantos'un verdiği bir beyanattan bahsedilmektedir. Hrisantos Efendi 1919'da Paris'teki barış görüşmelerine katılmış ve Trabzon'a dönüşünde orada yayınlanmakta olan **İstikbal** gazetesine bir beyanat vermiştir. Verdiği beyanatta üç konuya dikkat çekmiştir. Birincisi; Barış görüşmelerinde gündeme gelen "Büyük Ermenistan" kurulması konusudur ki, Trabzon'u da içine aldığı için Rumlar arasında çok ciddi bir tedirginlik uyandırdığını ifade etmiştir. Beyanatın ikinci önemi Hrisantos Efendi'nin, Türklere Rumlar arasındaki "**kadim muhabbetin**" yeniden kurulmasının sağlanması, barış içinde birlikte yaşama çağrısıdır. Üçüncü ise daha da ilginçtir, Anadolu'da yaşayan bütün kavimlerin ortak bir "**Anadolu Mefkûresi**" fikri etrafında toplanması ve "**Anadolu Medeniyeti**" yaratmak için ortak çalışmalar yapmak konusundaki önerileridir⁵⁶.

Karadeniz bölgesine ilişkin bu hararetli çalışmalar sürerken Pontos Rumları'nın talepleri konusunda Venizelos, 14 Ocak 1919 **Sunday Times** gazetesine verdiği mülakatta, kendisinin şahsen küçük devletler kurulmasından yana olmadığını, Pontos Rumları için en ideal çözümün Ermenistan'a katılmaları olduğunu, böyle bir çözümü de memnuniyetle kabul edeceklerini söylemiştir.⁵⁷ Belirtmek gerekir ki, Karadeniz bölgesinin geleceğiyle ilgili görüşülen bu üç seçenekten başka, Trabzon'da çıkan "Epohi" gazetesi sahibi Kapetanidis'in başını çektiği bir kısım Pontos Rumu, Karadeniz bölgesinin Yunanistan'la birleşmesini istemişlerdir. Daha sonra 1921 yılında Kapetanidis Amasya'da yargılanıp idama mahkûm edilmiştir.⁵⁸

Değerlendirilen çeşitli seçenekler bağlamında Karadeniz bölgesinin sadece bağımsız devlet olarak ortaya çıkması değil, bu bölgenin Ermenistan'a katılması dahi, Yunanistan açısından kuşkusuz başarı kabul edilirdi. Zira bu durumda

⁵³ Ağcidis, a.g.e., s. 174.

⁵⁴ Ağcidis, a.g.e., s. 173.

⁵⁵ Ağcidis, a.g.e., s. 173.

⁵⁶ "Türkler ve Rumlar", İkdam, No: 8183 (23 Teşrin-i Sani 1335/1919 ve 29 Safer 1338), s. 1. Bu değerli bilgiyi bizimle paylaşan Doç.Dr. Mehmet Ö. Alkan'a teşekkür ederim.

⁵⁷ Ağcidis, a.g.e., s. 175.

⁵⁸ Amasya'da 1921'de İstiklal Mahkemelerinde idam istemiyle yargılanan Kapetanidis, "Neden bağımsız devlet kurmak istiyorsunuz," sorusuna karşılık "Yanlışınız var. Bağımsızlık değil, ben Karadeniz bölgesinin Yunanistan'a bağlanmasını istiyorum" diye yanıt vermiştir. Ağcidis, s.168.

Venizelos'un, topraklarını Batı Anadolu üzerinde genişletmiş bir Yunanistan'ın, Karadeniz bölgesinde kurulacak bir "kardeş" ya da en kötü olasılıkla bir "akraba" devletin yanında kendini daha güçlü, daha güvende hissedeceğini varsaydığını düşünmek gerekir. Nitekim Venizelos'un da düşüncesi ve tavsiyesi bu yönde olmuştur. Venizelos, Pontos Rumlarının tüm gücünü koruyabileceğini düşündüğü Karadeniz bölgesi üzerinde genişleyecek bir Ermenistan gibi, Batı Anadolu'yu kendi topraklarına katmış bir Yunanistan için bir "düşman" devlet yerine, komşu bir "akraba" devletine dünden razıydı.

2. Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Fransız Basınının Rolü

Birinci Dünya Savaşı yıllarında, özellikle Avrupa gibi gelişmiş toplumlarda basının önemi ve üstlendiği görev üzerinde durmak gerekir. Günümüzde "psikolojik savaş" olarak tanımladığımız bu savaş türünün etkin biçimde kullanılması ilk kez 1914-1918 yılları arasına rastlamaktadır.⁵⁹ Basın aracılığıyla yürütülen psikolojik savaşın, Balkan ülkeleri arasındaki çeşitli anlaşmazlıklar açısından da önemli bir yanı olduğunu belirtmek gerekir. Zira bu savaşta Müttefikler gibi İtilaf Devletleri de bu coğrafyaya ilişkin oluşacak güçler dengesiyle yakından ilgilenmekteydiler. Yine bu dönemde Balkan Devletleri'ni her biri kendi ulusal çıkarlarına destek sağlamak amacıyla Avrupa başkentlerinde basının tutumuyla ilgili olarak yakından ilgilenmişlerdir. Yürütülen çok yönlü propaganda çalışmaları çerçevesinde I. Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde Balkanlar'daki çeşitli anlaşmazlıklar bağlamında Avrupa basınının Bulgar yanlısı bir tutum içerisinde olduğu görülür. Özellikle Fransız basınında Bulgarların iddialarına geniş yer verildiği açık biçimde göze çarpmaktadır. Bu durum, gerek Paris'te gerekse Londra'da Bulgar propagandasını gündemden düşürmeyen kimi odakların olduğunu göstermektedir.⁶⁰ Bulgaristan'ın lehine oluşan bu durum karşısında Yunanistan Başbakanı Venizelos kadar Fransa'nın Atina Büyükelçisi de Fransız basınının, iki gazetesi hariç (*Le Temps* ile *Le Journal des Débats*) bu tutumundan rahatsız olduklarını belirttiler. Adı geçen iki yayın organı, diğer basının aksine Bulgaristan'ın iddialarına karşı Sırbistan'ın ve Yunanistan'ın çıkarlarını savunmaktaydı.⁶¹ Oysa I. Dünya Savaşı öncesinde Bulgaristan'ın da konumu ve oynayacağı rol yabana atılacak türden değildi. İtilaf Devletleri kadar Müttefikler de bu ülkeyi kendi saflarına çekmek istemekteydiler. Bunun için her iki taraf da amansız bir uğraş verdi.

21 Eylül 1915'te Bulgaristan'ın Müttefikler'den yana savaşa katılması, doğal olarak Fransız Hükümeti'nin olduğu kadar bu ülke basınının da Yunanistan'ın lehine net bir tutum benimsemesine yol açtı. Bu tarihten sonra İtilaf Devletleri sıkı bir sansür uygulayarak Venizelos'u desteklerken, tarafsız olan Kral Konstantin'in aleyhinde çeşitli faaliyetler yürütmeye başladılar. Nihayet Kral Konstantin'in tahttan uzaklaştırılmasıyla (1917) Yunanistan İtilaf Devletleri'nin yanında savaşa dâhil olunca Fransız ve İngiliz basınında Yunanistan'ın tezleri çok daha güçlü bir biçimde yer bulmaya başlamıştır. Öyle ki bu dönemde

⁵⁹ Jean Baptiste Duroselle, *La Grande Guerre de Français 1914-1918*, Paris 1994, s. 254-255.

⁶⁰ Lemonidou, *a.g.e.*, s. 183.

⁶¹ Lemonidou, *a.g.e.*, s. 183.

Fransız basını Hellenizm'in "yeniden dirilişi"nden söz eder noktasına gelmiştir. 30 Haziran 1917 tarihli **Le Journal des Débâs** gazetesi aynen şöyle yazıyordu:

"Başkan Wilson, yarının dünyasının, haklı olan bütün ulusal beklentilerin esasları üzerine inşa edileceğini bildirdi. Bu sözler, Eski İonia'dan (Batı Anadolu) Trakya sahillerine kadar yeni zamanların gelişini bekleyen bütün Yunanlarca işitildi."⁶² Ne var ki bu tarihten sonra Fransız basınının Yunanistan'a karşı ilgisi giderek azalmaya başlamıştı. Zira Yunanistan İtilaf Devletleri'nin yanında savaşa girmiş, maksat hasıl olmuştu.

Bütün bu gelişmeler karşısında Venizelos'un durumu pek iyi gözüküyordu. Seres, Drama ve Kavala gibi iller Bulgaristan'ın eline geçmiş, bu ülkenin, savaşta Mihver Güçlerinin yanında yer almasına rağmen, İngiltere'de kendi tezlerini gündemde tutacak önemli propaganda mekanizmaları bulunmaktaydı. Bulgaristan'ın talepleri İngiltere'den başka Rusya ve İtalyan hükümetlerince de destek buluyordu. Sadece Fransa, Bulgaristan'ın taleplerine karşı çıkıp Yunanistan ve Sırbistan'ın yanında durmaya devam ediyordu. Ancak yine de Yunanistan açısından hiç bir şey beklendiği gibi gitmiyordu. Savaşın sonuna gelmiş olmasına karşın Venizelos, Yunanistan'ın taleplerinin karşılanacağından hiç emin değildi. Oysa Yunan halkı Megali İdea'nın tahakkuk edeceği günü sabırsızlıkla bekliyordu. Bu belirsizlik karşısında Yunanistan zaman kaybetmeksizin aktif davranmak zorundaydı. Bu nedenle Nisan 1918'de Yunan Dışişleri Bakanlığına bağlı Avrupa'daki Yunan elçilikleriyle eşgüdüm halinde gizli bir basın ve propaganda birimi oluşturuldu. Söz konusu birim, basın üzerinde gücünü kullanıp Yunanistan'ın ulusal haklarının savunuculuğunu yapacaktı. Bu çalışmalar çerçevesinde 1918'de Paris'te "*Bureau d'information hellénique*" adlı bir basın bürosu kuruldu⁶³ ve yavaş yavaş beklenen olumlu sonuçlar kendini hissettirmeye başladı.

Paris Barış Antlaşması öncesi Yunanistan'ın ulusal konuları Fransız basınının ilgi odağına olmaya başlamıştı. Yunanistan'ın kurmuş olduğu basın birimi aracılığıyla savaş cephesine ilişkin gönderilen çeşitli resimlerden oluşan propaganda malzemesi Fransız basınında geniş yer bulmaya başladı. 1918'de *Le Figaro* gazetesi yazarı Denys Cochin köşesinde, esir halkların kurtuluşunu savunurken Adalar'da ve İzmir'de yaşayan Rumlar'ın da bu kapsamda değerlendirilmesi gerektiğini belirtiyordu.⁶⁴ Yunanistan sonraki hükümetler döneminde de yüksek meblağlar karşılığında Fransız basınının desteğini temin etmeye çalışmıştır. Gunaris hükümeti, 1921'de *Le Matin*, *Le Journal des Débâts*, *Echo de Paris*, *Le Petit Parisien*, *Le Figaro* gibi gazetelere iki milyonun üzerinde (frank) para ödemiştir. Öte yandan "*Fransız yazarlarından Leon Rouillon, Yunanlıların 'usta politikacılar' olduklarına ve Grek zenginlerinin bu amaç için çok para harcadıklarına inanıyordu.*"⁶⁵ Ancak 1922'de Fransız hükümeti bir yasa çıkartarak yabancı devletlerden para alan basın kuruluşları için ağır cezalar getirmiş,⁶⁶ o nedenle, ondan sonra ödenen para miktarlarının gerçek sayıları tespit edilememiştir.

⁶² Lemonidou, a.g.e., s. 189.

⁶³ Lemonidou, a.g.e., s. 191.

⁶⁴ Lemonidou, a.g.e., s.192.

⁶⁵ R. Salahi Sonyel, *İngiliz Gizli Belgelerinde Türk Yunan İlişkileri*, İstanbul 2011, s. 114.

⁶⁶ Lemonidou, a.g.e., s.197.

Fransız basın kuruluşlarına ödenen paralar ve çeşitli propaganda faaliyetleri sayesinde Yunanistan'ın tezleri savunulmuş ise de, 1921 yılından itibaren söz konusu harcamalar etkisini giderek yitirmeye başladı. Zira Fransız basınının desteği Anadolu'nun savaş cephelerinde tecelli etmeye başlayan iradeyi değiştirmeye gücü yetmemeye başladı. Bu tarihten itibaren Fransız basını, Fransız Hükümeti ile paralel bir çizgi izleyerek Yunanistan'ın iddialarını savunmaktan vazgeçecek, Anadolu'da tarihin yeniden yazıldığı gerçeğinin tanıklığını yapmaya başlayacaktır. Bundan sonra Fransız basını "azmış"çasına Mustafa Kemal'in Türkiye'sini⁶⁷ desteklemeye başlayacak, Yunan ordusunun Batı Anadolu'daki varlığını bir başarısızlık olarak göstermekle kalmayacak, Megali İdea'nın bir sonucu olarak İzmir'in yakılışından Yunanistan'ı "sorumlu" tutacaktır. Bunun yanı sıra Fransız basını, o dönemde Yunanistan'ın eline geçmiş bulunan Batı Trakya'da yaşanan kanunsuz uygulamalar nedeniyle Yunan yönetimini eleştirmeye başlamıştır. Söz konusu uygulamalara ilişkin olarak 27 Ocak 1923 tarihli *Le Matin* gazetesi, Batı Trakya'daki Yunan idarecilerinin Türklerin ve Bulgarların aleyhinde kanunsuzluklar işlediğini, bu nedenle Batı Trakya'nın İspanya Kralı ya da Belçika'nın himayesinde özerk bir devlet olarak kurulmasını önermiştir.⁶⁸ Bilindiği gibi Batı Trakya, Neuilly Antlaşması'yla (1919) Bulgaristan'ın elinden alınarak önce bir süre Fransız yönetimi altında kalmış, sonra Yunanistan'a verilmiştir. 1923 Lozan Barış Konferansı'nda çetin geçen görüşmeler sonucunda bu antlaşmayı Yunanistan'a bırakılmıştır.

Sonuç

Birinci Dünya Savaşı'nın çıkış nedenleri arasında -genel olarak- Osmanlı Devleti'nin topraklarının paylaşımı ve Ortadoğu'daki enerji kaynaklarının ele geçirilmesi yer almaktadır. Zira söz konusu savaşta Osmanlı Devleti'nin, İtilaf Devletleri'nin yanında yer bulamaması bundandır. İtilaf Devletleri açısından bu savaşın önemi, Almanya'nın aşırı güçlenip ticaret yolları üzerinde söz sahibi olmasının engellenmesinden başka, Osmanlı topraklarının barındırdığı sınırsız yeraltı servetinin onlar için özel ilgi alanı oluşturmasıydı. 20. yüzyılın başlarından itibaren Almanya'nın baş döndürücü bir hızla güçlenip dünyaya hükmetme rekabetine girmesi, rakiplerini fazlasıyla kaygılandırmış bulunuyordu.

Birinci Dünya Savaşı'nda büyük aktörlerin yanı sıra büyük hedefler peşine düşen küçük oyuncular da vardı. Yunanistan gibi küçük ölçekli ülkeler, bu savaşta emperyalizmin ileri karakol görevini yaparak, kendi ulusal iddiaları açısından hedeflerine ulaşma planları içindeydi. Balkan Savaşları'ndan sonra Balkan ülkeleri için yarım kalmış hesapların görülmesi bağlamında Yunanistan, kuruluşundan itibaren canlı tuttuğu Hellenizmin hayata geçirilmesi tasarımı olan "Megali İdea"yı, ısrarla bu savaşa katılıp uygulama alnına sokmak istemiştir. Yunanistan, İtilaf Devletleri'nin bir ortağıymış gibi gözükse de eşit ortak değildi. Nitekim siyasi projelerine ilişkin attığı her adım için İngiltere'nin iznine ve yardımına gereksinim duymuştur.

⁶⁷ Lemonidou, *a.g.e.*, s. 195

⁶⁸ Lemonidou, *a.g.e.*, s.196.

Bu blokun güçlü devletleri İngiltere ile Fransa, Yunanistan ve Bulgaristan gibi Balkan ülkelerinden, daha çok konjonktürel anlamda yararlanmak istemişlerdir. Bulgaristan Müttefikler'den yana kararını verince, bu kez hem İtalya'yla hem Yunanistan'la yapılan çeşitli pazarlıklar daha büyük önem kazanmaya başladı. Yunanistan, kendi tezleri açısından kaçırılmaması gereken bir fırsat olarak gördüğü Birinci Dünya Savaşı'nda "Büyük Yunanistan"ın kurulmasını, tarihinin en önemli hedefi olarak görüyordu. Yunan Kralı Konstantin ile aralarında yaşanan anlaşmazlık Başbakan Venizelos'un tercihleri yönünde son buldu. Artık Avrupa basını dâhil Büyük Devletler, Yunanistan'ın tezlerini desteklemeye başlamıştı. Fransız basınında Yunanistan'ın tezlerini destekleyen ve Venizelos'un profilini öne çıkaran yazılar uzun zaman gazete sayfalarını süslemiştir. Önemli meblalar karşılığında çıkan bu yazılar, hem Avrupa kamuoyunda hem Yunan kamuoyunda önemli yankılar yaratırken Yunan hükümet çevrelerinde de "Büyük Yunanistan" tasarımına dönük olarak iştah kabartıcı değerlendirmelere yol açıyordu.

Ne var ki 1917 yılının sonbaharında bütün dengeleri altüst edecek bir gelişme yaşandı. Rusya'daki sosyalist devrimle bu ülke bir emperyalizm projesi olan Birinci Dünya Savaşı sürecinde yapılan bütün antlaşmalardan çekildiğini duyurdu. Bu durum İtilaf Devletleri içinde büyük bir çatlak oluşturduysa da Yunanistan bu gelişmeyi olumlu karşıladı. Yunanistan, kendisi kadar Rusya'nın da gözünü bildiği, ancak şu durumda bundan vazgeçtiği İstanbul gibi, Batı Anadolu'nun da artık "gerçek" sahibi olma gününü sabırsızlıkla beklemeye başladı. Yunan hükümeti, İngiltere'nin yardımıyla böyle bir ortamda Batı Anadolu'ya askeri çıkarma yaptı. Oysa Yunanistan'ın Batı Anadolu seferi öncesinde, Yunan Genelkurmay İkinci Başkanı İoannis Metaxas, Batı Anadolu coğrafyasının bir Yunan çıkartması için elverişli olmadığını, bunun yanı sıra Müslüman nüfusun kalabalık oluşu nedeniyle böyle bir projenin önünde ciddi tehlikeler bulunduğu⁶⁹ konusunda kendi hükümetini uyarıyordu. Dikkate alınmayan bu uyarı, belki de Yunanistan'ı Anadolu bozgununa götürecektir olan kendi eliyle çakılmış ilk kıvılcımdı. Zira İzmir'in işgali, Anadolu'da büyük bir öfke ve infial uyandırdı.

Vatanı işgal edilmiş, onuru ayaklar altına alınmış Anadolu insanı için bir ölüm kalım mücadelesinin başladığı bir dönemde Yunanistan'a Batılı müttefiklerinin yardımı artık bir işe yaramamaya başlamıştı. 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan sonra Osmanlı Devleti'ne karşı Rumların ayrılıkçı hareketleri hiç bir zaman son bulmamış, dahası Yunan Devleti'nin kurulmasından sonra bile bu küçük devlet, Bizans'ın sınırları üzerinde Büyük Devletler'in sunduğu her fırsatta "Büyük Yunanistan"ı kurmak amacıyla sürekli Osmanlı Devleti'nin aleyhinde genişlemiştir. Ne var ki bir emperyalizm projesi olan Birinci Dünya Savaşı'nın doğurduğu ağır sonuçlara karşı yapılan Türk Kurtuluş Savaşı'yla birlikte, hem emperyalizme geçit verilmemiş, hem Yunanistan'ın 100 yıllık iddialı bir projesi olan Megali İdea'nın sonu olmuştur.

⁶⁹ Louvi, a.g.e., s. 26

Abstract**Megali Idea in the Eyes of Greek Historians and the Role of French Press in the Years of World War**

The First World War was considered to be the war to meet the great expectations of Greece. Expanding its land with the help of Great States Greece was regarding the First World War as a rare opportunity to put flesh on the bones of its historical claims. Venizelos, thinking that absolute winner of this war would be allied states, was pleading to side with the allied forces and to take place in Gallipoli landings with Greek forces. However, Venizelos, who was favored by the British and the French, was in big dispute with Greek King Konstantin about joining the war. Due to the pressure of the Allied Forces, Greek King Konstantin left the country leaving his chair to his son Alexander. Thereby, after overcoming the obstacle faced, Venizelos made the decision to join the war and started to chase after the Megali Idea in Anatolian land.

Keywords: Greece, Megali Idea, French Press, Venizelos, Ottoman, Greek.

KAYNAKÇA

- Agtzidis, Vlassis, *To Kinima Anexartias tou Pontou kai oi Aftonomes Ellinikes Periohes sti Sovietiki Enosi tou Mesopolemu*.
- Başdoğan, Ferhat, "Türk-Bulgar İlişkilerinin Dünü, Bugünü ve Beklenen Gelişmeler", *Stratejik Etütler Bülteni*, 24/85, 1990, s. 77-96.
- Bryer, A., «The Pontic Revival and the new Greece», *The Empire of Trebizond and the Pontos*, London 1980.
- Cochin, Denis, *Le Figaro Gazetesi*, 16 Kasım 1918.
- Diamantopoulos, Thanasis, "Venizelismos kai Antivenizelismos", *Politikoi Prosanatolismoi tou Neou Ellinismou*, Ed. Anna Karapanou, Atina: İdrima tis Voulis ton Ellinon, 2012, s. 75-102.
- Dimitris G. Apostolopoulos, *Romioi Hristianoı me "Baratia Vasilika", Triti Epistimoniki İmerida- Romioı stin İpiresia tis İpsilis Pilis*, Atina: Eteria Meletis tis Kath'İmas Anatoles, 2002.
- Duroselle, Jean Baptiste, *La Grande Guerre de Français 1914-1918*, Paris 1994.
- Erat, Muhammet, "Çanakkale Savaşları'nda Deniz Harekâtı", *Çanakkale Tarihi*, C. IV, Ed. M. Demir, İstanbul 2008.
- Gklavinas, Giannis, *O Mousoulmanos İpikoos stin Antilipsi tis Ellinikis Dioikisis* http://www.eens.org/EENS_congresses/2010/Glavinas_loannis.pdf
- Heraklides, Alexis, *İ Ellada kai o Ex Anatoles Kindynos*, Atina, 2001. <https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/deltiokms/article/view-File/2516/2281.pdf>
- İoannidis, S., *İstoria kai Statistiki tis Trapezountas kai tis giro Periohis*, Thesaloniki 1988.

- Lampsides, Odisseas, *İ Ellines tou Pontou ipo tous Tourkous (1461-1922)*, Atina 1957.
- Lemonidou, Elli, "A' Pagkosmios Polemos- Mesopolemos: Opseis, Syneheies kai Asynexeies tou Endiaferontos gia tin Ellada", Atina: Herodotos, 2015 s. 849-867.
- Lemonidou, Elli, *Ta Hronia ton Anatropon- Evropi kai Ellada 1914-1924*, (The Years of Upheaval Europe and Greece), "Apoihs kai Antidraseis gia ti Megali İdea: İ Antimetopisi ton Ethnikon Diekdikiseon tou Ellinismou Mesa apo ta Dimosievmata tou Gallikou Tipou 1914-1923" Praktika Simposiou, Delfoi 4-6 Haziran, İpourgeiou Politismou kai Athlitismou, Atina 2014, s.181-200.
- Louvi, Lina, "To Telos tis Megalis İdeas", *İ mikrasiatiki Katastrofi 1922*, Ed. Hristina Koulouri, Atina: Dimosiografikos Organismos Labraki Yayınları A.E., 2012.
- Mavrogordatos, Giorgos, *Niki kai İtta ston Elliniko İkosto Eona*, Kathimerini Gazetesinin Özel Eki, Atina, Mayıs 2015.
- Mourellos, Yannis, İ Prosorini Kivernisi tis Thessalonikis kai i Sheseis tis me tous Symmahous, <http://www.mnimon.gr/index.php/mnimon/article/view-File/230/294.pdf>
- Oran, Baskin, *Türk-Yunan İlişkilerinde Batı Trakya Sorunu*, Ankara 1986.
- Papageorgiou, Stefanos, *Apo to Genos sto Ethnos*, Atina 2005.
- Sonyel, R. Salahi, *İngiliz Gizli Belgelerinde Türk Yunan İlişkileri*, İstanbul 2011.
- Svolopoulos, Konstantinos, "Kinovouleftismos kai Megali İdea", *Politikoi Prosanatolismoi tou Neou Ellinismou*, Ed. Anna Karapanou, Atina: İdrima tis Voulis ton Ellinon, 2012, s. 65-74.
- Theodoropoulos, Viron, *Oi Tourkoi kai Emeis (Bizler ve Türkler)*, O Typos Atina, 1988.
- Victor Hugo, *Les Orientales* (şiiir kitabı), Paris 1829 ve 1862.
- Yavuz, Bige, "1921 Tarihli Türk-Fransız Anlaşmasının Hazırlık Aşamaları", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, VIII/23, 1992, s. 273-308.

**ÖZEL DOSYA:
BALKANLAR'DA OSMANLI KALELERİ**

*SPECIAL ISSUE:
OTTOMAN FORTRESSES IN THE BALKANS*

OSMANLI KALELERİ LİTERATÜRÜ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Ömer Gezer*

Öz

Bu yazı Balkanlar özelinde Osmanlı kaleleri üzerine yapılmış modern araştırmaları ele alıyor. Osmanlı askerî tarihinin bir cüzü olarak Osmanlı kaleleri üzerine yapılan çalışmaların sayısı, imparatorluğun coğrafi genişliğine tezat bir şekilde az sayıdadır. Yeni askerî tarihçiliğin Osmanlı tarihçilerinin gündeminde kendisine yer bulmasıyla birlikte kaleler giderek daha fazla sayıda tarihçinin araştırmasına konu oluyor. Bu yazıda, bir durum tespiti yapabilmek için, evvela Osmanlı kalelerinin askerî mimarîsi üzerine yapılan araştırmalar, daha sonra tekil olarak kale monografileri ve nihayet serhad bölgelerinde kale sistemlerini inceleyen eserler mercek altına alınmıştır.

Anahtar Sözcükler: Osmanlı kaleleri, Osmanlı askerî mimarisi, serhad, askerî bürokrasi.

I. Giriş

Literatür değerlendirmeleri yayınlandıkları gün itibarıyla eskimeye mahkûm, hatta kimi zaman eskimış yazılardır. Osmanlı kaleleri üzerine yapılmış modern araştırmaları değerlendirme girişimi ise, bu makalenin yazarının filolojik engelleri nedeniyle, İmparatorluğun yayıldığı coğrafyaya mütenasip bir şekilde çok sayıda dilde yazılmış eserlerden meydana gelen bir deryanın yalnızca küçük bir parçasına yelken açmak olacaktır. Ancak Osmanlı askerî tarihi araştırmalarının son senelerdeki hızlı gelişimiyle birlikte, bunun bir parçası olarak Osmanlı kaleleriyle ilgili çalışmaların da arttığına dikkat çekmek lazımdır; bir durum tespiti yapmak bu nedenle büsbütün faydasız değildir.¹

Bu yazı, başlığın açıkça vaat ettiği üzere Osmanlı kaleleri üzerine yapılmış modern araştırmaların bir değerlendirmesini yapmak hedefindedir. Belirtmek gerekir ki, Osmanlı askerî tarihi, imparatorluğun siyasî tarihinin bir cüzü olarak düşünülmüş, uzun seneler boyunca harp tarihi çerçevesinde ele alınmıştır. Bu bağlamda Osmanlı kaleleri de ancak savaşın bir sahnesi olarak görülmüştür. Bu ahval içerisinde Osmanlı kalelerinin mimarisi, garnizonların yapısı, mühimmat envanteri, önemli sayıda olduğunu bildiğimiz kalelerde istihdam edilen askerlerin iâşesi de dahil olmak üzere bir kalenin tam anlamıyla her şeyiyle

* Hacettepe Üniversitesi, Tarih Bölümü, omergezer@hacettepe.edu.tr

¹ Osmanlı askerî tarihini konu edinen çalışmalar daha önce çeşitli yazılarda ele alınmıştır. Yeni askerî tarihçiliğin izlerinin Türk tarih yazımında henüz bu kadar belirgin olmadığı bir tarihte yapılmış bir değerlendirme için bkz. Kahraman Şakul, "Osmanlı Askerî Tarihi Üzerine Bir Literatür Değerlendirmesi", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 1/2, 2003, ss. 529-571. Bu tarihten itibaren gerek Türkiye'de, gerekse Amerika Birleşik Devletleri başta olmak üzere çeşitli ülkelerde yapılan araştırmaların Osmanlı'yı da yeni askerî tarihçiliğin konusu yapmaya başladığını söylemek gerekir. Henüz bu yeni araştırmaların toplu bir şekilde değerlendirildiği bir çalışma yoksa da, yeni askerî tarihçiliğin yöntemlerinin Osmanlı askerî tarihine nasıl uygulanacağını gösteren yayınlar mevcuttur. Bunlar arasında bkz. Cevat Şayin ve Gültekin Yıldız (Ed.), *Osmanlı Askerî Tarihini Araştırmak: Yeni Kaynaklar Yeni Yaklaşımlar*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2012; Kahraman Şakul (Ed.), *Yeni Bir Askerî Tarih Özlemi: Savaş, Teknoloji ve Deneysel Çalışmalar*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2013.

ilgilenen bürokrasinin işleyişi üzerine yapılan araştırmalar ancak 1980'lerden itibaren, Osmanlı arşivlerinin tasnifinin hızlanmasına paralel olarak ortaya çıkmıştır.²

Aslında Osmanlı kaleleri üzerine yapılan çalışmaların öncüsü olarak A.Z. Hertz'in Tuna Nehri'nde stratejik önemi son derece yüksek bir noktada bulunan Adakale hakkında yazdığı makaleleri göstermek doğru olacaktır.³ Hertz'in çalışmalarıyla aşağı yukarı aynı tarihlerde Alan Fisher da Karadeniz'in kuzeyindeki en önemli Osmanlı kalesi Azak üzerine bir makale kaleme almıştır.⁴ Rhoads Murphey'nin 1977 tarihli Osmanlıların Musul Kalesi'ndeki inşaa faaliyetlerini incelediği makalesi⁵ ile Pál Fodor'un 16. ve 17. yüzyıllarda Macaristan'da Osmanlıların kale inşaatlarını ele aldığı 1981 tarihli çalışması⁶ da öncü çalışmalar arasındadır. Nejat Göyünç'ün 18. yüzyılda Balkanlarda Osmanlı kaleleri üzerine Askeri Tarih Kongresi'nde sunduğu tebliği ise konuya giriş mahiyetinde olup bu iki makaleyi takip eder.⁷

Bu çalışmaları bir süre sonra Türkiye'de kaleme alınan yenileri izleyecektir. Mahir Aydın'ın Faş Kalesi hakkındaki makalesi⁸ ve Eftal Şükrü Batmaz'ın Osmanlı döneminde Anadolu kalelerinin işleyişi üzerine hazırladığı yayımlanmamış yüksek lisans tezi⁹ bu cümleden önemli çalışmalar olarak göze çarpar. Ne var ki bu araştırmaların arkası gelmemiş, aşağıda zikredilecek birkaç eserden başka yeni yayın yapılmamış, Osmanlı tarihçiliğinin gündemini uzun süre imparatorluğun

² Osmanlı kalelerine dair tespit edebildiğim ilk çalışma Hans Högg'ün Boğazlardaki erken dönem istihkâmları üzerine kaleme aldığı kitabıdır, bkz. *Türkenburgen an Bosporus und Hellespont: Ein Bild frühosmanischen Wehrbaus bis zum Ausgang des 15. Jahrhunderts*, Dresden: Focken&Oltmanns, 1932. Bu çalışmayı kısa bir süre sonra İstanbul Boğazı'ndaki hisarları ele alan bir başka araştırma izleyecektir, bkz. Albert Gabriel, *Les châteaux turcs du Bosphore*, Paris: E.de Boccard, 1943. Çanakkale Boğazı'nda Fatih Sultan Mehmed tarafından yapılan kaleler üzerine İsmail Utkular'ın hazırladığı kitap bu alandaki ilk Türkçe eser olmak özelliğini taşır, bkz. *Çanakkale Boğazında Fatih Kaleleri*, İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi yay., 1954. Utkular'ın kitabını, Osmanlı kalelerine özel olmasa da, Türkiye'de kaleler üzerine yayınlanmış bir başka araştırma takip eder. Bkz. Nazmi Sevgen, *Anadolu Kaleleri*, Ankara: Doğu yay., 1959. Bilimsel olmaktan ziyade popüler tarihçilik örneği olan bu eserin sadece bir cildi yayınlanmıştır.

³ A.Z. Hertz, "Ada Kale: The Key to the Danube, 1688-1690", *Archivum Ottomanicum*, 3, 1971, ss. 170-184; "Armament and Supply Inventory of Ottoman Adakale, 1753", *Archivum Ottomanicum*, 4, 1972, ss. 95-171; "The Ottoman Conquest of Adakale, 1738", *Archivum Ottomanicum*, 6, 1980, ss. 151-210.

⁴ Alan Fisher, "Azov in the Sixteenth and Seventeenth Centuries", *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, 21/2, 1973, ss. 161-174.

⁵ Rhoads Murphey, "The Construction of a Fortress at Mosul in 1631: A Case Study of an Important Facet of Ottoman Military Expenditure", *Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi 1071-1920*, (Ed.) Halil İnalçık ve Osman Okyar, Ankara: Meteksan, 1977, ss. 163-177.

⁶ Pál Fodor, "Bauarbeiten der Türken an den Burgen in Ungarn im 16. und 17. Jahrhundert", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, XXV/1, 1981, ss. 55-88.

⁷ Nejat Göyünç, "Osmanische Festungen auf dem Balkan im 18. Jahrhundert", *Internationaler Kongress für Militärgeschichte Wien 6.-10. Juni 1983, Beiträge*, Viyana, 1983, ss. 79-83.

⁸ Mahir Aydın, "Faş Kalesi", *Osmanlı Araştırmaları*, 6, 1986, ss. 67-138.

⁹ Eftal Şükrü Batmaz, *Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Anadolu'da Kalelerin İdari ve Askeri Fonksiyonları (1550- 1750)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi, 1989. Batmaz, yüksek lisans tezinin kısa bir özetini daha sonra bir makale olarak yayınlamıştır, bkz. "Osmanlı Devleti'nde Kale Teşkilatına Genel Bir Bakış", *OTAM Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 7, 1996, ss. 1-10.

sosyo-ekonomik tarihini araştıranlar belirlemiştir. Osmanlı kalelerinin tarihçilerinin gündeminde kendine yer bulması için 2000'li yılları beklemek gerekecektir.

Sonraki sayfalarda, Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi'nin elinizdeki Balkanlarda Osmanlı Kaleleri sayısında yer alan makalelerle de uygun biçimde (Kuşkusuz başka türlü de mümkündür.) üç başlık altında literatüre dair genel bir değerlendirme yapılacaktır. İlk başlık Osmanlı askerî mimarisi eksenindeki çalışmalara, sonraki başlık ise savaşın ve barışın hedefi konumundaki kalelere dair yazılmış monografilere ayrılmıştır. Üçüncü ve son başlıkta ise kalelere değil daha geniş bir coğrafyadaki kale sistemlerine, garnizonlar ve askerî bürokrasiye dair araştırmalarla birlikte yer verilecektir.

II. Osmanlı Kalelerinin Mimarisi Üzerine Çalışmalar

Sahra istihkâmılarından kışlalara kadar uzanan geniş bir yapı çeşitliliğine atıfta bulunan askerî mimarinin en önemli eserleri kalelerdir. Buna rağmen Osmanlı kalelerine odaklanmış araştırmaların çok azı kaleleri özellikle askerî mimari açısından ele almıştır. Esasen Osmanlı mimari tarihinin kaynaklarını tanıttığı bir makalesinde Muzaffer Erdoğan, kale tamirat defterlerinin önemine erken bir tarihte, 1951'de, işaret etmiştir.¹⁰ Ancak Osmanlı kale mimarisine yönelik ilk eserler, daha önce vurgulandığı gibi Murphey ve Fodor tarafından kaleme alınmıştır.

Murphey, 1979'da savunduğu doktora tezine¹¹ yönelik çalışmalarının bir neticesi olan makalesinde Musul Kalesi'nin 1631'deki inşa sürecini yapı malzemeleri, iş gücünün temini ve ücretlendirilmesi ile inşaat için mali kaynakların bir araya getirilmesi gibi açılardan, Osmanlı maliye kayıtlarına ve kroniklerine dayanarak ortaya koymuştur.¹² Fodor ise daha geniş bir zaman diliminde, takriben iki yüzyıllık bir süreç içerisinde ve daha geniş bir coğrafyada, Osmanlı hâkimiyetindeki Macaristan'da kale inşa ve tamir faaliyetlerini benzer açılardan inceler.¹³ Bu iki araştırma, Osmanlıların, kale tamiri ve inşası için gereken çok çeşitli kaynakları bir araya getirirken karmaşık bürokratik mekanizmaları harekete geçirmeyi becerebildikleri oranda başarılı olduklarını göstermektedir. Ancak her iki araştırma da, askerî devrimin o günlerde Osmanlı tarihçiliğinin gündeminde bulunmamasından olsa gerek, Osmanlı kalelerinin mimari özelliklerini tartışmaz.¹⁴

¹⁰ Muzaffer Erdoğan, "Osmanlı Mimari Tarihinin Arşiv Kaynakları", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 3/5-6, 1951 [1953], ss. 95-123.

¹¹ Murphey, *The Functioning of the Ottoman Army under Murad IV (1623-1639 / 1032-1049): Key to the Understanding of the Relationship Between Center and Periphery*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Şikago: University of Chicago, 1979.

¹² Murphey, *Construction of a Fortress*.

¹³ Fodor, *Bauarbeiten der Türken*.

¹⁴ Buna karşın, Högg, her iki makaleden çok önce yayımlandığı kitabının Boğazlardaki Osmanlı kalelerinin mimari tarihi açısından önemini tartıştığı sayfalarında söz konusu yapıları askerî açıdan da incelemiştir. Ne var ki Högg'ün incelemesi esasen göçebe Türklerin kurdukları imparatorlukta kale yapmayı kimlerden tevarüs ettiği sorusuna bir cevap arayışından ibaret kalmıştır. Bkz. Högg, *a.g.e.*, ss. 32-46.

Bu alanda ilk eser, II. Mehmed döneminde Boğazlarda inşa edilen Osmanlı kalelerini doktora tezinin konusu olarak seçen Burcu Özgüven tarafından hazırlanmıştır. Ana kaynak grubunu seyahatnameler ve kroniklerin oluşturduğu tezinde Özgüven, topun kuşatmalarda kullanılmasının kale mimarisindeki değişimi tetiklediğini vurgulayarak Boğazlardaki Osmanlı kalelerinin ateşli silahları kullanmaya elveren bir mühendislikle inşa edildiğini, dolayısıyla Rönesans mimarisinin özelliklerini taşıdığını vurgular. Özgüven'e göre 1452'de II. Mehmed tarafından İstanbul Boğazı'nda inşa ettirilen Rumeli Hisarı türünün "Avrupa'daki ilk örneklerinden birisi, belki de birincisidir."¹⁵

Erken dönem Osmanlı askerî mimarisini inceleyen makalesinde Simon Pepper de, Rumeli Hisarı'nda sahil tabyalarının top kullanmaya uygun bir şekilde tasarlandığını tekrar eder ve Osmanlı askerî mimarisinin, 15. yüzyılda İtalyan mühendisler tarafından geliştirilen açılı tabyalara bir katkıda bulunmasa bile, "bu döneme ait ayakta kalmış bazı Osmanlı yapılarının top güllerinin etkisine direnebilecek ve yeni silahları konuşlandırabilecek şekilde yeni askerî mimarinin iyi gelişmiş örnekleri olduğunu" öne sürer.¹⁶

Osmanlı askerî tarihçiliğinde 2000'li yıllarda yaşanan ivme Osmanlı kalelerinin mimarisi üzerine yapılan çalışmalara kısmen yansımıştır. Osmanlı askerî mimarisi başlı başına bir konu olarak tarihçilerin ilgisini çekmezken sanat tarihçilerinin ve bilhassa da arkeologların katkıları bu alanda önemli bir birikim meydana getirdi. Bu bağlamda 2000'de Budapeşte'de Osmanlı Macaristanı'nın arkeolojisi konulu sempozyumda tebliğlerin önemli bir kısmının Osmanlı askerî mimarisine, bilhassa da Budin, Estergon ve İstolni Belgrad gibi kalelere ayrıldığını belirtmek lazım.¹⁷

Arkeoloji ve Osmanlı askerî tarihinin en önemli işbirliği, imparatorluğun Karadeniz serhaddinde, Özü ve Akkerman kalelerinin geçmişini gün yüzüne çıkarmak için yapıldı. Svetlana Bilyayeva, Bozkurt Ersoy, Caroline Finkel ve Victor Ostapchuk'un liderliğindeki disiplinler arası araştırmalar sonucunda¹⁸ Osmanlı askerî tarihine yeni bulgularla katkı veren iki özgün çalışma ortaya çıkmıştır.

¹⁵ Burcu Özgüven, *Barut ve Tabya: Rönesans Mimarisi Bağlamında Fatih Sultan Mehmed Kaleleri*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi, 1997, s. 150. Özgüven'in doktora tezinden hareketle hazırladığı bir başka çalışması için bkz. "Early Modern Military Architecture in the Ottoman Empire", *Nexus Network Journal Architecture and Mathematics*, 16, 2014, ss. 737-749.

¹⁶ Simon Pepper, "Ottoman Military Architecture in the Early Gunpowder Era: A Reassessment", *City Walls: The Urban Enceinte in Global Perspective*, (Ed.) James Tracy, Cambridge: Cambridge University Press, 2000, s. 309.

¹⁷ Ibolya Gerelyes ve Gyöngi Kovács (Ed.), *Archeology of the Ottoman Period in Hungary - Papers of the Conference Held at the Hungarian National Museum, Budapest, 24-26 May 2000*, Budapeşte, 2003. Macaristan'da Osmanlı askerî mimarisi hakkında ayrıca bkz. Gyöngi Kovács, "Ottoman Military Architecture in Hungary", *Thirteenth International Congress of Turkish Art - Proceedings*, (Eds.) Géza Dávid ve Ibolya Gerelyes, Budapeşte, 2009, ss. 375-392.

¹⁸ Özü Kalesi'nde yapılan arkeolojik çalışmalar neticesinde ortaya çıkan sonuçlar için bkz. Bozkurt Ersoy ve Svetlana Beliaeva (Bilyayeva), "Özü Kalesi (Ukrayna-Ochakiv) Arkeolojik Çalışmaları", *Uluslararası Dördüncü Türk Kültürü Kongresi Bildirileri 4-7 Kasım 1997, Ankara*, c. I, (Haz. Azize Aktaş Yasa), Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yay., 1999, ss. 263-268. Akkerman Kalesi'nde yürütülen arkeoloji araştırmalar hakkında projenin internet sayfasında yeterli bilgi bulmak mümkündür. Bkz. www.akkermanfortress.utoronto.ca [Son Erişim: 23.11.2018].

Finkel ve Ostapchuk birlikte kaleme aldıkları makalede Avrupa'da askerî devrim ve kale mimarisindeki değişim bağlamında 1695-1710 seneleri arasında yapılan modernleşme çalışmalarına odaklanarak Özü Kalesi örneğinde Osmanlı askerî mimarisini de tartışmışlardır.¹⁹ İnceledikleri dönem itibarıyla kale inşa ve tamir defterlerinin sadece masraflara değil, aynı zamanda askerî mimarinin niteliğine de ışık tuttuğunu vurgulayan Finkel ve Ostapchuk'a göre Osmanlılar, yaygın görüşün aksine, Avrupa'da askerî mimarinin ortaya çıkardığı yenilikleri sadece takip etmiyor, kale modernizasyonlarında da tatbik etmeye çalışıyordu. Farklılıkların en önemli kaynağı ise, gerekli iş gücünün seferber edilmesinde ve yapı malzemesinin temininde yaşanan sorunlardı. Victor Ostapchuk'un Svetlana Bilyayeva ile yazdığı bir diğer makalede Akkerman Kalesi üzerinden benzer sonuçlara ulaşılmış, benzer sorunlara işaret edilmiştir.²⁰

Osmanlı askerî teknolojisinin yetersizliği ezberini bozan açıklamalarıyla Osmanlı askerî tarihçiliğinin yakın dönemdeki en önemli eseri olan Gábor Ágoston'un *Barut, Top ve Tüfek*²¹ adlı çalışması beklendiği gibi, yeni askerî tarihçiliğin gündemiyle birlikte, büyük bir yankı uyandırdı. Eser konusu gereği Osmanlı kalelerini bahis dışında tuttuğu halde, yerleşmiş kabulleri Osmanlı arşivlerine dayanan araştırmalar neticesinde sorgulamaya tabi tutmasıyla Osmanlı askerî mimarisi üzerine yapılan çalışmalara da ilham verebilirdi. Ancak aynı dönemde yazılmış ve yine dünyada ve Türkiye'de ilgiyle karşılanmış kitabında Mark L. Stein "Osmanlı kaleleri Avrupa kaleleri kadar iyi tasarlanmış ve inşa edilmiş değildi."²² iddiasında bulunur.

İmparatorluk kalelerinin bütününcü mercek altında aldığı eserinde David Nicolle da 16. yüzyılda Osmanlı askerî mimarisinde dikkat çekici değişiklikler görüldüğünü kabul etse de, çağdaş Avrupalı benzerlerine nazaran Osmanlı kalelerinin eski moda kaldığını yazar. Nicolle'a göre, "Birçok Osmanlı istihkâmı dikkat çekici şekilde tasarım bütünlüğüne sahip basit dikdörtgen yapıları garnizon kalelerinden ibaretti. Modern Avrupalı topçu kalelerinin alçak ve toprak dolma duvarlarının aksine, taştan surları yüksek kalmaya devam etmişti."²³ Nicolle, kitabında ayrıca palankaların Osmanlı askerî mimarisinin özgün unsurları olduğunu da vurgular.²⁴

¹⁹ Caroline Finkel ve Victor Ostapchuk, "Outpost of Empire: An Appraisal of Ottoman Building Registers as Sources for the Archeology and Construction History of the Black Sea Fortress of Özi", *Muqarnas*, 22, 2005, ss. 150-188, burada ss. 161-174.

²⁰ Victor Ostapchuk ve Svetlana Bilyayeva, "The Ottoman Northern Black Sea Frontier at Akkerman Fortress: The View from a Historical and Archaeological Project", *The Frontiers of the Ottoman World*, (Ed.) A.C.S. Peacock, Oxford: Oxford University Press, 2009, ss. 137-170, burada ss. 156-160.

²¹ Ágoston'un kitabının İngilizcesi ilk olarak 2005'te yayımlanmıştır: *Guns for the Sultan: Military Power and the Weapons Industry in the Ottoman Empire*, Cambridge: Cambridge University Press, 2005. Kitap kısa bir süre sonra Türkçeye çevrilmiştir. Bkz. *Barut, Top ve Tüfek – Osmanlı İmparatorluğu'nun Askerî Gücü ve Silah Sanayisi*, (Çev. Tanju Kada), İstanbul: Kitap Yayınevi, 2006.

²² Mark L. Stein, *Osmanlı Kaleleri – Avrupa'da Hudut Boyları*, (Çev. Gül Çağalı Güven), İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2007, s. 45. Kitabın İngilizcesi, Türkçe tercümesiyle aynı yıl yayımlanmıştır: *Guarding the Frontier – Ottoman Border Forts and Garrisons in Europe*, Londra: Taurus Academic Studies, 2007.

²³ David Nicolle, *Ottoman Fortifications 1300-1710*, (Illustrated by Adam Hook), Oxford: Osprey, 2010, s. 17.

²⁴ Nicolle, *a.g.e.*, s. 17 ve 21. Osmanlı palankaları hakkında yapılmış ilk çalışma için bkz. Özgüven "The

Denwood N.S. Holmes ise, 2012'de Princeton Üniversitesi'nde tamamladığı ve II. Mehmed döneminde inşa edilmiş Osmanlı kalelerini ve istihkâmlarını mercek altına aldığı tezinde, Özgüven ve Pepper'den kısmen farklı olarak, bu dönemde yapılan kalelerin bütünlüklü bir mimari üslubun sonuçları olmadığını, fakat özellikle Kale-i Sultaniye'nin erken modern dönem askerî mimarisinin bir ustalık eseri olarak kabul edilmesi gerektiğini, zira ilk defa burada, sonraki dört yüzyılda kaleyi tanımlayacak şekilde topun tehdidinin ve faydalarının dikkate alındığını öne sürer.²⁵ II. Mehmed'in Osmanlı askerî mimarisine bıraktığı mirası tartıştığı bölümdeyse Holmes, yüksek duvarlı poligonal kulelerin sonraki asırda da inşa edildiğini, ancak II. Bayezid döneminden²⁶ itibaren Osmanlıların ateşli silahları etkin bir şekilde kullanmak üzere dairesel forma sahip tabyalar inşa etmeye başladıklarını, fakat erken modern dönemde askerî mimarinin izlediği seyirden farklı olarak kalenin bütün cephelerini istihkâmlarla çevrelemediklerini yazdıktan sonra, muhtemelen bu nedenle Osmanlı kalelerinin savunmalarının zayıf bulunduğunu iddia eder. Ancak yazar daha kesin bulgulara ihtiyaç olduğunu da tezinde ifade etmektedir.²⁷

Osmanlı askerî teknolojisi üzerine yazdığı makalesinin askerî mimariye ayırdığı başlığında Kahraman Şakul, Osmanlı kalelerinin inşasında kullanılan malzeme ve teknik sebebiyle (horasanî) bu yapıların top ateşine karşı dayanıklı olduğunu, bilhassa Macaristan cephesinde büyük kalelerin etrafında dizilmiş palankaların da Osmanlıların ihtiyaçlarını karşıladığını savunur. Şakul ayrıca, iddiasını güçlendirmek için, Macaristan'da İtalyan askerî mühendisler tarafından inşa edilmiş Habsburg kalelerinin Osmanlı ordusuna teslim olduğunu,²⁸ buna karşın 19. yüzyıl gibi geç bir tarihte bile Çin'in yeni istihkâmlarla takviye edilmediği kalelerinin de İngiliz topçularına dayanabildiği örneğini de vermektedir.²⁹

Palanka: A Characteristic Building Type of the Ottoman Fortification Network in Hungary", *Electronic Journal of Oriental Studies*, 4, 2001, ss. 1-12; ayrıca aynı yazar, "Palanka Forts and Construction Activity in the Late Ottoman Balkans", *The Frontiers of the Ottoman World*, (Ed.) A.C.S. Peacock, Oxford: Oxford University Press, 2009, ss. 171-187.

²⁵ Denwood Nathan Stacy Holmes, *The Independently Fortified Tower: An International Type in Ottoman Military Architecture, 1452-1462*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Princeton: Princeton University, 2012, s. 257.

²⁶ Ram Kalesi örneğinde II. Bayezid döneminde Osmanlı kale inşa süreci ve masrafları için bkz. Machiel Kiel, "The Ottoman Castle of Ram (Hram) in Serbia and the Accounts of Its Construction, 1491", *State and Society in the Balkans before and after Establishment of Ottoman Rule*, (Eds.) Srdan Rudić ve Selim Aslantaş, Belgrad: The Institute of History Belgrade, 2017, ss. 165-189.

²⁷ Holmes, *a.g.e.*, s. 269 vd.

²⁸ Bu konuda daha detaylı bir çalışma için bkz. Veysel Göger, "Askerî Devrim Kuramı ve XVI. Yüzyıl Osmanlı Kale Kuşatmaları", *Divan Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, 22/42, 2017, ss. 67-106.

²⁹ Kahraman Şakul, *Military Engineering in the Ottoman Empire: The Original Version*, https://www.academia.edu/19826125/Military_Engineering_in_the_Ottoman_Empire_The_Original_Version [Son Erişim: 01.12.2018]. Şakul'un bu makalesi, Osmanlı askerî teknolojisi söz konusu olduğunda yeni şeyler söylemenin ve kabul edilmenin ne kadar güç olduğunu da göstermektedir. Makale, evvela 2013 senesinde yayımlanmış ancak izni ve onayı olmayan editör müdahaleleri sebebiyle Şakul, yazısının orijinal versiyonunu academia.edu ağ sayfasından da paylaşmıştır. Söz konusu makaleye editör müdahaleleri için bkz. Kahraman Şakul, "Bruce P. Lenman (ed.), *Military Engineers and the Development of the Early-Modern European State*", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, 45, 2015, ss. 286-297.

Osmanlı kaleleri üzerine yakın tarih içinde yayımlanmış önemli bir giriş yazısı da, mesaisini son senelerde yeniden kalelere ayıran Mahir Aydın tarafından kaleme alındı. Makalesinde, yukarıda zikredilen literatürden farklı olarak, 18. yüzyılın sonuna ve 19. yüzyılın ilk yarısına mercek tutan Aydın, kaleler söz konusu olduğunda Osmanlı askerî mimarisinin terimlerini de geniş bir şekilde ele aldı.³⁰ Aydın, makalesinde aynı zamanda birçok Osmanlı kalesinin de ismini bölgeler halinde zikreder ki bu açıdan bakıldığında bile Osmanlı askerî tarihçiliğinin bu alanda kat etmesi gereken yol ortadır. Bunun en önemli sebeplerinden biri Osmanlı askerî mimarisini çalışmanın güçlükleridir; öyle ki şu an elimizde az sayıda kale planı bulunmaktadır. Bu noktada Osmanlı arşivlerinde yer alan bazı kale planlarının kısa zaman önce yayımlanması şüphesiz önemli bir katkıdır.³¹

Bilhassa 1774'ten itibaren ve Nizam-ı Cedid döneminde Osmanlı kalelerinin modernizasyonu bağlamında, aşağıda işaret edilecek tekil çalışmalar haricinde, Osmanlı askerî mimarisini bütüncül olarak inceleyen bir araştırma olmaması büyük bir eksiklik olarak göze çarpmaktadır. Oya Şenyurt'un makalesi, III. Selim döneminde Osmanlı emrinde kale modernizasyonu çalışmaları yürüten iki Fransız mühendis François Kauffer ve Joseph Gabriel Monnier ekseninde bu döneme ışık tutar.³² Ne var ki bu makalede Osmanlıların askerî mimaride kullandığı bazı terimler tartışılırken açıkça yanlış sonuçlara ulaşılmıştır.³³ Bu durum en azından Osmanlı askerî mimarisinin terminolojisi alanında yeni çalışmalara ihtiyaç olduğunu göstermektedir.

III. Osmanlı Kaleleri Üzerine Monografiler ve Makaleler

Elinizdeki derginin bir diğer makalesi Belgrad Kalesi'nin 1739 Belgrad Antlaşması neticesinde Osmanlılara teslim edilme sürecini aktarıyor. Hakan Karagöz, yoğun olarak Avusturya arşivlerinden edindiği belgeleri kullanarak bir kalenin, barış görüşmelerinin nasıl olup da merkezine yerleştiğini ve ilgili antlaşma şartlarının hangi zorluklarla tatbik edilebildiğini gösteriyor. Karagöz'ün makalesi, Belgrad Kalesi'nin 1739'da yeniden Osmanlı hâkimiyetine girişine dair hazırladığı tezin bulgularına dayanıyor.³⁴

³⁰ Mahir Aydın, "Kaleler", *Osmanlı Askerî Tarihi- Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri 1792-1918*, (Ed.) Gültekin Yıldız, İstanbul: Timaş yayınevi, 2013, ss. 11-33. Kaleler bahsinde bir başka önemli giriş yazısı için bkz. Semavi Eyice, "Kale", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 24, 2001, ss. 234-242.

³¹ Ersin Kırca, Vahdettin Atik, Resul Köse v.d. (Haz.), *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Kaleleri*, İstanbul: Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı yay., 2016.

³² Oya Şenyurt, "III. Selim Döneminde İnşaat Ortamını Yönlendiren İki Fransız Mühendis ve Kale Tamirleri", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 28/2, 2013, ss. 487-521.

³³ Şenyurt, bu dönemde inşa edilen tabyaları ifade eden şans teriminin kökeninin İtalyanca fortuna kelimesinden mülhem olduğu iddia eder, bkz. Şenyurt, *a.g.e.*, s. 500. Ancak tespit edebildiğim en erken tarihli kullanımı 17. yüzyıla kadar uzanan terim Almanca die Schanze kelimesinden Türkçeye girmiştir. Bu konuda bkz. Ömer Gezer, *Kale ve Nefer: Habsburg Sınırında Osmanlı Askerî Gücünün Yeniden Örgütlenmesi (1699-1715)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara: Hacettepe Üniversitesi, 2016, ss. 115-116.

³⁴ Hakan Karagöz, *1737-1739 Osmanlı-Avusturya Harbi ve Belgrad'ın Geri Alınması*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, 2008.

Belgrad Kalesi, Osmanlı tarihi içerisindeki öneminden olsa gerek, diğer kalelere nispetle daha çok sayıda araştırmaya konu olmuştur. Fethini takip eden süre içerisinde Belgrad ve etraf coğrafyadaki Osmanlı idaresini doktora tezinde inceleyen İlhan Türkmen, çalışmasının önemli bir kısmını Belgrad Kalesi'ne ayırmıştır.³⁵ Keza Selim Aslantaş da, Belgrad'ın Osmanlı hâkimiyetine girmesinden 18. yüzyılın ilk çeyreğine kadar olan dönemi ana hatlarıyla, ancak özellikle Belgrad Kalesi ve garnizonu bahsinde Türkçe literatürde bulunması güç olan sayıları Sırp tarihçilerin çalışmalarından aktararak ele alıyor.³⁶

Belgrad'ın 1739'da Osmanlılar tarafından ele geçirilmesinden sonra kalede yapılan tamir ve inşa faaliyetleri hakkında Tahir Sevinç'in kaleme aldığı makale, Bâbîâli'nin stratejik önemi açık olan bu kaledeki yeni istihkâmlar için yaptığı harcamaları ayrıntılarıyla ortaya döküyor.³⁷ Bu sayılan çalışmalar Belgrad Kalesi ve garnizonu hakkında önemli bilgiler sağlarken, kalenin mimarisi üzerine yapılmış en kapsamlı eser Sırp tarihçi Marko Popović tarafından kaleme alınmıştır.³⁸ Sayıca daha fazla araştırmaya konu edilmiş olmasına rağmen Belgrad üzerine bütüncül bir monografi olmadığı gibi, 1739-1804 ve daha sonra özellikle Sırbistan'ın bağımsızlığına giden süreçte Belgrad Kalesi ve Balkanların kilidindeki Osmanlı garnizonu üzerine bir araştırma bulunmadığı düşünüldüğünde, Osmanlı askerî tarihçiliği içinde Osmanlı kalelerinin ne denli ihmal edildiği ortaya çıkar.

Balkanlardaki bir diğer stratejik Osmanlı kalesi Vidin de nispeten daha iyi araştırılmış durumdadır. Bunun en önemli sebebi Vidin sicilleri başta olmak üzere ilgili kayıtlarının bir seri halinde korunmuş ve uzun zamandır kullanıma açık olmasıdır. Nitekim Rossitsa Gradeva'nın Vidin Kalesi ve garnizonu üzerine yazılmış iki önemli çalışması önemli oranda bu sicillere dayanmaktadır. Söz konusu makalelerin ilkinde Vidin'in 1683-1699 Harbi sırasındaki rolünü tartışan Gradeva, diğer çalışmasında ise daha geniş bir zaman aralığı içerisinde, 15. yüzyıldan 18. yüzyıla kadar olan dönemde Vidin'i bir serhad bölgesi olarak ele almıştır.³⁹

Vidin üzerine yapılmış bir diğer önemli çalışma Mahir Aydın tarafından kısa süre önce yayımlanmıştır. Aydın'ın kitabı, Osmanlı kaleleri üzerine yazılmış -bazıları aşağıda ayrıca zikredilecek- monografilerden geniş bir döneme mercek

³⁵ İlhan Türkmen, *XVI. Yüzyılda Belgrad Kazası*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara: Gazi Üniversitesi, 2014. Tez başlığının vaat ettiğinden farklı olarak Türkmen'in Belgrad Kalesi'ne dair verdiği bilgilerin büyük bir kısmı 17. yüzyılın sonu ve 18. yüzyılın başına aittir.

³⁶ Selim Aslantaş, "Belgrad-ı Dârü'l-cihâd", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 15, 2011, ss. 13-37.

³⁷ Tahir Sevinç, "Belgrad Kalesi'nde Tamir ve İmar Faaliyetleri (1740-1743)", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 32, 2014, ss. 111-130.

³⁸ Marko Popović, *The Fortress of Belgrade*, Belgrad: The Institute for the Protection of Cultural Monuments of Belgrade, 1991. Bu kitabın aslı olan Sırpça eserini daha sonra genişleterek yeniden basan Popović, geniş bir İngilizce özetle Sırpça bilmeyen okurların da çalışmasından faydalanmasını kolaylaştırmıştır, bkz. *Beogradska Tvrdava - The Fortress of Belgrade*, Belgrad, 2006.

³⁹ Rossitsa Gradeva, "War and Peace along the Danube: Vidin at the End of the Seventeenth Century", *Oriente Moderno*, New Series 20 (81), 2001, ss. 149-174; "Between Hinterland and Frontier: Ottoman Vidin, Fifteenth to Eighteenth Centuries", *The Frontiers of the Ottoman World*, (Ed.) A.C.S. Peacock, Oxford: Oxford University Press, 2009, ss. 331-351. Gradeva'nın bu iki makalesi haricinde Vidin üzerine çok sayıda çalışması bulunmaktadır.

tutmasıyla ayrılır. 1699 sonrasında bir serhad şehri olarak yeniden önem kazandığı tarihlerden itibaren Vidin Kalesi'nin mimari özelliklerini, garnizon yapısını ve Vidin'deki Osmanlı askerlerinin sosyo-ekonomik durumunu incelediği kitabında Aydın, Osmanlı arşivi kaynaklarından azami ölçüde istifade etmiştir.⁴⁰ 18. yüzyılın sonundan 19. yüzyılın başına uzanan kısa, fakat Vidin ve Osmanlı tarihi için "uzun" bir dönemi ele aldığı doktora tezinde Nagehan Üstündağ Özdemir de bir garnizon şehir olan Vidin'de Osmanlı askerlerinin sosyal hayatlarını, bilhassa da yeniçerilerin ailelerini tarih sahnesine çıkarır.⁴¹

Ne var ki imparatorluğun diğer kaleleri Belgrad ve Vidin kadar araştırılmamıştır. Rusya'nın tehdit unsuru olarak ortaya çıkmasından sonra Aşağı Tuna bölgesindekiler başta olmak üzere Rus serhaddindeki kaleler hakkında çalışmalar yapılmıştır. Bu cümleden olmak üzere Ömer Bıyık'ın Hotin,⁴² Cengiz Fedakâr'ın Bender ve Kılburun⁴³ üzerine yaptıkları çalışmalar adı geçen kalelerin Osmanlı-Rus ve Osmanlı-Habsburg savaşlarındaki rollerine dair katkı sunuyor. Hakan Engin'in 1787-1792 Harbi sırasında İbrail Kalesi üzerine hazırladığı yüksek lisans tezi de bu bağlamda sayılması gereken çalışmalar arasındadır.⁴⁴ Engin, tezinden ayrı olacak İbrail Kalesi'ni daha geniş bir dönem içerisinde askerî mimari açısından ele alan bir kitap da hazırlamıştır.⁴⁵ Osmanlı-Rus savaşlarının cephesindeki kalelerden bir diğeri olan Kili Kalesi de, yine savaşlar özelinde, 1768-1774 Harbi ve 1787-1792 Harbi sırasında, Işık Ertekin tarafından yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır.⁴⁶

Osmanlı-Rus harplerinin doğu cephesi, daha kesin bir ifadeyle Karadeniz'in doğusundaki kaleler de akademik ilgi gösterilen Osmanlı kaleleri arasındadır. Bu bağlamda, daha önce Mahir Aydın'ın Faş Kalesi üzerine yayınladığı bir makalesini zikretmişim.⁴⁷ Karadeniz sahilinde stratejik bir öneme sahip Faş (Poti) Kalesi'nin kuzeyinde, yine Kafkasya'da Osmanlı-Rus hâkimiyet mücadelesinin

⁴⁰ Mahir Aydın, *Vidin Kalesi – Tuna Boyundaki İnci*, İstanbul: Ötüken yay., 2015.

⁴¹ Nagehan Üstündağ Özdemir, *18. Yüzyılda Vidin Şehrinin Sosyo-Ekonomik Panoraması (1790-1808)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara: Hacettepe Üniversitesi, 2014. Vidin kadı sicillerinden hareketle garnizondaki askerlerin gündelik hayatlarına dair şu çalışmaya da bakılabilir: Zübeyde Güneş Yağcı ve Mustafa Akkaya, "XVIII. Yüzyılda Bir Serhat Şehri Olan Vidin'de Askerler: Gündelik Yaşam Üzerine Değerlendirme", *Daily Life in the Balkans in the Ottoman Empire Era - Osmanlı Dönemi Balkanlar'da Gündelik Hayat*, (Ed.) Zafer Gölen ve Abidin Temizer, Ankara: Gece Kitaplığı, 2014, ss. 51-98.

⁴² Ömer Bıyık, "Osmanlı-Rus Hududunda Bir Kale: XVIII. Yüzyılda Hotin", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 29/2, 2014, ss. 489-513.

⁴³ Cengiz Fedakâr, "1787-1792 Osmanlı Avusturya, Rus Savaşları'nda Bender Kalesi", *Prof. Dr. Erdoğan Merçil'e Armağan*, (Eds.) Emine Uyumaz, Muharrem Kesik vd., İstanbul: Bilge Kültür Sanat yay., 2013, ss. 382-393; "1787-1792 Osmanlı-Rus Harplerinde Kılburun, Özi Nehri ve Hocabey Muharebeleri", *Karadeniz Araştırmaları*, 46, 2015, ss. 119-136.

⁴⁴ Hakan Engin, *1787-1792 Osmanlı-Rus, Avusturya Harpleri Sırasında İbrail Kalesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Edirne: Trakya Üniversitesi, 2013.

⁴⁵ Hakan Engin, *İbrail Kalesi'nin Modernizasyonu: Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre (1736-1819)*, Braila, 2012.

⁴⁶ Işık Ertekin, *Kili Kalesi (1767-1792)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Edirne: Trakya Üniversitesi, 2015.

⁴⁷ Bkz. dipnot 8. Aydın'ın Faş Kalesi üzerine bir diğer eseri için bkz. "Kafdağı'nda Türk Kalesi", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, 20: Prof. Dr. Mücteba İlgürel'e Armağan, 2008, ss. 297-328.

neticesinde, Bâbiâli tarafından inşa edilen Sohum Kalesi üzerine Fedakâr'ın makalesi de önemlidir.⁴⁸

Karadeniz'in doğusunda, Kafkasların hâkimiyeti için cereyan eden Osmanlı-Rus mücadelesinde zorlu coğrafyada tutunabilmek için, bilhassa da 1774'te Kırım'ın bağımsızlığı (Daha sonra Rusya tarafından ilhak edilecektir.) sonrasında Bâbiâli'nin geliştirdiği stratejinin bir boyutu da bölgedeki askerî varlığının tahkim edilmesiydi. Bu cümleden olmak üzere Anapa Kalesi de bir düğüm noktasıydı. Fedakâr'ın Kafkasya'da Osmanlı-Rus mücadelesi ekseninde Anapa Kalesi üzerine kaleme aldığı monografi, Osmanlı kalelerinin Bâbiâli'nin stratejisinin uzantısı olduğunu sarih bir şekilde ortaya koyduğu gibi, böylesine büyük bir strateji için imparatorluğun imkânlarının sınırlarını da göstermesi bakımından kıymetlidir.⁴⁹

Osmanlı Macaristanı'ndaki kaleler de önemli sayıda araştırmaya konu olmuştur. Daha önce işaret edilenler dışında, Uyvar Kalesi üzerine yapılmış iki çalışmayı da zikretmek gerekir. M.Fatih Çalşır'ın Bilkent Üniversitesi'nde hazırladığı yüksek lisans tezi, fethinden itibaren Uyvar Kalesi'ni, bilhassa da garnizonunu inceliyor.⁵⁰ Yine Uyvar Kalesi ve garnizonunu merkeze alarak eyaletteki Osmanlı idaresini inceleyen bir monografi de Ahmet Şimşirgil tarafından yayımlandı.⁵¹

Benzer şekilde, bir kale merkezinde nispeten küçük bir coğrafyaya sahip Temeşvar Eyaleti üzerine Pál Fodor ve Géza Dávid'in makalelerini de Osmanlı kaleleri başlığı altına koyabiliriz. Fodor, Osmanlı hâkimiyeti boyunca Temeşvar'ı ele alırken,⁵² Dávid, Karlofça Antlaşması'ndan sonra Bâbiâli'nin Temeşvar'da kurmaya çalıştığı düzeni incelediği çalışmasında Osmanlı kaynaklarını yetkinlikle kullanıyor.⁵³ 1699 sonrasında Osmanlı başkentinin Habsburg serhaddindeki askerî stratejisinin bir parçası olarak Temeşvar garnizonuna verdiği nizam çerçevesinde imparatorluğun gücünün sınırlarını tartışan bir makale de tarafımdan kaleme alındı.⁵⁴ Ancak Osmanlı Macaristanı söz konusu olduğunda daha geniş bir perspektiften yazılmış eserlerin sayısı daha çoktur.

⁴⁸ Cengiz Fedakâr, "Kafkasya'da Osmanlı Tahkimatı: Sohum Kalesi (1723-1729)", *Vakanüvis – Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2: *Kafkasya Özel Sayısı*, 2017, ss. 163-193.

⁴⁹ Cengiz Fedakâr, *Kafkasya'da İmparatorluklar Savaşı: Kırım'a Giden Yolda Anapa Kalesi (1781-1801)*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür yay., 2014.

⁵⁰ M.Fatih Çalşır, *War and Peace in the Frontier: Ottoman Rule in the Uyvar Province (1664-1685)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Bilkent Üniversitesi, 2009.

⁵¹ Ahmet Şimşirgil, *Slovakya'da Osmanlılar - Türk Uyvar 1663-1685*, İstanbul: Beylik yay., 2015.

⁵² Pál Fodor, "Das Wilajet von Temeschwar zur Zeit der osmanischen Eroberung", *Südoest-Forschungen*, 55, 1996, ss. 25-44.

⁵³ Géza Dávid, "The Eyalet of Temesvar in the Eighteenth Century", *Oriente Moderno*, 18/1: The Ottoman Empire in the Eighteenth Century, 1999, ss. 113-128.

⁵⁴ Ömer Gezer, "Macaristan'da Son Osmanlı Garnizonu: Temeşvar'a 'Eğri Nizamı'nın Verilmesi ve Maliyeti", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 26, 2017, ss. 141-146.

IV. Serhad Bölgeleri Üzerine Yapılmış Çalışmalar

Osmanlı İmparatorluğu'nun idarî örgütlenmesinin temelinde sancaklar ve eyaletler bulunurdu; serhad eyaletlerinde ise kaleler askerî örgütlenmenin temel yapı taşıydı. Bu bakımdan Osmanlı kaleleri üzerine yapılmış incelemelerin bir kısmı esasen serhad çalışmaları olarak da sınıflandırılabilir. Bu nedenle, elinizdeki yazının sınırları çerçevesinde bu araştırmalara değinmek lazımdır.

Osmanlı Macaristanı üzerine yapılmış araştırmaların önemli bir kısmı Macar tarihçilerin elinden çıkmıştır ve pek azı Türkçeye çevrilmiştir.⁵⁵ Osmanlı kaleleri bağlamında ise en başta zikredilmesi gereken, Klára Hegyi'nin uzun yıllar boyunca büyük emek sarf ettiği açık olan araştırmalarıdır. Hegyi, çalışmalarında Osmanlı Macaristanı'nı bir bütün olarak ele alır; Budin, Temeşvar, Eğri, Kaniye, Varad ve Uyvar eyaletlerindeki Dergâh-ı ali ya da yerli kulu ayırt etmeksizin bütün garnizon askerlerinin tarih içindeki sayılarını Osmanlı arşiv belgelerine dayanarak verir. Evvela geniş bir makalede araştırmasının ilk sonuçlarını yayımlayan Hegyi, daha sonra Macarca üç ciltlik bir eser kaleme almıştır.⁵⁶ Osmanlı tarihçilerinin çok azının nüfuz ettiği bir dilde yazılmış olması sebebiyle gereken ilgiyi maalesef görmeyen çalışmasının gözden geçirilmiş bir hali İngilizce olarak 2018 senesi içerisinde basıldı.⁵⁷

Hegyi'nin çalışması Osmanlı askerî tarihçiliği içerisine Osmanlı garnizon askerlerine gösterdiği ilgi nedeniyle önemli bir yere sahiptir. Aynı tarihlerde yayımlanan Mark Stein'in yine Macaristan'daki Osmanlı askerî örgütlenmesini, daha da özel olarak Kaniye ve Uyvar'daki garnizonları inceleyen çalışmaları da dikkat çekicidir.⁵⁸ Bu konuda halihazırda yazılmış en kapsamlı monografi Claudia Römer'in kaleminden çıkmıştır. Römer, Macaristan kalelerindeki Osmanlı neferlerinin arz ve beratlarından hareket ederek, nispeten erken bir dönemde, III. Murad'ın saltanatı zamanında, Osmanlı garnizonlarının yapısına ışık tutmakla kalmaz, Osmanlı askerî bürokrasisinin işleyişini de ele alır.⁵⁹ Macaristan'daki Osmanlı garnizonları üzerine Asparuch Velkov ve Evgeniy Radushev'in beraber neşrettikleri 1549-1550 tarihli bir yoklama defteri de hem Budin'in Osmanlı

⁵⁵ Macar tarihçilerin Osmanlı tarihine yönelik katkıları hakkında bir değerlendirme için bkz. Géza Dávid ve Pál Fodor, "Osmanlı Tarihi ile İlgili Macaristan'daki Çalışmalar ve Bunların Değerlendirmesi", *XIII. Türk Tarihi Kongresi - Ankara, 4-8 Ekim 1999, Kongreye Sunulan Bildiriler*, c.1, Ankara: Türk Tarih Kurumu yay., 2002, ss. 1-37.

⁵⁶ Klára Hegyi, "Ottoman Network of Fortresses in Hungary", *Ottomans, Hungarians, and the Habsburgs in Central Europe The Military Confines in the Era of Ottoman Conquest*, (Eds.) Géza Dávid ve Pál Fodor, Leiden: Brill, 2000, ss. 163-194; *A török hódoltság várai és várkatonasága*, 3 cilt, Budapeşte, 2007.

⁵⁷ Klára Hegyi, *The Ottoman Military Organization in Hungary - Fortresses, Fortress Garrisons and Finances*, Berlin: Klaus Schwarz Verlag, 2018. Macaristan'daki Osmanlı varlığı için ayrıca şu çalışmalara bakılmalıdır: Burcu Özgüven, *Osmanlı Macaristan'ında Kentler, Kaleler*, İstanbul: Ege yayıncılık, 2001; Sadık Müfit Bilge, *Osmanlı'nın Macaristanı*, İstanbul: Kitabevi, 2010.

⁵⁸ Kitap için bkz. dipnot 22. Stein ayrıca geniş bir özet halinde Osmanlı garnizon askerlerini şu makalesinde ele almıştır: "Military Service and the Material Gain on the Ottoman-Habsburg Frontier", *The Frontiers of the Ottoman World*, (Ed.) A.C.S. Peacock, Oxford: Oxford University Press, 2009, ss. 445-468.

⁵⁹ Claudia Römer, *Osmanische Festungsbesetzungen in Ungarn zur Zeit Murads III., dargestellt an Hand von Petitionen zur Stellenvergabe*, Viyana: Öst. Akademie der Wissenschaften, 1995.

fethinden sonraki askerî durumunu ele alması, hem de Osmanlı garnizonları söz konusu olduğunda yapılmış yegane neşriyat olması sebebiyle fevkalade önemlidir.⁶⁰

Bu noktada Osmanlı askerî bürokrasisinin işleyişine değinen az sayıdaki çalışma için bir parantez açmak gerekir. Erken modern dönemde Osmanlı merkezî bürokrasisinin kurumları ve işleyişi üzerine İ.H.Uzunçarşılı'nın kaleme aldığı monografinin Osmanlı tarihçileri için hâlâ kıymetini koruduğu açıktır.⁶¹ Belki de böylesine bir başucu esere sahip olmanın verdiği kolaylık tarihçileri Osmanlı bürokrasisinin gelişimini çalışmaktan alıkoyuyor. İmparatorluğun taşra bürokrasisi için de aynı durum söz konusudur. Osmanlı garnizonlarına dair en geniş malumatı edinebildiğimiz mevâcip defterleri üzerine Orhan Kılıç'ın makalesi bu konuda bir istisna teşkil eder. Kılıç çalışmasında, imparatorluğun İran serhaddinde 17. yüzyılda özellikle Van Kalesi örneğinde Osmanlı garnizonlarının yapısını ve mevâcip defterlerinin hangi bürokratik süreç sonucunda ortaya çıktığını ele alır.⁶² Kale ve müstahfız defterlerinin ortaya çıkışı, askerî tarih bakımından önemi ve Türkiye arşivlerindeki yeri üzerine Adnan Gürbüz'ün kaleme aldığı yazı da değerlidir.⁶³

İmparatorluğun kale neferlerini ilgilendiren beratlardan hareketle hazırladığı doçentlik takdim tezinde Klaus Schwarz, III. Murad zamanında, askerî/malî bürokrasinin ulufe ödeme yöntemlerinin nasıl işlediğini ortaya koyar.⁶⁴ Schwarz çalışmasında özellikle Bosna'ya mercek tutar. Vakiâ Bosna, Osmanlı tarihi içindeki önemine binaen, birçok araştırmaya konu olmuştur. Yugoslavya içinde Boşnakların ulusal haklarının tanınması sürecinde kaleme alınan eserlerden biri olan Hamdija Kreševljaković imzalı kitap imparatorluk içinde Bosna'ya özgü bir figür olan kapudanları inceler.⁶⁵ Kapudanlıklar Osmanlı kaleleriyle doğrudan alakalı olmadıkları halde, her biri esasen merkezi bir kalenin etrafındaki irili ufaklı coğrafyayı savunan askerî birimler olması sebebiyle önemlidir. Bu önem, Boşnak tarih yazımında, Bosna'nın kesintisiz biçimde kendini idare ettiğini vurgulamak için kullanılır. Gerçekten de en azından mevâcip defterlerine bakıl-

⁶⁰ Asparuch Velkov ve Evgeniy Radushev, *Ottoman Garrisons on the Middle Danube Based on Austrian National Library MS MXT 562 of 956/1549-1550*, Introduction by Strashimir Dimitrov, Budapeşte: Akadémia Kiadó, 1996.

⁶¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, Ankara: TTK yay., 1988; *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapıkulu Ocakları*, 2 cilt, Ankara: TTK yay., 1988.

⁶² Orhan Kılıç, "Teşkilat ve İşleyiş Bakımından Doğu Hududundaki Osmanlı Kaleleri ve Mevâcip Defterleri", *OTAM Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 31, 2012, ss. 87-127.

⁶³ Adnan Gürbüz, "Osmanlı Klasik Döneminin Kale ve Müstahfızân Defterleri", *Osmanlı Coğrafyası Kültürel Arşiv Mirasının Yönetimi ve Tapu Arşivlerinin Rolü Uluslararası Kongresi – 21-23 Kasım 2012 İstanbul- Bildiriler*, cilt I, Ankara, 2013, ss. 379-391.

⁶⁴ Klaus Schwarz, *Osmanische Sultansurkunden: Untersuchungen zur Einstellung der Besoldung osmanischer Militärs in der Zeit Murads III.*, (Ed.) Claudia Römer, Stuttgart: Franz Steiner, 1997.

⁶⁵ Hamdija Kreševljaković, *Kapetanije u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, 1954. Eserin ayrıca sonunda geniş Almanca özeti vardır. Kapudanlıklar hakkında ayrıca bkz. Moaçanin, Nenad. "Exposing Existing Fallacies Regarding The Captaincies in the Bosnian Frontier Area between the 16th-18th Centuries", *Constructing Border Societies on the Triplex Confinium International Project Conference Papers 2: 'Plan and Practice. How to Construct a Border Society? The Triplex Confinium c. 1700-1750' (Graz, December 9-12, 1998)*, (Ed.) Drago Rokсандić ve Nataša Štefanec, Budapeşte, 2000, ss. 75-89.

diğında Bosna'da Osmanlı ordusunun genel olarak Bosnalı Müslüman nüfusa dayandığı ortaya çıkar. Karlofça Antlaşması'ndan sonra Habsburg serhaddinde Osmanlı askerî düzenini incelediğim doktora tezimin⁶⁶ Bosna ile ilgili bölümü bu iddiayı en azından barış dönemlerinde Bosna kalelerinde dergâh-ı âli yeniçerisi bulunmadığı tespitiyle destekliyor.

Ne var ki İstanbul'un seferber ettiği mali kaynaklar olmasaydı eyaletin kendini savunmasının hiç de kolay olmayacağı açıktır. Nitekim 1699 sonrasında yeni sınır serhadde çevrildikten sonra eyalette yapılan kale modernizasyonu için Bâbiâli önemli meblağı gözden çıkarmıştı. Eyüp Kul'un eyaletin paşa sancağındaki kale tamir ve inşaa faaliyetlerini incelediği makalesi İstanbul'un çabasını gözler önüne seriyor.⁶⁷ 1736-1739 Savaşı'nda Bosna cephesini inceleyen Michael Hickok da, kitabında Osmanlı merkezinin hem maddi, hem de savaş sırasında seferber edebildiği insan gücü, dahası bürokratik mekanizma sayesinde Bosna'ya hâkim olduğunu ortaya koyuyor.⁶⁸

Osmanlılar Bosna'yı fethinden itibaren büyük bir savunma ünitesi olarak planladılar. Bu konuda daha fazla araştırmaya ihtiyaç varsa da, geçtiğimiz bir iki yılda yapılan çalışmalarla en azından bazı zaman dilimleri için eyaletin askerî tarihi, bilhassa da kale sistemleri hakkında geçmişe nazaran daha çok şey biliniyor. Okan Güven'in Osmanlı-Venedik Savaşı'nın bitiminden Osmanlı-Habsburg/Kutsal İttifak Harbi'nin başlangıcına kadar, 1669-1683 arasında Bosna kalelerini ele aldığı yüksek lisans tezi bu çalışmalar arasında yer alıyor.⁶⁹ Uğur Altuğ'un makalesi ise, Bosna'nın bir eyalet olarak teşekkülünden önce, Osmanlıların Rumeli serhaddindeki kaleler sistemini ele alıyor.⁷⁰

İmparatorluğun erken dönemlerinde Balkanlardaki savunma sistemine yönelik önemli bir başka çalışma da, elinizdeki sayıya da katkıda bulunan Göksel Baş'ın kaleminden çıktı. Baş, 1450'lerden 16. yüzyılın başına uzanan bir dönemde Balkanlardaki Osmanlı serhaddini incelediği tezinde bu dönemde kalelerde bulunan askerî sınıflara mercek tuttuğu gibi, imparatorluğun savunma ihtiyaçları için malî kaynaklarını nasıl seferber ettiğini de ayrıntılı bir şekilde inceliyor.⁷¹ Göksel Baş'ın okuyacağınız makalesi de, tezinin yeni bulgularla desteklenmiş geniş bir Türkçe özeti.

Son olarak kısa bir değerlendirme yapmak gerekirse; yeni askerî tarihçiliğin akademik çevrelere nüfuz etmesiyle ivme kazanan Osmanlı askerî tarihi araştırmalarının önemli bir parçası olan kaleler, garnizonlar ve imparatorluğun

⁶⁶ Bkz. dipnot 33.

⁶⁷ Eyüp Kul, "Bosna Sancağı'nda Yapılan Kale Tamirleri (1705-1715)", *Osmanlı Dönemi Balkan Şehirleri*, c. 3, (Ed.) Zafer Gölen ve Abidin Temizer, Ankara: Gece Kitaplığı, 2016, ss. 1043-1066.

⁶⁸ Michael Robert Hickok, *Ottoman Military Administration in Eighteenth-Century Bosnia*, Leiden: Brill, 1997.

⁶⁹ Okan Güven, *İki Savaş Arasında Bosna Kaleleri (1669-1683)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Hacettepe Üniversitesi, 2017.

⁷⁰ Uğur Altuğ, "XV. Yüzyılda Balkanlar'da Osmanlı Kaleleri ve Geçirdikleri Yapısal Değişimler", *Halil İnalçık Armağanı III*, (Ed.) Ahmet Özcan, İstanbul: Doğu Batı yay., 2017, ss. 74-106.

⁷¹ Göksel Baş, *Ottoman Serhad Organization in the Balkans (1450s to Early 1500s)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Bilkent Üniversitesi, 2017.

serhadleri üzerine çok daha fazla çalışmaya ihtiyaç bulunuyor. En büyük eksiklik, askerî bir mekan olarak kaleler için Osmanlıların kullandığı terimlerin çağlar içinde ne ifade ettiğini ortaya koyan bir başvuru eserinin olmayışı. Bu konuda tarihçiler, sanat tarihçileri ve arkeologların birlikte çalışması gerektiği ortada. Diğer yandan Osmanlı kale ve garnizonlarını ilgilendirdiği boyutuyla askerî ve malî bürokrasi üzerine yapılacak çalışmalar imparatorluğun serhadlerine verdiği önemi anlamamıza yardımcı olacaktır. Keza Osmanlı askerî mühendisliği bağlamında, özellikle 17. yüzyıldan Nizam-ı Cedid'e uzanan bir dönemde kale mimarisinin değişimi üzerine bir monografinin olmayışı büyük bir eksiklik olarak göze çarpıyor. Gerek tekil olarak, gerekse bütün bir kale sistemi olarak henüz layıkıyla araştırılmamış birçok kale olması da önümüzde duran iş yükünün ne denli büyük olduğunu göstermektedir.

Abstract

An Overview of the Literature on the Ottoman Fortresses

This paper deals with the research on the Ottoman fortresses with a special focus on the Ottoman Balkans. The number of studies on the Ottoman fortresses, which are an integral part of the Ottoman military history, is incompatible with the huge geography of the empire. Since the new military historiography became the agenda of Ottoman historians, the fortresses are increasingly being addressed by historians. In this article, which aims to give a general overview of the literature, first the studies of the Ottoman military architecture, then monographs of the fortresses and finally researches on the Ottoman fortress system in the frontiers are viewed.

Keywords: Ottoman fortresses, Ottoman military architecture, frontiers, military bureaucracy.

KAYNAKÇA

- Ágoston, Gábor, *Guns for the Sultan: Military Power and the Weapons Industry in the Ottoman Empire*, Cambridge: Cambridge University Press, 2005.
- Ágoston, Gábor, *Barut, Top ve Tüfek – Osmanlı İmparatorluğu'nun Askerî Gücü ve Silah Sanayisi*, (Çev. Tanju Kada), İstanbul: Kitap Yayınevi, 2006.
- Altuğ, Uğur, "XV. Yüzyılda Balkanlar'da Osmanlı Kaleleri ve Geçirdikleri Yapısal Değişimler", *Halil İnalçık Armağanı III*, (Ed.) Ahmet Özcan, İstanbul: Doğu Batı yay., 2017, ss. 74-106.
- Aslantaş, Selim, "Belgrad-ı Dârü'l-cihâd", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 15, 2011, ss. 13-37.
- Aydın, Mahir, "Faş Kalesi", *Osmanlı Araştırmaları*, 6, 1986, ss. 67-138.
- Aydın, Mahir, "Kafdağı'nda Türk Kalesi", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, 20: Prof. Dr. Mücteba İlgürel'e Armağan, 2008, ss. 297-328.

- Aydın, Mahir, "Kaleler", *Osmanlı Askerî Tarihi- Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri 1792-1918*, (Ed.) Gültekin Yıldız, İstanbul: Timaş yayınevi, 2013, ss. 11-33.
- Aydın, Mahir, *Vidin Kalesi – Tuna Boyundaki İnci*, İstanbul: Ötüken yay., 2015.
- Baş, Göksel, *Ottoman Serhad Organization in the Balkans (1450s to Early 1500s)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Bilkent Üniversitesi, 2017.
- Batmaz, Eftal Şükrü, *Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Anadolu'da Kalelerin İdari ve Askeri Fonksiyonları (1550- 1750)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi, 1989.
- Batmaz, Eftal Şükrü, "Osmanlı Devleti'nde Kale Teşkilatına Genel Bir Bakış", *OTAM Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 7, 1996, ss. 1-10.
- Bıyık, Ömer, "Osmanlı-Rus Hududunda Bir Kale: XVIII. Yüzyılda Hotin", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 29/2, 2014, ss. 489-513.
- Bilge, Sadık Müfit, *Osmanlı'nın Macaristanı*, İstanbul: Kitabevi, 2010.
- Çalışır, M.Fatih, *War and Peace in the Frontier: Ottoman Rule in the Uyvar Province (1664-1685)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Bilkent Üniversitesi, 2009.
- Dávid, Géza, "The Eyalet of Temesvar in the Eighteenth Century", *Oriente Moderno*, 18/1: The Ottoman Empire in the Eighteenth Century, 1999, ss. 113-128.
- Dávid, Géza ve Pál Fodor, "Osmanlı Tarihi ile İlgili Macaristan'daki Çalışmalar ve Bunların Değerlendirmesi", *XIII. Türk Tarihi Kongresi - Ankara, 4-8 Ekim 1999, Kongreye Sunulan Bildiriler*, c.I, Ankara: Türk Tarih Kurumu yay., 2002, ss. 1-37.
- Engin, Hakan, *İbrail Kalesi'nin Modernizasyonu: Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre (1736-1819)*, Braila, 2012.
- Engin, Hakan, *1787-1792 Osmanlı-Rus, Avusturya Harpleri Sırasında İbrail Kalesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Edirne: Trakya Üniversitesi, 2013.
- Erdoğan, Muzaffer, "Osmanlı Mimari Tarihinin Arşiv Kaynakları", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 3/5-6, 1951 [1953], ss. 95-123.
- Ersoy, Bozkurt ve Svetlana Beliaeva (Bilyayeva), "Özü Kalesi (Ukrayna-Ochakiv) Arkeolojik Çalışmaları", *Uluslararası Dördüncü Türk Kültürü Kongresi Bildirileri 4-7 Kasım 1997, Ankara*, c. I, (Haz. Azize Aktaş Yasa), Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yay., 1999, ss. 263-268.
- Ertekin, Işık, *Kili Kalesi (1767-1792)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Edirne: Trakya Üniversitesi, 2015.
- Eyice, Semavi, "Kale", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 24, 2001, ss. 234-242.
- Fedakâr, Cengiz, "1787-1792 Osmanlı Avusturya, Rus Savaşları'nda Bender Kalesi", *Prof. Dr. Erdoğan Merçil'e Armağan*, (Eds.) Emine Uyumaz, Muharrem Kesik vd., İstanbul: Bilge Kültür Sanat yay., 2013, ss. 382-393;

- Fedakâr, Cengiz, *Kafkasya'da İmparatorluklar Savaşı: Kırım'a Giden Yolda Anapa Kalesi (1781-1801)*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür yay., 2014.
- Fedakâr, Cengiz, "1787-1792 Osmanlı-Rus Harplerinde Kılburun, Özi Nehri ve Hocabey Muharebeleri", *Karadeniz Araştırmaları*, 46, 2015, ss. 119-136.
- Fedakâr, Cengiz, "Kafkasya'da Osmanlı Tahkimatı: Sohum Kalesi (1723-1729)", *Vakanüvis – Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2: Kafkasya Özel Sayısı, 2017, ss. 163-193.
- Finkel, Caroline ve Victor Ostapchuk, "Outpost of Empire: An Appraisal of Ottoman Building Registers as Sources for the Archeology and Construction History of the Black Sea Fortress of Özi", *Muğarnas*, 22, 2005, ss. 150-188.
- Fisher, Alan, "Azov in the Sixteenth and Seventeenth Centuries", *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, 21/2, 1973, ss. 161-174.
- Fodor, Pál, "Bauarbeiten der Türken an den Burgen in Ungarn im 16. und 17. Jahrhundert", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, XXV/1, 1981, ss. 55-88.
- Fodor, Pál, "Das Wilajet von Temeschwar zur Zeit der osmanischen Eroberung", *Südost-Forschungen*, 55, 1996, ss. 25-44.
- Gabriel, Albert, *Les châteaux turcs du Bosphore*, Paris: E.de Boccard, 1943.
- Gerelyes, Ibolya ve Gyöngi Kovács (Ed.), *Archeology of the Ottoman Period in Hungary - Papers of the Conference Held at the Hungarian National Museum, Budapest, 24-26 May 2000*, Budapeşte, 2003.
- Gezer, Ömer, *Kale ve Nefer: Habsburg Sınırında Osmanlı Askerî Gücünün Yeniden Örgütlenmesi (1699-1715)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara: Hacettepe Üniversitesi, 2016.
- Gezer, Ömer, "Macaristan'da Son Osmanlı Garnizonu: Temeşvar'a 'Eğri Nizami'nin Verilmesi ve Maliyeti", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 26, 2017, ss. 141-146.
- Göger, Veysel, "Askerî Devrim Kuramı ve XVI. Yüzyıl Osmanlı Kale Kuşatmaları", *Divan Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, 22/42, 2017, ss. 67-106.
- Göyünç, Nejat, "Osmanische Festungen auf dem Balkan im 18. Jahrhundert", *Internationaler Kongress für Militärgeschichte Wien 6.-10. Juni 1983, Beiträge*, Viyana, 1983, ss. 79-83.
- Gradeva, Rossitsa, "War and Peace along the Danube: Vidin at the End of the Seventeenth Century", *Oriente Moderno*, New Series 20 (81), 2001, ss. 149-174.
- Gradeva, Rossitsa, "Between Hinterland and Frontier: Ottoman Vidin, Fifteenth to Eighteenth Centuries", *The Frontiers of the Ottoman World*, (Ed.) A.C.S. Peacock, Oxford: Oxford University Press, 2009, ss. 331-351.
- Gürbüz, Adnan, "Osmanlı Klasik Döneminin Kale ve Müstahfizân Defterleri", *Osmanlı Coğrafyası Kültürel Arşiv Mirasının Yönetimi ve Tapu Arşivlerinin*

- Rolü Uluslararası Kongresi – 21-23 Kasım 2012 İstanbul- Bildiriler*, cilt I, Ankara, 2013, ss. 379-391.
- Güven, Okan, *İki Savaş Arasında Bosna Kaleleri (1669-1683)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Hacettepe Üniversitesi, 2017.
- Hegyi, Klára, "Ottoman Network of Fortresses in Hungary", Ottomans, Hungarians, and the Habsburgs in Central Europe The Military Confines in the Era of Ottoman Conquest, (Eds.) Géza Dávid ve Pál Fodor, Leiden: Brill, 2000, ss. 163-194.
- Hegyi, Klára, *A török hódoltság várai és várkatonasága*, 3 cilt, Budapeşte, 2007.
- Hegyi, Klára, *The Ottoman Military Organization in Hungary - Fortresses, Fortress Garrisons and Finances*, Berlin: Klaus Schwarz Verlag, 2018.
- Hertz, A.Z., "Ada Kale: The Key to the Danube, 1688-1690", *Archivum Ottomanicum*, 3, 1971, ss. 170-184.
- Hertz, A.Z., "Armament and Supply Inventory of Ottoman Adakale, 1753", *Archivum Ottomanicum*, 4, 1972, ss. 95-171.
- Hertz, A.Z., "The Ottoman Conquest of Adakle, 1738", *Archivum Ottomanicum*, 6, 1980, ss. 151-210.
- Hickok, Michael R., *Ottoman Military Administration in Eighteenth-Century Bosnia*, Leiden: Brill, 1997.
- Holmes, Denwood Nathan Stacy, *The Independently Fortified Tower: An International Type in Ottoman Military Architecture, 1452-1462*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Princeton: Princeton University, 2012.
- Högg, Hans, *Türkenburgen an Bosphorus und Hellespont: Ein Bild frühosmanischen Wehrbaus bis zum Ausgang des 15. Jahrhunderts*, Dresden: Focken&Oltmanns, 1932.
- Karagöz, Hakan, *1737-1739 Osmanlı-Avusturya Harbi ve Belgrad'ın Geri Alınması*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, 2008.
- Kılıç, Orhan, "Teşkilat ve İşleyiş Bakımından Doğu Hududundaki Osmanlı Kaleleri ve Mevâcib Defterleri", *OTAM Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 31, 2012, ss. 87-127.
- Kırca, Ersin, Vahdettin Atik, Resul Köse v.d. (Haz.), *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Kaleleri*, İstanbul: Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı yay., 2016.
- Kiel, Machiel, "The Ottoman Castle of Ram (Hram) in Serbia and the Accounts of Its Construction, 1491", *State and Society in the Balkans before and after Establishment of Ottoman Rule*, (Eds.) Srdan Rudić ve Selim Aslantaş, Belgrad: The Institute of History Belgrade, 2017, ss. 165-189.
- Kovács, Gyöngi, "Ottoman Military Architecture in Hungary", *Thirteenth International Congress of Turkish Art – Proceedings*, (Eds.) Géza Dávid ve Iboleya Gerey, Budapeşte, 2009, ss. 375-392.

- Kreševljaković, Hamdija, *Kapetanije u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, 1954.
- Kul, Eyüp, "Bosna Sancağı'nda Yapılan Kale Tamirleri (1705-1715)", *Osmanlı Dönemi Balkan Şehirleri*, c. 3, (Ed.) Zafer Gölen ve Abidin Temizer, Ankara: Gece Kitaplığı, 2016, ss. 1043-1066.
- Moaçanın, Nenad. "Exposing Existing Fallacies Regarding The Captaincies in the Bosnian Frontier Area between the 16th-18th Centuries", *Constructing Border Societies on the Triplex Confinium International Project Conference Papers 2: 'Plan and Practice. How to Construct a Border Society? The Triplex Confinium c. 1700-1750' (Graz, December 9-12, 1998)*, (Ed.) Drago Rokсандić ve Nataša Štefanec, Budapeşte, 2000, ss. 75-89.
- Murphey, Rhoads, "The Construction of a Fortress at Mosul in 1631: A Case Study of an Important Facet of Ottoman Military Expenditure", *Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi 1071-1920*, (Ed.) Halil İnalıc ve Osman Okyar, Ankara: Meteksan, 1977, ss. 163-177.
- Murphey, Rhoads, *The Functioning of the Ottoman Army under Murad IV (1623-1639 / 1032-1049): Key to the Understanding of the Relationship Between Center and Periphery*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Şikago: University of Chicago, 1979.
- Nicolle, David, *Ottoman Fortifications 1300-1710*, (Illustrated by Adam Hook), Oxford: Osprey, 2010.
- Ostapchuk, Victor ve Svetlana Bilyayeva, "The Ottoman Northern Black Sea Frontier at Akkerman Fortress: The View from a Historical and Archaeological Project", *The Frontiers of the Ottoman World*, (Ed.) A.C.S. Peacock, Oxford: Oxford University Press, 2009, ss. 137-170.
- Özgüven, Burcu, *Barut ve Tabya: Rönesans Mimarisi Bağlamında Fatih Sultan Mehmed Kaleleri*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi, 1997.
- Özgüven, Burcu, *Osmanlı Macaristan'ında Kentler, Kaleler*, İstanbul: Ege yayıncılık, 2001.
- Özgüven, Burcu, "The Palanka: A Characteristic Building Type of the Ottoman Fortification Network in Hungary", *Electronic Journal of Oriental Studies*, 4, 2001, ss. 1-12.
- Özgüven, Burcu, "Palanka Forts and Construction Activity in the Late Ottoman Balkans", *The Frontiers of the Ottoman World*, (Ed.) A.C.S. Peacock, Oxford: Oxford University Press, 2009, ss. 171-187.
- Özgüven, Burcu, "Early Modern Military Architecture in the Ottoman Empire", *Nexus Network Journal Architecture and Mathematics*, 16, 2014, ss. 737-749.
- Pepper, Simon, "Ottoman Military Architecture in the Early Gunpowder Era: A Reassessment", *City Walls: The Urban Enceinte in Global Perspective*, (Ed.) James Tracy, Cambridge: Cambridge University Press, 2000, ss. 283-316.

- Popović, Marko, *The Fortress of Belgrade*, Belgrad: The Institute for the Protection of Cultural Monuments of Belgrade, 1991.
- Popović, Marko, *Beogradska Tvrdava - The Fortress of Belgrade*, Belgrad, 2006.
- Römer, Claudia, *Osmanische Festungsbesatzungen in Ungarn zur Zeit Murads III., dargestellt an Hand von Petitionen zur Stellenvergabe*, Viyana: Öst. Akademie der Wissenschaften, 1995.
- Schwarz, Klaus, *Osmanische Sultansurkunden: Untersuchungen zur Einstellung der Besoldung osmanischer Militärs in der Zeit Murads III.*, (Ed.) Claudia Römer, Stuttgart: Franz Steiner, 1997.
- Sevgen, Nazmi, *Anadolu Kaleleri*, Ankara: Doğu yay., 1959.
- Sevinç, Tahir, "Belgrad Kalesi'nde Tamir ve İmar Faaliyetleri (1740-1743)", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 32, 2014, ss. 111-130.
- Stein, Mark L., *Guarding the Frontier – Ottoman Border Forts and Garrisons in Europe*, Londra: Taurus Academic Studies, 2007.
- Stein, Mark L., *Osmanlı Kaleleri – Avrupa'da Hudut Boyları*, (Çev. Gül Çağalı Güven), İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2007.
- Stein, Mark L., "Military Service and the Material Gain on the Ottoman-Habsburg Frontier", *The Frontiers of the Ottoman World*, (Ed.) A.C.S. Peacock, Oxford: Oxford University Press, 2009, ss. 445-468.
- Şakul, Kahraman, "Osmanlı Askerî Tarihi Üzerine Bir Literatür Değerlendirmesi", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 1/2, 2003, ss. 529-571.
- Şakul, Kahraman (Ed.), *Yeni Bir Askerî Tarih Özlemi: Savaş, Teknoloji ve Deneysel Çalışmalar*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2013.
- Şakul, Kahraman, "Bruce P. Lenman (ed.), Military Engineers and the Development of the Early-Modern European State", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, 45, 2015, ss. 286-297.
- Şakul, Kahraman, *Military Engineering in the Ottoman Empire: The Original Version*, https://www.academia.edu/19826125/Military_Engineering_in_the_Ottoman_Empire_The_Original_Version [Son Erişim: 01.12.2018].
- Şayin, Cevat ve Gültekin Yıldız (Ed.), *Osmanlı Askerî Tarihini Araştırmak: Yeni Kaynaklar Yeni Yaklaşımlar*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2012.
- Şenyurt, Oya, "III. Selim Döneminde İnşaat Ortamını Yönlendiren İki Fransız Mühendis ve Kale Tamirleri", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 28/2, 2013, ss. 487-521.
- Şimşirgil, Ahmet, *Slovakya'da Osmanlılar - Türk Uyvar 1663-1685*, İstanbul: Beylik yay., 2015.
- Türkmen, İlhan, *XVI. Yüzyılda Belgrad Kazası*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara: Gazi Üniversitesi, 2014.

- Utkular, İsmail, *Çanakkale Boğazında Fatih Kaleleri*, İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi yay., 1954.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapıkulu Ocakları*, 2 cilt, Ankara: TTK yay., 1988.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, Ankara: TTK yay., 1988;
- Üstündağ Özdemir, Nagehan, *18. Yüzyılda Vidin Şehrinin Sosyo-Ekonomik Panoraması (1790-1808)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara: Hacettepe Üniversitesi, 2014.
- Velkov, Asparuch ve Evgeniy Radoshev, *Ottoman Garrisons on the Middle Danube Based on Austrian National Library MS MXT 562 of 956/1549-1550*, Introduction by Strashimir Dimitrov, Budapeşte: Akadémia Kiadó, 1996.
- Yağcı, Zübeyde Güneş ve Mustafa Akkaya, "XVIII. Yüzyılda Bir Serhat Şehri Olan Vidin'de Askerler: Gündelik Yaşam Üzerine Değerlendirme", *Daily Life in the Balkans in the Ottoman Empire Era - Osmanlı Dönemi Balkanlar'da Gündelik Hayat*, (Ed.) Zafer Gölen ve Abidin Temizer, Ankara: Gece Kitaplığı, 2014, ss. 51-98.

XV. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA BALKANLARDA OSMANLI SERHAD ORGANİZASYONUNUN OLUŞUMU: KALELER AĞI, ASKERİ PERSONEL, FİNANSMAN VE MALİ KÜLFET

Göksel Baş^{*}

Öz

Bu makalenin amacı genel itibarıyla Osmanlı askeri tarihi, özelde ise Osmanlı serhad tarihi bağlamında tarihçiliğimizde henüz eksik çalışmalar barındıran 15. yüzyıl Osmanlı Balkanlarında kale savunma ağlarının ortaya çıkışı, dönüşümü, işleyişi ve tüm bu sistemin mali külfetini aydınlatmaya çalışmaktır. Türkiye ve dünyadaki Osmanlı askeri tarih çalışmaları genel itibarıyla Osmanlıların Macaristan'ı ilhaki ile başlayan süreç ve sonrasına odaklanmıştır. Hâlbuki bu çalışma Osmanlı serhad pratiklerinin Macaristan'ın ilhakından çok daha evvel işler vaziyette olduğunu göstermekle birlikte karşılaştırmalı olarak Osmanlıların Mora'da ve Arnavutluk'ta Venediklilere karşı kurmuş oldukları serhadde de değinecektir. 15. yüzyıl Osmanlı serhad çalışmalarını 16. ve 17. yüzyıldaki mevcut literatüre eklemek şüphesiz ki Osmanlı serhad araştırmalarına daha bütüncül bir gözle bakmamıza olanak sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Balkanları, Serhad Organizasyonu, Osmanlı Kaleleri, On beşinci yüzyıl.

“...kal'a taşla toprakla kal'a olmaz, illâ adam ile olur ve adam her ne kadar çoksa fâide etmez, illâ nafaka ile olur. İşte imdî bizim bildiğimiz budur, bâkisin siz her nice bilürseniz öyle eyleyin...”¹

Sultan II. Mehmed saltanatının hemen başlarında İstanbul'un fethi (1453) ile Balkanlar ve Anadolu'da Osmanlı genişlemesi yeni bir boyut kazanmış durumdaydı. Fetihden hemen sonra Tuna havzası, Arnavutluk ve Mora'da başlayacak uzun soluklu fetih hareketleri, kendisinden önceki dönemi karakterize eden Osmanlı stratejisinden farklı bir boyuttaydı. Evvelki dönemlerde Balkanlardaki en güçlü hasımları Macarlar ile doğrudan bir 'sınır' paylaşımına girmekten kaçınan Osmanlılar, Macar serhaddi boyunca irili ufaklı egemenlik alanlarını paylaşan prenslik ve krallıkları kendilerine tabii devletler olarak bağlama stratejisi benimseyerek Macarlara karşı tampon bir bölge tutma yoluna gitmişlerdi. 1396 Haçlı Seferi ile 1443-44 Seferleri arasındaki elli yıl boyunca Osmanlı ve Macar merkezi kuvvetleri sınır boylarında doğrudan doğruya muharebe halinde bulunmamışlardı. 1454-1459 Sırp Despotluğu'nun, 1463-64 Bosna Krallığı'nın ve 1477-1481 Hersek topraklarının Osmanlı kuvvetleri tarafından fethi ile beraber ilk defa Macarlar ile Osmanlılar 800 km. uzunluğunda *de facto* bir sınır alanını paylaşan iki güçlü devlet olarak karşı karşıya gelmişlerdi. 1460'lardan Sultan I. Süleyman'ın tahta çıkışına kadar geçecek olan elli yıllık dönem Osmanlı-Macar serhaddinde büyük toprak kazanımlarının yaşanmadığı, merkezi kuvvetlerin sınır boyla-

^{*} Bilkent Üniversitesi Tarih Bölümü Doktora Öğrencisi, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi (ASBÜ) Tarih Bölümü Araştırma Görevlisi, goksel.bas@asbu.edu.tr.

¹ Halil İnalçak ve Mevlüd Oğuz (haz.), *Gazavât-i Sultân Murâd b. Mehmed Hân: İzladi ve Varna Savaşları (1443-1444) Üzerinde Anonim Gazavât-nâme*, ikinci baskı, Ankara: TTK, 1989, 43.

rında çarpışmadığı, yalnızca yerel kuvvetlerin karşılıklı akınlar yaptıkları düşük yoğunluklu küçük savaşlar (*klein krieg*) dönemi olarak tanımlanabilir.² Elbette, Osmanlı-Macar serhaddinde karşılıklı devam eden akınlar iki devlet arasında barış yapılmasına engel olmamaktaydı. 1483'teki barışa kadar sayısı otuzu geçen ateşkes antlaşması Osmanlı ve Macar delegeleri arasında imzalanmıştı.³ Bahsettiğimiz bu dönemde iki devletin bir diğeri üzerine kesin sonuçlu bir zafer elde edememesi ve aynı zamanda bu devletlerin farklı tehdit ve dinamiklerle uğraşması neticesinde⁴ Osmanlı – Macar serhaddini şekillendiren Tuna havzası 15. yüzyılın ikinci yarısında içlerinde binlerce muhafız ve yerel askeri kuvvet barındıran kaleler ağı ile çevrelenmiş bir vaziyete bürünecekti. Bu minvalde her iki devletin de kale savunma ağlarını oluşturmaları ve genişletmeleri paralel gelişmeler olarak değerlendirilebilir.⁵

I. BALKANLARDA OSMANLI İLERLEMESİ VE ASKERİ SERHADDİN OLUŞUMU

Balkanlardaki fetihlerinin en başından beri coğrafya bilgisine sahip olan Osmanlılar fethettikleri bölgelerdeki doğal engelleri (nehir kenarları, dağ geçişleri, bataklıklar vb.) savunma gereksinimlerini karşılamak için kullanmışlardır. Bu bölgelerde önceden var olan kaleleri fetheden Osmanlılar, gerekli gördükleri yerlerde yeni kaleler inşa etme yoluna da gitmişlerdir.⁶ Tuna Nehri'nin doğu

² 1460'lar – 1520 yılları arasında doğrudan merkezi kuvvetlerin serhad alanlarındaki çarpışmalara dâhil olduğu birkaç istisna elbette mevcuttur. II. Mehmed'in 1464 başarısız Yayçe kuşatması ve 1476 yılında Mathias Korvinus önderliğindeki Macar Kara Ordusu'nun (*Fekete Sereg*) başarılı Sabac (Osm. Böğürdelen) kuşatması, burada misal teşkil ederler.

³ Pál Fodor, *The Unbearable Weight of Empire: The Ottomans in Central Europe- A Failed Attempt at Universal Monarchy (1390-1566)*. Budapest: Research Centre of the Humanities, Hungarian Academy of Sciences 2016, 52. 1483'ten sonra Dersaadet ile Buda arasındaki elçi trafiğinde bir yoğunluk kaybı yaşanmamıştı. Oruç Bey Tarihi'ne göre 1487, 1490, 1496, 1497 ve 1498 yıllarında Macar delegeleri Osmanlılarla barışın yenilenmesi için İstanbul'daydı. Bkz. Necdet Öztürk (düz.), *Oruç Beğ Tarihi: Osmanlı Tarihi (1288-1502)*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2014, 202-217. Ancak, Macarlarla Osmanlılar arasında imzalanan barış antlaşmalarının büyük çoğunluğu bugün elimizde bulunmamaktadır. Bunlardan en çok bilineni 1487 Osmanlı-Macar Barışı'na ait nüsha halindeki metinlerdir. Bkz. Tayyip Gökbilgin, "Korvin Mathias (Mátyás)ın Bayezid II.e Mektupları Tercümelemi 1503 (909) Osmanlı-Macar Muahedesinin Türkçe Metni", *Belleten* 87 (1958): 377-381.

⁴ Bahsi geçen dönemlerde hem Mathias Korvinus hem de Sultan II. Mehmed ve II. Bayezid imparatorluk sınırlarının farklı mıntıklarına dikkatlerini çekmişlerdi. Mathias 1468-79 yılları arasında Bohemya Veraset Savaşları, 1479-87 yılları arasında ise Avusturya Savaşları ile meşgulken Osmanlılar 1463-79 yılları arasında Ege'deki adalar hâkimiyeti için Venedikliler ile uzun soluklu bir mücadeleye girişmişlerdi. Bunun yanında 1470'lerin başında doğudan yükselen Akkoyunlu tehdidi Osmanlıların askeri operasyonlarını doğuya yönlendirmelerine sebebiyet vermişti. Son olarak II. Bayezid döneminde 1499-1503 Mora Savaşı Osmanlı askeri önceliklerinin bu bölgelerde yoğunlaşmasıyla sonuçlanmıştı.

⁵ 1470'ler boyunca Macarlar güney hudutlarındaki kale teşkilatını yeniden yapılandırmışlardı. Bkz. Géza Pálffy, "The Origins and Development of the Border Defense System Against the Ottoman Empire in Hungary (Up to the Early Eighteenth Century)", *Ottomans, Hungarians and Habsburgs in Central Europe: The Military Confines in the Era of Ottoman Conquest*, Géza David & Pál Fodor (düz.), Leiden: Brill, 2000, 3-69.

⁶ Gábor Ágoston, "Where Enviromental and Frontier Studies Meet: Rivers, Marches and Forts along the Ottoman- Hapsburg Frontier in Hungary", *The Frontiers of the Ottoman World*, A. C. S. Peacock (düz.), New York: Oxford University Press, 2009, 58.

mıntıkasında kalan tüm önemli geçit ve kaleler (Kili ve Akkerman hariç) 14. yüzyılın sonuna doğru Osmanlılar tarafından çoktan fethedilmiş vaziyetteydi. Bu tarihten sonra Tuna Nehri Osmanlılar ile Eflak Prenslığı arasında doğal bir sınır alanını oluşturacaktı. Sırp Despotluğu (1454-59), Mora (1460), Hersek ve Bosna Krallığı'nın güney kısmı (1463-64), Arnavutluk ve Zeta bölgelerindeki kaleler nihayetinde Tuna ağzındaki Kili ve Akkerman kalelerinin fetihleri (1484) ile beraber Osmanlıların Balkanlardaki serhad sınırları görece oturmuş bir hal alacaktı.⁷

Kuzeybatı Balkanlarda hızlı ve kalıcı Osmanlı fetihleri, Eflak ve Boğdan prensliklerinin Osmanlı yönetimine tâbi kılınması ve Tuna ağzındaki kalelerin Osmanlı kontrolüne girmesi söz konusu olduğunda uzun vadede Osmanlı devlet ricalinin bilinçli bir Tuna stratejisi oluşturduklarını akla getirmektedir. Bu strateji Tuna nehri kenarında ve havzasında bulunan tüm önemli kalelerin ve geçitlerin ele geçirilmesiyle bir kaleler ağı oluşturarak içeride kalan tımar bölgelerinin korunması esasına dayanmaktaydı. Osmanlı kronik yazarları da Osmanlıların kafalarındaki Tuna stratejisi üzerine bize önemli bilgiler aktarırlar. İdris-i Bitlisî Osmanlı topraklarının korunması için Tuna'nın güney yüzünde kalan tüm kalelerin fethedilmesi gerektiğini, bu sebeple Tuna'daki en önemli kale olan Belgrad'ın ele geçirilmesinin elzem olduğunu aktarır.⁸ Bir diğer kronik yazarı Behiştî Ahmet Çelebi ise Tuna Nehri'nin kontrol altına alınması ve Belgrad'ın zaptının Osmanlı topraklarının korunması hususundaki ehemmiyetine dikkat çekerek Sultan II. Mehmed'in başarısız Belgrad seferini değerlendirir.⁹ Belgrad'ın fethi gerçekleşmese dahi şehrin 1521'deki fethine kadar Osmanlılar Tuna Nehrinin güneyinde kalan tüm istihkâmları ele geçirmeyi başarabilmişlerdi.

Fetihlerden hemen sonra Osmanlılar Macar serhaddine komşu arazilerde iki yeni sancak kurmuşlardı. Sancaklardan ilki, Vidin Sancağı'nın batısında ve Alacahisar Sancağı'nın kuzeyinde fethedilen Sırp topraklarını kapsayan Braniçeva Sancağı'ydı. Sancağın kuzey sınırını Tuna, batı sınırını ise Morava nehirleri

⁷ Elbette, bu dönem içerisinde Mora bölgesinde Osmanlı lehine sınır değişiklikleri yaşanmıştı. 1499-1503 Osmanlı-Venedik Savaşı, Mora'daki Venedik askeri varlığına son vererek savaşın sonunda imzalanan Buda Barışı'nın akabinde Venedikliler Moton, Koron, İnebahtı, Navarin, Draç ve Ayamavra gibi çok önemli istihkâmlarını Osmanlılara bırakmak zorunda kalmışlardı (Bkz. Ek IV). Diğer taraftan, Osmanlılar yalnızca Kefalonya Adası'nı Venediklilere bırakmışlardı. Osmanlı-Macar serhaddinde ise büyük topraklar ve önemli kalelerin kazanımı söz konusu değildi. Osmanlıların Batı serhaddindeki ilerlemeleri 1512'de Bosna Sancak beyinin Srebrenika, Tesanj ve Sokol kalelerini almasıyla başlayacaktı. Böylece Osmanlı sınırları Sava Nehri'ne ulaşmış olacaktı. Bkz. Frenc Szakály, "The Hungarian-Croatian Border Defense System and It's Collapse", *From Hunyadi to Rákóczi War and Society in Late Medieval and Early Modern Hungary*, János M. Bak ve Béla Király (düz.), Brooklyn: Brooklyn Collage Press, 1982, 150.

⁸ "Sultan, Tuna nehrinin beri tarafındaki müşriklere ait bütün beldelerin ele geçirildiğini, artık hududun nehre kadar dayandığını, Tuna suyunun beri yakasında Ungurus kâfirlerinin mutlaka sığınacakları bir yerin kalmaması gerektiğini aklından geçiriyordu. Ancak, sadece Belgrad kalesi Tuna ve Sava arasında, Müslümanlar tarafından fethedilmemiş bölge olarak kalmıştı... Böyle bir kalenin fethi, ehl-i imanın emniyeti için elzemdi.", Muhammed İbrahim Yıldırım (düz.), *İdris-i Bitlisî Heşt Behişt -VII. Ketibe (Fatih Sultan Mehmed Devri 1451-1481)*, Ankara: TTK, 2013, 135.

⁹ "...[K]ast itdi ki [Sultan II. Mehmed] Tuna'yı serhad, sügur ide Belgrad'ı -ki Tuna ile Sava ortasında vaki' olmuşdur ve gürişgah-i eşrar-ı küffardur- illa kafire berü yakada melce ü melaz kalmaya.", Fatma Kaytaz (düz.), *Behiştî Ahmed Çelebi, Târîh-i Behiştî, Vâridât-i Subhânî ve Fütühât-i Osmânî (791-907/ 1389-1502) II*, Ankara: TTK, 2016, 274.

belirlemektedir. Braniçeva Sancağı'nın sınırları yeni idari düzenlemelerle 1467'de genişletildi ve yeni sancak merkezi Belgrad'ın 70 km. doğusundaki güçlü bir kale-şehir olan Semendire'ye taşındı. Bu tarihten sonra Semendire Sancağı olarak anılacak olan yeni idari birim, Osmanlıların 1521'de Belgrad'ı fetihlerine kadar Balkanlardaki en önemli serhad idari merkezi halini alacaktı.¹⁰ Braniçeva Sancağı'nın batı tarafında kalan eski Bosna Krallığı topraklarında ise 1463 yılında Bosna Sancağı kurulmuştu.¹¹ Fakat Osmanlıların Bosna'yı fethinden hemen sonra Macarlar Bosna'ya saldırmış, bölgenin kuzeyinde Sava havzasındaki toprakları ele geçirmeyi başaramışlardı.

1477-80 yılları arasında bahsi geçen sancaklardan iki yeni sancak daha ortaya çıkarılmıştı. Bunlardan ilki, 1470'lerin sonunda Adriyatik ve Zeta bölgesindeki Osmanlı fetihleri akabinde kurulan Hersek Sancağı idi. İkinci yeni sancak ise Bosna ile Semendire arasında yer alan merkezi muhkem bir kale olan İzvornik Sancağı olacaktı. Kasım 1480'de Macarların Bosna içlerine kadar etkili olan akınları sonucunda bölge büyük zarar görmüş, bunun üzerine Bosna ile Semendire arasında önemli kavşakları kontrol eden ve bir lojistik üs olarak kullanılacak olan İzvornik Sancağı kurulmuştu. Sonuç olarak özellikle Macar serhaddinde farklı zamanlarda kurulmuş üç yeni sancağı (Semendire, Bosna ve İzvornik) çevreleyen kaleler ağı Macar saldırılarına karşı etkin bir savunma sistemi oluşturacaktı.

Başlangıçta Osmanlılar, serhad bölgelerinde yeni kurulan sancaklardaki kalelere maaşları tımar sistemi dâhilinde ödenen garnizon kuvvetleri yerleştirmişlerdi. Yalnızca 20 yıllık bir süreçte kalelerdeki garnizon kuvvetlerinin finansmanında köklü değişimler yaşanacaktı. Fatih saltanatının son dönemlerine doğru serhad bölgelerinde bulunan kalelerdeki garnizon kuvvetlerinin neredeyse hepsinin finansmanı mukataa kaynaklarından ayrılan nakitlerle karşılanmaya başlanacaktı. Bu ödeme yöntemi değişikliği daha çok kuzeybatı bölgesinde Macar serhaddinde bir standart halini almışken diğer bölgelerde terk edilerek yerini tımar sistemi ile finanse edilen garnizon kuvvetlerine bırakacaktı. Örnek olarak, Bosna ve Sırp topraklarının fethinden önce Eflak hududundaki Niğbolu, Yergöğü ve Hulovnik kalelerinde konuşlanmış ana garnizon kuvvetleri ve martolos, taş ustaları, topçu ve tüfekçi gibi yardımcı birlikler ulufe alırlarken daha sonraki süreçte bu yöntem terkedilmişti. Bunun yerine, ana garnizon kuvvetleri dışında kalan yardımcı birliklere vergi muafiyetleri tanınarak ulufe ya da tımar gelirlerinden finansmanları durdurulmuştu.¹² Bu yöntem değişikliğinin en önemli sebebi

¹⁰ Alexander Fotiç - Michael Kiel, "Semendire", *TDV İslam Ansiklopedisi*, cilt. 36, s. 467. Ayrıca, Braniçeva Sancağı'nın ilk tahriri için, bk. Halil İnalçık, Evgeni Radushev, Uğur Altuğ, *Fatih Sultan Mehmed Döneminde Tuna Boyunda Osmanlı Düzeni: Niğbolu, Vidin ve Braniçeva Tahrir Defterleri (Metin ve İndeks)*, düz. Pál Fodor, Budapest: Research Centre for the Humanities, 2018.

¹¹ Hatice Oruç, "15. Yüzyılda Bosna Sancağı ve İdari Dağılımı", *OTAM*, (Ankara) 18 (2005): 25.

¹² "Cemâ'at-i hizmekârân-i kal'a-i Niğbolu ve Holovnik ve Yergögi, evvel ulûfe yerlermiş, kesilmiş, harâc ve ispence virmezler hemân öşrlerin ve bâğların rüsûmlerin virürler cem'-i avârizdan muâfi ve müsellemlerdir amma martoloslar öşr ve rüsûm virmezler:

Bölük-i kalafatçıyân, neferen 26

Bölük-i gölcıyân ve keştibân, neferen 36

Bölük-i martolosân ki, kenâr beklerler, nefer 12

hiç şüphesiz Vidin Sancağı'nın batısında kurulan iki yeni sancaktı. Bir zamanlar doğrudan Sırp hududunda bulunan Vidin artık eski önemini kaybetmiş, Semendire Sancağı'nın savunma açısından ehemmiyeti artmıştı. Niğbolu ve Vidin'deki dönüşüm Bosna ve Semendire sancaklarında tersi istikamette gelişmişti.¹³ 1460'larda bahsi geçen sancaklardaki kalelerin büyük çoğunluğu tımar gelirleri ile finanse edilirken 1490'lara doğru finansmanları ulufeye dönüştürülmüştü. Macar hududunda etkin bir muhafaza için kalelere daha fazla garnizon kuvveti yerleştirmek zorunda kalan Osmanlılar, tımar tahsisatının zor olması neticesinde ulufe sistemi ile kalelere daha çok garnizon kuvveti koymayı hedeflemişlerdi. 15. yüzyılın ikinci yarısında gerçekleşen bu ödeme yöntemi değişikliği Macar hududunda bir standart halini alacaktı.

15. yüzyılın ikinci yarısına ait Osmanlı kalelerindeki garnizon kuvvetlerine ait devamlı ve kapsamlı çok fazla arşiv materyali olmamasına rağmen, elde olan belgelerle Osmanlıların serhadlerdeki garnizon askeri sayılarına dair sağlıklı bilgilere ulaşmak mümkündür. Bosna Sancağı'nın 1466 yılına ait ilk tahrir defterine göre sancak toplamda 17 kale içinde bulunan 444 tımarlı müstahfız tarafından korunmaktaydı:

Bölük-i neccârân ve bennâyân, nefer 25

Bölük-i neccârân ki gemi hizmetindedir, nefer 7

Bölük-i zenberekciyân, nefer 28

Bölük-i topçiyân, nefer 11

Bölük-i haddâdân ve haddâd-i cingeniyân, nefer 17

Bölük-i urganciyân, nefer 6

Bölük-i martolosân ki kal'aya hizmet ederler ve sancak begi her ne maslahat olursa bunları gönderir, nefer 54

Bölük-i zenberekciyân-i kal'a-i Holovnik, nefer 33

Bölük-i topçiyân-i kal'a-i Holovnik, nefer 8

Bölük-i zenberekciyân-i kal'a-i Öte Yaka-i Yergögi, nefer 55", İnalçık, Radushev, Altuğ, *a.g.e.*, 100. Ayrıca, Niğbolu'daki dönüşüm için bakınız: Evgeni Radushev, "Ottoman Border Periphery (Serhad) in the Vilayet of Niğbolu, First Half of the 16th Century", *Etudes Balkaniques*, no. 34 (1995): 141-160.

¹³ Esasında, Mora'daki Osmanlı kalelerinde görülen yapısal dönüşüm de Niğbolu örneğine benzemektedir. 1460'ta fethedilen Mora bölgesi tüm muhafızları ulufe alan 9 kale tarafından korunmaktaydı: Korint (Corinth), Arhos, Hulumiç (Khlomoutsi), Karitena (Karytania), Balya Badra (Patras), Kalavrita (Kalavryta), Mezistre (Mistra), Arkadya (Arkadia) ve مقيلو . MAD 176 (H. 874-884) numaralı mukataa defterine göre 1477 yılında 1043 müstahfız 9 kalede görev almaktaydı. Ancak, ilerleyen dönemlerde bahsi geçen kalelerin finansmanı ulufeden tımara çevrilecekti. 1460'lar ile 1520 yılları arasında bölgeye ait bir tahrir defteri olmamasından dolayı bu sürecin ne zaman gerçekleştiğini bilmiyoruz. Ancak her şekilde, 1479 Osmanlı-Venedik Barışı'ndan sonra dönüşüm gerçekleşmiş olmalıdır. Savaş boyunca Mora'daki kalelere daha fazla garnizon kuvveti yerleştiren Osmanlılar, savaşın sonra garnizon sayılarını azaltmış olmalıdır. Daha az sayıdaki garnizon kuvvetlerine de tımar arazileri tahsis edilmiş olması çok muhtemeldir. MAD 176: 24b, 145b, 264, 402 (Bkz. Ek IV).

Tablo I: Bosna Sancağı'nda Tımar Alan Müstahfızlar, 1466/67¹⁴

Kale	Müstahfızlar¹⁵
Kluçevaç (Ključevac)	22 Mü
Borovaç (Borovac)	9 Mü + 1 MT + 1 Mancınıkçı = 11
Kreşeva (Kreševo)	41 Mü
Çerşeva (Črešnjevo)	26 Mü
Prozor (Prozor)	19 Mü
Susid (Susid -Gračanica-)	37 Mü
İvranduk (Vranduk)	20 Mü + 1 MT = 21
Bobofçe (Bobovac)	23 Mü
Hodidede (Hodidjed)	25 Mü + 1 ChT = 26
İzvecan (Zvečan)	42 Mü + 1 MT + 1 Y = 44
Yeleç (Jeleč)	18 Mü + 1 MT = 19
Dobrun (Dobrun)	15 Mü
Borac (Borač)	21 Mü
Vişegrad (Visegrad)	20 Mü
Mileşeva (Mileševo)	20 Mü
Samabor (Samabor)	74 Mü
Todevaç (Tođevac)	5 Mü
Toplam	444

Aynı senelerde Semendire Kalesi'ndeki garnizon kuvvetlerine dair bir malumat yoksa da 1467-68 tarihli Braniçeva tahririne göre 37 tımarlı müstahfız Resava Kalesi'ni beklerken, 200 ulufeli garnizon askeri Güvercinlik Kalesi'nde hizmet vermekteydi.¹⁶

1470'lerde Semendire, Bosna ve Hersek sancaklarına ait mufassal tahrir defterlerinden ve mukataa kayıtlarından müstahfız sayılarına dair daha toplu sonuçlar alabilmek mümkündür. 1477-78 senesinde Semendire Sancağı'nda 20 tımarlı müstahfız Sivricehisar'ı beklerken 39 tımarlı garnizon askeri ise Resava'da hizmet vermekteydi.¹⁷ Diğer taraftan, sancakta ulufe alan garnizon kuvvetleri sayısı hatırı sayılır ölçüde fazlaydı. Bosna'daki ulufeli garnizon kuvvetleri de hesaba katıldığında 1477-78 senesinde toplamda 2317 garnizon askeri ulufeli olarak kalelerde hizmet vermekteydi:

¹⁴ MC. 76 (H. 873), *İstanbul Atatürk Kütüphanesi, Muallim Cevdet Yazmaları*, 112b-164b.

¹⁵ Kalelerde birbirinden farklı muhafız birlikleri bulunduğu için tablolarda kısaltmalara gidilmiştir. Makalenin ek kısmındaki tablolar için de bu kısaltmalar kullanılmıştır:

A: Azeb, **As:** Azeb süvarisi, **Ap:** Azeb piyadesi, **C:** Cebeci, **Cr:** Ustalar, **Ma:** Martolos, **Mü:** Müstahfız, **T:** topçu, **Z:** Zemberekçi, **Tü:** Tüfekçi, **Y:** Yeniçeri, **M:** Müslüman, **Ch:** Hristiyan, **Me:** Mehter, **Cm:** Cami görevlileri.

¹⁶ İnalçık, Radushev, Altuğ, *a.g.e.*, 316-348.

¹⁷ TT 16 (tam tarihi belli değil, 1470'lerin sonuna aittir.), 558-570, 707-727.

Tablo II: MAD 176 (H. 874-884) Mukataa Defterine Göre Bosna ve Semendire Sancaklarındaki Kalelerde Bulunan Ulufeli Garnizon Kuvvetleri

Kale	Müstahfız
İzvorNIK	53Mü+100Ma+156A= 259
Uzice	28Mü
Semendire	443Mü+600A+400Ma= 1443
Güzelce	39Mü+100Ma=139
Sokol	29Mü
Koçlat	43Mü
Sivricehisar	30A
Perin	26Mü
Güvercinlik	200Mü
Toboy	39Mü
Hlivne	81Mü
Toplam	2317

Hersek Sancağı'nın teşkilinden sonra 1477-78 (H. 882) yılında oluşturulan mufassal tahrir defterine göre ise 7 yeni kale karşımıza çıkmaktadır. 1467 Bosna Sancağı'nda bulunan Mileşeva ve Samabor kaleleri yeni kurulan Hersek Sancağı'na bağlanmıştı:

Tablo III: Hersek Sancağı Tahrir Defterine Göre (TT 5 H. 882) Kaleler ve Müstahfızlar

Kale	Müstahfız
Liboşek (Ljubuški)	36 Mü + 1MT =37
Rog (Rog)	Voynuklar tarafından korunuyor
Kluj (Ključ)	28 Mü
Mostar (Mostar)	35 Mü
Blagay (Blagaj)	42 Mü
Poçitel (Počitelj)	21Mü+ 1MT= 22
Klobuk (Klobuk)	25Mü + 1MT= 26
Samabor (Samabor)	47 Mü
Mileşeva (Mileševo)	22 Mü
Toplam	287

1460'lar ve 1470'lere ait tahrir defterlerine bakıldığında Bosna, Hersek ve Semendire sancaklarındaki toplam tımarlı müstahfız sayısının 750 civarında olduğu gözümüze çarpmaktadır. Diğer taraftan, bahsi geçen sancaklardaki ulufeli müstahfız sayısı çok daha fazlaydı. 1470'lerin sonuna doğru tüm Balkanlarda bulunan 34 ulufeli kalede toplamda 5539 müstahfız bulunurken¹⁸, bu kalelerin

¹⁸ Bkz. Ek 1.

11'i Bosna ve Semendire sancaklarında bulunuyordu. 11 kale içinde bulunan 2317 garnizon askeri ise tüm Rumeli'de bulunan ulufeli askerlerin %41,5'lik bir kısmını oluşturmaktaydı. Tüm bu materyal bilgisi göz önünde bulundurulduğunda karşımıza çıkan sonuç şudur: Osmanlılar 1470'lerden itibaren hudud bölgelerindeki kalelere daha fazla ulufeli asker yerleştirmeye başlamışlardır. Tımar alan kalelerin sayıları fazla da olsa, barındırdıkları garnizon kuvvetleri sayısı çok daha azdı. Serhad boyunca tüm hudud kalelerinin tımarlıdan ulufeliye çevrilmeleri ise 1480'lerden sonra hız kazanacaktı.

1477-80 yılları arası serhad boylarında karşılıklı Osmanlı-Macar saldırılarının arttığı bir dönemdi. 1479'da Osmanlı akıncılarının Kenyormezo'daki vahim yenilgisi akabinde Macar karşı saldırıları Semendire bölgesine yoğunlaşmış, sancağın taşrasında büyük tahribatlar yaşanmıştı. Olası Macar saldırılarına karşı koymak için Osmanlılar Semendire Kalesi'nin duvarlarını güçlendirmişler, aynı zamanda kale köşelerine poligonal topçu kuleleri inşa etmişlerdi.¹⁹ Ertesi sene Macar ordusunun Bosna sancak merkezine kadar etkisini gösteren akınları neticesinde Bosna'nın taşrası da Semendire ile aynı kaderi yaşamıştı. Birçok Sırp, bölgeden çekilen Macar ordusu ile beraber Macaristan'a götürülmüş, Yayçe ve Srebernika Banlıkları'ndaki boş arazilere yerleştirilmişti.²⁰ Tüm bunların sonucunda tahta geçişinden kısa bir süre sonra II. Bayezid, Macarlarla bir barış antlaşması imzalamıştı. Bu yeni barış dönemi aynı zamanda Macar serhaddinde Osmanlıların kale savunma sistemlerinde yeni değişikliklerin de habercisi olacaktı. Bu tarihten sonra bölgedeki kaleler ağı genişletilerek tamamı ulufeli yeni garnizon kuvvetleri kalelere yerleştirilecekti.

1483 baharında ordusu ile Tuna bölgesine ilerleyen II. Bayezid'in amacı Macar topraklarına saldırıp yeni yerler fethetmekten çok uzaktı. Aksine, daha önce Macarların defalarca akınları için kullandığı Semendire ve Güvercinlik arasında kalan 70 km.'lik alanda iki yeni kale olan Hram (Ram) ve Koyluca'nın (Kulič) inşası Osmanlıların temel amacını oluşturmaktaydı.²¹ İnşası 2 ayda tamamlanan kalelerin ikisi de taştan yapılmıştı. Özellikle Hram kalesi Balkanlarda inşa edilen ilk topçu takviyeli kale olmasıyla önemlidir. İnşaat sonrası kalelere yeterli miktarda ulufeli asker ve top yerleştiren Osmanlılar sonraki süreçlerde Güvercinlik ile Semendire arasındaki önemli bir savunma boşluğunu da doldurmuş olacaktı. Ateşli silahlar çağında Osmanlı kale modernizasyonunun ilk örneklerinden biri kabul edilebilecek olan Hram, Osmanlıların yalnızca ana ordularında ateşli silah bulundurmadığını, savunma maslahatı için de istihkâmları ateşli silah kullanımına uygun şekilde inşa ettiklerini bizlere göstermektedir.²²

¹⁹ Alexander Fotič ve Michael Kiel, *a.g.e.*, 601. Aynı eklemeler Güvercinlik Kalesi'ne de yapılmıştı.

²⁰ Jelena Mrgič, "Transition From Late Medieval to Early Ottoman Settlement Pattern: A Case Study on Northern Bosnia", *Südost-Forschungen*, 65/66 (2006/2007): 56-57.

²¹ Aşağı Tuna Kaptanı Pál Kinizsi 1480 ve 1481 yıllarında birliklerini Güvercinlik ve Semendire arasındaki alandan geçirmişti. Alacahisar Sancağı'na kadar etkili olan bu akınlar taşrada büyük zararlara sebebiyet vermişti. Miloš Ivanović ve Neven Isailović, "The Danube in Serbian-Hungarian Relations in the 14th and 15th Centuries", *Tibiscum*, 5 (2015): 387.

²² Neredeyse tüm Osmanlı kronikleri II. Bayezid'in bu seferinden bahsetmektedirler. Fakat en detaylı bilgiler İbn-i Kemal Tarihi'nde mevcuttur: "Sultân-ı zamân, sahib-kırân-ı cihân, vüzerâ-yı rûşen-ray ve ümerâ-yı kâr-âzmayûn irşâdiyle Morava kenârında Belgrad civarında olan hisârları, ki elsine-i

1480'ler sonu ulufeli kale ve garnizon kuvvetleri sayısındaki artış Bosna, Hersek ve İzvornik sancaklarından daha belirgin şekilde gözlemlenebilmektedir. 15. yüzyıla ait bulabildiğimiz tek ve tam müstahfız defterine göre daha evvel tahrir ve diğer defterlerde rastlamadığımız 15 yeni kale, bahsi geçen sancaklardaki kale savunma hattına eklenmiş görünmektedir.²³ Defterdeki bilgilere göre 1491 senesinde 831 ulufeli müstahfız bahsi geçen 15 kalede görev almaktaydılar. Aynı senede Macar hududuna komşu Vidin, Semendire, İzvornik, Bosna ve Hersek sancaklarındaki toplam ulufeli müstahfız sayısı ise 4770 idi. Bu sayı aynı zamanda Rumeli'deki ulufeli kalelerde bulunan müstahfızların %54,8'ine tekabül etmekteydi.²⁴ Diğer taraftan, bölgede tımar gelirine sahip müstahfız sayısında herhangi bir ciddi artış yaşanmamıştı. 1486-87 Bosna tahrir defterinde tımarlı garnizon sayısındaki artış 20 yıllık zaman aralığında yalnızca 49 askerden ibaretti. Bununla beraber, daha önceki süreçte garnizon askerleri tımar gelirine sahip 7 kale de ulufeli yapılmıştı.²⁵ Benzer bir dönüşüm Semendire Sancağı'nda da meydana gelmişti. Daha önceki süreçte tımar gelirine sahip iki kale (Sivricehisar ve Resava) 1491 yoklama defterine göre ulufe almaya başlamışlardı.²⁶ Genel tabloya bakıldığında 1480-90 yılları arasında Rumeli'de, özellikle de Macar hududunda, Osmanlı kale sisteminde gözle görülür bir dönüşüm yaşanmıştı. Birincisi, serhad boyunca uzanan kalelerdeki garnizon kuvveti sayısı artırılarak önemli çoğunluğu ulufeli kaleler olarak düzenlenmişti. Daha önce var olan serhad kalelerinin önemli çoğunluğu da ulufeli statüsüne geçirilmiş vaziyetteydi. Böylece, serhaddin ilk kademesindeki kaleler ulufe alırlarken, içeride kalan kalelerdeki personel dirlik almaya devam edeceklerdi.

Böylece, 1490'lara gelindiğinde Macar serhaddindeki Osmanlı kale ağının dizilimi şu şekildeydi: Vidin ve ona tabi dört kalesi (Flordin, İsfirlik, Bane, Belgradçık) Osmanlı serhaddinin sağ tarafını teşkil etmekteydi. Serhaddin merkez ve en önemli mıntıkasını Semendire ve İzvornik sancaklarındaki 15 kale oluşturmaktaydı. Güvercinlik, Hram, Koyluca ve Semendire kaleleri Tuna boyunca bu mıntıkadaki ilk hattı oluştururlarken, güneylerinde yer alan Resava, Sivricehisar, Maglic, Uziçe, Sokol ve Güzelce (Avala) sancaktaki ikinci kale savunma ağını teşkil etmekteydi. Merkez kale ağının hemen batısında merkezi İzvornik kalesi etrafında kümelenmiş 4 kale bulunmaktaydı. Bu kaleler arasında Telçak

²³ 'ibâdda Koyluş (Kulič) ve Hirem (Ram) dimegle iştihâr bulmuşlardur, ol diyârün muhâfazası emrinde gayet mühimm ü lâzım oldukları sebebden 'imaret olunmak buyurdi. Mezkûr kal'aları merhûm Muhammed Han kiş seferinde Ungurus elinden alub, harâb itmişdi; kafir onları açaçdan yaptururdu... Bir ayda ol iki hisârün 'amik- u sahik hendeklerini kazub sengin ü metin divârlarını yapub üstüvâr itdiler. İçlerine yeniçeriden ve 'azabdan bir nice yüz hisar eri koyub, her birine bir mu'temed-i serâmedi dizdâr itdiler...Burclar dürcleri darbzen ile bedenter de dehen-i tüfek-i tânk-şiken ile toldi.", İbn-i Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osmân*, cilt. VIII, Ahmet Uğur (düz.), Ankara: TTK, 1997, 48-49.

²⁴ MAD 15334 (1491/92 Senelerine ait) numaralı müstahfız defteri. Belgede rastlanan yeni kaleler şunlardır: Akhisar (Prusac), Toricani (Toričani), Kluj (Ključ), Kamengrad (Kamengrad), Maglay (Maglaj), Vırbeliçe (Vrh-Belice), Travnik (Travnik), Prolosice (?), Novi (Herceg Novi), Risan (Risano), Koçlat (Kušlat), Burgaz Fenarlık (Kaštel), Virkorac (Vrgorac), Sokol (Soko Grad) ve Vinçaç (Vinac).

²⁵ Bkz. Ek I.

²⁶ Kaleler: Vrh-Belice, İvranduk, Susid, Klobuk, Poçitel, Liboşek, Rog.

²⁷ Sivricehisar: (TT 16, 1477/78, 20 garnizon askeri), Resava: (MAD 05, 1466/67, 37 garnizon askeri; TT 16, 1477/78, 39 garnizon askeri).

ve Perin sancağın kuzeyindeki önemli geçitleri kontrol ederken, Srebreniçe ve Kuşlat İzvornik Sancağı'nın güney mıntıklarını korumaktaydı. Serhaddin batı kanadı ise Telçak'tan Adriyatik sahillerine kadar Bosna ve Hersek sancaklarında iki kademeli kaleler ağı tarafından çevrelenmiş durumdaydı. Bosna ve Hersek sancaklarındaki ilk kale savunma hattını ulufe alan görevlilerin bulunduğu kaleler teşkil ederken (sırasıyla: Vrh-Belice, Maglay, Toboy, Kluj, Kamengrad, İvranduk, Kaştel, Travnik, Toricani, Vinçaç, Akhisar, Hlivne, Liboşki, Klobuk, Rog, İmoçka, Belgrad ve Poçitel), iki sancağın iç mıntıklarındaki ikinci savunma ağını ise tımarlı kaleler oluşturmaktaydı. Travnik ve Akhisar kaleleri Bosna Sancağı'ndaki ilk kademe savunma hattının iki kilit kalesi hükmündeydi. (Bkz: Ek III, harita)

II. SERHADDİ BEKLEYEN ASKERİ SINIFLAR

II. a. KALE MUHAFIZLARI

15. yüzyıl Osmanlı serhad kalelerini bekleyen askerlerin hepsi 'müstahfız' adı altında tanımlansa da her kalede farklı tipte ve müstakil isimlerle anılan muhafız kitaları bulunmaktaydı. Yine de teknik ve müteferrik sınıflar dışında kalan (azeb, martolos, tüfekçi, topçu, vb.) tüm kale neferâtı müstahfız adı ile belgelerde işlenmekteydi. Yerel Müslüman insan kaynaklarından muhafız kadrolarına geçirilen bu askerler tüm kalelerdeki en kalabalık garnizon kuvvetleri sınıfını oluşturuyorlardı. Azebân neferleri müstahfız sınıfları içinde en kalabalık ikinci sınıfı oluşturmaktaydı. Daha çok nehir ve deniz kenarında bulunan kalelerin filotilla kuvvetlerini oluşturan azeb kuvvetleri ihtiyaç halinde kale içerisinde müstahfız kuvvetleri ile ortak savunma yapmaktaydı.²⁷ Azeb sınıfı kendi içinde üç ana gruba ayrılmaktaydı. Kale içinde yaya olarak hizmet gören ve azeb grupları içindeki büyük çoğunluğu oluşturanlar 'azebân-ı piyâde' olarak anılmaktaydı. 1491'de Semendire Kalesi'nde bulunan 850 azeb neferinin 733'ünü piyade azebleri oluşturmaktayken,²⁸ ikinci azeb grubunu oluşturanlar ise 'ulûfeciyan-ı süvârî'ya da fârisân adlarıyla bilinen azeb süvarileriydi.²⁹ Azaban sınıfındaki son grubu oluşturanlar kale iskelelerinde bekleyen kayıkları işleten 'azebân-ı kâyık' ya da 'azebân-ı kâyıkâ-yı hassa' birlikleriydi.³⁰

Osmanlı serhad kalelerinde azeblerden sonra en kalabalık üçüncü grubu, özellikle Semendire ve Vidin sancaklarındaki kalelerde konuşlanan, martolos birlikleri oluşturmaktaydı. Kökenleri Bizans askeri pratiklerine dayanan ve hepsi yerli Hristiyan ahaliden seçilen bu paralı serhad neferlerini askeri amaçları için kullanmakta çekince görmeyen Osmanlılar; martolosları casusluk, kılavuzluk ve Macar

²⁷ 1499-1503 Osmanlı- Venedik Savaşı'nda Mora'da fethedilen ve hepsi deniz kenarında olan Venedik kalelerine yerleştirilen 4135 müstahfızın 2500'ü azeb sınıfından muhafızlardı. Bkz. KK.d. 4988, 72-79. Bkz. Ek II.

²⁸ MAD 15334, 89-90.

²⁹ Osmanlı belgelerinde süvari azebleri tanımlamak için 'ulûfeciyan-ı süvârî'ya da fârisân terimleri dönüştürümlü olarak kullanılmaktaydı. 1488'de Semendire Kalesi'nde bulunan 100 azeb süvarisi fârisân olarak kaydedilmişken, 1491'de aynı askerler bu sefer 'ulûfeciyan-ı süvârî' adıyla yoklama defterinde yer almışlardı. Bkz. KK.d. 4725, 108b ve MAD 15334, 89.

³⁰ Kasım 1497'de 60 azeb kayıkçısı Akkerman kalesinde hizmet vermekteydi. Bkz. KK.d. 4988, 65.

topraklarına yapılan akınlarda aktif savaşçılar olarak kullanılmaktalardı.³¹ 1450-60 dönemlerinde Vidin ve çevresinde ulufeli askerler olarak hizmet gören martolosların çoğunluğu ilerleyen dönemlerde maaş almayan, ancak hizmetleri karşılığında vergi muafiyeti hak etmiş yarı askeri gruplar haline dönüşeceklerdi. Ancak Semendire bölgesinde yeni askeri serhaddin kurulmasından sonra bu mıntıkadaki martolos kuvvetlerinin büyük çoğunluğu eski statülerini devam ettireceklerdi.³²

Taşradaki yerel kaynaklardan devşirilen müstahfız gruplarının haricinde merkezden kalelere gönderilen Dergâh-ı Ali yeniçerilerinin sayıları 16. yüzyıl örnekleri ile karşılaştırıldığında düşük bir seviyede kalmaktaydı. Her ne kadar Osmanlılar yeni bir kale inşa ettiklerinde ya da fethettiklerinde asker ihtiyacını karşılamak için kalelere yeniçeri koymuş olsalar da yerlerine ikame edilecek müstahfız bölükleri teşkil edildikten sonra yeniçeriler merkeze dönüyorlardı.³³ Fakat savaş durumlarında, hasım devletin hudutlarında ya da önemli geçiş noktalarında bulunan kalelere ihtiyaç halinde belirli hizmet süreleri dâhilinde nöbetli yeniçeri ya da acemi yeniçeriler (gılman) bırakılmaktaydı. 1491 yılı Rumeli müstahfız yoklama defterine bakıldığında tüm kalelerdeki yeniçeri sayısı yalnızca 53'tü. Genel tabloya oranlandığında ise yeniçeriler toplam müstahfızların sadece %1'lik kısmını oluşturmaktaydı.³⁴ Diğer taraftan, 1499-1503 Osmanlı-Venedik Savaşı'nın devam ettiği dönemde Burgaz-ı Cedid, Korint, Bozcaada, Midilli, Avlonya, Aya Mavra, Limnos ve Draç kalelerinde savunma görevi için 900 gılman, 500 yeniçeri ve 22 Dergâh-ı Ali topçusu gönderilmişti. Aynı şekilde, savaşın sonlarına doğru batı sınırındaki savunmayı güçlendirmek için 500 Dergâh-ı Ali yeniçerisi ile 500 acemi yeniçeri Semendire Kalesi'nde hizmet vermişlerdi.³⁵ Özellikle Mora bölgesinde fethedilen kalelere yerleştirilen müstahfız birlikleri

³¹ Martolos Yunanca αρμάτων (armatolos) kelimesinden gelmekteydi ve muhafız, silah taşıyan kişi ya da savaşçı gibi anlamları vardı. Milan Vasić, "Die Martolosen im Osmanischen Reich", *Zeitschrift für Balkanologie* 2 (1964): 172-89; "The Martoloses in Macedonia", *Macedonian Review*, 7/1 (1977): 31-41; "Osmanlı İmparatorluğu'nda Martoloslar", Kemal Beydilli (çev.), *Tarih Dergisi*, 31 (1977) 47-64; Tatjana Katič, "Serbia under Ottoman Rule", *Österreichisches Ost-und Südosteuropa-Institut*, 47/1-4 (2017): 146-148.

³² Olga Zirojević, *Tursko vojno Uredjenje u Srbiji 1459-1683* [Ottoman Military Organization in Serbia 1459-1683], Belgrade: Istorijski Institut, 1974, 184-187; Rossitsa Gradeva, "Between Hinterland and Frontier: Ottoman Vidin, Fifteenth to Eighteenth Centuries", *The Frontiers of the Ottoman World*, A. C. S. Peacock (düz.), New York: Oxford University Press, 2009, 343-344. Sancak merkezi dışında yaşayan martoloslara geniş vergi muafiyetleri tanınmıştı. Büyük çoğunluğu nehir kenarlarındaki önemli geçitlerde gözcülük ve derbend görevlerini yerine getirmekteydiler. Örnek olarak: "Martolosân-i Braniçeva, kimesneye ra'iyet olmayub ekseri öte tarafdân istimâletle gelüb yalı muhâfazat-ıçün ve martolosluk hıdmetin itdikleriyle harâc ve ispenç ve ra'iyet rûsûmu virmezler tımâr eri yerine ekerlerse 'öşrün virirler", TT 16, 695.

³³ İbn-i Kemal Hram ve Koyluca kalelerinin inşası sonrası kalelere yüzlerce yeniçeri yerleştirildiğinden bahsetmektedir. Bkz: İbn-i Kemal, *Tevârîh-i Âl-i Osmân*, 48-49. Ancak inşasından 8 sene sonrasına ait yoklama defterine göre Hram kalesinde bulunan 248 muhafız arasında tek bir yeniçeri dahi bulunmamaktaydı. Bkz. Ek I.

³⁴ 1491'de 32 yeniçeri Kefalonya'daki kalede hizmet verirken, Kuşlat kalesindeki *gilmân-ı yeniçeriyân* sayısı yalnızca 21 idi. Bkz. MAD 15334, 55 ve 48.

³⁵ Buda Barışı'nın hemen öncesine ait olan bu veriler için bkz. MC 71; 3, 11, 12b ve 16. Aynı sene İstanbul'da 6606 Dergâh-ı Ali yeniçerisi ve 1789 gılman bulunmaktaydı. Bu da bize savaş döneminde taşradaki kalelere gönderilen yeniçerilerin toplam yeniçerilerin yaklaşık %10'una tekabül ettiğini göstermektedir. Bkz. MC 71; 7.

incelendiğinde yeniçerilerin oranı % 20'yi geçmemektedir. Hal böyle ki barıştan sonra yeniçerilerin büyük çoğunluğu tekrardan merkeze gönderilecekti.

15. yüzyıl Osmanlı serhad kalelerinde topçular önemli yer tutmaktaydı. 14. yüzyılda savaş meydanlarında yerini almaya başlayan ateşli silahlar, 15. yüzyıl ordularında yaygınlaşarak hem saldırı hem de savunma amaçlı kullanımlarında artış yaşanmıştı. Daha ilk devirlerden bu yeni silahların önemini kavrayan Osmanlılar, merkez ordusunda kullanımının yanı sıra stratejik kalelerde top ve topçu birlikleri bulundurmaya ihmal etmemişlerdi. 1443-44 Savaşları'nda Osmanlıların Vidin, Niğbolu, Şumnu ve Prevadi kalelerini kuşatan Haçlı ordularına karşı top kullandıkları bilinmektedir.³⁶ 1455 yılında o zamanlar önemli bir serhad kenti olan Üsküp'ün kale envanterinde mühimmatı ile beraber 12 top bulunmaktaydı.³⁷ Balkanlardaki fetihleri esnasında Osmanlılar ateşli silah imal etmeyi ve kullanmayı bilen yerel Hristiyan ahaliden faydalanma hususunda da çok istekli davranmışlardı. 1454 senesinde tümüne tam vergi muafiyeti verilmiş 29 Hristiyan Niğbolu, Yergöğü, ve Hulovnik kalelerinde topçuluk hizmeti vermekteydi.³⁸ 1466 yılında Resava kalesindeki 5 topçu da Hristiyandı.³⁹ Resava'da bulunan 5 topçu muhtemelen kaleyi Osmanlılara teslim eden Sırp askerleriydi. Kalenin fethinden hemen sonra Osmanlılar bu askerleri kendi hizmetleri için kullanmaya başlamışlardı.

Özellikle 1470 sonrası dönemde Osmanlı kalelerin hepsi ateşli silah kullanıma uygun şekilde inşa edilmeye başlanacaktı. Bu dönemde Çanakkale Boğazı'ndaki geçişleri kontrol etmek için inşa edilen Sultaniye ve Kilidbahir kalelerinde toplam 49 ulufeli topçu hizmet vermekteydi.⁴⁰ Poligonal topçu kuleleri ve top bulundurmaya uygun duvarlarla güçlendirilmiş bu yeni istihkâmlar Osmanlı askeri mimarisinde yeni bir dönemin de başlangıcı sayılabilir. Osmanlıların ateşli silahlarla modernize edilmiş yeni istihkâmlar yapmaya başlaması hiç şüphesiz Avrupa'da görülen gelişmelerle paralel seyirde ilerlemektedir. Erken Modern dönem askeri devrim literatürü içerisinde 1520'lerin sonunda yeni tip kalelerin inşası ve bunların Avrupa'da bir 'askeri devrime' sebep olduğuna dair tezler hala literatürde yerini korurken⁴¹ bazı tarihçiler bu devrimin çok daha

³⁶ Gábor Ágoston, "Firearms and Military Adaption: The Ottomans and the European Military Revolution, 1450-1800", *Journal of World History*, 25/1 (2014): 89.

³⁷ Ágoston, *age.*, 89; Feridun Emecen, *Osmanlı Klasik Çağında Savaş*, İstanbul: TİMAŞ, 2010, 35-36. Envanterde bulunan ateşli silahlar ve mühimmatlar: *Tüfek*: 148, *Tüfek fındığı*: 4000, *Top*: 12, *Kurşun top fındığı*: 120. Envanterde aynı zamanda barut ve top imali için bulundurulmuş ham maddeler de sıralanmıştır: *Bakır*: 4 kantar, *Ham güherçile*: 7 kantar, *Has güherçile*: 8 kantar, *Kükürt*: 3 kantar. Mevcut hammaddelere bakılarak Üsküp'te 1455'te faal durumda bir top dökümhanesinin var olduğu söylenebilir. MAD 12, 197.

³⁸ İnalçık, Radushev, Altuğ, *Fatih Sultan Mehmed Döneminde Tuna Boyunda Osmanlı Düzeni*, 100.

³⁹ İnalçık, Radushev, Altuğ, *a.g.e.*, 335-337.

⁴⁰ MAD 176, 402.

⁴¹ Parker'ın tezine göre 1520'lerde İtalya'da ortaya çıkan *trace italienne* tipi istihkâmlar Avrupa'da uzun vadede bir askeri devrime sebebiyet vermiştir. Hatta Parker bu tezini bir adım daha ileriye götürerek belli bir coğrafyada askeri devrimin olup olmadığını gözlemlemek için orada *trace italienne* tarzı kalelerin olup olmadığına bakmanın yeterli olduğunu savunur. Geoffrey Parker, "The Military Revolution, 1560-1660' – A Myth?", *The Military Revolution Debate: Readings on the Military Transformation of Early Modern Europe*, Clifford J. Rogers (düz.), Colorado: Westview Press, 1995, 41-43. Ayrıca bkz. Geoffrey Parker, *The Military Revolution: Military Innovation and the Rise of the*

evvel, geç ortaçağ döneminde topların kuşatma savaşlarında etkin şekilde kullanılmaya başlanması sonunda (topçu devrimi) bir tepki olarak ortaya çıktığını savunmaktadır. ‘Top tabyası devrimi’ olarak da anılan bu teze göre topun ortaçağ istihkâmlarına karşı dehşet veren başarısı sonunda Avrupalıları topa dayanıklı, aynı zamanda top da kullanabilen platformlara sahip kaleler yapma yoluna itmişti. Böylece kuşatan ve kuşatılan arasındaki dengesizlik ortadan kalkmıştı.⁴² Tüm bu tezler göz önüne alındığında Osmanlılar 15. yüzyıl içerisinde hem ordularında yoğun şekilde ateşli silah kullanarak hem de yeni inşa ettikleri kaleleri topla modernize ederek başından beri bahsi geçen ‘askeri devrim’in aktif katılımcısı durumundalardı.⁴³

1490'lara geldiğinde serhad bölgelerindeki Osmanlı kalelerinin neredeyse %90'ında topçu kuvvetleri bulunmaktaydı (Tablo 2). 1491 yılına ait defterde (MAD 15334) 58 kalenin 46'sında topçu kuvvetleri bulunmaktaydı. Tüm kalelerde konuşlu 145 topçudan 98'i Müslümanken, geriye kalan 47 topçu Hristiyanlardan teşkil edilmişti. Bu da bize Semendire Kalesi hariç tüm kalelerde topçuların çoğunluğunun artık Müslümanlar tarafından teşkil edildiğini gösterir. Elimizde kalelere ait silah envanter defterleri bulunmasa da topçuların varlığı kalelerde top kullanıldığını kanıtlar niteliktedir. 16. yüzyılın başında Avlonya Kalesi'ne ait silah envanter defterine göre farklı kalibrelerde 268 top ve 407 küçük el silahları kalede bulunmaktaydı.⁴⁴ Özellikle büyük kalelerde topçular dışında klasik uzun menzilli silahları ve tüfek kullanan tüfekçi ve zemberekçi birlikleri de yoklama listelerinde gözümüze çarpmaktadır. Büyük ihtimalle bu askerlerin kullanmış oldukları tüfekler fitilli arkebüzlerdi. Tüfekçi ve zemberekçi birlikleriyle alakalı diğer bir detay ise neredeyse hepsinin yerel Hristiyan ahalden oluşturulmuş kimseler olmalarıydı.⁴⁵

Sonuç itibarıyla Osmanlı serhad kaleleri bünyelerinde müstahfız genel tanımı altında çeşitli askeri gruplar barındırmakta idiler. Sıradan muhafız birliklerinin yanında azeb ve martolos birlikleri kalelerdeki en kalabalık askeri grupları

West, 1500-1800, Cambridge: Cambridge University Press, 1988.

⁴² Clifford Rogers, “The Military Revolutions of the Hundred Years War”, *The Military Revolution Debate: Readings on the Military Transformation of Early Modern Europe*, Clifford J. Rogers (düz.), Colorado: Westview Press, 1995, 64-76.

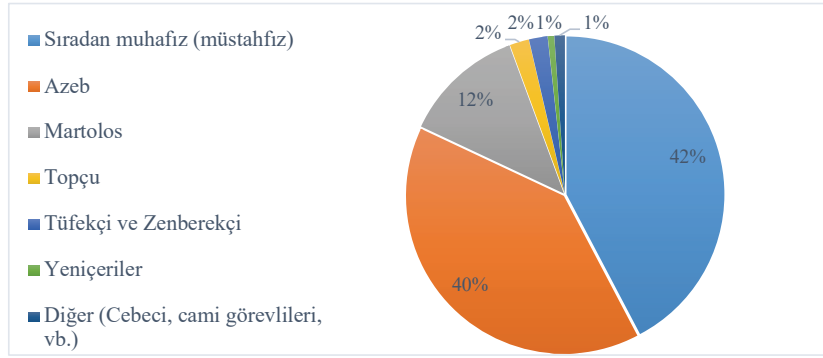
⁴³ Osmanlı tarihçiliğindeki askeri devrim literatürü örnekleri için bkz: Gábor Ágoston, “Habsburgs and Ottomans: Defense, Military Change and shifts in Power”, *The Turkish Studies Association Bulletin*, 22/1 (1998): 126-141; *Guns for the Sultan: Military Power and the Weapon Industry in the Ottoman Empire*, Cambridge: Cambridge University Press, 2005; “Disjointed Historiography and Islamic Military Technology: The European Military Revolution Debate and the Ottomans, Mustafa Kaçar ve Zeynep Durukal (düz.), *Essays in Honour of Ekmeleddin İhsanoğlu*, İstanbul: IRCICA, 2006, 567-582; “Firearms and Military Adaption: The Ottomans and the European Military Revolution, 1450-1800”, *Journal of World History*, 25/1 (2014): 85-124; *Osmanlı'da Ateşli Silahlar ve Askeri Devrim Tartışmaları*, Kahraman Şakul (çev.), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017; Günhan Börekçi, “A Contribution to the Military Revolution Debate: The Janissaries use of Volley Fire during the Long Ottoman-Habsburg War of 1593-1606 and the Problem of Origins”, *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, 59/4 (2006): 407-38; Rhoads Murphey, *Ottoman Warfare, 1500-1700*, London: UCL Press, 1999; Feridun M. Emecen, *Osmanlı Klasik Çağında Savaş*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2010.

⁴⁴ Bkz. D.BŞM.CBH.d.18581, vrk. 2.

⁴⁵ Ágoston, *Firearms and Military Adaption*, 89-94.

oluşturmaktalardı. Bununla beraber, neredeyse her kalede bulunan ve sayıları az olan seçkin topçu birlikleri 15. yüzyılın son çeyreğinde Osmanlı kalelerinin vazgeçilmez unsurları haline dönüşmüşlerdi. Var olan yanlış bilginin aksine, savaş durumu hariç kalelerde bulunan yeniçerilerin sayısı çok düşük oranlarda kalmaktaydı.⁴⁶ 1541'de Macar Krallığı'nın ilhakından sonra kurulan serhadde yeniçeri istihdamı bir avuç stratejik açıdan önemli kale ile sınırlı kalacaktı.⁴⁷ 1491 yılına ait yoklama defterindeki müstahfız sayılarının genel sayılar içindeki oranını vererek 15. yüzyıl sonundaki Osmanlı kalelerindeki asker gruplarının genel durumları tahmin edilebilir:

Tablo IV: 1491'de Balkanlarda mevacicib alan kale neferatının kompozisyonu⁴⁸

II. B. TİMARLI SİPAHİLER, VOYNUKLAR VE EFLAKLAR

Serhad bölgelerindeki sancaklarda kaleler ağı bünyesinde görevli muhafızların dışında tımarlı sipahiler ile cebelüleri yanında voynuk ve Eflak grupları da savunma amaçlı kullanılmaktaydı. Özellikle sancak beylerinin komutası altındaki sipahiler akıncılarla beraber dönem dönem hududun ötesindeki küçük akınlara ve kuşatmalara katılıyorlardı.⁴⁹ Ayrıca Macar karşı akınlarına karşı da kullanılmaktalardı. 15. yüzyılda Bosna, Semendire, İzvornik ve Vidin'e ait sistematik ve mufassal tahrir defterleri olmaması sebebiyle bahsi geçen sancaklardaki tımarlı sipahi sayısını kestirmek güçtür. Fakat elde var olan tahrirler incelendiğinde sancak başına düşen tımarlı sipahi sayısı muhtemelen 500'ü geçmemekteydi. Özellikle Rumeli vilayetindeki zeamet sayısı fazla olduğu için zeamet sahiplerinin dirliklerinde ne kadar cebelü beslediklerini hesaplamak güçtür.⁵⁰

⁴⁶ Altuğ Moton, Novi, Semendire, Güzelce ve Kili'deki müstahfızları yeniçeriler ile karıştırmaktadır. Uğur Altuğ, "XV. Yüzyılda Balkanlar'da Osmanlı Kaleleri ve Geçirdikleri Yapısal Değişimler", Ahmet Özcan (düz.), *Halil İnalçık Armağanı III*, İstanbul: Doğu Batı, 2017, 103. Karşılaştırma için bkz. KK.d., 4725.

⁴⁷ Gábor Ágoston, "Macaristan'da Osmanlı Habsburg Serhaddi (1541-1699): Bir Mukayese" *Osmanlı'da Savaş ve Serhad*, Kahraman Şakul (çev.), İstanbul: TİMAŞ, 2013, 211-213.

⁴⁸ MAD 15334.

⁴⁹ 1491'de Yayçe ile Akhisar arasında bulunan Vinçaç (Vinaç) Kalesi dönemin Bosna Sancağı Beyi Yakup Paşa ve ona tabi birlikler tarafından fethedilmişti: MAD 15334, 76.

⁵⁰ Semendire için TT 16 (1477-78 senesi), Bosna için MC 76 (1466-67 senesi) ve TT 5 (1480-81

Her ne kadar tımarlı sipahi ve besledikleri cebelülere ait net rakamlar elde edemesek de serhad sancaklarında bulunan voynuklar için elimizde net sayılar mevcuttur. Fetih öncesi Balkan devletlerine ait bir askeri organizasyon olan voynuk sistemi Osmanlı fetihlerinden sonra lağvedilmemiş, aksine Osmanlı askeri organizasyonu ile bütünleştirilmişti. Alacahisar bölgesinin 1454'teki nihai fethinden yalnızca bir yıl sonra hazırlanan tahrir defterinde bölgede toplam 1850 voynuk görünmektedir.⁵¹ Fetih sonrası bu kadar voynuğun defterde kayıtlı olması bölgenin fethi esnasında bu askerlerin kitleler halinde Osmanlılara katıldıklarını düşünmeye sevk edebilir. Böylece Osmanlı tarafını seçmeleri karşılığında eski askeri statülerinde de bir değişim yaşanmamış olacaktı. Öyle ki 1491 yılında Köstendil bölgesindeki voynuklara ait mufassal defterdeki bilgiye göre Radul, Resava Kalesi'ni aman ile Osmanlılara teslim eden voynuklardan biriydi. Bunun karşılığında Radul ve ölümünden sonra da oğlu Manuş voynukluk statülerini korumayı başarmışlardı.⁵² Semendire Sancağı voynukların yoğun olarak buldukları bölgelerin başında gelmekteydi. 1477'de 70 voynuk ve onların 234 yamağı doğrudan Semendire sancak beyine hizmet ediyorlardı.⁵³ Morava Nehri'nin doğusunda kalan Braniçeva nahiyesinde 697 voynukla beraber 145 voynuk zevaidi hanesi bulunmaktaydı. Bu sayılara bakılarak bölgede bulunan voynuk askerlerinin tımarlı sipahiler kadar kalabalık bir askeri grup teşkil ettikleri sonucuna ulaşılabilir.⁵⁴

senesi), Vidin için MAD.d. 1 (1483 senesi). 15. yüzyıla ait net bilgiler henüz mevcut değil. 16. yüzyılın ilk yarısında Rumeli'deki tımar, zeamet sahipleri ve besledikleri cebelülerle alakalı bilgiler için bkz.: G. David and P. Fodor, "Changes in the Structure and Strength of the Timariot Army From the Early Sixteenth to the End of the Seventeenth Century." *Eurasian Studies* 4/2 (2005): 157-88.

⁵¹ MC. 36-03 (H. 859). Bu voynuklardan 821'i cebelü, 618'i sıradan voynuk ve 378'i kara voynuk olarak kaydedilmişti. Cebelü voynuklar doğrudan sefere katılırlarken, kara voynuklar İstabl-ı Amire'de çayır hizmeti vermektelerdi. Voynuklar için bkz: Halil İnalçık, "Stefan Duşan'dan Osmanlı İmparatorluğuna: XV. Asırda Rumeli'de Hıristiyan Sipahiler ve Menşeleri", içinde *Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar I*, Ankara: TTK, 1954; Yavuz Ercan, *Osmanlı İmparatorluğunda Bulgarlar ve Voynuklar*, Ankara: TTK, 1989.

⁵² TT 21 (H. 895/96), 29: "Manuş veled-i Radul atası Resava kalesi[n] vermiş".

⁵³ "Voynugân-i Livâ-yi Semendire, tâbi'-i Mirlivâ-yi Semendire. Lofça Voynukları dimekle ma'rûfdur. Sonra İsa Beg zamanında yazılmıştır. Çeri-başılarun dahli yoktur. Hemân sancak begine hidmet iderler." TT 16, 572-581. Semendire'deki diğer voynuklar için, Olga Zirovević, *Tursko vojno Uredjenije u Srbiji 1459-1683*, 165.

⁵⁴ TT 16, 572-581. Braniçeva voynuk birlikleri 5 lagator, 210 voynuk ve 482 yamak tarafından oluşturulmuştu. Zevaid voynuk haneleri için, bkz. *aynı kaynak*, 593. Bölgedeki voynukların sayısı zaman içerisinde artış gösterecekti. 1516 Semendire tahrir defterinde 409 voynuk, 1683 voynuk yamağı ve 632 voynuk zevaid hanesi kaydedilmişti. 1477'de bölgedeki sayısı 1001 iken 1516'da sayıları 2292'ye ulaşmıştı. Bkz. TT 1007 (H. 922), 254-307. Diğer taraftan, voynuklar özellikle Bosna bölgesinde kale muhafazası için de kullanılmaktalardı. 1477'de Hersek Sancağı'ndaki Rog Kalesi voynuklar tarafından korunmaktaydı. Bkz. TT 5, 368. 1516 Bosna Kanunnamesi'ndeki bilgiye göre voynuklar Akhisar ve Sin kalesinde muhafız olarak hizmet veriyorlardı: "Yenibazar ve Senice voynukları için İskender Paşa ve Fıyruz Bey ve Yunus paşa emn-i Tarik için ihdas itdikleri varoşlarda ve Prinobi varoşında yiğirmişer nefer voynuk varub zikrolan varoşların her birinde evler yapub temekkün eyleyüb bekleyeler [...] Şöyle ki ol yollarda bir kimse helâk olsa veya mâli zâyî her hangi varoşa yakın olursa ol varoşı bekleyenlere tazmin etdireler deyü ümerâ-i maziye ile bu vehile mu'ahede etmişlerdir [...] Burud ve Nartova voynuklarından elişer nefer voynuk uc yerlerinde olan kal'aları bekleyeler [...] Anaların nevbeti tamam olucak elli nefer voynuk dahi gelüb nevbeti tamam olan gidüb nevbete gelenler beklileyeler [...] Ve Sin kal'asın dahi elli voynuk bu üslub

Voynukların yanı sıra binlerce yarı göçebe Eflak da Osmanlılar tarafından serhad sancaklarına yerleştirilmişlerdi. Büyük vergi muafiyetleri tanınan Eflak grupları sefer mevsimlerinde savaşa katılmalarının⁵⁵ yanında kale muhafazası, kalelere iâşe yetiştirme⁵⁶ ve önemli geçitleri gözetleme hizmetlerinde bulunuyorlardı.⁵⁷ 1470'lerde Osmanlı-Macar serhaddi karşılıklı akınlar sebebiyle bölgede yaşayan nüfusun büyük kısmı dağılmış vaziyetteydi. Bölgeyi hem yeniden nüfuslandırmak hem de güvenliği sağlamak için Osmanlılar bu savaşı grupları Semendire, Alacahisar ve Vidin sancaklarına yerleştirmişlerdi. Öyle ki 1477 tahririnde 7760 Eflak hanesi Semendire bölgesine çoktan yerleştirilmiş görünmekteydi.⁵⁸ Aynı senelerde Bosna'daki Eflak kolonizasyonu Drina havzası boyunca gerçekleşecekti. Öyle ki, Maglay, Tesanj ve Toboy kalelerinin fethinde Osmanlılar Eflak savaşçıların yardımlarına başvurmuşlardı.⁵⁹ 1490'lara gelindiğinde Semendire, Alacahisar ve Hersek'teki Eflak hanesi sayısı 16210'a ulaşmıştı. Bunlar içinde 9203 Eflak hanesi Semendire ve Alacahisar sancaklarındaki boş alanlara yerleştirilmişlerdi.⁶⁰

15. YÜZYILDA OSMANLI KALE SAVUNMA SİSTEMİNİN MALİ KÜLFETİ

15. yüzyılın ikinci yarısından sonra kurulan yeni serhaddeki askeri harcamaların büyük çoğunluğunu kalelerdeki muhafızların maaş ödemeleri oluşturmaktaydı. Özellikle II. Mehmed dönemiyle beraber Osmanlıların potansiyel tüm vergi kaynakları üzerindeki kontrolü sayesinde maaşları zamanında ödenen bir merkez ordusu ile taşradaki timar gelirleriyle geçinen etkili bir taşra ordusu kurulabilmişti. Bununla beraber maaşları hazineden ödenen kapıkulu ordusunun aksine serhad kalelerinde bekleyen maaşlı personelin finansmanı Rumeli'nin çeşitli bölgelerine dağılmış mukataa kaynakları aracılığı ile yerinden havale usulü ile ödenmekteydi. İmparatorluğun geniş coğrafyasına dağılmış kalelerde görevli personelin maaşlarının bu sistemle ödenmesi hem kaçınılmaz bir zorunluluk hem de pratik bir çözümdü. Diğer taraftan, merkezden ödenmiş maaşlar dışında kale neferâtına havale yoluyla ödenen akçe miktarı yıllık bilançolarda bütçelere

üzere bekleyeler [...] Varmayanlara siyaset ola akçaları alınmaya". Aktaran: Ömer Lütfi Barkan, *XV ve XVI ıncı Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Ziraî Ekonominin Hukuki ve Malî Esasları*, İstanbul: Bürhaneddin Matbaası, 1943, 398. Her şekilde, 15. yüzyılın son çeyreğinde özellikle Batı Balkanlar'da Bosna, Semendire, Alacahisar, Vidin ve Köstendil sancaklarında muharip voynuk kitalarının sayısı 5.000-8.000 arasında değişmekteydi.

⁵⁵ "... [S]efer olduğu vakit her on evden bir eşküncü çıkar, silahıyla sefere bile eşer ve bu hizmet eda olunduktan sonra 'avârız-ı dîvînîyyeden mu'âf ve müsellemdir..." , TT 18 (H. 890), 20.

⁵⁶ "Mu'âfân-i ez-kânûn-i Eflakiyye: Zikrolunan Eflaklara hükm-i sultânî virilüb İzvornik ve Srebreniçe ve havâle kal'alarına hizmet itdikleriyçün Eflak rüsûmundan mu'âf itdim deyü Eflaklerdir", TT 16, 146.

⁵⁷ "Nâhiye-i İzvird, tâbî'-i Braniçeva. Bu nâhiyetin Eflakleri ol taraf muhâfa[za]t idüb öte taraftan gelen düşmenin gözedürler. Sancak begine gönder hidmetin itmezler", *aynı kaynak*, 144-145.

⁵⁸ TT 16, 10-305; Vjerman Kursar, "Being an Ottoman Vlach: On Vlach Identity(ies), Role and Status in Western Parts of the Ottoman Balkans (15th – 18th Centuries)", *OTAM*, 34 (2013): 113. Ayrıca 1469 senesinde Hersek sancağında 4616 Eflak hanesi bulunmaktaydı; İnalçık, *Fatih Devri Üzerine*, 155-156.

⁵⁹ Kursar, *Being an Ottoman Vlach*, 118.

⁶⁰ MC 91 (H. 895/96), 323b-331b.

yansıtılmıyordu.⁶¹ Kale neferâtına yapılan ödemeler her ne kadar doğrudan bütçelerde olmasa da elde olan mukataa ve yoklama defterleri sayesinde belirli yıllarda muhafızlara ödenen maaşlar hakkında detaylı bilgilere sahip olunabilir.

Fetihten sonra Sırp ve Bosna topraklarındaki madenleri işletmeye başlayan Osmanlılar bahsi geçen madenleri mukataalaştırarak hatırı sayılır gelirler elde etmeye başlamışlardı. Özellikle Sırp topraklarında bulunan kalelerin finansmanı yine oraya yakın olan mukataa kaynaklarından finanse edilecekti. 1470'lere ait olan mukataa defteri bizlere hangi mukataa kaynaklarından kalelere ne kadar ödeme yapıldığını göstermektedir. Deftere göre Rumeli'de personeli maaş alan 34 kalenin finansmanı birbirinden farklı 18 mukataa kaynağından sağlanmıştı. 34 kalenin içinde bulunan 5539 muhafızın 1477 yılı içerisindeki yıllık maaş ödemeleri ise 7.500.000 akçenin üzerindeydi.⁶² 1477-1491 yılları arasında Rumeli'deki ulufeli kalelere ait ödemeleri takip edebileceğimiz bir kaynak yoktur. Yine de 1491 yılına ait yoklama defteri kalelere ödenen 6 aylık mevacibleri göstermektedir. Daha önceki sayfalarda da belirtildiği üzere sınır boylarında kalelerin tımar yerine ulufe ile finansmanı uygulaması yaygınlaşmış görülmektedir. Bu belgedeki diğer bir ayrıntı ise, mukataa sahiplerinin isimlerini de içermesidir. Aşağıdaki tablo 1491 yılında mukataa kaynakları ve kalelere yapılan akçe havalesini bizlere göstermektedir:

⁶¹ Baki Çakır, "Geleneksel Dönem (Tanzimat Öncesi) Osmanlı Bütçe Gelirleri", *Omanlı Maliyesi Kurumlar ve Bütçeler* içinde, Mehmet Genç and Erol Özvar (düz) cilt I, İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, 2006, 192-194; Erol Özvar, "Osmanlı Devletinin Bütçe Harcamaları (1509- 1788)", *Omanlı Maliyesi Kurumlar ve Bütçeler* içinde, Mehmet Genç and Erol Özvar (düz.) cilt I, İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, 2006, 197-198. Ayrıca bkz. Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu Bütçelerine Dair Notlar", *İÜİFM*, 1-4 (1953): 238-250.

⁶² Esasında hesaplanan sayı 7.622.288 akçedir. Her ne kadar burada kesin rakamlar verilmiş olsa da hesaplamalarda dikkatli olunmasında fayda vardır. Askerlere yapılan yıllık ödemelerin meblağı, onlara yılda dört defa yapılan üçer aylık ulufe ödemelerinin meblağların dörder katının hesaplanmasıyla yapılmıştır. Yine de yukarıdaki sonuçlar gerçeği yansıtır niteliktedir. Bkz. Göksel Baş, *Ottoman Serhad Organization in the Balkans (1450s-Early 1500s)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bilkent Üniversitesi), Ankara, 2017, 19-20 ve 93-94.

Tablo V: 1491 yılında Rumeli'deki ulufeli müstahfızların bulunduğu kaleler ve finansman kaynakları (mukataalar)

Mukataa⁶³	Havale edilen kale	Mukataayı işletenler
Novabrda Darphanesi ⁶⁴	Akhisar, Toricani, Kamengrad, İzvornik, Güzelce (Avala), Semendire, Hram, Poçitel	Ratko veled-i Brayan ⁶⁵
Kratova Darphanesi	Maglay, Toboy, Harşova, Koyluca , Kili, İzvornik, İstanbul	Ratko veled-i Brayan
Srebreniçe Madeni	Srebreniçe, Telçak, Sokol	Nikola veled-i Like
Trepça Madeni	İmočka, Travnik, Prolosice, Kaştel	Mihayil veled-i Andreya
Planina ve Zaplania Madenleri	Vrh-Belice, İvranduk Susid (Gračanica), Hlivne Belgrad (Nevesinje), Novi, Klobuk, Sokol (Dunave), Mavrik, Resava, Güvercinlik, Rog	İstaye veled-i Branko
Novi Kalesi'ne ait Gümrük, Tuzla ve Bac Gelirleri	Risano	Knez Firtko
Selanik Tuzlası	İskenderiye,Zabljak, Podgorice, Medun, Uzice, Akçahisar, Vinçaç (Vinac) ⁶⁶	Girgor: merdüm-i Mesih Paşa ve bâkî şürekâ
Yanova Madeni	Perin, Maglic	Göre veled-i Yovan
Rudnik Madeni	Sivricehisar	Nikola veled-i Marko
Vidin İskele ve Tuzlası	Vidin	Ahmed bin Hamza
1) Hroşne and Gümölcine Tuzlası 2) Hroşne and Gümölcine Tuzlası	1)Yergöğü 2) Hulovnik	1)Ahmed ve Girgor 2) Todor
Avlonya Hasları	Tepedelen, Avlonya	Dimo Milko
1) Yanya Dalyanı 2) Narda İhtisab Gelirleri 3) Narda Tuzlası	Kefalonya	1) Dimitri ve İsmail 2) Nikola Kakozi 3) Süleyman bin Abdullah
Ahyolu, İnöz ve Kavak Tuzlaları	Akkerman	Musa veled-i Eliya
1)Kefalonya Adası Gelirleri 2) Avlonya Tuzlası	1)Kefalonya 2) Avlonya	1) Kovaç ve bâkî şürekâsı 2) Mihal ve Nikola
Tuna Tuzlası	Akkerman	Ahmed veled-i Hamza
Gelibolu İskelesi	Gelibolu	Yakub, Davud veled-i İshak
Galata Gümrüğü	Galata	Ali
Cezire-i Marmara Gelirleri	İstanbul	Yusuf veled-i Hacı Ali

⁶³ MAD 15334.

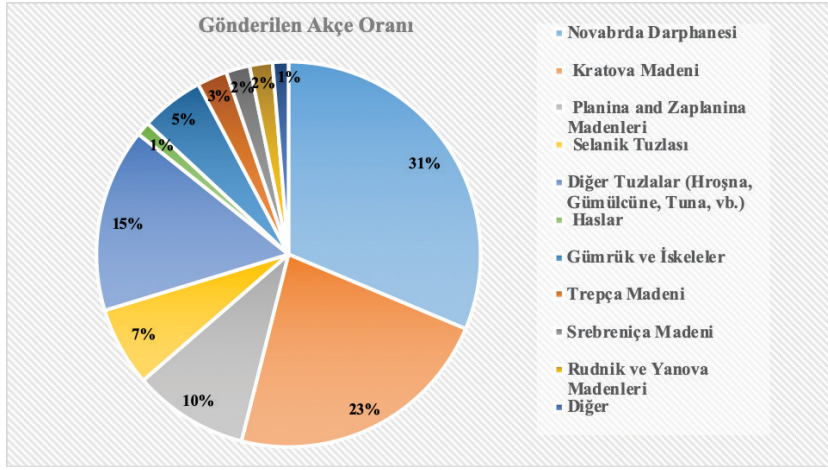
⁶⁴ Metinde Nobri olarak yazılmıştır.

⁶⁵ Aynı girişimcilerin farklı mukataaları işletmesi, ya da tek bir mukataanın ortaklıklarla işletilmesi 1470'lerden sonra yaygınlaşan bir husustu. Ratko veled-i Brayan hem Novabrda hem de Kratova darphaneleri mukataalarını üstlenmişti. Selanik tuzlasının mukataası ise ortaklık çerçevesinde işletilmekteydi. Şevket Pamuk, *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2007, 66-69.

⁶⁶ MAD 15334'te Vinçaç'a ait ödeme bilgisi KK.d. 4988, sayfa 149'dan alınmıştır.

Tabloya bakıldığında mukataa kaynakları ile ödeme yapılan kaleler arasında mesafenin yakınlığı göze çarpar. Arnavutluk ve Zeta bölgesinde bulunan kalelerin finansmanı genel olarak bölgeye yakın Selanik Tuzlası'ndan finanse edilmişti. Aynı şekilde, Sırp ve Bosna topraklarında yer alan büyük kalelerin finansmanı da bölgedeki darphane ve maden mukataalarından sağlanıyordu. Tuna havzasının doğusunda yer alan kalelerin finansmanı ise yine bölgeye yakın olan tuzla gelirleri ile yapılmıştı. Aynı sene tüm Rumeli'de mevacib alan muhafızlar için mukataalardan havale edilen para 13.293.762 akçeyi bulmuştu.⁶⁷ Böylece 1477-91 yılları arasındaki 12-13 yıllık zaman aralığında ulufeli kalelere ödenen mevacib iki katına çıkmış oluyor.

Tablo VI: Kalelere havale edilen akçe miktarının mukataa kaynaklarına oranı, 1491 senesi

Tablodaki bilgilerden hareketle, 1491 senesinde kalelere gönderilen akçenin neredeyse %69'u Sırp ve Bosna topraklarındaki mukataa kaynaklarından finanse edilmişti. Bu oran aynı zamanda Macar serhaddinde bulunan kalelere gönderilen akçenin genel oran içindeki yerini de göstermektedir. Sadece Novabrda Darphanesi'nin gelirleriyle Rumeli'deki en kalabalık garnizon kuvvetlerine sahip Semendire kalesine aktarılan para yıllık 2.302.416 akçeydi.⁶⁸

1491'den sonraki süreçte Osmanlıların sınır garnizonlarına aktardıkları para büyük ihtimalle çok değişmemişti. Ancak, 1499-1503 Osmanlı-Venedik Savaşı sonucu Mora ve Arnavutluk'ta fethedilen yeni kalelere yerleştirilen

⁶⁷ Elimizdeki defter 6 aylık ödemeleri gösterdiği için 1 yıllık toplamı hesaplanırken askerlerin günlük aldıkları akçeye göre hesaplanmıştır. Bu yüzden, hesaplarda ortaya çıkacak küçük bir yanlışlık payı genel tabloyu etkileyecek surette olmayacaktır. Her surette 13.000.000 akçelik bir meblağ Rumeli'deki kale garnizonlarının finansmanı için kullanılmıştı.

⁶⁸ MAD 15334, 58-46 (M), 89-90. 1468 gibi erken bir tarihte dahi Novabrda Darphanesi'nin 3 yıllık mukataa geliri 8.000.000 milyon akçeydi, Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, cilt I, İstanbul: Eren Yayıncılık, 2000, 98. 1481 senesinde Novabrda, Üsküp ve Serez'in mukataa gelirleri 23.400.000 akçeye ulaşmıştı. Bkz. Halil Sahillioğlu, "Bir Mültezim Zimem Defterine göre XV. Yüzyıl Sonunda Osmanlı Darphane Mukataaları", *İÜİFM*, 1-4 (1962-63): 167.

askerlere verilmeye başlanan ulufeler ile beraber aktarılan akçe oranında bir artış yaşanmıştı. Fethedilen yeni kalelere yerleştirilen 4000'i aşan müstahfızın finansmanı Selanik tuzlası tarafından karşılanacaktı. Öyle ki sadece Selanik tuzlasının gelirleri Mora'daki kaleleri finanse etmek için fazlasıyla yeterliydi.⁶⁹ 1500-1502 yılları arasında Mora ve Arnavutluk'ta yeni fethedilen kalelerle evvel-den beri mevacic alan müstahfızların yıllık finansman masrafı 5.000.000 akçenin üzerinde olacaktı.⁷⁰ Tüm bu haliyle düşünüldüğü takdirde 16. yüzyılın başına gelindiğinde, Osmanlıların Rumeli'deki müstahfızlara mukataalardan havale ettiği akçe 16.000.000-18.000.000 akçe arasındaydı. Özellikle 1503'ten sonra Rumeli'de 20 yıl boyunca ciddi bir sınır değişimi yaşanmadığından serhadlerdeki garnizon askeri sayılarında ciddi bir artış ya da azalma gerçekleşmemiş olmalıdır. 1491 defterinde maaş alan garnizon askerlerinin sayısı 1505'e geldiğinde ciddi bir değişiklik göstermemişti.⁷¹

Daha önceki bölümlerde kale neferâtının finansmanı havale usulü ile mukataalardan yapıldığı için bütçelerde doğrudan yer almadığı belirtilmişti. Yine de elde var olan bütçelere bakılarak kalelere havale edilen akçenin Hazine-i Amire'ye gelen mukataa gelirlerine oranının bir projeksiyonunu yapmak mümkün görünmektedir. 16. yüzyıla ait bir dizi bütçe kaydı elimizde olmasına rağmen 15. yüzyıla ait arşivlerde keşfedilmiş tek bütçe 1495-96 mali yılına aittir.⁷² Bütçedeki bilgilere göre belirtilen senede Rumeli'deki mukataa kaynaklarından Hazine-i Amire'ye gönderilen para 10.991.876 akçeydi.⁷³ Bununla beraber 1491 yılında garnizon kuvvetlerine 13.000.000'un üzerinde akçenin mukataalar aracılığı ile havale edildiği göz önüne alındığında teoride Hazine-i Amire'ye girmesi gereken mukataa gelirleri her sene 23.000.000 akçenin kesinlikle üzerinde olmalıydı.⁷⁴ Sonuç olarak, Rumeli'deki mukataa gelirlerinin en az %40-60'lık kısmı Rumeli'deki garnizon askerlerine maaş olarak havale edilmekteydi. Aynı şekilde, kale neferâtına ödenen maaş Rumeli'den gelen toplam gelirin 1/5'ine eşitti.⁷⁵

⁶⁹ Misalen 1499 senesindeki yalnızca bir hisseden elde edilecek olan mukataa geliri 6.000.000 akçenin üzerindeydi. Elde edilecek olan gelirlerin büyük çoğunluğu Mora'daki kalelerde görev yapan muhafızların maaşlarını karşılamak üzere havale edilecekti. Bkz: KK.d. 4988,70-75.

⁷⁰ KK.d. 4988, 71-79. Maaş hesaplamaları askerlerin günlük maaşları üzerinden hesaplanmıştır. Bu haliyle ortaya çıkan rakam 5.430.223 akçedir. Bu yıllar içerisinde asker sayılarında değişim yaşanmış olabilir. Ancak her şekilde savaş boyunca sayılarda bir azalma olmamıştı. Bu hesaplamalara bilgi bulunmadığından kalelerde görev yapan yeniçerilerin maaşları eklenmemiştir.

⁷¹ 1491-1505 yılları arasında Arnavutluk, Zeta, Akkerman ve Kili kalelerine ödemeler Selanik tuzlasından finanse edilmeye devam etmişti. Bkz: KK.d. 4988, 57-85, 145-151, 203-205, 209-212.

⁷² Bakı Çakır, "Osmanlı Devleti'nin Bilinen En Eski (1495-1496) Bütçesi ve 1494-1495 Yılı İcmali", *The Journal of Ottoman Studies*, XLVII (2016): 113-145. 16. yüzyıl bütçeleri için bkz. Ömer Lütfi Barkan, "H. 933-934 (M. 1527-1528) Mali Yılına Ait Bir Bütçe Örneği", *İÜİFM*, XV/1-4 (1953-1954): 251-329; Erol Özvar ve Mehmet Genç, *Osmanlı Maliyesi Kurumlar ve Bütçeler*. cilt. I-II. İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, 2006.

⁷³ Çakır, *a.g.e.*, 129.

⁷⁴ Maaş ödemeleri dışında dolaylı birçok harcama da mukataa kaynaklarından yapıldığı için bu sayı teoride çok daha fazla olmalıdır.

⁷⁵ 1495-96 senesinde Rumeli'den 55.532.933 akçe Hazine-i Amire'ye girmişti. Çakır, *a.g.e.*, 124-129.

Serhad sancaklarındaki kalelerin bakım ve onarım masrafları, askerler için mühimmat ve zahire ikmalinde gözden kaçırılmaması gereken önemli hususlardan biridir. Kalelerin inşa ve bakım masrafları merkezi hazine harcamaları içerisinde gösterilmeyip farklı defterlerde tutulduğu için serhaddeki genel maliyete olan etkisi kolayca görmezden gelinebilir. Aynı şekilde kale neferatına yapılan mühimmat ve iaşe ikmal için 15. yüzyıla ait çok az belge bulunmaktadır. Her şekilde asker tayinatı, at yemi ve mühimmat tedariki gibi gereksinimler önemli birer harcama kalemi oluşturmaktadırlar.⁷⁶ Sınır garnizonlarına gıda iaşesi ve harp mühimmatı için olabildiğince Rumeli'deki yerel kaynakların kullanılmış olması muhtemeldir. Ne de olsa, Osmanlıların o dönemde sahip oldukları örgütlenme becerisi bu işin altından kalkabildiklerini düşünmemize sebep olmaktadır.⁷⁷ Diğer taraftan, Tophâne-i Âmire'den başka Rumeli'de birçok yerel dökümhane bulunmaktaydı. Osmanlılar ihtiyaç halinde yakınlardaki kalelere top, barut ve silah ikmalini bu dökümhaneler aracılığı ile yapmış olmalılardır. Öyle ki 1489'da Semendire tophanesinde 77 farklı çapta top dökülmüştü. Bu toplardan 6'sı büyük kalibreliken çoğunluğu kale savunmasında sıkça kullanılan küçük bir top çeşidi olan prangılardı. Ayrıca, tophanenin yanında bir de baruthane olması çok muhtemeldir. Aynı sene içerisinde İstanbul ve farklı noktalardan Semendire'ye 12 kantar güherçile gönderilmişti.⁷⁸ Silahların yanında kalelerde gerekli olan kazma, kürek, ham demir ve kayık yapımı için kereste ihtiyacı sürekli teftiş edilmekte ve yerel kaynaklardan ihtiyaç mahalline ulaştırılmaktaydı.⁷⁹ Semendire, Kili, Medun (Arnavutluk), Eğriboz ve Srebreniçe kalelerinin alet ihtiyacı için 1489 yılında 367.371 akçe ayrılmıştı. Bu paranın 49.251 akçelik kısmı Niğbolu, Vidin ve Morava'da Tuna ince donanması için inşa edilen 240 parçalık nehir filosuna harcanmıştı.⁸⁰

⁷⁶ Rhoads Murphey, *Osmanlı'da Ordu ve Savaş 1500-1700*, M. Tanju Akad (çev.), İstanbul: Homer Kitabevi, 2007, 77; Gábor Ágoston, "Savunmanın Maddi Külfeti: 16. ve 17. Asırlarda Macar Serhaddindeki Osmanlı Kale Zincirinin Mali Yükü", *Osmanlı'da Savaş ve Serhad*, Kahraman Şakul (çev. ve haz.), İstanbul: TİMAŞ, 2013, 259-260.

⁷⁷ Bosna'daki kalelerin tamiratının bölgeden temin edilen işçi gücü ile yapılması kanunnamelerde belirtilmiştir: "[V]e uclarda olan hisarlardan birisi tamir ve termim buyrulsa memleketten haneden haneye serehor yazılıb hisar yapmağa sürülüb Bosna vilâyetinin cümle kal'alarına meremmetçi ta'yin olunan yetmiş seksen mikdarı mu'af keferi ki üstâdlardır cem' olub ol diyarda mi'marlık hizmeti için timar tasarruf eden mi'mar ma'rifetiyle kal'alar yapılub tamam olub akçe beğlikten verile kimesneden akçe salmayalar." Aktaran: Ömer Lütfi Barkan, *XV ve XVI ıncı Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zira'at Ekonominin Hukuki ve Malî Esasları*, 398.

⁷⁸ MC 91, 245b-247. Ayrıca, Avlonya'da da yoğun top döküm faaliyetleri bulunmaktaydı. Bkz. İdris Bostan, "16. Yüzyıl Başlarında Tophâne-i Amire ve Top Döküm Faaliyetleri", *Halil İnalılık Armağanı I*, Ankara: Doğu Batı, 2009, 254-255. Ayrıca Semendire tophanesi için bkz: Salim Aydüz, *Tophâne-i Âmire ve Top Döküm Teknolojisi*, Ankara: TTK, 2006, 55-56.

⁷⁹ Semendire sancağında bulunan kalelerdeki silah ve mühimmat teftişine ait birkaç belge mevcuttur: "Semendire kal'asının alât-ı harbi teftiş olundukda alât-ı harb defteri taleb olundukda defterimiz yoktur deyü cevâb virdiği ecilden nakısı ma'lûm olmayub mevcûdâtı 'ale't-tafsîle yazılıb Asitâne-i Devlet'e irsâl olundu ve ba'dehu Güzelce kal'asının ve Sokol kal'asının ve Uzice kal'asının ve Sefrice (Sivrice) kal'asının ve Magliç kal'asının ve Hram kal'asının ve Güğercinlik kal'asının ve Resava kal'asının alât-ı harbi teftiş olundukda tamâmı bî-kusûr mevcûd bulundu." DMd. 36806, 507.

⁸⁰ MC 91, 241-242. 1491'in Ağustosunda Bali Bey'in teşebbüsleriyle Morava Nehri üzerinde 200 kıta gemi için 100.000 akçe ayrılmıştı. MC 91, 69b.

Serhad kalelerinin yapım ve onarımı merkezden gönderilen mimar ve diğer görevliler nezaretinde yerel malzeme ve iş gücü kullanılarak yapılmaktaydı. Bu durum merkezi hazinenin üzerine binecek maddi külfeti azaltmış oluyordu. İstihkâmların yapım masraflarını karşılamak üzere avarız vergileri sıklıkla kullanılmaktaydı. Elimizde 15. Yüzyıla ait tek detaylı kale yapım ve onarımlarını içeren belge 1491 yılına aittir. Bu deftere göre Rumeli'de çeşitli bölgelerde bulunan serhad kalelerinin yapım ve onarım masrafları için toplamda 2.566.834 akçe kaynak ayrılmıştı.⁸¹ Sadece bu haliyle bakıldığında Osmanlıların her yıl ne kadar büyük bir kaynağı kale onarımı için sarf ettiği ortaya çıkmış olacaktır. Aşağıdaki tablo, Rumeli'de 1491 yılı içinde kaleler için ayrılan vergi gelir kaynaklarını, kalelerin inşaa ve onarım süreleri bilgilerini vermektedir:

Tablo VII: 1491 Yılı Rumeli'deki kalelerin onarımı için ayrılan akçeler ve onarım süreleri

Kale	Onarım Süresi	Avarız vergilerinden ayrılan kaynak
Novi	2 ay 11 gün	4895 akçe
Kocacık	3 ay	334.550 akçe
Korintos, Arhos ve Atina	3 ay 5 gün	366.520 akçe
Balya Badra	3 ay 6 gün	228.781 akçe
Hram ⁸²	4 ay	504.661 akçe
Kili	3 ay 7 gün	430.300 akçe
Akkerman	2 ay	167.063 akçe
Yergöğü	2 ay 25 gün	241.440 akçe
Toboy	1 ay 20 gün	50.050 akçe
İzvornik ve Srebreniçe	3 ay 23 gün	238.574 akçe
		Toplam 2.566.834 akçe⁸³

Kale onarımı için ayrılan avarız akçeleri ile ilgili önemli bir ayrıntı, onarılacak kalenin bağlı olduğu sancak sınırları içerisinde toplanmasıdır. Eğer maliyet bir sancak için fazla ise, diğer sancaklardan toplanan avarızlar o kalenin yapımı için harcanmıştı. Hram Kalesi'nin yapım masrafları için lazım gelen akçenin önemli bir kısmı Vidin, Alacahisar, Üsküp ve diğer Rumeli sancaklarından sağlanmıştı.⁸⁴ Bundan farklı olarak onarımı yapılan kalelerin hepsi (Hram Kalesi hariç) Ortaçağ tipi eski savunma sistemleriydi. Osmanlılar onarım esnasında bu eski istihkâmlara dönemin şartlarına uygun yeni yapılar ekleyerek onları

⁸¹ MC 91, 271-307.

⁸² Hram Kalesi'nin 1491 yılındaki inşası üzerine yapılan detaylı çalışma ve karşılaştırma için bkz. Machiel Kiel, "The Ottoman Castle of Ram (Haram) in Serbia and the Accounts of Its Construction, 1491", *State and Society in the Balkans Before and After Establishment of Ottoman Rule*, Belgrad: The Institute of History Belgrade, 2017, 165-190.

⁸³ Toplanıp kale onarımı için kullanılan avarız akçelerinden arta kalan 515.596 akçe daha sonra Hazine-i Amire'ye aktarılmıştı. Bkz. MC. 91, 271- 307.

⁸⁴ MC 91, 282b-283. İrgatlar hariç Bursa, Edirne ve İstanbul'dan 187 marangoz ve taş ustası getirilmişti. Bkz. Machiel Kiel, *The Ottoman Castle of Ram*, ek kısmı.

bir nevi modernize etmek istemişlerdi. Akkerman, Kili ve Yergöğü kalelerinin duvar kalınlıkları genişletilerek top atışına daha dayanıklı istihkâmlar haline getirilmişlerdi. Bu kaleler arasında en çok dikkat çekenini ise Balya Badra'dır. Kalenin Ortaçağ istihkâmı güçlendirilmiş, kale bedenlerine paralel olarak hendekler kazılmış ve ana istihkâm duvarlarını top atışlarına karşı korumak için perde duvarlar (hisar-peçe) inşa edilmişti. Bunun yanı sıra iç hisar surlarının uygun yerlerine üç poligonal topçu kulesi inşa edilerek içlerine toplar yerleştirilmişti. Böylece olası bir kuşatma durumunda düşmana karşı kale etkin bir topçu desteğine kavuşmuş olacaktı.⁸⁵

Sonuç olarak, 1541'de Orta Macaristan'ın ilhakından ve Avusturya Habsburgları'na karşı yeni bir serhad oluşturulmasından çok daha evvel Osmanlılar Tuna havzası ve diğer mıntikalarda yardımcı askeri unsurlar tarafından da desteklenen (voynuk, Eflak vb.) aşamalı ancak etkin bir kale savunma ağı oluşturmayı başarmışlardı. Bu aşamalardan en önemlisi serhad boyunca uzanmış kalelerdeki personelinin maaş ödemelerinin tımar yoluyla verilmesi yerine mukataa kaynaklarındaki nakitlerle karşılanmaya başlanmasıydı. Böylece, etkin bir savunma için daha fazla askeri personel kalelere yerleştirilebilmişti. Öyle ki 1470'lerden 1490'lara kadar serhad kalelerindeki muhafız sayısı iki kat artmıştı. Diğer taraftan, kalelere görece yakın bölgelerdeki mukataa kaynaklarından kale personeline maaş ödemesi yapmak Osmanlı merkezi hazinesini büyük bir külfetten kurtarmış oluyordu. Her ne kadar savunma harcamalarının tümünün (maaş ödemeleri, kale yapım masrafları ve işe) yerel kaynaklı olması merkezi hazine üzerinde ciddi bir baskı oluşturmamış gibi görünse de teoride hazineye girmesi gereken 16-18.000.000 milyon akçe 1490'larda kale savunması için harcanmaktaydı. Bu meblağ aynı senelerde hazineye giren mukataa gelirleriyle denk orandaydı. Bu da merkezi gelirler içerisinde önemli bir kalem olan mukataa gelirlerinin yarısının hazineye hiç girmeden serhad ihtiyaçlarının karşılanması yönünde harcadığını göstermektedir.

⁸⁵ Kalede yapılanlar defterde bir rapor olarak yazılmıştır: "...mezkûr hendeğin iç yüzü yanlarından eski hisar kullenden yana gereklü ve münâsib olan yerde üç baş eyü ve muhkem burgozlar yapılub içlerinde mülâyim yerden kapular ve anın gibi düşman olucak atılacak tob yerleri ve toblar tertîb olunub konuldu ve mezkûr burgozlara muttasıl hendek yüzünde çevre kulenin gelüb iç yüzde olan eski hendeğe ulaşıcaya dek hisar-peçe dahi yapılub bu def'a mezkûr kule başka gereği gibi eyü ve muhkem hisar oldı.", MC 91, 293.

Abstract

The Formation of the Ottoman Frontier Organization in the Balkans in the Second Half of the Fifteenth Century: Fortress Network, Military Personnel, Finance and Expenses

The aim of this article is to elucidate the formation, transformation, operation and the financial aspect of the Ottoman fortress network in the fifteenth-century Balkans. This is a subject of Ottoman military history, or more specifically, of Ottoman frontier history and it still harbours inadequate studies. Recent historiography on the Ottoman military history have focused generally on the period starting with the annexation of Hungary and extending to later years. However, the present study shows that Ottoman frontier practices had already been in use for a long time and well-established prior to the annexation of Hungary. Also, it devotes attention to the frontier, which the Ottomans established against the Venetians in the Peloponnese and Albania. To integrate studies of fifteenth-century Ottoman frontier history with those of the sixteenth and the seventeenth will undoubtedly occasion a more comprehensive view of the same subject.

Keywords: Ottoman Balkans, Frontier Organization, Ottoman Fortresses, Fifteenth Century.

KAYNAKÇA

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivleri [= BOA]

- a. Maliyeden Müdevver Defterler [= MAD], no. 5,12,176,15334
- b. Kamil Kepeci [= KK], no. 4725, 4988
- c. Tapu Tahrir [= TT], no. 5, 16, 18, 21,1007
- d. Bab-ı Defteri Baş Muhasebe Dosyaları Cebehane Defteri [= D. BŞM.CBH.d.], no. 18581
- e. Bab-ı Defteri Müteferrik Dosyaları [= D.M.d.], no. 36806

Atatürk Kitaplığı

Muallim Cevdet Yazmaları [= MC], no. 36-03, 71, 76, 91

Yayımlanmış Kaynak Eserler

- İbn Kemal, *İbn-i Kemal Tevârîh-i Âl-i Osmân*, 8. Cilt. haz., Ahmet Uğur. Ankara: TTK, 1997.
- İnalçık, Halil ve Oğuz, Mevlüt, haz, *Gazavât-i Sultân Murâd b. Mehmed Hân: İzladi ve Varna Savaşları (1443-1444) Üzerinde Anonim Gazavâtnâme*. ikinci baskı, Ankara: TTK, 1989.
- İnalçık, Halil; Evgeni Radushev ve Uğur Altuğ, haz. *Fatih Sultan Mehmed Döneminde Tuna Boyunda Osmanlı Düzeni: Niğbolu, Vidin ve Braniçeva Tahrir Defterleri (Metin ve İndex)*. düz. Pál Fodor. Budapest: Research Centre for the Humanities, 2018.

- Kaytaş, Fatma, haz. *Târîh-i Behiştî, Vâridât-i Subhânî ve Fütûhât-i Osmânî (791-907/1389-1502)*. 2. Cilt. Ankara: TTK, 2016.
- Öztürk, Necdet, düz. *Oruç Beğ Tarihi: Osmanlı Tarihi (1288-1502)*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2014.
- Yıldırım, Muhammed İbrahim, düz. *İdris-i Bitlisi Heşt Behişt, (Fatih Sultan Mehmed Devri 1451-1481)*, 7. Cilt. Ankara: TTK, 2013.

Araştırma Eserleri

- Ágoston, Gábor. "Firearms and Military Adaption: The Ottomans and the European Military Revolution, 1450-1800." *Journal of World History*, 25 (2014): 85-124.
- , *Osmanlı'da Savaş ve Serhad*. çev. ve haz., Kahraman Şakul. İstanbul: TİMAŞ, 2013.
- , "Where Environmental and Frontier Studies Meet: Rivers, Marshes and Forts along the Ottoman-Hapsburg Frontier in Hungary." *The Frontiers of the Ottoman World*, haz., A. C. S. Peacock. 57-79. New York: Oxford University Press, 2009.
- Altuğ, Uğur. "XV. Yüzyılda Balkanlar'da Osmanlı Kaleleri ve Geçirdikleri Yapısal Değişimler." *Halil İnalçık Armağanı III*. haz., Ahmet Özcan., İstanbul: Doğu Batı, 2017.
- Aydüz, Salim. *Tophâne-i Âmire ve Top Döküm Teknolojisi*. Ankara: TTK, 2006.
- Barkan, Ömer Lütfi. *Ömer Lütfi Barkan, XV ve XVI ıncı Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Ziraî Ekonominin Hukuki ve Malî Esasları*. 1. cilt, İstanbul, 1943.
- Baş, Göksel. "Ottoman Serhad Organization in the Balkans (1450s-Early 1500s)." Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bilkent Üniversitesi, 2017.
- Bostan, İdris. "16. Yüzyıl Başlarında Tophâne-i Âmire ve Top Döküm Faaliyetleri", *Halil İnalçık Armağanı I*, 249-280. Ankara: Doğu Batı, 2009.
- Çakır, Baki. "Geleneksel Dönem (Tanzimat Öncesi) Osmanlı Bütçe Gelirleri." *Osmanlı Maliyesi Kurumlar ve Bütçeler*, 1. Cilt. haz., Mehmet Genç ve Erol Özvar. 167-196. Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, 2006.
- Emecen, Feridun. *Osmanlı Klasik Çağında Savaş*. İstanbul: TİMAŞ, 2010.
- Fodor, Pál. *The Unbearable Weight of Empire: The Ottomans in Central Europe - A Failed Attempt at Universal Monarchy (1390-1566)*. Budapest: Research Center of Humanities, Hungarian Academy of Sciences, 2016.
- Gökbilgin, Tayyip. "Korvin Mathias (Mátyás)ın Bayezid II.e Mektupları Tercümelere ve 1503 (909) Osmanlı-Macar Muahedesinin Türkçe Metni." *Bellekten* no. 87 (1958): 369-390.

- Gradeva, Rossitsa. "Between Hinterland and Frontier: Ottoman Vidin, Fifteenth to Eighteenth Centuries." *The Frontiers of the Ottoman World*. haz., A. C. S. Peacock. 331-352. New York: Oxford University Press, 2009.
- Isailović, Neven ve Miloš Ivanović. "The Danube in Serbian-Hungarian Relations in the 14th and 15th Centuries." *Tibiscum - Acta Musei Caransebesiensis, Serie nouă, Istorie - Arheologie* 5 (2015): 377-393.
- İnalçık, Halil, *Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar I*, beşinci baskı. Ankara: TTK, 2014.
- , *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi I*, birinci baskı. çev., Halil Berktaş. İstanbul: Eren Yayıncılık, 2009.
- Katič, Tatjana. "Serbia under Ottoman Rule." *Österreichisches Ost-und Südosteuropa-Institut* 47/1-4, Wien (2005):145-158.
- Kiel, Machiel. "The Ottoman Castle of Ram (Haram) in Serbia and the Accounts of Its Construction, 1491." *State and Society in the Balkans Before and After Establishment of Ottoman Rule*. Belgrade: The Institute of History Belgrade, 2017.
- Kursar, Vjeran. "Being an Ottoman Vlach: On Vlach Identity(ies), Role and Status in Western Parts of the Ottoman Balkans (15th – 18th Centuries)." *OTAM* 34 (2013): 115-161.
- Mrgič, Jelena. "Transition from Late Medieval to Early Ottoman Settlement Pattern: A Case Study on Northern Bosnia." *Südost-Forschungen*, 65/66 (2006/2007): 50-86.
- Murphey, Rhoads. *Osmanlı'da Ordu ve Savaş 1500-1700*. çev., M. Tanju Akad. İstanbul: Homer Kitabevi, 2007.
- Oruç, Hatice. "15. Yüzyılda Bosna Sancağı ve İdari Dağılımı." *OTAM* 18 (2005): 249-271.
- Özvar, Erol. "Osmanlı Devletinin Bütçe Harcamaları." *Osmanlı Maliyesi Kurumlar ve Bütçeler*, 197-238, 1. Cilt. İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, 2006.
- Pamuk, Şevket. *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2007.
- Parker, Geoffrey. "The 'Military Revolution, 1560 -1660' - A Myth?." *The Military Revolution Debate: Readings on the Military Transformation of Early Modern Europe*. 37-54. düz., Clifford J. Rogers. Colorado: Westview Press, 1995.
- Radushev, Evgeni. "Ottoman Border Periphery (Serhad) in the Vilayet of Niğbolu, First Half of the 16th Century." *Etudes Balkaniques* 34 (1995):141-160.
- Rogers, Clifford J. "The Military Revolutions of the Hundred Years War." *The Military Revolution Debate: Readings on the Military Transformation of Early Modern Europe*. 55-93. düz., Clifford J. Rogers. Colorado: Westview Press, 1995.

Sahillioğlu, Halil. "Bir Mültezim Zimem Defterine göre XV. Yüzyıl Sonunda Osmanlı Darphane Mukataaları." *İÜİFM* 1-4 (1962-63): 145-218.

Szakály, Frenc. "The Hungarian-Croatian Border Defense System and its Collapse." *From Hunyadi to Rakoczi War and Society in Late Medieval and Early Modern Hungary*. 141- 160. düz., János M. Bak ve Bela Kiraly. Brooklyn: Brooklyn Collage Press, 1982.

Vasić, Milan. "Die Martolosen im Osmanischen Reich." *Zeitschrift für Balkanologie* 2 (1964): 172-89.

Ziroyevic, Olga. *tursko vojno Uredjenje u Serbiyi 1459-1683 [Ottoman Military Organization in Serbia 1459-1683]*. Belgrad: Institut d'histoire Monographies, 1974.

EKLER

Ek I: 1491 yılında Rumeli'deki ulufeli müstahfızların bulunduğu kaleler (MAD 15334)⁸⁶

Kale	Modern Adı	Garnizon Kompozisyonu*
İstanbul	İstanbul	104Mü+2T+558A= 664
Akhisar	Prusac	141Mü+2T+13Us = 156
Toricani	Toričani	53Mü+2T= 55
Kılıç	Ključ	77Mü+2T= 79
Kamengrad	Kamengrad	59Mü+1T=60
Miglay	Maglaj	49Mü+1T= 50
Srebreniçe	Srebrenica	47Mü+3T= 50
Toboy	Doboj	50Mü
Telcak	Teočak	52Mü+1T+15Ma=68
Limoçek	Imotski	48Mü+1T=49
Virbelice	Vrh-Belice	28Mü+1T=29
Travnik	Travnik	138Mü+2T=140
İvranduk	Vranduk	40Mü
Susid	Gračanica bölgesi	27Mü+1T= 28
Hlavne	Livno	80Mü+4T= 84
Belgrad	Beograd (Nevesinje bölgesi)	34Mü+1T=35

⁸⁶ * **A:** Azeb, **As:** Azeb süvarisi, **Ap:** Azeb piyadesi, **C:** Cebeci, **Cr:** Ustalar, **Ma:** Martolos, **Mü:** Müstahfız, **T:** topçu, **Z:** Zembereği, **Tü:** Tüfekçi, **Y:** Yeniçeri, **M:** Müslüman, **Ch:** Hristiyan, **Me:** Mehter, **Cm:** Cami görevlileri.

MAD 176 ve 15334 defterleri kullanılarak bir kale listesi daha önce hazırlanmıştır. Ancak, yazar iki defterde yer alan bazı kaleleri eksik ve yanlış okumuştur. Karşılaştırma için bkz: Uğur Altuğ, "XV. Yüzyılda Balkanlar'da Osmanlı Kaleleri ve Geçirdikleri Yapısal Değişimler", içinde Ahmet Özcan (ed.), *Halil İnalçık Armağanı III*, İstanbul: Doğu Batı, 2017, 100-103; Göksel Baş, *Ottoman Serhad Organization in the Balkans (1450s- Early 1500s)*, (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Ankara: Bilkent Üniversitesi 2017, 19-24.

Prolosice	-	8Mü+2T=10
Novi	Herceg Novi	69Mü+2T=71
Klobuk	Klobuk	19Mü+1T=20
Sokol	Sokol Grad (Dunave)	36Mü+1T=37
Libošek	Ljubuški	36Mü+1T=37
Resan	Risan	19Mü+1T=20
İskenderiye	Scutari	243Mü+5T+1C+1Cr=250
Jabyik	Zabljak	39Mü+1T=40
Depe Döğen (Podgoriçe)	Podgorica	35Mü+1T=36
Medun	Medun	31Mü+1T=32
Mavrik	Mavrik	22Mü+1T=23
Perin	Perin Grad	23Mü+1T=24
Sivrice	Ostrovica	30Mü+1T+30Ma=61
Maglic	Maglič	11Mü
Sokol	Soko Grad (Ljubovija)	31Mü+10Ma=41
Uzice	Užice	30Mü
Resava	Manasija Monastery	53Mü+4ChT=57
Güvercinlik	Golubac	78Mü+2MT+3Me+40ChZ+20ChTü+ 49Ma+8Cr+50A= 250
Koçlat	Kušlat	20Mü+2T+21Y=43
Vidin	Vidin	59Mü+2MT+3ChT+9Ze+77Ma=150
Yergöğü der Öte Yaka	Giurgiu	57Mü+2T=59
Burgaz Niğbolu (Hulovnik der Öte Yaka)	Turnu	49Mü+2T=51
Hırsova	Hârşova	77Mü+3T=80
İzvornik	Zvornik	76Mü+8MT+10MTü+10Mze+100Ma+200A=404
Güzelce	Žrnov (Avala)	35Mü+2T+100Ma+100A=237
Semendire	Smederevo	300Mü+11MT+35ChTü+40ChT+40ChZ+400Ma+ 31As+73AAc+ 433Ap+317A= 1680
Akçahisar	Krujë	148Mü+2T=150
Koyluca	Kulič	131Mü+7T+12Cr+100Ma=250
Hram	Ram	76Mü+4T+3Cr+100Ma+65A=248
Tepedelen	Tepelenë	5Mü+2T=7
Kefalonya	Kephalonia	7Mü+1T+36Y+40A=84
Akkerman	Bilhorod- Dnistrovski	380Mü+4C+19MT+4Cr+4Me+4Cm+31As+ 469Ap= 915
Kili	Kilia	298Mü+5Me+8Cr+18MT+5Cm+1C+400A=735
Burgaz Fenarlık der sınur-i Yayçe	Kaştel	20Mü
Virgorac	Vrgorac	12Mü+1T=13
Rog	Rog	14Mü+1T=15

Poçitel	Poçitelj	20Mü
Vinçaç	Vinac	50Mü ⁸⁷
Avlonya	Vlorë	326A
Gelibolu	Gelibolu	347A
Galata	Galata	31Cr
Liş	Lezhës	20Mü*+42Mü**=62
Toplam Kale		Toplam Muhafız
58		8.634

Ek II: 1499-1503 Osmanlı-Venedik Savaşı'nda Fethedilen Kaleler ile Evvelden Beri Mevacib ile Görevli Bulunduran Kaleler, KK 4988 (Harita için bkz.: Ek IV)

Kale	Modern Adı	Total Soldiers
Moton	Methone	528Mü+450A+30As= 1008
İnebahtı	Lepanto	319Mü+500A=819
Koron	Coroni	323Mü+500A=823
Anavarin	Navarino	360Mü+200A=560
Draç	Durazzo	129Mü+500A=629
Gördos	Corinth	50Mü
Burgaz-i Cedid ⁸⁸	Antirrio	101Mü+6 T= 107
Balya Badra	Patras	160Mü
Ayamavra	Lefkada	100 A
Voniçe	Vonitsa	50 A
Toplam Kale	Toplam Asker	
10	4306	

⁸⁷ Vinçaç kalesindeki garnizon kuvvetleri sayısı MAD 15334'te belirtilmemiştir. Defter hazırlandığı esnada kale Yakup Paşa tarafından yeni fethedilmişti. Ancak kaleye ait garnizon kuvveti bilgisi başka bir defterden bulunmuştur. Bkz: KKd 4988, 48.

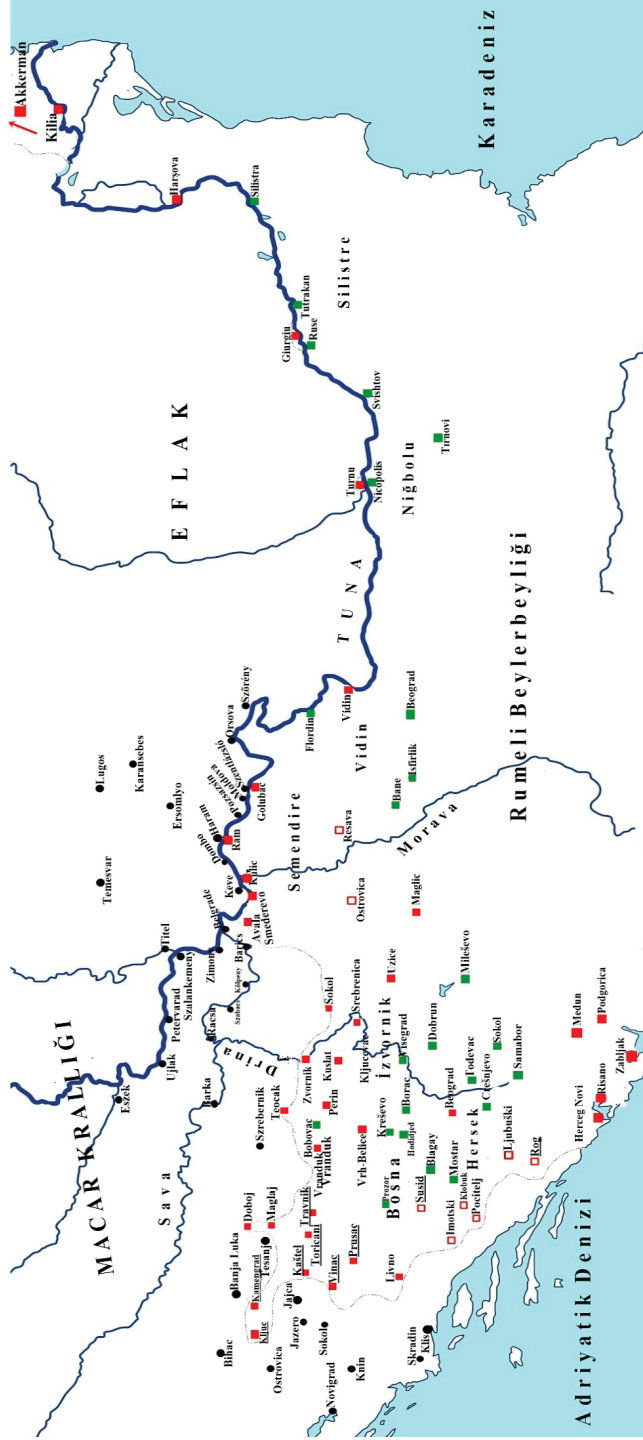
* Liş kalesinin 20 neferi Güvercinlik kalesi yoklamasında mazül olarak yazılmıştır. MAD 15334, 45.

**Geri kalan 42 asker İzvornik yoklamasında mazül olarak kaydedilmiştir, aynı kaynak, 56.

⁸⁸ İnebahtı'nın 28 Ağustos 1499'daki fethinin ardından, körfezdeki geçişleri kontrol altına almak için yeni kalenin (Burgaz-i Cedid) inşası emredilmişti: "Rebî'u'l-evvelin on üçünde (18 Ekim 1499) hisarın ikisini bile âbâd idüb, mühimmlerin gördüler. 'Azabdan yeniçeriden hisar erleri koyub, her birinün içine yigirmi büyük top kurdular." Bkz. İbn-i Kemal, *Tevârîh-i Âl-i Osmân*, 190.

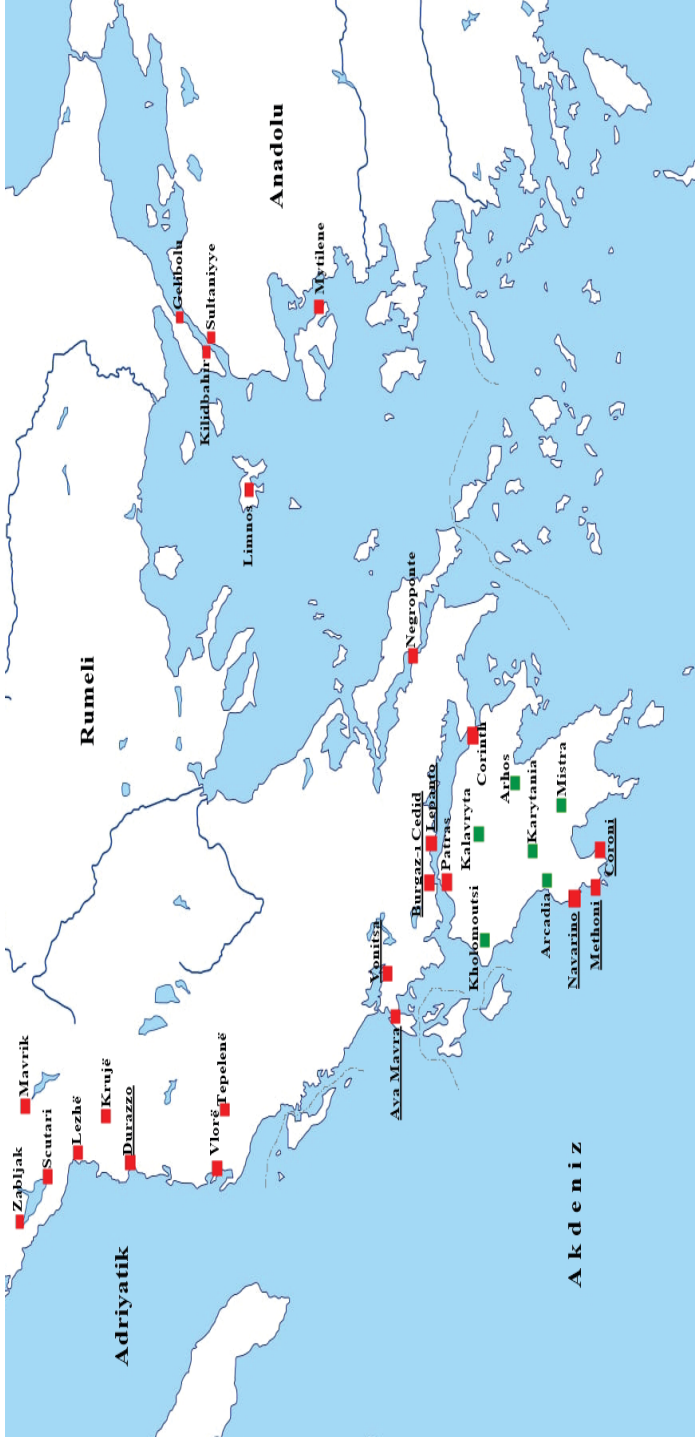
Ek III: Tuna Havzasında, Bosna ve Hersek'te Osmanlı Kaleleri:

Kırmızı: 1470'lerde ulufe alan kaleler, İçi Beyaz Kırmızı: Önce tımar alıp daha sonra ulufeli yapılan kaleler, Altı Çizili Kırmızı: MAD 15334'te ilk defa karşımıza çıkan kaleler, Yeşil: Tımarlı Kaleler, Siyah: Macar Kaleleri

Ek IV: XV. Yüzyılın Sonunda Güney Balkanlarda Serhad Kaleleri:

Kırmızı: 1470'lerden beri personeli ulufe alan kaleler, yeşil: 1470'lerde personeli ulufe alıp sonraki dönemlerde tahsisat tımara dönüştürülen kaleler, altı çizili kırmızı: 1499-1503 Osmanlı-Venedik Savaşı esnasında alınan kaleler⁸⁹

⁸⁹ Yalnızca Burgaz-ı Cedid Kalesi 1499-1503 savaşı esnasında Osmanlılar tarafından inşa edilmiştir.

BELGRAD-I DÂRÜ'L-CİHÂD'DA OSMANLI HÂKİMİYETİNİN YENİDEN TESİSİ (1739)

Hakan Karagöz*

Öz

Tuna ve Sava hattında geçmişte cereyan eden mücadelelerde stratejik üstünlük, Belgrad Kalesi'nin hâkimiyetinden geçmekteydi. Belgrad Kalesi'ni elinde tutan güç, sadece önemli bir sınır karakoluna sahip olmamış aynı zamanda, sınırlarının hinterlandındaki güvenliği de tesis etmişti. Belgrad Kalesi'ndeki hâkimiyet mücadelesi, 16. yüzyılın başlarından 19. yüzyıla kadar belki de en fazla Osmanlı-Habsburg münasebetlerini etkilemiştir. Bu çalışma, Türk ve Avusturya belgelerinin verileri perspektifinde, Belgrad Kalesi'nin Osmanlı hâkimiyetine girişinde etkili olan amilleri kapsamaktadır. Çalışmada, kalenin taraflarca ne denli önemli olduğu, tarafların zayıf ve güçlü yanları üzerinde durulmuş, kuşatmadan sonra kaleyi ele geçiren Osmanlıların kaledeki hâkimiyeti tesis etme süreci izah edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Habsburg, Kuşatma, Belgrad, 1739.

GİRİŞ

Osmanlı Devleti, II. Viyana Kuşatması'ndan sonra yaşadığı felaketin ardından Avrupa'nın büyük devletlerine karşı 16 yıl boyunca savaşmış ve sonrasında imzaladığı Karlofça Barışı'yla yalnızca topraklarını değil itibarını da kaybetmişti. Söz konusu antlaşmayla önemli kayıplar veren, fakat her şeye rağmen gücünü tamamen yitirmeyen Osmanlı Devleti'nin birinci hedefi, kaybettiği toprakları geri almaktı. Osmanlılar, 18. yüzyılın ilk çeyreğinde bu politikasında kısmen başarılı olmuşsa da Habsburglar karşısında alınan seri yenilgiler ve bunun neticesinde imzalanan Pasarofça Antlaşması'nın şartları, işlerin yolunda gitmediğinin bir göstergesiydi. Bu başarısızlığın ve karşılaşılan olumsuz şartların en bariz göstergelerinden belki de en önemlisi Belgrad'in söz konusu antlaşmayla kaybedilmesi idi. Tuna ile Sava nehirlerine hâkim ve yüksek bir yerde bulunan şehir¹, askerî açıdan stratejik bir önem arz etmesinin yanında Osmanlı Devleti'nin Macaristan istikametinde yapmış olduğu seferler için hatırı sayılır bir önem arz etmekteydi. Belgrad şehri, bu öneminden dolayıdır ki M.Ö. 1. yüzyılın sonlarından 18. yüzyıla kadar başta Romalılar olmak üzere pek çok devletin hakimiyet sahası olarak Zenith'i² olmuştur.

* Doç. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi; hakankaragoz@sdu.edu.tr

¹ Şehrin tarihi ve önemi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Şemseddin Sami, *Kamusu'l-Alam*, c. II, İstanbul 1316, s. 1347; P. L. İnciyan, H. D. Andreasyan, "Osmanlı Rumelisi Tarih ve Coğrafyası", *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, Sa. 2-3, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1974, s. 85; M. Cavid Baysun, "Belgrad", *İA.*, c. II, İstanbul 1979, s. 475-485; Divna Đurić Zamolo, "Belgrad", *DİA.*, c. V, s. 407-409.

² Duden imla kılavuzunun benimsediği Prusya imla kaidesine göre: Zenit. Astronomide başucu; mecazi manada ise Gipfelpunkt (Alm.) yani "[varılacak] en yüksek nokta" anlamına gelmektedir. A. Cemil Denker – Bülent Davran, *Almanca – Türkçe Büyük Lügat*, Kanaat Kitabevi, İstanbul 1966, c. III, s. 528 ve c. II, s. 234.

Bu önemli serhad şehrinin Pasarofça Barışı'yla kaybından, savaşın başladığı 1736 yılına kadar Devlet-i Aliyye aleyhinde faaliyetlerde bulunan imparatorluklar arasında Habsburglar ve Ruslar gelmiştir. Bunun en önemli delili, söz konusu imparatorlukların Azak ve Belgrad'ı elde tutmayı her şeyden çok önemseyerek, zafiyet eğilimleri gösteren Devlet-i Aliyye aleyhine bazı ittifak girişimlerinde³ bulunmuş olmalarıdır. Zira Ruslar için Azak'ta devam eden Osmanlı hâkimiyeti ya da Habsburglar için Belgrad'ın uzun bir aradan sonra kaybedilme ihtimali, imparatorlukların güney istikametindeki genişleme siyasetlerine büyük darbe indirecekti.

Balkanlardaki hâkimiyet mücadelesinde vaz geçilmez bir paya sahip olan Belgrad-ı Dârü'l-cihâd'ın, 1717 yılında başarılı harp operasyonlarıyla Habsburglar tarafından ele geçirilmesi, Osmanlıların Tuna ve Sava hattındaki stratejik üstünlüklerini kaybetmelerine neden olmuştu. Batı serhaddini koruyan ve gözeten bu müstahkem garnizonun kontrolden çıkışı, söz konusu tarihten itibaren Niş garnizonunun önemini artırmış ve Habsburgların Tuna'nın güneyi istikametindeki saldırılarını daha açık ve tehlikeli hale getirmiştir. Pasarofça Barışı'yla yaşanan kayıplar, Devlet-i Aliyye'nin yeni bir politika izlemesini zorunlu kılmış ve temel hedefin, kaybedilen yerlerin, - özellikle Belgrad'ın - geri alınması gerektiği hususunu gündeme getirmiştir. Nitekim 1737-1739 Savaşları'nda Devlet-i Aliyye'nin yegâne gayesi, 1717 yılında Habsburglara teslim etmek durumunda kaldıkları Belgrad Kalesi'ni geri alabilmektir. Habsburgların ise başlıca amacı Belgrad'ı ellerinde tutarak, hem Eugen'in hatırasına gölge düşürmemek hem de çok daha önemlisi Banat ve Petervaradin'in güvenliğini teminat altına almaktır⁴.

Balkan hâkimiyetini elde etme mücadelesi, Lehistan Krallığı meselesi, Kafkaslarda Ruslarla yaşanan ihtilâflar ve de en önemlisi Prens Eugen'in önemli rol oynadığı 1726 ile 1733 yıllarında gerçekleşen Rus-Habsburg ittifakı (1726/1733) girişimleri, 1736 ile 1739 tarihleri arasındaki muharebelerin ana sebepleri arasında gösterilmektedir. 1737 yılında Rusya'ya verdiği taahhüt sonucu harbe girmek durumunda kalan ve seferin başında Niş'i ele geçirerek Osmanlılara karşı üstünlük sağlayan Habsburglar, seferin sonlarına doğru bu üstünlüklerini koruyamamışlardır. Aynı sefer yılında Niş'in yeniden Osmanlı hâkimiyetine girmesi⁵, Balkanlar'da yaşanabilecek muhtemel bir siyasi çözülmeye engel olmuştur. 1737 seferi sonunda Sava Nehri'nin gerisine çekilmek zorunda kalan Habsburglar, 1718 Pasarofça Antlaşması'yla ele geçirdikleri Sava Nehri'nden itibaren Tuna'nın güneyindeki toprakları -Belgrad hariç olmak üzere- Osmanlılara terk etmek zorunda kalmıştır. 1738 seferinde ise Belgrad'ın kilidi ve bir "ileri karakolu" konumunda olan İrşova ve Adakale⁶ gibi müstahkem

³ Taraflar arasında gerçekleşen ittifak girişimleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Walter Leitsch, "Der Wandel der österreichischen Rußlandpolitik in den Jahren 1724-1726", *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, Neue Folge, Bd. 6, H. 1 (1958), s. 33-91. Ayrıca bkz. Karl Roeder, *Austria's Eastern Question 1700-1790*, New Jersey 1982, s. 6.

⁴ HHStA./KA./MS. 23-1, (August 1739), s. 359-361.

⁵ Habsburglar'ın 1737 yılında Niş'i kaybetme süreci hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Robert Doxat, *Nikolaus Doxat, Ein Kaiserlicher General und Ingenieur des XVIII. Jahrhunderts*, Diss., Wien 1954-1955.

⁶ Adakale ve İrşova'nın ele geçirilmesinin Belgrad Kuşatması için sağladığı avantaj hakkında bkz. Eugenia Popescu-Judetz, "Adakale: Geçmişte Bir Türk Adası", (çev. Feyzi Kantar), *Türkler*, c. XII, Ankara 2002, s. 564-565.

bölgeleri ele geçiren Osmanlılar, bir sonraki yıl için avantajlı bir durum elde etmiştir. 1739 Belgrad seferi hazırlıklarını tamamlayan Osmanlılar, Rusya ile devam eden mücadelelerine rağmen birliklerinin önemli bir bölümünü, son dönem muharebelerin kaderini tayin edecek olan Habsburg cephesine sevk etmiştir. Zira harbin başlangıcından seferin sonuna kadar Osmanlıların asıl hedefi, Belgrad'ı Habsburglar'dan geri almak olmuştur. Lakin Osmanlı ordusu, söz konusu muharebelerde icra ettiği lojistik örgütlenmesinde bazı fizikî problemler yaşamış, kullandığı savaş araç ve gereçlerini bazen muharebe alanına sevk etmekte güçlük çekmiş bazen de askerî teknolojisini düşmanı katî surette mağlûp edecek düzeyde kullanamamıştır. Benzer hatayı 1739 Belgrad seferinde de tekrarlayan Osmanlılar, kuşatma başlamış olmasına rağmen İrşova'da bulunan ağır toplarını Belgrad önlerine nakletememiştir. Öte yandan Osmanlı ordusunun 1736 yılından itibaren Rusya'yla, 1737 yılından beri de Habsburglarla iki cephele savaşları sürdürmesi, harp masrafları hususunda sıkıntılara ve ordunun sevk ve idaresinde problemler yaşanmasına neden olmuş, elindeki mevcut ateşli silahların etkin bir biçimde kullanımını güçleştirmiştir.

1-BELGRAD KALESİ'NİN OSMANLI HÂKİMİYETİNE GİRMESİNDE HANGİ HUSUSLAR ETKİLİ OLMUŞTUR?

Avusturya arşivlerinin 1717 yılına ait verileri, Belgrad Kalesi'nin Habsburgların kontrolüne girmesinde Prens Eugen'in askeri dehası ve becerisinin etkili olduğu konusunda şüpheye mahal vermezken; 1739 yılına dair veriler, kalenin Osmanlı hâkimiyetine girişini daha çok Eugen'in muharebelere iştirak edemeyişini sebep olarak gösterme eğilimindedir. Zira yaşadığı yüzyılın askeri dehalarından biri olan Prens Eugen, Osmanlılarla yapmış olduğu bütün muharebeleri belirgin ve takdire şayan bir üstünlükle⁷ kazanmıştı. Lakin Habsburgların bu gücü ve iktidarı Eugen'in şahsına münhasır kalmıştır. Almanlar tarafından soylu şövalye/süvari⁸ olarak nitelenen Eugen'in ölümü (21 Nisan 1736), yeni bir halef general yetiştiremeyen Habsburgları, 1737-1739 yılları arasında Osmanlılarla giriştikleri muharebelerde askeri ve stratejik yönlerden etkisiz bırakmıştır.

Belgrad kuşatmasında, daha ziyade askerin sevk ve idaresi konusunda başarısız olan Habsburg orduları, generalleri arasında uyum problemi yaşamış ve bunun sonucunda hiç de hafife alınmayacak hatalar yapmışlardır. Askeri alandaki tüm bu olumsuz gelişmelere diplomatik girişimlerde gösterilen acemice ve ihtiraslı davranışların da eklenmesi, onları kuşatmanın sonlarına doğru bazı önemli askeri tedbirler alsalar da başarısız olmaktan kurtaramamıştır. Avusturya arşiv belgelerinde, başarısızlığın yaşanmasına sebep olanların başında,

⁷ Eugen'in söz konusu muharebelerdeki başarıları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Moriz Edlen von Angeli, *Feldzüge gegen die Türken 1697-1698 und der Karlowitzer Friede 1699*, Verlag des k. und k. Generalstabes, Wien 1876; Ludwig Matuschka, *Der Türken-Krieg 1716-1718, Feldzug 1716*, Verlag des k. und k. Generalstabes, Wien 1891; Ludwig Matuschka, *Der Türken-Krieg 1716-1718, Feldzug 1717/18*, Verlag des k. und k. Generalstabes, Wien 1891.

⁸ Alm. der edle Ritter.

dönemin Habsburg orduları başkomutanı Wallis'in⁹ geldiği sarıh bir şekilde ifade edilmektedir. Wallis'in müzakere yapmadan verdiği emirleri, mütereddit halleri, imparatorluğun diplomatik temsilcisi Neipperg'e¹⁰ karşı duyduğu kıskançlık, ordusunun Belgrad Kalesi ile olan irtibatını koparması Habsburgları "acemi" bir yenilgiyle karşı karşıya bırakmıştır. Osmanlı ordularını defalarca mağlup eden Prens Eugen'in aksine "savunmaya dayalı" bir strateji yürüten Wallis, Habsburg ordularının 1739 seferinde etkisiz kalmasına ve müşkül durumlara düşmesine neden olmuştur. Ürkek ve başına buyruk davranışlarının yanı sıra Almanca kaleme aldığı mektuplarıyla Osmanlı sadrazamının¹¹ gurur ve azametini artırması¹², muharebeler sırasında ve sonrasındaki barış müzakerelerinde inisiyatifin Osmanlı Devleti'nin kontrolüne geçmesine neden olmuştur. Bunu en iyi kanıtlayan husus Avusturya¹³ ve Türk¹⁴ kaynaklarında Osmanlı sadrazamının Belgrad'ın teslimi için sarf ettiği açık ve Habsburgları tedirgin edici sözleridir. Öyle ki arşiv belgelerinde geçen ifadelerle göre Habsburglar, sanki korktukları başlarına gelecekmışçesine, Belgrad kuşatması ve diplomatik görüşmeler başlamadan önce, pek çok yerde Osmanlı sadrazamının gurur ve azametinden söz ederek, bunun kati surette artırılmaması gerektiği yönünde telkinlerde bulunmuşlardır¹⁵.

⁹ Feldmarchal (Alm. Feldmarschall). Habsburg orduları başkomutanı Georg Olivier Wallis: (doğ. 1673- öl. 1744). Biyografisi için bkz. *Biyographisches Lexikon des kaisertums Österreich*, (ed. Constant von Wurzbach), c. LII, Wien 1885, s. 261-265; *Allgemeine Deutsche Biographie*, c. XL, (ed. Historische Kommission bei der königliche Akademie der Wissenschaften), Leipzig 1896, s. 749-751.

¹⁰ Feldzeugmeister. Kont Neipperg'in (doğ. 27 Mayıs 1684 – öl. 26 Haziran 1774) kısa biyografisi için bkz. *Neue Deutsche Biographie*, c. IXX, (ed. Historischen Kommission bei der Bayerischen Akademie der Wissenschaften), Berlin 1998, s. 49; *Biographie Lexikon*, c. XX, Wien 1869, s. 159-162.

¹¹ İvaz Mehmet Paşa (Ölümü 1741), I. Mahmud zamanında sadrazamlıkta bulunmuş Osmanlı vezirlerindedir. Nasrullah adında bir şahsın oğlu olup çocukken köle olarak hediye edildiği için İvaz lâkabıyla anılmıştır. Meşhur Kel Yusuf Efendi'nin idaresinde yetişmiş, valilerin kethüdalıklarında bulunmuş, Vidin muhafızlığında yararlığı görüldüğü için 1738'de Yeğen Mehmet Paşa'nın yerine sadrazamlığa getirilmiştir. Bir sene dört ay sadrazamlıkta kalmış ve Habsburglara karşı son derece avantajlı bir antlaşma yapmaya muvaffak olmuştur. Azlından sonra Cidde valiliğine gönderilmiş ve İnebahtı'da iken ölmüştür; Ayrıntılı bilgi için bkz. Fikret Sarıcaoğlu, "Hacı İvaz Paşa", *DİA.*, c. XIV, İstanbul 1996, s. 487-488.

¹² Wallis'in 12 Ağustos'ta Suckow'dan, Osmanlıların St. Elisabeth burcunda açtıkları gedikle ilgili aldığı karamsar mektubundan sonra Belgrad Kalesi'nin genel durumuyla ilgili izlenimlerinin değiştiği bilinmekteydi. Osmanlı sadrazamı Wallis'e yazdığı 13 Ağustos 1739 tarihli mektubunda barış görüşmelerine ancak Belgrad Kalesi'nin teslimiyle başlanabileceği şartını koşmuştu. Wallis, her ne kadar Osmanlı sadrazamının söz konusu teklifini reddetse de kendisine Rusya'nın müzakerelere dâhil edilerek daha makul bir teklifin verilebileceği yönünde bir beyanda bulunmuş ve bu yaklaşımıyla sadrazamın gurur ve azametini artırmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. HHStA./KA./MS. 23-1, (Ağust 1739), s. 318. Wallis'in sadrazama (Czentes'den) 14 Ağustos 1739 tarihinde yazdığı yazı hakkında bkz. (Appendix. O.O.O).

¹³ "Wie ich nur einen Gott habe, so habe ich auch nur ein Wort: Ich will Belgrad in seinem Ganzen": *Nasil ki tek bir Tanrım var; o halde tek sözüm var ki Belgrad'ı bütünüyle istiyorum*. Theodor Tupetz, "Der Türken Feldzug von 1739 und der Friede zu Belgrad", *Historische Zeitschrift*, (ed. Heinrich von Sybel), c. XL, München 1878, s. 46.

¹⁴ "Önce Belgrad Kalesi'ni teslim etsinler, sonra barış isterlerse müzakerelere başlanır. Şayet kaleyi teslim etmeyi tehir ederlerse, hiç beklemeden hücum geçilir ki bu suretle nüfusları telef, malları yağma ve talan edilir." Mehmed Subhi, *Tarih (Subhî Tarihi)*, (Yay. Haz. Mesut Aydiner), Kitabevi Yayınları, İstanbul 2007, vr. 158b-159a.

¹⁵ HHStA./KA./MS. 23-1, Mai, s. 103; HHStA./KA./MS. 23-1, August, s. 382-383 ve s. 394.

Habsburg orduları başkumandanı Wallis ne kadar kötü bir stratejistse barış görüşmelerinin murahhası Kont Neipperg de bir o kadar kabiliyetsiz, bunun yanı sıra aceleci ve Kayzer VI. Karl'ın¹⁶ verdiği yetki ve talimatların dışına çıkan bir arabulucuydu. Neipperg'in, Kayzer'in talimatlarına uymaktan imtina etmesi, Belgrad Kalesi'nin Osmanlı hâkimiyetine girişinde büyük rol oynamıştır¹⁷.

Wallis ve Neipperg'ten sonra Belgrad Kalesi kumandanı Mareşal Suckow da Habsburgları meşum bir sona sürükleyenler arasında gösterilmelidir. Kumandan Suckow'un, kuşatma işlerine başlayan Osmanlı ordusuna karşı Belgrad garnizonunun mukavemetini yeterince artıramadığı bilinmekteydi. Bununla birlikte büyük bir tehlike ya da rahatsızlık verici bir durum söz konusu olduğunda hasta olduğunu beyan etmesi¹⁸, askeri işler konusunda yeterli bir bilgiye sahip olmadığı gerçeğini ortaya çıkarmaktaydı. Osmanlıların 12 Ağustos'ta Belgrad Kalesi'ne yönelik yaptığı top atışları sonucunda St. Elisabeth burcunda (bkz. Ekler/Ek-1) açtıkları gediğin Suckow nezdinde fazlaca büyütülmesi, kuşatma sürecinin kırılma noktalarından birisiydi. Zira Suckow'un bu karamsar yaklaşımı hem Osmanlı kuşatmasının uzun süre (beş hafta boyunca) devam etmesine hem de Habsburg yönetiminde Belgrad Kalesi'nin akıbetiyle ilgili olumsuz bir intibain ortaya çıkmasına neden olmuştur. Suckow'un kifayetsiz idaresi, ondan sonra Belgrad Kalesi kumandanlığına 25 Ağustos 1739 tarihinde atanan Feldzeugmeister Schmettau'nun kale için aldığı önemli tedbirlerle daha da anlaşılır hale gelmiştir. Schmettau'ya göre Belgrad Kalesi, sabık kumandan Suckow'un çizdiği endişe verici tablodan farklı, nispeten de güçlü durumdaydı¹⁹.

Avusturya arşiv belgeleri, kaledeki Habsburg mukavemet gücünün varlığını işaret etmekle birlikte, Osmanlı ordusunun Belgrad kuşatmasını, dönemin askeri teknoloji ve şartları ölçüsünde sürdürdüğünü göstermektedir. Ancak dönemin şartları, her ne kadar stratejik önemi haiz bir garnizonun teslim alınmasında lojistik organizasyonun mükemmelliğini gerektirmişse de devletlerarası diplomatik girişimlerin bir o kadar önemli olduğu gerçeğini ortaya çıkarmıştır. Kuşatmanın sürdüğü sırada Osmanlı çadırına gelen, Osmanlılar ve Habsburgların barış görüşmelerindeki arabulucusu konumunda olan Fransız elçisi Marquis Louis Sauveur de Villeneuve (1675-1745) ve onun diplomatik becerileri, Osmanlı sadrazamının aşırıya kaçan isteklerine rağmen, Belgrad Kalesi'nin (1717 yılından

¹⁶ I. Leopold'ün oğlu olan VI. Karl (doğ. 1 Ekim 1685 / öl. 20 Ekim 1740), 12 Kasım 1711 tarihinde Kayzer ünvanını elde etmiştir.

¹⁷ Angeli Neipperg'in, barış müzakerelerindeki hürmetkâr tavriyle Osmanlı sadrazamın ihtirasını artırdığı düşüncesindedir. Angeli, a.g.m., s. 472.

¹⁸ Tupetz, a.g.m., s. 24.

¹⁹ Schmettau garnizonda 13.700 görevlinin mevcut olduğunu ifade ederken Suckow, sözü edilen tarihte Neipperg'e, garnizon mürettebat sayısını 7000 olarak nakletmiştir. Suckow bu yaklaşımla, hem askerlik bilgisi hakkında yeterli donanıma sahip olmadığını hem de karamsar bir ruh hali içerisinde olduğunu bir kez daha göstermiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Tupetz, a.g.m., s. 38. Zinkeisen'in külliyyatı da Suckow'un Belgrad Kalesi'nde askeri örgütlenmeyi ve savunma tertibatını yeterince geliştiremediği konusunda hemfikiridir. Zinkeisen'in nakline göre Schmettau, Belgrad Kalesi'nin içerisinde bulunduğu sefil durumun öncelikle Suckow'un mevcut savunma tertibatını kullanmaktaki beceriksizliğinden kaynaklandığı düşüncesindeydi. Johann Wilhelm Zinkeisen, *Geschichte des Osmanisches Reich in Europa*, c. V, Hamburg 1840-63, s. 780.

itibaren inşa edilen tahkimatlarının yıkılması suretiyle) Osmanlı hâkimiyetine girişinde önemli rol oynamıştır. Sözü edilen barış görüşmelerinde Villeneuve, ne kalenin o anki haliyle Osmanlıların kontrolüne girmesine ne de tamamen Habsburgların kontrolünde kalmasına razı idi. Zira kendi ülkesinin çıkarları her şeyin üzerindeydi²⁰.

Yukarıda Habsburgların aleyhine görülen olumsuz gelişmelere ilaveten Osmanlıların -Habsburgların da muhtelif zamanlarda kabul ettikleri üzere- lojistik organizasyonunun daha fonksiyonel ve gelişmiş düzeyde olması, bazı avantajlı durumlar ortaya çıkarmıştır. Habsburg ordusunda Prens Eugen gibi mahirane komutanların (21 Nisan 1736 tarihinde ölümü nedeniyle) noksanlığına karşılık, Osmanlılarda dikkat çekici ve yetenekli devlet adamlarının (Sadrazam Hacı İvaz Mehmet Paşa, Hekimoğlu Ali Paşa, Mehmet Ragıp Paşa) varlığı; 1737 sefer yılıyla birlikte Niş ve Bosna cephelerinde önemli devlet adamlarının istihdam edilişi; nihayet Humbaracı Ahmet Paşa'nın Habsburgların hasmı olarak Devlet-i Aliyye'nin hizmetine girişi kalenin yeniden Osmanlı hâkimiyetine girebileceği konusundaki ihtimali ve heyecanı artırmıştır. Avusturya kaynakları her ne kadar askeri yenilginin sorumluları olarak Wallis'i ve Fransız elçi Villeneuve'ü göstermişse de Osmanlıların 1737-1739 sefer yıllarındaki komutanlarının -devlet ricalinin harp başlamadan önce gösterdikleri sulh yanlısı yaklaşımlarına rağmen- gerçekleştirdikleri operasyon planları önemsenmelidir. Özellikle Hisarcık Muharebesi'nde (20 Temmuz 1739) öncü süvari birliklerinin ordudan ayrılarak harp sahasında avantajlı bir konum elde etmeleri ve yine Osmanlı ordusunun muharebeden sonra "nizamsız cenge devam etmeme" kararı²¹, askeri başarılarına etki eden olumlu faktörler arasında gösterilmelidir.

2-BARIŞ MÜZAKERELERİ VE ÖN ANTLAŞMANIN İMZALANMASI

Barış müzakerelerinde Osmanlı ordusunda arabulucu sıfatıyla bulunan Fransız elçi Villeneuve ve kâtibi Peyysonel, Habsburg hükümetini temsilen Kont Neipperg, Hükümet Sekreteri Momars; Osmanlı Devleti'ni temsilen olağanüstü yetkililerden Reisülküttap Mustafa Efendi, Ordu Kadısı Es'ad Efendi ve Sadaret Mektupçusu (Müsteşar) Ragıp Efendi, 23 Ağustos 1739 tarihinde toplanıp barış müzakerelerine başlamışlardır. Fransız elçi Villeneuve'ün isteği üzerine Bosna valisi Hekimoğlu Ali Paşa da sadrazamın yerine görüşmelere başkanlık etmek üzere murahhaslar heyetine dâhil edilmiştir²².

²⁰ Fransız hükümetinin menfaatleri için Devlet-i Aliyye'ye gönderilen Villeneuve'ün genel misyonu ve elçiliği hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Albert Vandal, *Une Ambassade Française en Orient sous Louis XV. La Mission du Marquis de Villeneuve 1728-1741*, Paris 1887.

²¹ Hisarcık Muharebesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. HHStA./KA./AFA./Türkenkrieg 1739/Karton 500/13-83.

²² Osmanlı kaynakları, mukaddime-i sulhiyye için gerçekleştirilen müzakerelerin 23 Ağustos'ta başlayarak 1 Eylül'de tamamlandığı düşüncesindedir. BOA., Mühimme 147, s. 50, 53; Hammer görüşmelerin H. 18 Cemaziyü'l-evvel 1152/M. 23 Ağustos 1739 tarihinde başlayıp H. 27 Cemaziyü'l-evvel 1152/M. 1 Eylül 1739 tarihinde bittiğini kaydetmiştir. Joseph von Hammer, *Geschichte des Osmanischen Reiches (1699-1774)*, c. IV, Pesth 1835, s. 363-364; Râgıp Paşa, *Fethiyye-i Belgrad*, Süleymaniye Kütüphanesi, Reşid Efendi, Nr. 672, vr. 19b; Mustafa Münif Efendi, *Zafernâme-i Belgrad*, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Nr. 368/II, vr. 70a.

Yukarıda da ifade edildiği gibi Osmanlılar yapılan ilk görüşmede, Belgrad Kalesi'nin hâlihazırdaki durumu ve bütün müştemilâtıyla Osmanlılara teslim edilmesini talep etmiş, Neipperg de Osmanlıların söz konusu teklifini ilkin yetkilerini aştığı gerekçesiyle geri çevirmişti. Osmanlılar, barış görüşmeleri sırasında Belgrad'dan vazgeçmeyeceklerini²³ kesin bir şekilde ifade etmişlerdir. Bunun üzerine Villeneuve, arabulucu sıfatıyla, kaleye ilâve edilen tahkimatların yıkılması ve eski tahkimatların kalması şartını içeren yeni bir teklifte bulunmuştur. Villeneuve'ün yeni teklifine karşılık Osmanlı Sadrazamı, Hekimoğlu Ali Paşa, Rumeli seraskeri Vezir Ali Paşa, ordu ve bürokraside ileri gelenleri toplantıya çağırmıştır. Toplantının sonrasında söz konusu heyet, 40 gün boyunca büyük bir özveriyle Belgrad Kalesi'nin kuşatıldığı, ancak kaleye yapılan top atışlarının kalenin surlarında önemli tahribatta bulunmadığı; ordunun 20 günlük ot ve samana ihtiyacı bulunduğu; olumsuz hava şartlarının ordudaki askerleri güçten düşüreceği; neticede kalenin ele geçirilmesinin kolay olmayacağı sonucuna varmıştır. Heyet daha sonra, mevcut durumdan faydalanılması gerektiğini ve Villeneuve'ün, kalenin sonradan yapılan tahkimatlarının yıkılması şartıyla Osmanlılara teslimi teklifinin kabul edilmesi yönünde nihâî görüşünü bildirmiştir²⁴.

Osmanlı heyetinin varmış olduğu bu itidalli karardan sonra Hekimoğlu Ali Paşa, yıkılacak olan tahkimatların eskisine zarar verilmeden Osmanlıların huzurunda yapılıp yapılmayacağı hususunu Villeneuve'e sormuş, Villeneuve ve Neipperg'ten alınan olumlu cevap üzerine antlaşmanın mukaddimesiyle ilgili esasların tespiti sürecine geçilmiştir. Neticede Belgrad Kalesi'nin 22 yıl önce Osmanlılardan alınmış haliyle teslim edilmesi kararına varılmış ve ön antlaşma (mukaddime-i sulhiyye/Präliminarfriede), Kayzer VI. Karl'ın onayı olmaksızın 1 Eylül 1739 tarihinde Sadrazam Hacı İvaz Mehmet Paşa, Neipperg, Villeneuve ve barış müzakerelerinde adları zikredilen yetkililerin onayıyla imzalanarak harp haline son verilmiştir²⁵. Ardından Osmanlı Sadrazamı Hacı İvaz Mehmet Paşa'nın Türkçe metni, Habsburglar'ın murahhası Neipperg'in ise Fransızca metni 1 Eylül 1739 tarihinde imzalarak²⁶ tasdik ettiği ön antlaşma (mukaddemât-i sulhiyye) ile barış gerçekleştirilmiştir. Fransız elçi Villeneuve ise taraflar arasında imzalanmayan antlaşmayı, arabulucu ve antlaşmanın teminatçısı sıfatıyla onaylamıştır²⁷.

²³ İfadeler için bkz. dipnot 13 ve 14.

²⁴ Mehmed Subhi, *Tarih*, vr. 161a-b.

²⁵ HHStA./KA./No. 280/alt 331/Julı-Dezember 1739, s. 284-287; aynı folyoda Viyana/2 Ekim 1739 tarihli vesika için bkz. s. 305-310; F. W. C. von Schmettau, *Geheime Nachrichten von dem Kriege in Ungarn in denen Feldzüge 1737, 1738, und 1739*, Leipzig-Zwickau 1772, s. 203; Walter Kleindel, *Österreich Daten zur Geschichte und Kultur*, Ueberreuter, Wien-Heidelberg 1978, s. 173.

²⁶ Wallis, barışın sonuca bağlanması hususuyla ilgili olarak Habsburg yönetiminin gönderdiği talimat gereğince, Kayzer'in müşkül bir duruma sokulmaması için muahedenin imzalanması hususunda yetkili kılınmıştı. Sadrazamın, antlaşmanın taraflar arasında imzalanması işinin kendi çadırında icra edilmesi gerektiğini ifade etmesi üzerine Wallis, kendisini alçaltacak bu şarta karşı çıkmış ve metinde isminin zikredilmemesi ve antlaşmanın yalnız Neipperg'in imzasıyla gerçekleştirilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Neticede antlaşmasının taslağı, yukarıda da ifade edildiği üzere Neipperg'in imzasıyla onaylanmıştır; Tupetz, a.g.m., s. 48.

²⁷ BOA., Nâme-i Hümayun Defteri, Nr. 7, s. 515-518; Hammer, *GOR.*, c. IV, s. 365; J. J. Moser, *Der Belgrader Friedens-Schluss zwischen Ihro Römisch-Kaysrl. Majestät und der Ottomanischen Pforte*, c. III, Jena 1740, s. 257; S. Lavender Cassels, *The Struggle for the Ottoman Empire 1717-1740*, London 1966, s. 193-194.

Albay Gross, iki taraf arasında barışın tesis edildiğini, Belgrad Kalesi kumandanı Schmettau ve garnizona bildiren ilk kişi olmuştur²⁸.

Wallis, Habsburglar'ın murahhası olarak Osmanlı ordugâhına gönderilmiş olan Neipperg'den, 1 Eylül 1739 tarihinde, ön antlaşmanın yapılmış olduğunu ve ön antlaşmanın maddelerini içeren bir tezkere almıştır. Bu gelişmeden sonra Habsburg ordusunun gereksiz ileri ve geri yürüyüşleri son bulmuştur.

Neipperg Habsburg yönetimine, Osmanlı ordugâhında cereyan eden gelişmeleri bildirmemiş, sadece 2 Eylül'de ön antlaşmanın imzalandığını ve geçen süreci kısaca ifade eden bir yazı göndermiştir²⁹. Kayzer VI. Karl, Neipperg'in 18 Ağustos'ta³⁰ Belgrad Kalesi'ni, istihkâmları yıkılmak suretiyle Osmanlılara teslim edişini, 2 Eylül'de Villeneuve'den aldığı bir haberle öğrenmiştir. Bunun yanı sıra Kayzer, Villeneuve'den 7 Eylül'de mukaddime-i sulhiyenin içeriğini; 10 Eylül'de ise ön antlaşmanın belirlenen tarihte imza edildiğini bildiren iki ayrı rapor daha almıştır³¹.

Barış görüşmelerinin sonuna geldiği sırada Osmanlıların Belgrad Kalesi'ne yönelik kuşatma işleri, büyük bir cesaret ve gayretle devam etmekteydi. Oluşturulan paralellerle kalenin ön cephesi kuşatılmış; Osmanlı sadrazamı, yeniçeriler tarafından kurulmuş yaklaşma hendeklerinin arkasındaki otağından hemen hiç ayrılmamıştı³². Habsburglar ise Belgrad kuşatmasının sonlarında Osmanlı ordusuna karşı mukavemet göstererek yeterli bir örgütlenme sergilemişlerse de genel olarak askeri ve diplomatik girişimlerinde başarılı olamamışlardır. Neticede yukarıda bahsedilen sebeplerden dolayı Belgrad garnizonunu, dönemin şartları itibarıyla askerî teknolojisi görece yetersiz kalan Osmanlılara terk etmek zorunda kalmışlardır.

Osmanlı Devleti 1739 Belgrad Barışı'yla, 1718 yılında imzalanan Pasarofça Andlaşması'ndaki kayıplarını büyük oranda telafi ettiği gibi güçlenen Habsburg ve Rus yayılmacı politikalarına mani olmuştur. Söz konusu barışla, Belgrad, Semendire ve İrşova Habsburglar'dan geri alınmış, Tuna savunma hattı yeniden tesis edilmiştir. Neticede Osmanlı Devleti, siyasî ve ekonomik sıkıntılar içerisinde olduğu bir dönemde dahi, Avrupa'nın en önemli devletleri ile yaptığı

²⁸ Albay Gross elinde, harp halinin sona erdiğine ve Kayzer VI. Karl ile Osmanlı Padişahı I. Mahmut arasında barışın tesis edildiğine dair Neipperg'in mektubuyla Belgrad'a intikal etmiştir; Schmettau, *Geheime Nachrichten...*, s. 204.

²⁹ Neipperg'in Kayzer VI. Karl'a sunduğu 2 Eylül 1739 tarihli raporu için bkz. HHStA./KA./MS. 23-1, (Die Friedens Präliminarien und das Friedens – Geschäft betreffend), s. 559; Ayrıca bkz. Tupetz, a.g.m., s. 47; Zinkeisen, antlaşmanın mukaddimesinin imzalandığı sırada Habsburg ordusunda 18.000, Osmanlı ordusunda ise 160.000 asker bulunduğu görüşündedir; Zinkeisen, *GOR.*, c. V, s. 793.

³⁰ Alman kaynakları, Neipperg'in 16 Ağustos'ta sadrazamın huzuruna çıktığı, 18 Ağustos'ta ise Belgrad Kalesi'ni sonradan yapılan tahkimatları yıkılmak suretiyle Osmanlılara teslim ettiği görüşündedir. Tupetz, a.g.m., s. 47. Angeli, Neipperg'in, barış müzakerelerindeki hürmetkar tavrıyla Osmanlı sadrazamın ihtirasını artırdığı düşüncesindedir. Angeli, a.g.m., s. 472.

³¹ Kayzer VI. Karl'ın genelgesi için bkz. HHStA./Türkei 1/No. 218/Befehlschreiben Carl VI. um den Fürsten Lobkowitz Gouverneur von Siebenbürgen/(1739-1740), s. 118-124; Ayrıca bkz. Moriz Edlen von Angeli, "Der Krieg mit der Pforte 1736-1739", *Mitteilungen des k. k. Kriegs – Archivs*, Wien 1881, s. 475-476.

³² Hammer, *GOR.*, c. IV, s. 363.

mücadelelerden başarıyla çıkabileceğini göstermiştir. Taraflar arasında imzalanan antlaşma özellikle Habsburglar nezdinde büyük bir üzüntünün yaşanmasına sebep olmuştur. Nitekim Kayzer VI. Karl'ın, 19 Ekim 1740 tarihinde: “*Beni Belgrad öldürüyor*” ve “*Belgrad'ın beni boğan ağırlığını hissediyorum*”³³ şeklindeki ifadeleri Habsburglar'da, Belgrad Kalesi'nin Osmanlılara teslim edilmesinin verdiği ıstırapın ne denli ağır olduğunu göstermektedir.

3-ÖN ANTLAŞMANIN İCRA SÜRECİ

Habsburg yönetiminde, ön antlaşmanın imzalanmasından sonra ciddi anlamda bir hoşnutsuzluk yaşanmıştır. Yönetimin genel kanaatine göre, acele edilmeyip antlaşmanın kararları bölümlenmemiş olsaydı, barış antlaşması imzalanmayacaktı. Lakin Osmanlı sadrazamının kararlılığı, Villeneuve'ün diplomatik nüfuzu ve başta Hekimoğlu Ali Paşa olmak üzere müzakere heyetinin arabuluculuğu Habsburglara antlaşmayı imzalamaktan başka bir seçenek bırakmamıştır³⁴. Ön antlaşma imzalandıktan sonra vakit kaybetmeden, antlaşmanın taslağını oluşturan maddelerinin uygulama sürecine geçilmiştir³⁵.

Ön antlaşmanın üçüncü maddesine göre Belgrad Kalesi, yeni yapılan tahkimatları yıkılmak şartıyla Osmanlı Devleti'nin kontrolüne girecek; kalenin yeni ve eski yapıları arasında kaleden ayrılmayacak şekilde olan kısımlar Osmanlılara terk edilecek; yeni yapılmış istihkâmları, iç kale, Tuna ve Sava nehirlerinin öte yakasında yapılan müstahkem mevki tesisleri ise yıkılacaktı³⁶.

Ön antlaşmanın imzalanmasından sonra Neipperg, beraberinde 10 Osmanlı paşasıyla birlikte Belgrad'a intikal etmiştir. Habsburglara barışın mukaddimesinin imza edildiği haberi geldikten sonra, şehirde meskûn olan halk, askerler ve Belgrad Kalesi'ndeki mürettebat 8 gün içinde şehri terk ederek Zemun'da³⁷ boş olan evlere yerleştirilecekti³⁸. Belgrad'ın teslimi sırasında, şehirde bulunan Hristiyanlar Zemun'a, Ermeniler ise Petervaradin'e sevk edilmiş ve gittikleri yerlerde kendileri için kiliseler inşa edilerek muhtelif bölgelere yerleştirilmişlerdir. Tahliyeden sonra, Belgrad şehrinde az sayıda Hristiyan kalmış ve terk edilen kiliseler ya camiye çevrilmiş ya da başka amaçlar için kullanılmıştır³⁹.

³³ Vandal, *a.g.e.*, s. 412.

³⁴ Tupetz, *a.g.m.*, s. 48-49.

³⁵ HHStA./KA./MS. 23-1, (Die Friedens Präliminarien und das Friedens – Geschäft betreffend), s. 558; Angeli, “Der Krieg mit der Pforte 1736-1739”, s. 474-475; Antlaşmanın mukaddimesinin maddeleri için ayrıca bkz. Zinkeisen, *GOR.*, c. V, s. 786; HHStA./Türkei I/No. 218/ Befehlschreiben Carl VI./1152-1739, s. 219-221; Söz konusu vesika, Sultan I. Mahmud'un Habsburg hududunun tespiti ve ön antlaşmaya dair maddelerin tespit edilmesi işiyle Mevkufati Mehmet Efendi'nin görevlendirildiğinden bahsetmektedir. Avusturya arşivlerindeki bu belge Türkçeden Almancaya tercüme edilmiştir.

³⁶ HHStA./Türkei I/No. 218/ Befehlschreiben Carl VI./1152-1739/s. 219-221.

³⁷ Alm. Semlin.

³⁸ İnciyan-Andreasyan, *a.g.m.*, s. 86.

³⁹ Belgrad Kalesi'nin tahliyesi ilgili olarak 2 Eylül 1739 tarihinde kaleme alınan yazı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. HHStA./KA./AFA./Türkenkrieg 1739/Karton 496, September, 9-4.

Ön antlaşmada, barış antlaşmasının imzalanacağı tarih, tam olarak tespit edilmemiş olmasına rağmen, mukaddimenin imza edilmesinden 5 gün sonra Belgrad'ın müstahkem mevki tesislerinin yıkılmasına başlanacağı ve söz konusu işler için Kayzer VI. Karl'ın emriyle Belgrad Kalesi'ne rehinelere gönderilmesinin elzem olduğu ifade edilmişti. Ön antlaşmada alınan kararlara göre, Belgrad Kalesi'nin Würtemberger Kapısı ve kendisine bağlı tahkimatları Osmanlılar tarafından tanzim edilmek suretiyle yıkılacaktı. Bunun için Würtemberger kışlasına bir vezir (Rumeli seraskeri Ali Paşa) ve 500 asker yerleştirilecek ve ön antlaşmanın imzalanmasından 10 gün sonra ise nihaî barışın görüşmeleri başlayacaktı⁴⁰.

Barış antlaşmasının mukaddimesinin onaylanması (1 Eylül 1739) ve şehrin tasarruf hakkının Osmanlılara devredilmesi üzerine⁴¹ Belgrad Kalesi'ndeki meskûn halk 3 gün içerisinde kaleyi tahliye etmiştir. Bu gelişmeden sonra Osmanlı Sadrazamı Hacı İvaz Mehmet Paşa 4 Eylül'de⁴², Osmanlı birlikleri ise 7 Eylül'de Belgrad'a gelmişlerdir⁴³.

Antlaşma gereğince Rumeli seraskeri Ali Paşa, maiyetindeki 500 yeniçeriyle birlikte Würtemberger kışlasına girmiş⁴⁴ ve söz konusu bölgeyi zapt etmiştir (8 Eylül 1739)⁴⁵. Bu gelişmeyle Belgrad Kalesi, 22 yıl sonra Habsburglardan geri alınmıştır. Sadrazam, Belgrad'a girdiği tarihte Rumeli seraskeri (Abdi Paşazade) Ali Paşa'yı Belgrad valiliğine atamış ve ordu kumandanlığını serasker ünvanıyla⁴⁶ kendisine vermiştir. Ali Paşa, iç kaleye bayrak çekerek kalenin Osmanlı idaresine

⁴⁰ Antlaşmanın taslağına göre, Belgrad şehri tamamen teslim edilmeden sözü edilen 500 kişiden başka hiç kimsenin şehre girmesine izin verilmeyecekti; Cevad Erbakan, *1736-1739 Osmanlı-Avusturya Savaşları*, Askeri Basımevi, (110 Sayılı Askeri Mecmua Lahikası), İstanbul 1938, s. 56; Angeli, "Der Krieg mit der Pforte 1736-1739", s. 475.

⁴¹ HHStA./KA./MS. 23-1, (September 1739), s. 23.

⁴² İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, c. IV, İstanbul 1972, s. 28.

⁴³ HHStA./KA./MS. 23-1, (September 1739), s. 470.

⁴⁴ Schmettau raporunda, 3 Eylül'de mutabakata varılan antlaşmanın mukaddimesi gereğince Harp Şurası'na, Osmanlıların 4 Eylül'de içlerinde asker olmayan 50 kişi ve birinci dereceden bir subayla Würtemberger kışlasını ele geçirerek bölgeyi tasfiye edeceklerini; 4 Eylül'de Würtemberger Kapısı'nın sağ tarafından ordugâhları istikametinde irtibat kurmak için bir çıkış yolu tanzim edeceklerini; yine 4 Eylül'den itibaren 7 gün içerisinde sözü edilen irtibatın tanzim edilmesi için Würtemberger Kapısı'nın sağ tarafını tahrip edeceklerini; Ali Paşa'nın ise 8 Eylül'de 500 adamıyla birlikte Würtemberger kışlasına yerleşeceğini bildirmiştir; HHStA./KA./MS. 23-1, (September 1739), s. 23, 454.

⁴⁵ Wallis, ön antlaşmanın imzalanmasında kendisinin herhangi bir etkisinin söz konusu olmadığını ifade etmiş, bundan başka Osmanlıların Würtemberger Kışlası'nı kaldırmalarına yönelik talimatın da Neipperg tarafından verildiğini bildirmiştir; Wallis'in Kayzer VI. Karl'a yazdığı mektup için bkz. HHStA./KA./MS. 23-1, (Die Friedens Präliminarien und das Friedens Geschäft betreffend), s. 558.

⁴⁶ "...zabt ve teşhîr olan sâbıku'l-zıkr Belgrad-ı dârü'l-çihâd kal'asının muhâfaza ve muhârasa ve tertîb ve tazyîka-ı hıfz vesâir umûr-ı lâzimesi ile ol câniblerin seraskerliği husûsî senin gibi bir vezîr-i gayret semînîr sipirde-i revîş liyâkat ve ta'liyât kerden emânet dirâyet kılınmak vâcibe-i umûrden olmağla Belgrad kal'ası ve umûmen ol havâlîlerin seraskerliği avâtuf-ı aliyye-i hidivânemden hassaten sana ihâle ve taklîd-i devâm ile eyâleti dahi kemâ fî'l- evvel ibkâ ve takrîr olunmağı ma'iyetine Rûmilî eyâletinin umûmen zu'amâ ve erbâb-ı timârî dahi ta'yîn ve gerek anların vesâir muhâfizîn-i kal'anın tevcihâtları husûsî başka emr-i şerîfime sana tefvîz olunmuşdur..."; BOA. Mühimme 145, s. 472/2, H. Evâil-i Cemâziye'l-evvel 1152/M. 6 Eylül 1739; Râgıp Paşa, *a.g.y.e.*, vr. 20b. Kalenin geri alınmasından sonra Belgrad seraskerliğine atanan Rumeli seraskeri Ali Paşa'ya, beş yüz harc-ı tayinat verilmiştir; BOA, AE. 16505, H. 5 Cemâziyelevvel 1152/M. 10.08.1739.

geçişini teyit etmiştir. Antlaşmanın ön taslağının imzalanmasından 6 gün sonra⁴⁷, Neipperg ve Villeneuve tarafından onaylanmak suretiyle, Rumeli seraskeri Ali Paşa ile sabık kale kumandanı Schmettau, Belgrad Kalesi tahkimatlarının 6 ay, Belgrad şehrindeki tahkimatların 3 ay içinde yıkılmasını kararlaştırmışlardır. Ayrıca varılan mutabakata göre Belgrad şehri, ön antlaşmanın imzalanmasından 45 gün sonra Osmanlılara teslim edilecekti⁴⁸.

4-BELGRAD KALESİ TAHKİMATLARININ YIKILMASINDA KARŞILAŞILAN GÜÇLÜKLER

Ön antlaşma konusunda mutabakata varıldıktan sonra Belgrad'a hareket eden Neipperg, Habsburg yönetimi tarafından vakit kaybedilmeden antlaşmanın icrası kapsamında yer alan, kalenin sonradan yapılmış tahkimatlarının yıkılmasıyla ilgili çalışmalarını başlatması hususunda görevlendirilmiştir⁴⁹. Viyana'daki Harp Şurası, "manidar bir şekilde" tahkimatların yıkılması işlerinin idaresini Suckow'a; Wallis ise konuyla ilgili sorumluluğun Schmettau'ya verilmesi düşüncesinde idi. Ancak Mareşal Suckow'un bu sırada ateşli bir hastalığa yakalanmış olması nedeniyle Harp Şurası, kendisinin hasta olduğu dönem içerisinde işlerin Schmettau'ya devredileceğini; hastalığı iyileştikten sonra Belgrad'dan ayrılmaması ve kumandayı yeniden devralması gerektiğini bildirmiştir⁵⁰. Netice itibarıyla, Wallis'in desteğini alan Schmettau, söz konusu görevi icra etmek üzere çalışmalarına başlamıştır⁵¹.

Antlaşmanın ilk taslağı gereğince, kaledeki toprak tahkimatların, savunmada kullanılan sivri kazıklardan yapılmış olan çitlerin ve ön toprak siperlerin yıkılmasına yönelik işler ivedilikle başlatılmıştır (3 Eylül 1739)⁵². Elde yeterli lağımının

⁴⁷ Osmanlı yönetimi, ön antlaşmanın imzalanmasından altı gün sonra, Adakale muhafazasında yer almış olan talimli askerleri Belgrad Kalesi'nin muhafazası ve güvenliği için görevlendirmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. BOA., Mühimme 145, s. 476/1, H. Evâil-i Cemâziye'l-evvel 1152/M. 06.09.1739.

⁴⁸ *Geschichte der Unterhandlungen des Belgrader Friedens...*, c. II, Leipzig 1769, s. 231-232; Zinkeisen, *GOR.*, c. V, s. 788; Belgrad Kalesi'nin Habsburglar tarafından, sonradan inşa edilen tahkimatlarının yıkılması ve bunun için gerekli olan levazımın tedarik edilmesi hususunda Belgrad seraskeri Ali Paşa'ya emir verilmiştir. Sözü edilen emre göre: "...fermânım olduğu vecihle kal' a-i Belgrad'a dâir külliyyât ve cüz' iyât-i umûrun tesviye ve tanzîmine hemân kıyâma mübâderet idub Devlet-i aliyyemle Nemçe Devleti beyinde müceddeden mün' akid olan mevâd-i müsâlaha müktezâsı üzre hareket ve hîfz ve hirâset-i kal' a ve memleket ve ber müktezâ-yi şurût-i sulh ve salâh-ı kal' anın levâzım-ı istiḥkâmı ve metânetine dâir hâlâtının tasviyesine ve muhâfazaya me'mûr olanları aciletan tertîb ve yerlu yerine takrîre ve mecmû' anın hidemât-ı me'mûrelerine mevcûd bulunmalarına say' ve dikkat edilmesi...", BOA., Mühimme 145, s. 472/2, H. Evâil-i Cemâziye'l-evvel 1152/M. 06.09.1739; İstihkâmın yıkılmasına dair Neipperg ve Schmettau tarafından verilen senet için bkz. BOA., Nâme-i Hümâyûn Defteri, Nr. 7, s. 515-518; Ayrıca kalede ve şehirde bulunan tahkimatların yıkılma sürecine dair Avusturya arşivlerinde yer alan Osmanlıca vesika için bkz. HHStA./Kriegsakten/No. 281/1739/ alt 332, H. 3 Cemâziye'l-âhire 1152/M. 7 Eylül 1739; Sözü edilen vesika için bkz. Ekler/Belgeler/ Ek-1; Konuyla ilgili ayrıca bkz. Hammer, *GOR.*, c. IV, s. 365.

⁴⁹ HHStA./KA./MS. 23-1, (Die Friedens Präliminarien und das Friedens – Geschäft betreffend), s. 559.

⁵⁰ Harp Şurası'nın, Suckow'a gönderdiği 3 Eylül 1739 tarihli emirname için bkz. HHStA./KA./MS. 23-1, (September 1739), s. 456-457.

⁵¹ HHStA./KA./MS. 23-1, (September 1739), s. 22, 450-451.

⁵² HHStA./KA./MS. 23-1, (September 1739), s. 22; Schmettau, *Geheime Nachrichten...*, s. 216.

bulunmaması nedeniyle Habsburglar öncelikle savunma amaçlı inşa edilmiş olan istihkâmların, ardından duvarla örülü istihkâmların (*Contregarde*) yıkılmasıyla ilgili işlerin yapılmasına karar vermişlerdi. Bu minvalde çapraz mayınlar döşenerek, 8 gün içerisinde bir ya da iki istihkâmın yıkılması plânlanmıştı. Lakin Schmettau, ön antlaşmada varılan mutabakatın aksine, kaledeki tahkimatların tamamının yıkılmasının bir yıldan daha fazla süreceği kanaatindeydi⁵³.

a-Barut İhtiyacı: Wallis, kaledeki tahkimatların yıkılmasına yönelik işler için 12.000 zentner⁵⁴ baruta ihtiyaç duyulduğunu ifade etmiş⁵⁵, Schmettau ise Wallis'in ifade ettiği miktarın, tahkimatların yıkılması için yeterli olmayacağını, bir istihkâmın başarıyla yıkılabilmesi için yaklaşık 40 zentner baruta ihtiyaç duyulacağını bildirmişti⁵⁶. Anlaşıldığı üzere Schmettau bu ifadeleriyle tahkimatların yıkılması işleriyle ilgili bir ön çalışma yaptırmıştı. Harp Şurası ise tahkimatların yıkılması işleminin gerçekleşmesi için Wallis ve Schmettau'nun ifade ettiği miktarları abartılı bulmuş ve tahkimatların yıkılması işi için 8.000 zentner barutun yeterli olacağı yönünde bir beyanda bulunmuştu⁵⁷.

Habsburgların, kaledeki tahkimatların yıkılması için çok daha fazla baruta ihtiyacı bulunmaktaydı. Nitekim ihtiyacı karşılamak için Budin'den 816 zentner barut talep edilmişse de Belgrad Kalesi'ndeki burçların yıkılması için 3600; iç kale ve eski Osmanlı eserleri hariç olmak üzere Waßerstadt'ın yıkılması için 7988 zentner baruta ihtiyaç bulunmaktaydı. Neticede kalede yeni inşa edilen yapıların yıkılması için toplam 12.404 zentner baruta daha ihtiyaç duyulmuştu. Söz konusu ihtiyacın karşılanması için gerekli olan miktar ise 297.696 florin olarak belirlenmişti⁵⁸. Bu masraflar, Belgrad Kalesi'nde istihdam edilmiş mühendis Obristlieutenant Lütich'in 21 Eylül 1739 tarihli raporu sonucunda belirlenmişti. Lütich'in raporu, kalenin tahkimatlarının yıkılması işleri için Harp Şurası'nın yeterli bulduğu miktardan çok daha fazla baruta ihtiyaç duyulacağı gerçeğini ortaya çıkarmıştı⁵⁹.

b-İnsan Gücü: Habsburglar'ın barut dışında, tahkimatların yıkılması işlerinin yürütülebilmesi için nitelikli insana ihtiyacı bulunmaktaydı. Bu çerçevede yapılan çalışmalar gereğince Wallis, Schmettau ve Neipperg'e işlerin hızlandırılması için Macaristan'dan yardım talebinde bulunulması gerektiği ve ilk etapta 100

⁵³ HHStA./KA./MS. 23-1, (September 1739), s. 472.

⁵⁴ 1 Zentner, yaklaşık olarak 100 libreye karşılık gelmektedir. Ancak söz konusu değerler yüz yıllara göre değişiklik arz etmektedir. Viyana'da XVII. yüzyıldan 1756 yılına kadar 1 Zentner 56,12 kilograma karşılık gelmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Gábor Ágoston, *Barut, Top ve Tüfek, Osmanlı İmparatorluğu'nun Askeri Gücü ve Silah Sanayisi*, (çev. Tanju Akad), İstanbul 2016, s. 304, 308.

⁵⁵ HHStA./KA./MS. 23-1, (September 1739), s. 451.

⁵⁶ Schmettau, istihkâmların başarılı bir şekilde yıkılması için, alt kısımlarına altı katlı çapraz mayın döşenmesi gerektiğini ifade etmiştir; Schmettau'nun 12 Eylül 1739 tarihli yazısı için bkz. HHStA./KA./MS. 23-1, (September 1739), s. 473; Şehirde ve iç kalede yeni yapılmış tahkimatların yıkılması için gerekli olan barut miktarlarının envanteri için bkz. HHStA./KA./MS. 23-1, (Appendix-N.N.N.N.).

⁵⁷ HHStA./KA./MS. 23-1, (September 1739), s. 451.

⁵⁸ 1 libre (zentner) barut için 24 florin ödenmesi gerekmektedir. Belgrad'dan İmparatorluk Mühendisi Yarbay Lütich'in 21 Eylül 1739 tarihli bildirisi için bkz. HHStA./KA./MS. 23-1, (Appendix-N.N.N.N.).

⁵⁹ Bkz. HHStA./KA./MS. 23-1, (Appendix-N.N.N.N.).

ila 200 kişinin söz konusu işle görevlendirilmesi konusunda talimat vermiştir. Wallis ayrıca konuyla ilgili işlerin devam ettirilmesi için Harp Şurası'ndan bir taslak oluşturmasını talep etmiştir⁶⁰. Öte yandan Sabacz Kalesi kumandanı General Quadagni, kalesinde tahkimatların yıkılması işiyle görevlendirilen 2000 kadar işçiyi, benzer görevleri ifa etmek suretiyle Belgrad Kalesi'ne göndermeyi taahhüt etmiştir⁶¹.

Mareşal Suckow, tahkimatların yıkılması işleriyle ilgili olarak 5000 kişiden⁶² oluşan bir garnizonun oluşturulması gerektiğini rapor etmiş; bunun dışında Belgrad'ın etrafını çeviren duvarlara kadar olan sahanın yıkılması işiyle görevlendirilenlerin günlük masraflarının karşılanması gerektiği yönünde bir talepte bulunmuştur⁶³.

Alınan söz konusu tedbirlere rağmen Habsburglar, Belgrad Kalesi'ndeki tahkimatların tamamen yıkılması işinin, Osmanlıların yeterince askeri birlik sevk etmemeleri halinde tamamlanamayacağı düşüncesindeydi. Nitekim Wallis, şehirdeki tahkimatların tamamen yıkılmamasında Osmanlıları sorumlu tutmuştur. Öyle ki -ön antlaşmada da ifade edildiği üzere- Osmanlılar, birliklerini söz konusu işler için sevk edecekleri yönünde taahhütte bulunmuşlardı⁶⁴.

Schmettau, 12 Eylül 1739 tarihinde Belgrad garnizonunda toplam 25 tabur (5053 asker) asker bulunduğunu ifade etmiş, tahkimatların yıkılması için görevlendirilenlere ücretlerinin verilmesi için paraya ihtiyaç duyulduğunu bildirmişti. Öte yandan lağımıcılar arasında günden güne hastalananların arttığını ifade eden Schmettau, Harp Şurası'na, yeterli sayıda lağımıcı bulunmadığını, dolayısıyla çeşitli bölgelerden lağımıcıların, tahkimatların yıkılması işi için vakit kaybedilmeden Belgrad'a gönderilmesinin elzem olduğunu bildirmişti⁶⁵.

Harp Şurası ise Schmettau tarafından temin edilmesi istenen lağımıcıların, fazla zahmetli ve külfetli olması nedeniyle istenilen zamanda Belgrad'a gönderilemeyecekleri; ancak söz konusu ihtiyacın Slovenya, Sirem ve Temeşvar'dan; ayrıca İmparatorluk Macaristanı'nın dağlık arazilerinde yaşayan şehir halkı, Petervaradin ya da Ösek'de tahkimat işleriyle uğraşanlar arasından karşılanabileceği yönünde beyanda bulunmuştur. Şura ayrıca, temin edilecek lağımıcıların Tuna, Tise ve Maroş nehirleri vasıtasıyla Belgrad'a sevk edileceğini bildirmişti⁶⁶. İstihkâmların eldeki mevcut mürettebatla yıkılmasının mümkün olamayacağını anlaşılmaması üzerine Habsburglar, Banat'ın dağlık kesimlerinde bulunan şehirlere, 100 lağımıcı göndermeleri hususunda talepte bulunmuşlardır. Yapılan taleplerin sonucunda, tahkimatların yıkılması işi için toplam 264 lağımıcı temin edilmiştir.

⁶⁰ Wallis'in Askeri Şura'ya yazdığı bildiri için bkz. HHStA./KA./MS. 23-1, (September 1739), s. 448-449.

⁶¹ HHStA./KA./AFA./Türkenkrieg 1739/Karton 497/Oktober, 12-4b.

⁶² Schmettau, söz konusu miktarın 6000 kişiden ibaret olması gerektiğini bildirmişti; HHStA./KA./MS. 23-1, (September 1739), s. 468.

⁶³ HHStA./KA./MS. 23-1, (September 1739), s. 468.

⁶⁴ HHStA./KA./MS. 23-1, (September 1739), s. 471.

⁶⁵ Schmettau'nun 12 Eylül 1739 tarihli bildirisini bkz. HHStA./KA./MS. 23-1, (September 1739), s. 472-474.

⁶⁶ HHStA./KA./MS. 23-1, (September 1739), s. 472, 475-476.

Ancak buna rağmen, temin edilen lağımçı sayısı yeterli miktarda değildi. Zira sadece istihkâmların belirtilen zamanda yıkılması için 1500 lağımçı ve maden işçisine ihtiyaç duyulmaktaydı. Schmettau, kalenin tahkimatlarının tamamen yıkılması için kış mevsimi başlamadan 4000 lağımçının Belgrad Kalesi'ne gönderilmesi gerektiği, aksi takdirde kaledeki tahkimatların 8 ya da 9 aydan önce yıkılmayacağı düşüncesindeydi. Öte yandan tahkim edilmiş olan bazı alanların suyla kaplı olması, yıkım işlerini daha da zorlaştırmaktaydı. Ayrıca var olan lağımçıların azlığı ve gece-gündüz çalışmalarının gerekliliği nedeniyle bazı lağımçı hastalanmış hatta aralarında ölenler dahi olmuştu. Dolayısıyla söz konusu mağduriyetin giderilmesi için asgarî şartlarda, yetenekli 1000 kadar lağımçının Belgrad Kalesi'ne gönderilmesi gerekmektedir. Gösterilen bütün çabalara rağmen sadece 47 lağımçı daha bulunabilmiş, ancak buna karşılık mevcut lağımçılardan 15'inin hastalanmasına da engel olunamamıştır⁶⁷. Schmettau'nun, lağımçılardan başka mühendislerin de pek çoğunun hasta olduğunu, her gün 80-100 civarında mühendisin rahatsızlandığını ve özellikle cephanelerin naklinde ihtiyaç duyulan denizciler arasında büyük kayıplar verildiğini bildirmesi tahkimatların yıkılması işlerini daha da müşkül duruma sokmuştur⁶⁸.

c-Habsburglar'ın Güvenlik Önlemleri: Ön antlaşma gereğince, Habsburglar'ın Belgrad Kalesi'nde inşa etmiş oldukları tahkimatlar, sur ve duvarların Osmanlılar tarafından bir daha inşa edilmemek üzere olabildiğince hızlandırılarak alt yapılarıyla birlikte temellerinden yıkılmaları⁶⁹; kalede bulunan silâh (Arsenal) ve iaşe depolarının ortadan kaldırılması, bunun yanında top, cephane, muhtelif âlet ve edevatın orduyla birlikte sevk edilmesi gerekmektedir. Wallis, kalede bulunan topların, Petervaradin ve Ösek'ten ziyade Viyana'ya sevk ve naklinin gerçekleşmesi gerektiği düşüncesindeydi. Harp Şurası'nın düşüncesi ise İmparatorluk Sırbistanı'nın terk edilmesi neticesinde geri kalan imparatorluğun varisi olan ülkelerdeki sınır kalelerinden, özellikle Petervaradin Kalesi'nin güvenliğinin artırılması yönündeydi. Bunun üzerine Schmettau'nun yeni serhad kalesi Petervaradin'e gönderilerek bölgedeki tahkimat işlerini teftiş etmesi; ayrıca kendisinden söz konusu işlerle ilgili derli toplu bir planı Viyana'ya göndermesi istenmiştir⁷⁰. Görüldüğü üzere Osmanlılar, Belgrad'ı kaybettiklerinde hudut garnizonlarını nasıl ki Niş'e sevk etmek ve söz konusu bölgeyi tahkim etmek durumunda kalmışlarsa; Habsburglar da benzer mağduriyet karşısında sınır ön karakollarını Petervaradin'e çekmek ve buranın askeri tahkimatının güçlendirilmesi konusunda özen göstermekten geri kalmamışlardır.

Öte yandan Habsburglar, tahkimatların yıkılması işlerinin gerçekleşmesi ve Osmanlıların muhtemel başka bir kuşatmaya başlamalarına mani olmak için Belgrad Kalesi, Waßerstadt, Tuna'daki Harp Adası (Kriegsinsel) ve Sava

⁶⁷ HHStA./KA./AFA./Türkenkrieg 1739/Karton 497/Oktober, 10-8; 10-17, s. 9-10.

⁶⁸ Schmettau'nun 12 Eylül 1739 tarihli bildiri için bkz. HHStA./KA./MS. 23-1, (September 1739), s. 472-474.

⁶⁹ Harp Şurası'ndan Schmettau'ya gönderilen mektup için bkz. HHStA./KA./MS. 23-1, (September 1739), s. 500; HHStA./KA./MS. 23-1, (September 1739), s. 450-451.

⁷⁰ HHStA./KA./MS. 23-1, (September 1739), s. 452-453.

Nehri'nde bulunan diğer tahkimatların güvenliğinin tesis edilmesi ve söz konusu bölgeler için gerekli iaşe, top ve cephanenin temin edilmesi hususunda gerekli tedbirleri almışlardır⁷¹.

5-BELGRAD BARIŞI VE KALEDE TESİS EDİLEN OSMANLI HÂKİMİYETİ

Belgrad Barış Antlaşması'nın 18 Eylül 1739 tarihinde, müzakere heyeti, Osmanlı sadrazamı ve Villeneuve'le birlikte Belgrad'da imzalanması gerek-mektedir. Bunun üzerine 17 Eylül 1739 tarihinde Belgrad'a intikal etmiş olan Schmettau, Wallis ve Neipperg'e, 18 Eylül'de barış antlaşmasına dair maddelerin tamamlanması için Belgrad'a gelmeleri gerektiği yönünde bir bildiri göndermiştir. Neipperg ise Wallis'e, kendisiyle Belgrad'da karşılaştığı sırada, Osmanlı sadra-zamının antlaşmayı Belgrad'da imzalamak istemediğini bildirmiştir. Nitekim Osmanlı sadrazamı, çadırının dışında hiçbir yerde antlaşmanın imzalanamaya-cağı düşüncesindeydi. Buna karşılık Wallis antlaşmanın, kalenin Würtemberger Kapısı'nda, sadrazamın maiyetindeki 100 yeniçeriyle birlikte imzalanması gereki-tiği görüşünde idi. Sadrazam Hacı İvaz Mehmed Paşa, antlaşmanın çadırında imzalanması gerektiği yönündeki kararlılığını sürdürmüş ve antlaşma kendisinin isteği doğrultusunda çadırında imza edilmiştir (18 Eylül 1739)⁷².

Belgrad Antlaşması, Sadrazam İvaz Mehmed Paşa ile Kont Neipperg arasında, 18 Eylül 1739 tarihinde, Fransız elçi Villeneuve'ün huzuru ve teminatı altında imzalanmıştır⁷³. 23 madde ile bir sonuçtan oluşan ve uzatılması mümkün olmak üzere 27 sene müddetle imzalanan Belgrad Antlaşması'nın maddelerine göre⁷⁴; Sırbistan Eyaleti ve bu eyaletin dâhilindeki Belgrad; Belgrad'ın batısında,

⁷¹ HHStA./KA./MS. 23-1, (September 1739), s. 471.

⁷² Neipperg'in 16 Eylül 1739 tarihinde Wallis'e sunduğu bildiri hakkında bkz. HHStA./KA./MS. 23-1, (September 1739), s. 480-482; Habsburg yönetimi, elçisi Talman'ı Osmanlılarla imzalanacak olan barış antlaşması için Belgrad'a göndermiştir. Lakin elçi, Zemun'a intikal ettiği sırada taraflar arasında antlaşmanın imzalanması üzerine, tekrar Viyana'ya dönmüştür; HHStA./KA./MS. 23-1, (September 1739), s. 511-512; Sultan I. Mahmud antlaşma metnini, 21 Eylül 1739 tarihinde; Kayzer VI. Karl ise 22 Ekim 1739 tarihinde imzalamışlardır.

⁷³ HHStA./KA./No. 280/alt 331/Julı-Dezember 1739, s. 284-287; Viyana/2 Ekim 1739 tarihli vesika için bkz. HHStA./KA./No.280/alt 331/Julı-Dezember 1739, s. 305-310.

⁷⁴ *Birinci madde*: Belgrad Kalesi vilâdet-i Hazret-i İsa'nın 1717 senesinde Roma imparatoru tarafından istilâ olunup tahliye ve Devlet-i Aliyye'ne çevre-i atika ve halen mevcut olan tamirat ve ittisalinde olan istihkâmlar ile teslim oluna. Bundan mââda tersane ve cephane ve mahzenler ve soldathaneler (kışlalar) ve varoş şehrinde mevcut beylik ve avam ebniyeleri Devlet-i Aliyye'ne teslim oluna; *ikinci madde*: Sapaç (Şapaç) yani Böğürdelen Kalesi Devlet-i Aliyye'ne teslim oluna; *üçüncü madde*: Sırp Eyaleti ve bu eyaletin içinde vâki Belgrad Kalesi Devlet-i Aliyye'ne Roma imparatoru tarafından teslim olunup nehr-i Tuna ve nehr-i Sava iki devlet eyaletleri beyninde hudud ola ve Sırp eyaletlerinin hudutları kezalik Bosna tarafında Karloviçe (Karlofça) nam mahalde akdolan mevad üzere olalar; Râgıp Paşa, *a.g.y.e.*, vr. 20a; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. IV/1, TTK Basımevi, Ankara 1995, s. 289-291; Vandal, *a.g.e.*, s. 399-400; *Mufassal Osmanlı Tarihi*, c. V, İstanbul 1971, s. 2514; Erım, *a.g.e.*, c. I, s. 83; Habsburglar'la imzalanan antlaşmanın maddeleri için bkz. BOA. Mühimme 147, s. 29/2, H. Evâil-i Şa'ban 1152/M. Kasım 1739; BOA., Nâme-i Hümayûn Defteri, Nr. 7, s. 519-524/525-533; BOA., HH. 58471, 58472; HHStA./Kriegsakten/No. 280/alt 331/Julı-Dezember 1739, s. 284-287; Viyana/2 Ekim 1739 tarihli vesika için bkz. HHStA./Kriegsakten/No.280/alt 331/Julı-Dezember 1739, s. 305-310; Mehmed Subhi, *Tarih*, vr. 163b-166b; *Geschichte der Unterhandlungen des Belgrader Friedens...*, s. 236-256.

Sava Nehri kenarında bulunan Böğürdelen (Czabacz/Schabatz) Kalesi eski tahkimatıyla, Semendire, Adakale (Ada-i Kebir)⁷⁵, İrşova ve Küçük Eflâk⁷⁶ Osmanlı Devleti'ne bırakılmıştır.

Antlaşma usulüne göre, Belgrad Kalesi'nin Osmanlı Devleti idaresinde iken Osmanlı tahkimatının tamir edilen kısmı, 12.000 kese masrafla Habsburglar tarafından yeniden yaptırılmış olan binalar, - tersane ve kışlalar hariç olmak üzere - kale içinde ve yanında yeniden yaptırılmış olan cephanelik, tabyalar, çepeçevre yaptırılan varoş duvarlar yıkılacak; tabya, cephanelik, kışla gibi yeni yapıların yıkılmalarında ise, eskilerine zararı olmayanlar tahrip edilecekti. Bununla birlikte, kalede yıkılmayan yapılara karşılık olarak da kaledeki topraklar, cephane ve zahire Habsburglara verilecekti⁷⁷.

Antlaşma gereğince, Banat Habsburglara bırakılmış, Tuna ve Sava nehirleri iki ülke arasında sınır kabul edilerek Sırbistan tamamen Osmanlı Devleti'nin kontrolüne geçmiştir. Habsburgların Osmanlılara karşı doğal sınırları konumundaki Tuna ve Sava nehirleri, büyük ölçüde 1918 yılına kadar Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Balkan sınırını teşkil etmiştir⁷⁸.

Antlaşma usulüne göre Muhadiye Kalesi, istihkâmları yıkılana kadar⁷⁹ Osmanlılara devredilecek; Tuna ve Sava nehirleri üzerinde bulunan adalarda,

⁷⁵ Belgrad Kalesi, Bosna hududunun sonunda bulunan Una Nehri'ne kadar olan yerlerle, Sava Nehri'nin sağ kıyısındaki bölgeler Osmanlı Devleti'ne verilmiştir; Münif Efendi, *a.g.y.e.*, vr. 70b; Antlaşma, İrşova'daki Adakale ve St. Elisabeth Kalesi'nin Osmanlılara verilmesini şart koşmuştur; Popescu-Judet, *a.g.m.*, s. 570; Habsburglar, diğer kaynaklarda şimdiye kadar söylenenlere ilaveten ve barış belgesinde ifade edilmeyen Adakale'yi de kaybetmiştir. Dolayısıyla Osmanlılar, ele geçirdiği yerlerle birlikte Avusturya-Macaristan Banat'ına istediği her fırsatta saldırma imkânını elde etmişlerdir; Robert L. Dauber, *Die Malteser Ordens-Marine im Türkenkrieg 1736-1739 an der Donau*, Wien 2002, s. 81.

⁷⁶ Eflâk-ı Çasari, Eflâk-ı sagîr, Valachie Autrichienne ya da Oltenia adlarıyla anılan Küçük Eflâk (Avusturya Eflâkı), Aluta nehriyle asıl Eflâk arasında bulunan ve Pasarofça Barışı gereğince terk edilen bölge, yeniden Osmanlı Devleti'nin sınırlarına dahil edilmiştir; Danişmend, *a.g.e.*, s. 29; Erbakan, *a.g.e.*, s. 56; Abdurrahman Şeref Efendi, *Tarih-i Devlet-i Osmâniyye*, (Yay. Haz. Musa Duman), Gökkuşbuca Yayınları, İstanbul 2005, s. 308; Öte yandan, Eflâk'ta Habsburglar tarafından inşa edilen Perişan adlı tabya (Schanze), yıkılarak bir daha yapılmamak üzere Osmanlı Devleti'ne verilmiştir.

⁷⁷ Habsburglar tarafından Belgrad Kalesi varoşunda inşa edilmiş olan kiliseye ait keşişhane, Fransız elçi Villeneuve'ün gayret ve ricası sonucunda yıktırılmayıp Habsburglu tüccarların tasarruflarına bırakılmış ve Belgrad seraskeri Ali Paşa'ya da bu hususta H. Cemâziyelâhir 1152/ M. Eylül 1739 tarihli bir ferman gönderilmiştir; BOA., Mühimme 145, s. 471/1, H. Evâhîr-i Cemâziye'l-evvel-1152/M. 25 Eylül 1739; Konuyla ilgili ayrıca bkz. BOA., Mühimme 147, s. 11/3, H. Evâil-i Şa'ban 1152/M. 3 Kasım 1739; Esasen kilisenin Habsburglar için önemi büyüktü. Kapusen rahiplerine ait olan kilise, Belgrad'ın 1717'de Türkler'den alınması üzerine Prens Eugen'e vakfedilmişti; Bkz. *Grosses Vollständiges Universal-Lexikon*, (Ed. Johann, Heinrich Zedler), c. III, Graz 1994, s. 1024.

⁷⁸ Fahri Çeliker, *Avusturya'nın ve Türk-Avusturya İlişkilerinin Tarihçesi*, Genel Kurmay Basımevi, Ankara 1983, s. 11; Ahmed Refik, "1148-1152 Seferi", *Dârülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, c. VI, Sa. 3, 1928, s. 391.

⁷⁹ Antlaşma imzalandıktan sonra Habsburgların Temeşvar Eyaleti'nde bulunan Muhadiye Kalesi'ni yıkmadıkları ve İrşova'yı teslim etmediklerine yönelik haberler alan Osmanlılar, söz konusu için antlaşmanın şartları gereğince icra edilerek İrşova'nın teslim edilmesi gerektiğini muhataplarına bildirmişlerdir. Avusturya arşivlerinde kayıtlı olan Türkçe vesika için bkz. HHStA./Türkei I/No. 219/ Turcica 1739, D/A, s. 15, H. 27 Cemâziyel-âhir 1152/M. 1 Ekim 1739.

Habsburglar tarafından inşa edilmiş olan tabya ve istihkâmlar yıkılacak⁸⁰; Sava ve Tuna nehirlerindeki adalar hangi tarafın kıyısına yakın ise o tarafa ait olacaktı. Ayrıca Tuna Nehri'ndeki adalardan Porica, Kızılova ve Hisarcık adaları ile Sava Nehri'ndeki Çingene adası⁸¹ Osmanlı Devleti'ne; İrşova Kalesi'nden yukarıda ve Belgrad hizasında yer alan adalar ile Sava Nehri'nin döküldüğü yerden Unna Nehri'ne kadar olan bölgede bulunan adalar Habsburglara verilecekti⁸².

Belgrad Kalesi'nin 3 Eylül 1739 tarihinde yıkılmasına başlanan tahkimat işleri, Kasım ayının sonuna doğru tamamlanmıştır. 28 Mayıs 1740, yıkılma işlerinin tamamen sona erdiği tarih olmuş ve 7 Haziran 1740 tarihinde şehrin anahtarı Türklere teslim edilmiştir⁸³. Öte yandan Muhadiye'de bulunan tahkimatların yıkılması işlerinin tamamlanması üzerine Osmanlılar 10 Aralık 1739 tarihinde sözü edilen bölgeden ayrılmışlardır⁸⁴.

SONUÇ

Görüldüğü üzere 1737-1739 savaşı yıllarında Habsburgların başında mahir ve yetenekli bir generalin olmayışı, mevcut generallerin de Prens Eugen'in yokluğunu ziyadesiyle hissettirmesi, Belgrad Kalesi'nin Osmanlı hâkimiyetine geçişinde birinci derecede etkili olmuştur. Bunun dışında Habsburg ordusunu sevk ve idare eden başkomutan Wallis'in veya Belgrad Kalesi'ni Osmanlılara karşı müdafaa eden Mareşal Suckow'un etkisiz ve stratejiden yoksun planları mukavemet gücünü oldukça azaltmıştır. Mahir komutanlara sahip olmayan ve askeri operasyonlarıyla etkin bir başarı sergileyemeyen Habsburgların en azından diplomatik girişimlerinde ve barış müzakerelerinde etkili olmaları beklenmekteydi. Bu hususta da Pasarofça Barışı'nın Habsburglar lehine imzalanmasında ziyadesiyle başarılı ve de antlaşmanın mimarı konumunda olan Prens Eugen'in yokluğu oldukça dikkat çekmiştir. Bundan dolayıdır ki sözü edilen savaş yıllarında Habsburglar, askeri işlerde ne kadar başarısız olmuşlarsa diplomatik girişimlerinde bir o kadar etkisiz kalmışlardır. Öyle ki Habsburg orduları başkumandanı Wallis ne kadar başarısız bir stratejistse, diplomatik temsilci Neipperg bir o kadar acemi bir müzakereciydi.

Kalenin Osmanlı hâkimiyetine girişinde Fransa'nın İstanbul elçisi Villeneuve büyük pay sahibidir. Villeneuve, dönem savaşlarında her ne kadar kendi devletinin menfaatleri için dikkate şayan çabalar sarf etmişse de her hâlükârda Rusların, en önemlisi de Habsburgların Devlet-i Aliyye aleyhinde genişleme siyasetlerine mani olmuştur.

⁸⁰ Fr. Vaniček, *Specialgeschichte der Militärgrenze*, c. I, Wien 1875, s. 474-475.

⁸¹ Alm. Zigeuner Insel.

⁸² BOA., Mühimme 147, s. 29/1, Evâhir-i Şa'ban sene H. 1152/M. Kasım 1739; Erbakan, *a.g.e.*, s. 56; BOA., Mühimme 147, s. 362/1, Evâsit-ı Zîl-hicce sene H. 1153/M. 26 Şubat 1740; Vaniček, *a.g.e.*, s. 475.

⁸³ HHStA./KA./MS. 23-1, (November 1739), s. 25; Angeli, "Der Krieg mit der Pforte 1736-1739", s. 477.

⁸⁴ HHStA./KA./MS. 23-1, (Dezember 1739), s. 541.

Tüm bunlara ilave olarak dirayetli kumandan ve serdarlarının Osmanlı ordularında istihdam edilmiş olması, sefer yıllarında başarılı harp operasyonlarının gerçekleştirilmesini mümkün kılmıştır. Elbette ki Osmanlı sadrazamının kararlı – kısmen de cüretkâr tutumu – Habsburgların planlarını alt üst etmiştir.

Neticede Osmanlı Devleti, siyasî ve ekonomik sıkıntılar içerisinde olduğu dönemde dahi, Avrupa'nın en kuvvetli imparatorlukları arasında yer alan Ruslar ve Habsburglarla yaptığı mücadelelerden başarıyla çıkmasını bilmiştir. Osmanlılar, kırk gün süren muhasaranın ardından Belgrad, Semendire ve İrşova'yı Habsburglardan geri alarak "Tuna savunma hattının" güvenliğini yeniden tesis etmişlerdir.

Yukarıda da değinildiği üzere Belgrad Kalesi, taraflar arasında yapılan antlaşma gereği tahkimatları yıkılmak suretiyle Osmanlıların kontrolüne verilmişti. Lakin kalenin tahliyesi sürecinde Habsburglar, tahkimatların yıkılması işlerinde, insan gücünün temini ve alınması gereken güvenlik tedbirleri konusunda ciddi problemler yaşamışlardır. Ayrıca bu süreçte Harp Şurası ile Habsburg yönetici kadrosu arasında bazı anlaşmazlıklar ortaya çıkmış; yöneticiler tahkimatların yıkılması işleriyle ilgili farklı tercih ve yaklaşımlarda bulunmuşlardır.

Tahkimatların yıkılması işlerinin tamamlanması (Mayıs 1740) üzerine kalede tam bir hâkimiyet tesis eden Osmanlı yönetimi, tehlike ve tehdidin olmadığı zamanlarda (1768 yılına kadar, uzun barış döneminde), ordu organizasyonu ve reformasyonuna ilişkin faaliyetlere yeterince itibar gösterememiştir. Neticede 18. yüzyılın sonlarındaki (1787-1791) Habsburg savaşlarında, yüzyılın ilk çeyreğindeki tehlikelerle karşı karşıya kalmaktan kurtulamamıştır.

Abstract

The Restoration of Ottoman Rule in Belgrade (1739)

It was strategically important to control Belgrade Fortress in the military campaigns in the Danube and Sava line. Belgrade was not only an important frontier fortress, but it was also a military base to secure the lands beyond the borderlands. The struggle for Belgrade Fortress was a key factor in the Ottoman-Habsburg relations from the beginnings of the 16. century to the 19. century. This study, based on Turkish and Austrian documents, aims to underline the reasons of the Ottoman conquest of the fortress in 1739. The importance of the fortress, and strength and weakness of the warring sides were explained in the article. Also, the process of the Ottoman control in the Belgrade Fortress was studied in detail.

Keywords: Ottoman Empire, the Habsburgs, Siege of Belgrade 1739.

KAYNAKÇA**A-Arşivler****1-Başbakanlık Osmanlı Arşivi: (BOA.)****Mühimme Defteri**

145, 147.

Nâme-i Hümâyün Defteri

7.

Ali Emiri

16505.

Hatt-ı Hümâyûn

58471, 58472.

2-Haus-, Hof- und Staatsarchiv: (HHStA.)**Kriegsakten**

No. 280/alt 331/Juli-Dezember 1739.

No. 281/alt 332/1739.

Türkei 1

No. 218/Befehlschreiben Carl VI. um den Fürsten Lobkowitz Gouverneur von Siebenbürgen, (1739-1740).

No. 218/ Befehlschreiben Carl VI./1152-1739.

No. 219/Turcica 1739, D/A.

3-Kriegsarchiv: (KA.)**Alte Feldakten (AFA.)**

Karton 496/Türkenkrieg 1739/September 9-4.

Karton 497/Türkenkrieg 1739/Okttober 10-17.

Karton 497/Türkenkrieg 1739/Okttober 10-8.

Karton 497/Türkenkrieg 1739/Okttober 12-4b.

Karton 500/Türkenkrieg 1739/13-83.

Manuskripten

MS. 23-1, (Mai 1739).

MS. 23-1, (August 1739).

MS. 23-1, (September 1739).

MS. 23-1, (Dezember 1739).

MS. 23-1, (Die Friedens Präliminarien und das Friedens – Geschäft betreffend).

MS. 23-1, (Appendix-N.N.N.N.).

B-Basılı Olmayan Eserler

Mustafa Münif Efendi, *Zafernâme-i Belgrad*, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Nr. 368/II.

Râgıp Paşa, *Fethiyye-i Belgrad*, Süleymaniye Kütüphanesi, Reşid Efendi, Nr. 672.

C-Araştırma Eserleri

A. Cemil Denker – Bülent Davran, *Almanca – Türkçe Büyük Lûgat*, Kanaat Kitabevi, İstanbul 1966.

Abdurrahman Şeref Efendi, *Tarih-i Devlet-i Osmâniyye*, (Yay. Haz. Musa Duman), Gökkubbe Yayınları, İstanbul 2005.

Ahmed Refik, "1148-1152 Seferi", *Dârülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, c. VI, Sa. 3, 1928.

Albert Vandal, *Une Ambassade Française en Orient sous Louis XV. La Mission du Marquis de Villeneuve 1728-1741*, Paris 1887.

Allgemeine Deutsche Biographie, c. XL, (ed. Historische Kommission bei der königliche Akademie der Wissenschaften), Leipzig 1896.

Biographie Lexikon, c. XX, Wien 1869.

Biographisches Lexikon des kaisertums Österreich, (ed. Constant von Wurzbach), c. LII, Wien 1885.

Cevad Erbakan, *1736-1739 Osmanlı-Avusturya Savaşları*, Askeri Basımevi, (110 Sayılı Askeri Mecmua Lahikası), İstanbul 1938.

Divna Đurić Zamolo, "Belgrad", *DİA.*, c. V, s. 407-409.

Eugenia Popescu-Judet, "Adakale: Geçmişte Bir Türk Adası", (çev. Feyzi Kantar), *Türkler*, c. XII, Ankara 2002, s. 564-575.

F. W. C. von Schmettau, *Geheime Nachrichten von dem Kriege in Ungarn in denen Feldzüge 1737, 1738, und 1739*, Leipzig-Zwickau 1772.

Fahri Çeliker, *Avusturya'nın ve Türk-Avusturya İlişkilerinin Tarihçesi*, Genel Kurmay Basımevi, Ankara 1983.

Fikret Sarıcaoğlu, "Hacı İvaz Paşa", *DİA.*, c. XIV, İstanbul 1996, s. 487-488.

Fr. Vaníček, *Specialgeschichte der Militärgrenze*, c. I, Wien 1875.

Gábor Ágoston, *Barut, Top ve Tüfek, Osmanlı İmparatorluğu'nun Askeri Gücü ve Silah Sanayisi*, (çev. Tanju Akad), İstanbul 2016.

Geschichte der Unterhandlungen des Belgrader Friedens..., c. II, Leipzig 1769.

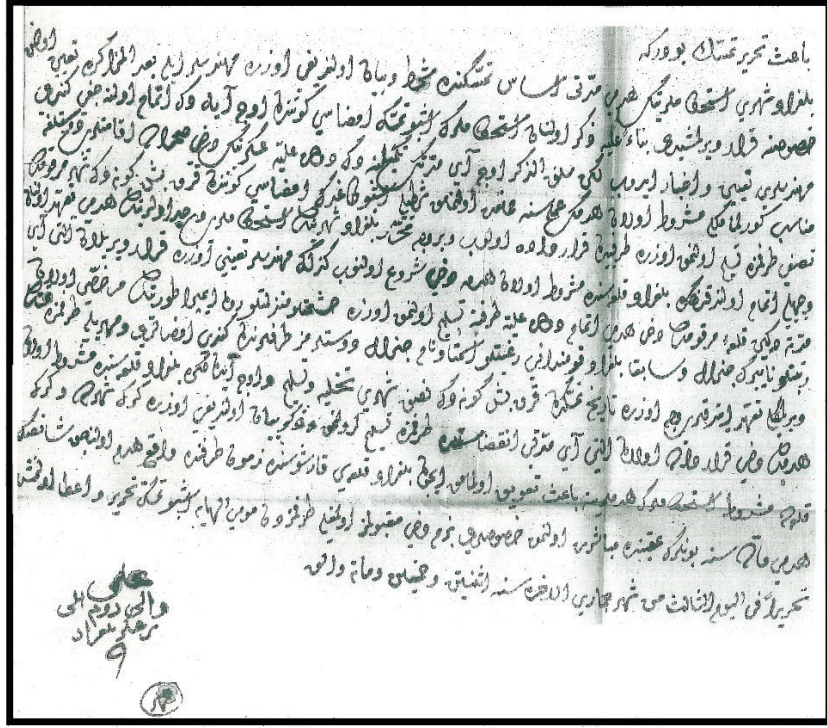
Grosses Vollständiges Universal-Lexikon, (ed. Johann Heinrich Zedler), c. III, Graz 1994.

İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. IV/1, TTK Basımevi, Ankara 1995.

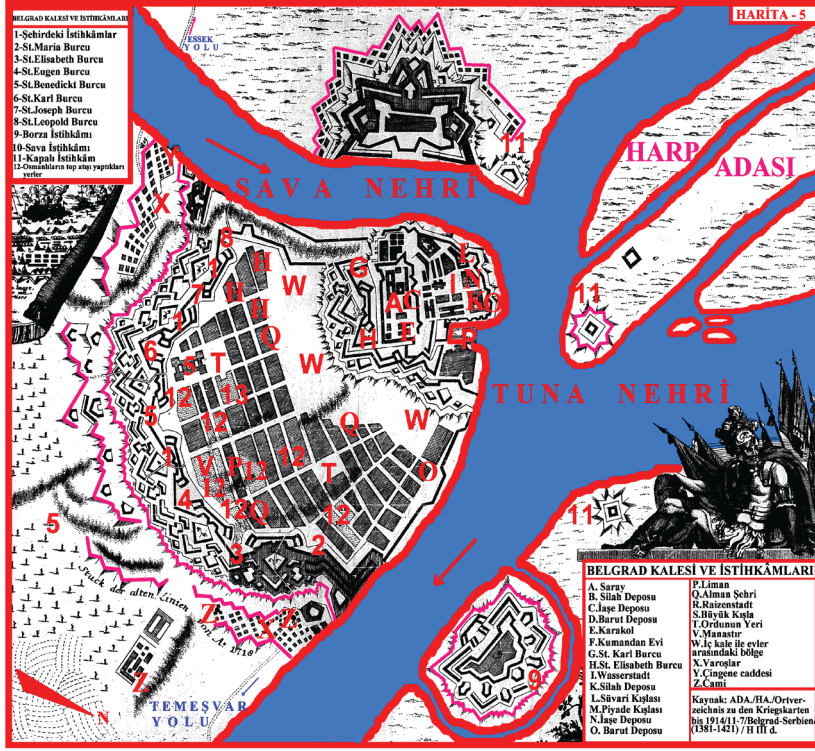
İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, c. IV, İstanbul 1972.

- J. J. Moser, *Der Belgrader Friedens-Schluss zwischen Ihro Römisch-Kayserl. Majestät und der Ottomanischen Pforte*, c. III, Jena 1740.
- Johann Wilhelm Zinkeisen, *Geschichte des Osmanisches Reich in Europa*, c. V, Hamburg 1840-63.
- Joseph von Hammer, *Geschichte des Osmanischen Reiches (1699-1774)*, c. IV, Pesth 1835.
- Karl Roider, *Austria's Eastern Qustion 1700-1790*, New Jersey 1982.
- Ludwig Matuschka, *Der Türken-Krieg 1716-1718, Feldzug 1716*, Verlag des k. und k. Generalstabes, Wien 1891.
- Ludwig Matuschka, *Der Türken-Krieg 1716-18, Feldzug 1717/18*, Verlag des k. und k. Generalstabes, Wien 1891.
- M. Cavid Baysun, "Belgrad", *İA.*, c. II, İstanbul 1979, s. 475-485.
- Mehmed Subhi, *Tarih (Subhî Tarihi)*, (Yay. Haz. Mesut Aydiner), Kitabevi Yayınları, İstanbul 2007.
- Moriz Edlen von Angeli, "Der Krieg mit der Pforte 1736-1739", *Mitteilungen des k. k. Kriegs- Archivs*, Wien 1881.
- Moriz Edlen von Angeli, *Feldzüge gegen die Türken 1697-1698 und der Karlowitzer Friede 1699*, Verlag des k. und k. Generalstabes, Wien 1876.
- Neue Deutsche Biyographie*, c. IXX, (ed. Historischen Kommission bei der Bayerischen Akademie der Wissenschaften), Berlin 1998.
- P. L. İnciciyan, H. D. Andreasyan, "Osmanlı Rumelisi Tarih ve Coğrafyası", *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, Sa. 2-3, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1974, s. 101-152.
- Robert Doxat, *Nikolaus Doxat, Ein Kaiserlicher General und Ingenieur des XVIII. Jahrhunderts*, Diss., Wien 1954-1955.
- Robert L. Dauber, *Die Malteser Ordens-Marine im Türkenkrieg 1736-1739 an der Donau*, Wien 2002.
- S. Lavender Cassels, *The Struggle for the Ottoman Empire 1717-1740*, London 1966.
- Şemseddin Sami, *Kamusu'l-Alam*, c. II, İstanbul 1316.
- Theodor Tupetz, "Der Türken Feldzug von 1739 und der Friede zu Belgrad", *Historische Zeitschrift*, (ed. Heinrich von Sybel), c. XL, München 1878, s. 1-51.
- Walter Kleindel, *Österreich Daten zur Geschichte und Kultur*, Ueberreuter, Wien-Heidelberg 1978.
- Walter Leitsch, "Der Wandel der österreichischen Rußlandpolitik in den Jahren 1724-1726", *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, Neue Folge, Bd. 6, H. 1 (1958), s. 33-91.

EKLER

EK-1. Belgrad Kalesi'nin tahkimatlarının yıkılması sürecine dair belge: Avusturya devlet arşivinde kayıtlı bulunan belgede, antlaşmanın mukaddimesinin imzalanmasından 6 gün sonra, Neipperg ve Villeneuve tarafından onaylanmak suretiyle, Rumeli seraskeri Ali Paşa ile kale kumandanı Schmettau'nun, 7 Eylül 1739 tarihinden itibaren Belgrad Kalesi'nin tahkimatlarını 6 ay, Belgrad şehrindeki tahkimatların 3 ay içinde yıkılması kararlaştırılmıştır. Ayrıca varılan mütabakata göre Belgrad şehri, ön antlaşmanın imzalanmasından 45 gün sonra Osmanlılara teslim edilecekti. HHStA./Kriegsakten./No. 281/alt 332/1739.

EK-2. Belgrad Kalesi ve İstihkâmları. HHStA/KrA./Ortverzeichnıs zu den Kriegskarten bis 1914, 11-7/Belgrad-Serbien/H III d.

|KİTABIYAT|

Jean-Denis G.G. Lepage, *Vauban and the French Military under Louis XIV: An Illustrated History of Fortifications and Strategies*, North Carolina and London: McFarland, 2009, viii+292 s.

Hakan Yazar*

Fransız tarihçi Jean - Denis Lepage, askeri tarih alanında çok sayıda eser kaleme almıştır. Lepage, uzun yıllar süren araştırmalarının ve konu hakkındaki birikiminin sonucunda ünlü Fransız askeri mühendis Sebastian Le Preste de Vauban ile XIV. Louis Dönemi Fransa askeriyesi ve askeri mimarisi hakkındaki kitabını 2009 yılında neşretmiştir.

XIV. Louis, 1643-1715 yılları arasında 72 yıl Fransa tahtına oturmuş ve tarihe Fransa tahtında en uzun süre kalmış kral olarak geçmiştir. XIV. Louis döneminde Fransa; edebiyat, sanat, resim ve heykel gibi pek çok alanda sanatçıları himaye ediyordu ve bunun sonucunda söz konusu alanlarda parlak eserler üretilmişti. XIV. Louis'in şahsi himayesi sivil ve askeri mimariyi de kapsamaktaydı. Bunun sonucunda başta Paris olmak üzere tüm Fransa'da çok sayıda saray, bahçe, çeşitli anıtsal yapılar ve devlet binaları inşa edilmiştir. Ayrıca XIV. Louis'in saltanat yılları, Vauban'ın şahsıyla özdeşleşen klasik Fransız kale tahkimatlarının inşa edildiği bir dönem olmuştur.

Denis Lepage, kitabın yazılış amacını Vauban'ın, kralın sadık bir hizmetkârı, büyük bir askeri stratejist, yetenekli bir savaş adamı, askeri mühendis, ekonomist, barış taraftarı bir hümanist, erken ansiklopedik ve seçkin bir politikacı olarak açık bir tasvirini yapmak olarak izah etmektedir. Yazar, bunlara ilave olarak XIV. Louis dönemi kalelerinin bir tasvirini yaparak Vauban'ın yaptığı işlerden günümüze nelerin ulaştığını vurgulamak istediğini belirtmektedir.

Denis Lepage'ın Vauban biyografisi altı ana bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın birinci bölümü; XIV. Louis'in Saltanatı ve Vauban'ın Erken Yaşamı ile Kariyeri'ne odaklanmaktadır ve tipik bir biyografi çalışmasının özelliklerini göstermektedir (The Reign of Louis XIV and Vauban's Life and Career s.5-29). Vauban'ın eğitimi, askerlik hizmetine girişi, yapmış olduğu görevlerin kısa bir listesi, mareşalliğe terfii ve 1707 yılında ölümüne kadarki hayatının kısa bir özeti niteliğinde olan bu bölüm, Kral XIV. Louis'in 1715 yılında yalnız bir adam olarak ölümüyle son bulmaktadır. Yazar bu bölümün sonunda XIV. Louis'in ölümünün Fransa için bir çöküş olmadığını; Fransa'nın bu tarihte siyasi ve kültürel olarak Avrupa'da hegemon bir güç olduğuna dikkat çekmektedir.

Lepage, geleceğin Fransa mareşali ve her zaman kralın sadık bir hizmetkârı olacak olan Vauban'ın askerlik hizmetinin kral karşıtı Fronde ordusunda başladığına dikkat çekmektedir. 1648-1653 yılları arasında süren Fronde İsyanı veya İç Savaşı'nın başlaması ile birlikte XIV. Louis, Paris'i ters ederek yaklaşık 4 yıl ülkenin çeşitli bölgelerinde kendisine sadık az sayıdaki adamı ile isyancılarla mücadele etmiştir. Vauban'ın söz konusu isyana nasıl katıldığına dair kesin bir bilgi olmadığına değinen yazar, Vauban'ın 1653 baharında kraliyet devriyesine yakalanarak teslim olmak zorunda kaldığını ifade etmiştir. Dönemin Fransız Başbakanı Mazarin, bu genç ve cesur isyancıyı kralın hizmetine girmeye ikna etmiş ve böylece Vauban'ın resmi askerlik görevi başlamıştır.

* Araş. Gör., Çorum Hitit Üniversitesi, Tarih Bölümü.

Vauban, askerlik hizmetine girdikten kısa süre sonra Şövalye Louis-Nicolas de Clerville'in dikkatini çekmiş ve onunla birlikte iç savaşta zarar gören kalelerin tadilatını yapmıştır. 1654 yılında Clerville'in asistanı olan Vauban, kısa süre sonra mühendisliğe terfi etmiştir. Yazar, çalışmasının bu bölümünde Vauban'ın Kraliyet Mühendisliğine atanmasının ardından yapmış olduğu çeşitli kale onarımlarının planlarını ve bazı çizimlerini vermektedir. Yazar, Vauban'ın Fransa'da pek çok bölgeye keşif ve teftiş gezisinde bulunduğu dikkat çekmekte ve Vauban'ın inşa ve tamir ettiği kaleleri bir plan dâhilinde tasarladığını vurgulamaktadır. Yazar ayrıca Vauban'ın yaptığı keşif gezilerinin rotalarını harita üzerinde göstermektedir.

Çalışmanın ikinci bölümü (Artillery and Engineering Corps s.30-41) topçuluk üzerine odaklanmaktadır. Denis Lepage, barut ve ateşli silahların Avrupa'daki kullanımı hakkında kısa bir giriş yaptıktan sonra söz konusu silahların gelişiminin ve kuşatmalarda kullanılmasının kale inşa tekniklerini değiştirdiğinden söz etmektedir. Nitekim Vauban'ın modernize ettiği kaleler de bu yeni tekniğe uygun olarak inşa edilmekteydi. Yazar, çalışmanın bu bölümünde Vauban ve General Pierre Surirer gibi önemli kişilerin Fransız topçuluğunda yapmış olduğu reformları incelemekte ve bahsi geçen isimleri birer "savaşçı asker"den çok "uzman" olarak nitelendirmektedir. Yazar, bu bölümde top, havan ve tüfeklerin çalışmaya konu olan dönemdeki genel özellikleri, çalışma prensipleri ile bazı teknik özelliklerinden bahsetmektedir. Buna ilave olarak, Vauban'ın özellikle topçulukta geliştirdiği yeni atış tekniklerinden ve bahsi geçen silahların kalelerin savunmasında ve meydan savaşlarındaki kullanımların farklılıklarına değinmektedir. Denis Lepage, ordunun ayrılmaz bir parçası olan mühendis kıtası (Engineering Corps) ile ilgili olarak; söz konusu grubun eskiden daha sivil bir yapıda olduğunu ancak 1659 yılında İstihkamlar Genel Komiserliği'nin (*commissaire général des fortifications*) kurulmasının ardından mühendislerin askeri konulardaki uzmanlığının arttığını ifade etmektedir. Yazar ayrıca, mühendislerin asıl işleri ordunun ikmal için köprü inşası, kalelerin ve diğer savunma yapılarının tahkim edilmesi gibi şeyler olduğunu, fakat aynı zamanda bunların ihtiyaç duyulduğunda savaşta aktif rol alabilecek strateji, taktik, topçuluk ve diğer askeri konularda yeterli bilgi sahibi kimseler olduğu üzerinde durmaktadır.

XIV. Louis, savaş stratejisi olarak kanlı ve sonucu belirsiz meydan muharebelerinden ziyade daha kolay kontrol edilebilir kuşatma savaşlarını tercih etmekteydi. Açık alanda kazanılan büyük bir zafer bile iyi savunması olan surla çevrili şehirleri teslim olmaya zorlayamıyordu. Bunun yanı sıra kuşatma, ihtişamlı bir zaferle sona eren prestijli bir olayı temsil etmekteydi. Bu nedenle XIV. Louis, ailesi ve devletin önde gelen yöneticileri ile birlikte kuşatmalara katılıyordu. Vauban'ın 53 büyük kuşatmasının 20'sine Kral bizzat katılmıştı. Dolayısıyla yazar, çalışmanın üçüncü bölümünü Kuşatma Savaşları'na (Siege Warfare s.42-58) ayırarak kuşatma savaşlarının stratejilerini, askeri coğrafyayı ve dönemin büyük meydan muharebelerinin kuşatmalarla ilişkilerini incelemektedir.

17. yüzyıl ortalarına gelindiğinde kale surlarının inşası bir "bilim" halini almıştı. Kaleler, düşman ateşinin surlar üzerinde daha geniş bir yüzeye çarparak,

topçu atışının kaleye vereceği hasarı minimize edecek matematiksel hesaplamalara göre inşa ediliyordu. Ayrıca kalenin etrafındaki açık alanlar da kalenin savunmasını kolaylaştıracak şekilde tasarlanıyordu. Bu yüzden kuşatmaların da “bilimsel” olması gerekiyordu. Vauban ve kuşatma mühendisleri, klasik kuşatma tekniklerinde bazı değişiklikler yapmışlardı ve Fransız ordusu kuşatmalarını bu yeni taktiklere göre yapmaktaydı. Yazar, “Vauban tarafından kuşatılmış bir şehir, fethedilmiş bir şehirdir.” şeklindeki bir atasözüne atıfta bulunarak Vauban’ın kuşatmalardaki psikolojik üstünlüğüne dikkat çekmektedir. Yazar bu bölümde ayrıca Vauban’ın yaklaşık 40 yıllık askeri kariyerinde yapmış olduğu 50 civarındaki kuşatma üzerine çeşitli teorik kitaplar kaleme aldığına değinmiştir. Vauban, söz konusu eserlerinde kuşatmalarda blokaj, siper kazımı, tüfek ve topçu bataryalarının yerleştirileceği paraleller ile lağımcıların kale duvarında gedik açmak için yapacağı görevler gibi çeşitli konulara odaklanmaktadır. Yazar, Vauban’ın kuşatma taktiklerinin artıları ve eksilerini mukayese ettikten sonra, askeri kariyerinde Vauban’ın bizzat yönettiği kuşatmaların bir listesini sunmaktadır.

Ateşli silahların savaş alanında etkin şekilde kullanılmaya başlaması ve özellikle topların surları yıkabilecek güce ulaşmasının ardından İtalyan tarzı tahkimatlar Avrupa’daki kalelerin inşasında yaygın olarak kullanılır hale gelmiştir. Bu tarza göre kalelere yıldız şeklinde kale burçları eklenmekte veya kale doğrudan bu şekilde inşa edilmekteydi. Yıldız şeklindeki burçlar; topların kale duvarına doğrudan vuruş yapabileceği alanları dikeyden çaprazla dönüştürerek; surların kuşatmayı minimum hasarla atlatmasına yardımcı olmaktaydı. Bunun yanı sıra ateşli silahların kale savunmasında da önemli bir rolü bulunmaktaydı. Bahsi geçen yıldız şekilli İtalyan kaleleri; topların ve tüfekli askerlerin kuşatma altındayken atış yapabilecekleri alan ve açığı sağlayarak kalenin savunmasını üst düzeye çıkarmaktaydı. Denis Lepage, 16. yüzyıldan başlayarak çeşitli yıldız şekilli kalelerin planlarını ve burçların savunmadaki işlevlerine dair bazı çizimleri, çalışmanın dördüncü bölümünde (Vauban’ın Tabyalı Tahkimatları / Vauban’s Bastioned Fortifications s.59-140) okuyucunun dikkatine sunmaktadır. Lepage, 16. yüzyılda İtalyan askeri mühendislerinin tüm Avrupa’da kale inşası konusunda bir tekellerinin olduğunu ancak yüzyılın sonundan başlayarak bu monopolinin yavaş yavaş kırılarak her ülkede ulusal mühendislerin ortaya çıktığını ifade etmektedir. Yazar burada, askeri mühendis olarak Fransa hizmetinde çalışan Vauban’ın öncülleri, faaliyetleri ve inşa ettikleri savunma yapılarındaki değişikliklere değinerek Vauban dönemine kadarki askeri yapıların değişimini kısaca özetlemektedir. Ardından da Vauban tarafından inşa edilen kale burçlarının özelliklerini tanıtmakta ve çok sayıda çizimle bahsi geçen burçların, sivil ve askeri yapıların kalenin savunmasındaki işlevlerini açıklamaktadır. Yazar, inşa edilecek kale burçlarının matematiksel ve geometrik hesaplarla yapıldığını, ancak coğrafya ve bölgesel şartların ne tür burçların inşa edileceğini belirlediğine dikkat çekmektedir.

Denis Lepage, yıldız şeklinde burçlu kale tahkimatlarının savunma yönünden çok güçlü olduğunu belirtmekle birlikte bu tarz tahkimatların en büyük dezavantajının yüksek derecede maliyeti olduğuna dikkat çekmektedir. Ortaçağlarda her şehir ve kasaba kendi surlarını ve kulelerini inşa edebilirken, yeni

tarz kaleleri kralın maddi ve teknik desteği olmadan inşa edebilmek ve modern pahalı silahlarla donatabilmek neredeyse imkânsızdı. Bu durum, askeri mimarinin standardizasyonunun sağlanmasına olumlu etki etmenin yanı sıra kralın merkezi otoritesini artırması açısından da önem taşımaktadır.

Yazar, çalışmanın beşinci bölümünde (France Fortified by Vauban / Vauban Tarafından Tahkim Edilen Fransa s.141-273) Vauban'ın inşa veya tamir ettiği kalelerin uzun bir listesini verdikten sonra, söz konusu kalelerin kısa bir tarihçesi ile Vauban'ın bu kalelere yaptığı eklemelerin neler olduğuna değinmektedir. Söz konusu kalelerin birer planının veya çiziminin okuyucunun dikkatine sunulması, bu bölümü görsel açıdan zenginleştirmenin yanı sıra XIV. Louis dönemi Fransız kalelerinin genel görünümü ve mukayesesini yapmayı mümkün kılmaktadır.

Hayatı askeri kamplar, savaş alanları ve kaleler çevresinde geçse de Vauban; zekâsı, entelektüel zevkleri ve merakı ile sıradan bir askerden çok daha fazlasıydı. Yapmış olduğu gezilerde Fransız halkı ile yakın temaslar kurarak şikâyetlerini dinlemiş, bunları not ederek hem ilgili makamlara bildirmiş hem de Fransız toplumu hakkında sosyolojik tespitlerde bulunmuştur. Vauban, düşüncelerini ve hayat deneyimlerini çok sayıda kitap olarak yayımlamıştır. Bunları, hayatının sonlarında yeniden gruplandırarak ironik bir şekilde *Oisivetés (Aylaklık)* adıyla bir araya getirmiştir. Denis Lepage, çalışmanın Altıncı Bölüm'ünde (Vauban's Oisivetés s.274-281) Vauban'ın söz konusu eseri hakkında detaylı bilgi vermiştir. Tam adı: *Oisivetés de Monsieur de Vauban ou Ramas de plusieurs mémoires de sa façon sur différents sujets (Mösyö Vauban'ın Aylaklığı veya Boş Zaman Uğraşları: Farklı Konularda Çeşitli Tezlerin Derlemesi)* olan eser 12 ciltten oluşmaktadır. Vauban'ın başyapıtındaki başlıca konular arasında din, devlet yönetimi, askeri konular (kuşatma savaşları, kale inşaatı, kalelerin savunması, piyadeler, siperler ve benzeri askerlikle ilgili işler), sömürgeler, denizcilik, vergilendirme- mali yönetim, tarım ve doğal kaynaklar gibi çeşitli konular yer almaktadır.

Denis Lepage, çalışmanın sonuç bölümünde (Conclusion s.282-286) Vauban'ın XIV. Louis döneminin en bilinen mühendisi olduğunu ifade etmekte; Vauban'ın ardılı Fransız mühendisler ve askeri mimarları büyük ölçüde etkilediğini ve ortaya koyduğu kale inşa tekniğinin 19. yüzyılın son çeyreğine kadar çok az değişerek yürürlükte kaldığını vurgulamaktadır. Bunlara ilave olarak Vauban'ın ününün sadece Fransa sınırları içerisinde kalmayıp tüm Avrupa'ya ulaştığını ve hakkında çok sayıda kitap yazılmasının yanı sıra Vauban'ı taklit eden çok sayıda kale inşa edildiğini dile getirmektedir.

Jean - Denis Lepage'ın Fransız askeri mimar ve mareşali Vauban hakkında kaleme almış olduğu kitabı, iyi bir biyografi çalışmasının nasıl olması gerektiğinin bir örneği niteliğindedir. Bunun yanı sıra, başta Fransa olmak üzere Avrupa'daki kalelerin inşası ve ilgili dönemdeki kuşatma teknikleri ile askeriye hakkında vermiş olduğu detaylı bilgilerle incelenmeye değer bir çalışmadır. Lepage'ın eseri, sadece kaleler ve askeri tarih gibi konularda çalışan araştırmacıların değil, bir Avrupalı entelektüelin hayatını merak eden herkesin ilgi duyacağı bir kitap olarak dikkat çekmektedir.

Ferdinand Opll, Heike Krause, Christoph Sonnlechner, *Wien als Festungsstadt im 16. Jahrhundert: Zum kartografischen Werk der Mailänder Familie Angielini*, Wien, Köln ve Weimar: Böhlau, 2017, 578 s.

Kemal Ersenal*

Barut, top ve tüfek teknolojisindeki ilerlemelerle değişen savaş alanı ve bunun neticesinde yükselen merkezîyetçi devletler ekseninde şekillenen Avrupa askeri devrimi, 1960'lardan beri tartışılmalıdır. Bu tartışmaların odak noktalarından bir tanesi de tahkimat ve dolayısıyla kuşatma tekniklerindeki değişimdir. 15. yüzyılın ortalarından itibaren kuşatma savaşlarında kullanılan kinetik kuşatma aletleri yerlerini giderek ateş gücüne dayanan toplara bıraktılar. Ortaçağ kaleleri bu değişim karşısında etkisiz hale geldi ve doğal olarak yeni kuşatma silahlarına karşı koyabilecek tahkimat teknikleri geliştirildi. Ferdinand Opll, Heike Krause ve Cristoph Sonnlechner tarafından hazırlanıp Avusturya Bilim Fonu (FWF) desteğiyle yayınlanan *Wien als Festungsstadt*, 1529'da Osmanlılar tarafından kuşatılan ve Hıristiyanlığın kalesi (s. 150) olarak tanımlanan Viyana'nın, bir müstahkem şehir olarak 16. yüzyılda geçirdiği değişimi inceliyor. Bu incelemenin odak noktasında ise Milanolu bir aile olup Saray Harp Şurası'nda (*Hofkriegsrat*) hizmet etmiş olan askeri mühendis Angielini'lerin çalışmaları yer alıyor (s. 10).

Angielini'lerin çalışmaları, temeli 15. yüzyılın İtalya'sında atılan, tabyalı yeni tahkimat sistemleri üzerine inşa edilmiştir. Macaristan Krallığı'nın ve komşu bölgelerin haritası ile birlikte 50'ye yakın müstahkem kent ve mekanı içeren 246 çizimden oluşan bu çalışmaların, 1560 ve 1570 arasında yapılmış 5 farklı versiyonu bulunmaktadır. Bunların ikisi Viyana ikisi Dresden ve biri de Karlsruhe'de bulunmaktadır (s. 305). Bahsi geçen çalışmaların tamamı Habsburgların Osmanlı İmparatorluğuna karşı oluşturduğu sınır savunma sisteminin bir parçasıdır.

Eser giriş ve sonuç bölümleri haricinde altı ana bölümden oluşmaktadır. Ferdinand Opll'in kaleme aldığı ilk bölümde (ss. 21-86) Angielini'lerin özgeçmişleri, çalışmaları ve bu çalışmaların analizlerine yer verilmiştir. Saray Harp Şurası'nda (*Hofkriegsrat*) tahkimat uzmanı (*Spezialisten für den Festungsbau*) olarak bulunan Milano kökenli Natale ve Nicolo Angielini kardeşler ile Natale'nin oğlu Paolo Angielini, askeri kartografinin erken dönem örneklerini bizlere takdim etmişlerdir (s. 44). Angielini'lerin çalışmaları, Habsburg-Osmanlı doğu sınırının yeniden tahkim edilme çabaları kapsamında, Habsburg tahkimatlarının mevcut durumunu ve yeniden düzenlenmesini içeren bir dizi çizim ve plandan oluşmaktadır. Çalışmaların üretim sürecini anlamlandırabilmemize olanak sağlayan detaylı özgeçmişlerin ardından ilgili arşiv materyallerinin konumu ve mevcut durumları ile ilgili malumat, çalışmaya giriş aşamasında okuyucuya yol gösterici bilgilerle birlikte sunulmaktadır.

Yine Ferdinand Opll'in kaleme aldığı ikinci bölümde (ss. 87-100) ise Angielini haritalarına konu olan çevre incelenmektedir. Bu bölüm Habsburglar ile Osmanlı İmparatorluğu arasında kalan sınır bölgelerinde bulunan bazı tahkimatlar ile ilgili bilgileri içermektedir. Üçüncü bölümde (ss. 101-126) Opll, bugün Bosna-Hersek, Hırvatistan, Slovenya, Macaristan, Slovakya, Ukrayna, Romanya ve Avusturya'nın bulunduğu topraklar üzerinde

* kemalarsenal@hotmail.com

kurulu olan Macaristan Krallığı'nı 16. yüzyıl haritalarıyla incelemektedir. Buna ek olarak Habsburg haritacılığı ile diğer uluslararası örnekler karşılaştırılmıştır. Angielini'lerin çalışmaları dönemin askeri mimari gelişmelerinden bağımsız olarak değerlendirilemez. Nitekim tahkimat teknolojisindeki gelişme de barut ve ateşli silah teknolojisindeki gelişme ile aynı doğrultuda ilerlemiştir. Ortaçağ kale mimarisi, büyük ölçüde 1980'lere kadar tarihsel araştırmanın ilgi odağındaydı. Macaristan tahkimatları haricinde, Rönesans savunma sistemleri ile ilgili pek çalışma bulunmamaktaydı (s. 127). Yeni tahkimat mimarisinin ve dolayısıyla tahkimat planlarının gelişimi, Angielini'lerin bu kapsamdaki önemi ve tahkimat mimarisinin öğeleri, dördüncü bölümde Opll tarafından kısaca incelenmiştir (ss. 127-145).

Beşinci bölümde (ss. 147-220) kitabın ortak yazarlarından Heike Krause, 1529 Kuşatması'ndan 1560'lara kadar Viyana Kalesi'nde yapılan modern tahkimatların üç farklı yapı aşamasını oldukça detaylı şekilde incelemektedir. Yine beşinci bölümde, bir müstahkem şehrin hangi aşamalardan geçilerek meydana getirildiğini; Christoph Sonnlechner'in merceğiyle dönemine göre oldukça büyük ölçekli ve masraflı olan bu tarz inşa girişimlerinin çevresel ve iklimsel faktörler tarafından nasıl etkilendiğini de görebilmekteyiz. Küçük Buzul Çağı'nın yol açtığı zorlaştırıcı etkenler dolayısıyla belli başlı tabyalar, kale bedeni ve hendeklerin inşası esnasında yaşanan zorlukların ayrı ayrı incelemeleri, bir müstahkem şehrin nasıl inşa edildiğine dair aydınlatıcı bilgiler sunmaktadır.

Christoph Sonnlechner ve Heike Krause birlikte kaleme aldıkları altıncı bölümde (Ss. 221-304), Angielini planları ile tabya, kale bedeni, hendek gibi müstahkem yapı unsurlarını ve şehir içerisinde bulunan bazı sivil yapıları, yazılı kaynaklar ve arkeolojik buluntular ışığında detaylıca incelemektedir. Yazarlar bu bölümde planların biraz idealize edilerek çizildiği sonucuna varmakla birlikte oldukça detaylı çizimlerin, müstahkem şehrin yapısı ve fonksiyonuna dair kapsamlı bilgi sunduğunu dile getirmektedir.

Kitabın sonuç bölümü esasen eserin Almanca ve İngilizce özetinden ibarettir. Kitabın sonunda bulunan İngilizce özet (s. 308), Almanca bilmeyen okuyucuların kitabın kapsamı konusunda bilgi edinmesi açısından kolaylaştırıcı bir ekleme olmuştur. Sonucu takip eden bölümde eserde ayrıntılı olarak incelenen harita ve planların tıpkıbasımlarına yer verilmiştir (ss. 313-324). Kitapta ayrıca oldukça kapsamlı bir ek listesi yer almaktadır. Bu ekler arasında, arşiv ve kütüphanelerde bulunan Angielini'lere ait haritalar ve bunlarla ilgili literatür; Angielini haritalarında geçen adlarının karşılaştırmasını içeren bir tablo; 16. yüzyılda Habsburg emrinde çalışan İtalyan mühendislerin bir listesi ve bunların Osmanlı-Habsburg sınırına dair çalışmaları; 15. ve 16. yüzyıllardaki müstahkem şehir planları ve bunların çizerlerine ait bilgiler ve 15.-18. yüzyıllar arasında çizilmiş Viyana planlarına yer verilmiştir. Eserin sonunda ise terimler için hazırlanmış bir sözlükçe ile kısaltmalar ve son olarak gerek haritacılık, gerek askeri mühendislik, gerekse Osmanlı-Habsburg sınırı araştırmalarında yol gösterebilecek nitelikte oldukça kapsamlı bir kaynakça yer almaktadır.

Angielini'lerin, 16. yüzyılın tipik mühendis örgütlenmeleri şeklinde olduğu gibi, aile içi bir yapı kurdukları aşikardır. Ortaya koydukları çalışmaların belli bir zaman aralığını kapsamaması ve detay dereceleri, planlar üzerinden müstahkem şehirlerin değişimini incelemeyi mümkün kılar. Ferdinand Opll, Heike Krause ve Cristoph Sonnlechner birlikte kaleme aldıkları bu eserlerinde oldukça detaylı bir inceleme yaparak, Viyana özelinde 16. yüzyıldaki tabyalı müstahkem şehirlerin inşası ile ilgili teknik ve bürokratik detaylar hakkında kapsamlı bilgiler sunuyorlar. Her bir arşiv kaynağının detaylı künyelerinin verilmiş olması diğer araştırmacılar için kolaylık sağlamaktadır. Geniş kaynakçası, ayrıntılı dipnotları ve bölümlendirmesiyle eser okuyucuya kolayca bilgiye erişim sağlamaktadır. Eser içerisinde külliyatlı bir yer tutan ek kısmı okuyucu için oldukça faydalı bilgiler sunmaktadır. Eserin dilinin biraz ağdalı olması ve bir kısım planların eser içerisinde verilmemesi okuyucuya biraz zorluk çıkarsa da mevcut haliyle bunlar göz ardı edilebilecek durumdadır.

Bu önemli kitabın internet üzerinden açık erişime¹ açılmasıyla dünyada ve Türkiye'de akademik çalışmalarda daha hızlı bir etki göstermesi beklenebilir.

¹ Bkz. <http://www.boehlau-verlag.com/978-3-205-20210-3.html>

